

Alenka Koron in Andrej Leben, ur.

Literarna
večjezičnost
v slovenskem
in avstrijskem
kontekstu

STUDIA
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
LITTERARIA

O knjigi

Razprave v monografiji *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu* se osredinjajo na literarno večjezičnost z različnih vidikov, povezanih tudi z različnima kulturno-zgodovinskima položajema slovenske in avstrijske literarne kulture, ki vsaka po svoje prestopata svoj prostor in segata tudi v sosednje literature. Večini razprav je skupno predvsem izhodišče, da se je tradicionalno raziskovanje mononacionalnih monojezikovnih literarnih sistemov v zadnjih desetletjih na podlagi novih epistemoloških in metodoloških izhodišč začelo odpirati k literarni večjezičnosti. Ta zajema paleto pojavov od ustvarjalnosti priseljenskih, izseljenskih, pregnanskih in begunskih pisateljic in pisateljev do zamejskih in manjšinskih, ki vstopajo v dialoško ali dialektično razmerje z dominantnima literarnima kulturama, ju tako bogatijo, obenem pa postajajo njuni nujni sestavni deli, ki jih mora upoštevati tudi nacionalno literarno zgodovino.

Iz ocene dr. Matevža Kosa

Razprave v monografiji z različnimi metodami obravnavajo izjemno aktualno problematiko literarne večjezičnosti, ki v literarnih vedah terja nujen premislek. Praksa literarne večjezičnosti izziva problem »dometa« nacionalnih literarnih ved. Zastavlja jim tudi vprašanje o avtorskih opusih, ki so večjezični, in zaradi problema z »umestitvijo« v določeno nacionalno literaturo svoji literarni vrednosti navkljub lahko ostanejo na obrobju recepcije ali literarnega kanona. Monografija na »presečišču literarnovedne slavistike, nemcistike, romanistike in komparativistike« zato ob raziskovanju »oblik in funkcij« literarne večjezičnosti zarisuje nujno potrebne odgovore. Obravnave se usmerjajo predvsem v primera Slovenije in Avstrije, vendar ta fokus tehtno podpirajo literarno-primerjalni in teoretski vidiki, ki se nanašajo na druge literarno večjezične kontekste ter na koncepte, ki terjajo novo refleksijo (npr. priseljenska književnost, manjšinska književnost, »male književnosti«).

Iz ocene dr. Vanese Matajc

STUDIA
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
LITTERARIA

LITERARNA VEČJEZIČNOST V SLOVENSKEM IN AVSTRIJSKEM KONTEKSTU

Ljubljana 2020

Studia litteraria 26

Uredniki zbirke: Marijan Dovič, Jernej Habjan, Marko Juvan

Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu

Uredila: Alenka Koron in Andrej Leben

Recenzenta: Vanesa Matajč, Matevž Kos

Oblikovanje: Ranko Novak

Stavek in prelom: Alenka Maček

Izdajatelj: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede

Za izdajatelja: Marko Juvan

Založila: Založba ZRC

Za založbo: Oto Luthar

Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik

Tisk: Collegium Graphicum d. o. o., Ljubljana

Naklada: 300 izvodov

Prva izdaja, prvi natis.

Ljubljana 2020

Izid publikacije je podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

81'246.3:82.0(436:497.4)(082)

821.163.6.09(082)

821.112.2(436).09(082)

LITERARNA večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu / [uredila Alenka Koron in Andrej Leben]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, 2020. - (Studia litteraria / Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, ISSN 1855-895X ; 26)

ISBN 978-961-05-0440-5

1. Koron, Alenka

COBISS.SI-ID 15771907

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:

<https://doi.org/10.3986/9789610504405>

Vsebina

- 7 ALENKA KORON, ANDREJ LEBEN: Predgovor
- 9 ANDREJ LEBEN, ALENKA KORON: Na poti k literarni večjezičnosti
- 27 MARKO JUVAN: Enojezičnost in večjezičnost literarnih sistemov
- 43 JEANNE E. GLESENER: Male književnosti: pregled pojmov
- 59 ANDREJ LEBEN: Model in pojem nadregionalnega literarnega interakcijskega prostora (na osnovi literature koroških Slovenk in Slovencev)
- 73 ERWIN KÖSTLER: Institucije, akterji, modeli: koroško dvojezično literarno polje kot možnost za nemško pišoče avtorje in avtorice
- 93 DOMINIK SRIENC: Kako ustvarjam kot slovenski avtor na Koroškem 2.o? O literarnem samorazumevanju novejšje koroške slovenske književnosti v napetostnem polju med večjezičnostjo in inovativnostjo
- 107 FELIX OLIVER KOHL: Biografski interakcijski prostor koroških Slovencev
- 129 SILVIJA BOROVIK: Podoba in pomen slovenskega jezika v Lipuševi literaturi
- 139 VANESSA HANNESSCHLÄGER: »Resnica zvena«: številni jeziki in njihove funkcije v dramskih besedilih Petra Handkeja
- 155 ELENA MESSNER: Koroška dvojezičnost kot motor za transfer literature iz srbohrvaščine v nemščino od leta 1990 naprej
- 165 ALENKA KORON: Večjezičnost in večkulturnost v literarnih delih Josipa Ostija in Gorana Vojnovića
- 179 LIDIJA DIMKOVSKA: Književnost priseljenskih avtoric in avtorjev v kontekstu slovenske književnosti in kulture
- 189 MIRAN KOŠUTA: O literarnem dvojezičju slovenskih leposlovcev v Italiji
- 205 NIVES ZUDIČ ANTONIČ: Sodobna italijanska književnost v Istri

221	JANEZ STRUTZ: Regionalne jezikovne igre: za komparativistiko regije Alpe-Jadran
233	SANDRA VLASTA: Literarna večjezičnost v avstrijski književnosti migracij – oblike, funkcije in recepcija pri Tomerju Gardiju, Semierju Insayifu in Vladimirju Vertlibu
247	MATJAŽ BIRK IN SAŠO ZVER: Literarne konstrukcije identitete v časopisu <i>Marburger Zeitung</i> v letih velike vojne
267	ALEXANDRA MILLNER: Transdiferenca v književnosti nemško govorečih pisateljic migrantk v Avstro-Ogrski
279	MIRAN HLADNIK: Slovensko-nemška literarna dvojezičnost
297	Imensko kazalo
307	O avtoricah in avtorjih
313	Summary

Predgovor

ALENKA KORON, ANDREJ LEBEN

PRIČUJOČI ZBORNIK TEMELJI NA simpoziju *Literarna večjezičnost v Avstriji in Sloveniji*, ki je potekal konec aprila 2018 v Gradcu v organizaciji Inštituta za slavistiko Univerze v Gradcu in ljubljanskega Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Povod za sodelovanje med raziskovalkami in raziskovalci, delujočimi na ustanovah v Avstriji, Franciji, Italiji, Luksemburgu, Nemčiji in Sloveniji, je bil projekt *Dvojezična literarna praksa koroških Slovencev po ukinitvi mladja (1991) in njen položaj v nadregionalnem prostoru literarne interakcije*, ki ga je financiral avstrijski raziskovalni sklad FWF. Predmet projekta, ki je potekal od marca 2016 do konca septembra 2018, je bil ne samo proučevanje literarnega ustvarjanja slovenske manjšine na Koroškem, temveč literature kakršnega koli izvora, ki jo zaznamuje posebno receptivno, dialoško ali produktivno razmerje do te literature in njenih produkcijskih pogojev. Simpozij je bil posvečen osvetlitvi in diskusiji v projektu uporabljene metodologije in predstavitvi prvih raziskovalnih izsledkov v razširjenem sklopu aktualnih slovenističnih, germanističnih in romanističnih raziskovanj na temo literarne večjezičnosti, iztočnici pa sta bili tisti dve državi, na kateri se raziskovani interakcijski prostor v glavnem razteza, in sicer Avstrija in Slovenija. Naveza nanju je po eni strani tvorila diskurzivni okvir za primerjavo večjezičnih literarnih praks pri manjšinskih in/ali migrantskih avtoricah in avtorjih, po drugi strani pa je vzpostavila napetostno razmerje med obravnavanimi večjezičnimi praksami in prevladujočo enojezično paradigmo v obeh državah ter s tem povezanimi problemskimi polji. Zbliževanje dveh konkretnih državnih oziroma nacionalnih kontekstov in stalna potreba po njunem prehajanju, sta se izkazala kot plodovit pristop tako pri pretresu teoretskih konceptov in modelov kot tudi pri osvetlitvi oblik in funkcij literarne večjezičnosti. Tematski sklopi, ki so bili obravnavani na simpoziju, so v tem zborniku bistveno dopolnjeni in poglobljeni, za kar gre posebna zahvala tistim kolegicam in kolegom, ki se simpozija niso mogli udeležiti, a so bili od vsega začetka vključeni v knjižni projekt, ter avtoricam in avtorjem, ki smo jih dodatno povabili k sodelovanju, upoštevaje zlasti »kakanijsko« dimenzijo avstrijske in slovenske literarne večjezičnosti.

Ni samoumevno, da lahko že tako kmalu po nekem simpozijskem dogodku izide razširjena in dopolnjena knjižna objava, in to kar v dveh različicah. Prva, nemška, je bila objavljena poleti 2019 pri založbi Franke\Narr\Attempo v zbirki *Literarische Mehrsprachigkeit/Literary Multilingualism*, ki jo urejata Till Dembeck in Rolf Parr, drugo, slovensko, pa držite v rokah. Da smo lahko dokončali obe izdaji v predvidenem roku, je zasluga avtoric in avtorjev ter prevajalk in prevajalcev, ki so upoštevali zastavljene časovne okvire, za kar se jim iskreno zahvaljujemo. Posebna zahvala gre tudi Znanstvenoraziskovalnemu centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti z direktorjem Otom Lutharjem na čelu, ki je podprl ves projekt, konferenco, spremljajoče dogodke in izid tega monografskega zbornika, ter ZRC SAZU Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede, ki je financiral prevode nemških prispevkov v slovenščino.

Na poti k literarni večjezičnosti

ANDREJ LEBEN, ALENKA KORON

KOLEKTIVNA MONOGRAFIJA O LITERARNI večjezičnosti v slovenskem in avstrijskem kontekstu¹ se tematsko umešča na presečišče literarnovedne slavistike, nemcistike, romanistike in komparativistike. Primerjalne raziskave literatur različnih držav, regij in jezikov sicer niso nobena redkost, toda praviloma obravnavajo vprašanja, ki ne zahtevajo nujno podrobnejše obravnave vpletenih nacionalnih literarnih sistemov. Prav ta zamisel pa je botrovala tu zbranim prispevkom, saj na primeru Slovenije in Avstrije osvetljujejo splošne okvirne pogoje literarne večjezičnosti ter sobivanje in medsebojno prepletanje literatur v več jezikih. Obe državni tvorbi se zdita za tak primerjalni pristop še posebno primerni ne samo zaradi številnih zgodovinskih, političnih in kulturnih vzajemnosti in nasprotij, temveč tudi zato, ker sta kljub objektivno dani jezikovni polifoniji tudi nazorna primera za dolgotrajno učinkovanje homogenizirajočih nacionalnih idej. Čeprav so enojezične nacionalne literature kvečjemu »pragmatično utemeljiva fikcija« (Schmitz-Emans 2004: 11), v Avstriji ni mogoče spregledati hegemonije nemščine, v Sloveniji pa prevlade slovenščine, kar se med drugim odraža že v tem, da so bile manjšinske, priseljske, drugojezične in večjezične literature v obeh državah dolgo časa prezrte. Zato se je treba uvodoma vsaj bežno ustaviti pri razlogih za nastanek teh hegemonij in njihovih posledicah, ki vplivajo tako na večjezično literarno produkcijo samo kot tudi na njeno literarnovedno refleksijo; razmere v obeh državah se namreč pomenljivo razlikujejo.

Načeloma je mogoče reči, da se literaturi v slovenskem kontekstu pripisuje dosti večja nacionalnoidentifikacijska funkcija kot v Avstriji, kljub temu pa ne gre podcenjevati pomena literature pri izoblikovanju in razvoju današnje avstrijske zavesti. Šele po koncu druge svetovne vojne, ko se je politična

¹ Slovenska izdaja zbornika je nastala v okviru raziskovalnega programa št. P6-0024 (B), ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Avstrija v navezavi na Moskovsko deklaracijo začela pojmovati kot »prva žrtev« nacionalsocialistične agresije (Uhl 2001), se je začela krhati splošno sprejeta predstava o avstrijski pripadnosti »nemški jezikovni naciji«, dokler se ni v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja večinsko uveljavila zamisel o obstoju samostojne avstrijske nacije z lastno identiteto (Bruckmüller 1998). Čedalje večja potreba po razmejevanju od Nemčije je imela za posledico tudi »nacionalizacijo literarnega polja« (Sievers 2016: 23–30), ki je zadevala predvsem državne literarne strukture, od katerih so bile številne ustanovljene v sedemdesetih in osemdesetih letih. Tudi avstrijska germanistika je začela državni okvir vse pogostejše razumevati kot poseben literarni prostor (Zeyringer 1995: 42–53), pri čemer je vsa pozornost veljala v nemščini napisani literaturi, čeprav je stroka sama opozorila na potrebo po upoštevanju literature v več oziroma drugih jezikih (Schmidt-Dengler in Zeyringer 1995: 16). Tudi po velikem uspehu romana *Zmote dijaka Tjaža* Florjana Lipuša v nemškem prevodu Petra Handkeja in Helge Mračnikar iz leta 1981 se obrobni položaj nenemške literature v Avstriji ni bistveno spremenil. Še leta 1986 je Jani Oswald, pesnik in sourednik revije *mladje*, ironično pripomnil, da se z »govorjenjem okoli literature, ki je v originalu skoraj nihče ne pozna, in ki je preko dobrih prevodov le deloma dostopna, [...] cementira naša vloga 'eksotov' na avstrijskem literarnem prizorišču« (Oswald 1986: 16). Šele s koncem realsocializma in politično preureditvijo Evrope se je avstrijsko prizorišče začelo postopno odpirati literaturi narodnih skupnosti oziroma avtohtonih jezikovnih manjšin, še zlasti literaturi koroških Slovencev, pozneje pa tudi literaturi priseljenih avtoric in avtorjev (Sievers 2017: 30–35). Med prve pobude za večjo vidnost literature, ki ni napisana v nemščini, šteje večjezična antologija *Österreichische Lyrik ... und kein Wort Deutsch* (1990), v kateri so bila predstavljena pesniška besedila 40 avstrijskih priseljenk in priseljencev ter manjšinskih avtoric in avtorjev.² Sledilo je več podobnih izborov, toda večje zanimanje za migrantsko književnost je mogoče zaznati šele od leta 2000 dalje,³ medtem ko je literatura koroških Slovenk in Slovencev že nekoliko prej naletela na razmeroma širok odmev. K temu so pripomogli ne le živahna literarna produkcija, delovanje slovenskih oziroma dvojezičnih koroških založb in razvijajoča se prevajalska dejavnost, ampak tudi raziskovalno delo na področjih primerjalne književnosti, regionalnih

² V razširjeni izdaji antologije (Kurdoğlu Nitsche in Gitterle, ur. 2008) je najti že okoli 120 avtoric in avtorjev.

³ Glej bibliografijo Wiebke Sievers in Sandre Vlasta (2013) o literaturi in priseljenstvu v Avstriji.

literatur in literarne pedagogike na Univerzi v Celovcu.⁴ Gre za raziskave, ki jih je mogoče umestiti k obravnavam literarne večjezičnosti in so pomembne tudi zato, ker so v razvijajoči se diskurz vključevale besedila koroških slovenskih avtoric in avtorjev (Strutz in Zima, ur. 1996).⁵ Pri tem si je zlasti literarna pedagogika od vsega začetka prizadevala za enakovredno obravnavo tako manjšinske kot priseljske literature (Wintersteiner 2006: 115, 146–148; Mitterer in Wintersteiner, ur. 2009). Zaradi njunih posebnih medkulturnih in medjezikovnih lastnosti jima je pripisala tudi posebno mesto znotraj kulturno posredniške svetovne literature (Wintersteiner 2006: 240–242, 269–272). Končno je tudi avstrijska literarna zgodovina ugotovila, da sta večjezičnost in večkulturnost na začetku 21. stoletja spet postali »pomembni prvini avstrijske literature« (Kriegleder 2011: 571), in svoj domet razširila tudi na priseljsko in manjšinsko književnost (Kriegleder 2011; Zeyringer in Gollner 2012). Tudi druge avstrijske literarne inštitucije dandanes sledijo temu zgledu, zaradi česar so vedno znova potrebne statutarne prilagoditve, na primer če gre za podelitev pomembnih nacionalnih nagrad in priznanj avtoricam in avtorjem, ki ne pišejo v nemščini.⁶

Razmere glede neslovenske literature in literarne večjezičnosti v Sloveniji so na prvi pogled podobne, a se vendarle bistveno razlikujejo. Ideja o obstoju slovenske jezikovne in kulturne nacije, ki se je razvijala skozi 19. stoletje, se je namreč legitimirala prav s sklicevanjem na literaturo in je tako rekoč našla svojo izpolnitev v državni samostojnosti Slovenije leta 1991.⁷ Literatura, njene inštitu-

⁴ Opozoriti velja na leta 1984 ustanovljeno komparativistično raziskovalno težišče literatur alpsko-jadranskega prostora (Strutz 2003 in njegov prispevek v pričujočem zborniku), na nemcistično regionalno literarno zgodovino (Amann 2003) ter na raziskave in projekte transkulturne in mirovnokulturne literarne pedagogike od konca devetdesetih let prejšnjega stoletja naprej (Wintersteiner 2006).

⁵ Novejše raziskave omenjajo predvsem Majó Haderlap in Janija Oswalda (npr. Kremnitz 2015: 213–214; Helmich 2016: 492).

⁶ Tako je graški občinski svet spremenil statut za podelitev nagrade Franza-Nabla, da jo je leta 2013 lahko prejel Florjan Lipuš, slednji je bil leta 2018 odlikovan tudi z Veliko avstrijsko državno nagrado, potem ko mu je pristojna žirija največjo nacionalno nagrado na področju umetnosti še dve leti prej odrekla, češ da ne piše v nemščini (Jung 2017).

⁷ O povezah med slovenskim jezikom, literaturo, ideologijo in politiko ter s tem povezanimi modeloma »slovenskega kulturnega sindroma« in »prešernovske strukture« podrobneje v Dović (2017: 282–292).

cije in predstavniki so nato hitro izgubili »nacionalni« pomen, toda slovenščina se je uveljavila kot nesporni dominantni jezik slovenske družbe in literature. Avtohtone etnične manjšine so sicer prejele obsežne pravice, a so bile v novo nastalem literarnem polju prav tako marginalizirane kakor številčno dosti močnejše etnije iz nekdanjih jugoslovanskih republik, ki pa niso bile priznane kot manjšine.⁸ Posledično se tudi ni pojavila potreba, da bi sintagma »slovenska literatura« označevala kaj več kot v slovenščini napisano literaturo, in sicer ne glede na to, kje je bila napisana in objavljena. Takšno pojmovanje je nenazadnje utrjevala tudi slovenska literarna zgodovina, ki je od svojih začetkov naprej usmerjena h književnosti, napisani v slovenskem jeziku.⁹ Novega literarnozgodovinskega pregleda, ki bi konceptualno upošteval vso jezikovno raznolikost literarne produkcije v Sloveniji oziroma na Slovenskem, zaenkrat ni, je pa med drugimi Miran Hladnik jasno poudaril, da je treba pojem slovenske literature zajeti dosti širše kot v doslej objavljenih literarnih zgodovinah. Po njegovi presoji slovenščina kot jezik izvirnika ni več ključni kriterij za uvrstitev nekega besedila v slovensko literaturo, temveč je treba upoštevati tudi prevode v ali iz slovenščine in drugojezično literaturo slovenskih in drugih avtorjev, ki se v Sloveniji berejo (Hladnik 2013: 323). Da pa bi se sploh lahko razvila »emancipirana diskusija« o različnih oblikah literature v slovenskem kontekstu, je tudi predlagal, naj bi se namesto običajnega termina »slovenska literatura« uporabila oznaka »literatura na Slovenskem« (Hladnik 2016: 49).¹⁰ Takšne težnje po večjem uzaveščanju medkulturne sestave slovenske družbe in literature je opaziti že sredi prvega desetletja v našem tisočletju, ko je leta 2004 anglistka

⁸ S slovenščino kot prevladujočim literarnim jezikom in položajem drugojezičnih literatur v Sloveniji se v tem zborniku ukvarjata zlasti Alenka Koron in Lidija Dimkovska.

⁹ Doslej zadnji literarnozgodovinski pregled slovenske književnosti v treh delih (Pogačnik 1998; Zadravec 1999; Pogačnik idr. 2001) se sicer sorazmerno pogoste literarne večjezičnosti slovenskih avtoric in avtorjev komaj dotakne. Tudi v najnovejši izdaji najbolj razširjenega literarnozgodovinskega učbenika, v *Pregledu slovenske književnosti* Janka Kosa (2010), drugojezične literarne prakse niso upoštevane. Podobno je bilo tudi literarno življenje slovenskih manjšin po letu 1918, ki je bilo sicer predstavljeno v več samostojnih publikacijah (npr. Pogačnik 1971), v teh pregledih največkrat obravnavano v parentezi s razvojem v osrednjem slovenskem prostoru. To velja tudi za bogato slovensko izseljensko književnost, ki je doživela prvo celovito monografsko obravnavo šele konec devetdesetih let prejšnjega stoletja (Žitnik in Glušič, ur. 1999).

¹⁰ Glej tudi prispevek Mirana Hladnika v tem zborniku.

in literarna zgodovinarica Meta Grosman objavila odmevno zbirko razprav na temo medkulturne literarne komunikacije. Leto pozneje je bila večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi krovna tema tradicionalnega poletnega seminarja na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani (Stabej 2005), v letih 2004 do 2007 pa so Janja Žitnik Serafin, Lidija Dimkovska in Maruša Mugerli Lavrenčič v sklopu temeljnega projekta na ZRC SAZU-Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije raziskale literarno in kulturno podobo priseljenk in priseljencev v Slovenijo. Monografija *Večkulturna Slovenija: Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru* (Žitnik Serafin 2008), ki temelji na dognanjih projekta, je vse do danes osrednja referenca na to temo. Ko je v evropskem letu medkulturnega dialoga Slovenija predsedovala Svetu Evropske unije, so si slovenski slovenisti in slavisti na svojem letnem kongresu v Celovcu, sicer posvečenem pestoletnici Trubarjevega rojstva, istočasno prizadevali, da bi izoblikovali medkulturni slovenistiki izrazitejši profil v sklopu strokovnih predavanj (Košuta 2008) in z okroglo mizo¹¹. Danes so vprašanja medkulturnosti in večjezičnosti samoumeven predmet številnih humanističnih in družboslovnih strok, kar nas glede na dolgo tradicijo raziskovanja manjšin in etničnih vprašanj ne more začuditi, medtem ko so v slovenistični literarni vedi in tudi v slovenskem literarnem polju še vedno obravnavana bolj obrobno. Poleg Mirana Hladnika, ki raziskuje medkulturne literarne odnose predvsem v starejši slovenski književnosti, in Silvije Borovnik, ki že vrsto let obravnava medkulturne vidike in mnogotere pripadnosti v sodobnih literarnih pisavah slovenskih avtoric in avtorjev (Borovnik 2017), se tudi nekateri drugi raziskovalci in raziskovalke občasno posvečajo tej tematiki, vendar pa se niti v slovenistični niti slavistični stroki niti v primerjalni književnosti doslej še ni izoblikovalo samostojno raziskovalno področje, ki bi se ukvarjalo predvsem z večjezičnostjo. Celo sam pojem literarne večjezičnosti ali literarnega večjezičja bi lahko označili skoraj kot neologizem, vsaj če sodimo po pogostosti oziroma redkosti njegove rabe.

O raznovrstnih ovirah glede literarne večjezičnosti znotraj slovenskega literarnega polja, na primer glede zasnove in uporabe med- in transkulturnih raziskovalnih pristopov ali glede same ureditve tega polja, o katerih je govor tudi v prispevkih pričujočega zbornika, po svoje pričajo naslednji primeri: Društvo slovenskih pisateljev je leta 2012 spremenilo pogoje članstva, tako da se vanj

¹¹ Razprava o medkulturni slovenistiki je dokumentirana v reviji *Jezik in slovstvo*, 2009 (54, št. 2, 101–131).

lahko včlanijo tudi pisateljice in pisatelji, ki ne pišejo v slovenščini. Omogočilo je tudi izid večjezične antologije *Iz jezika v jezik: Antologija sodobne manjšinske in priseljske književnosti v Sloveniji* (Dimkowska, ur. 2014), v kateri je predstavljeno 34 migrantskih in manjšinskih avtoric in avtorjev v Sloveniji. Toda sicer se strukturni in institucionalni pogoji za pospeševanje in distribucijo drugo- in večjezične literature niso bistveno spremenili. Tako Slovenija trenutno ne premore nobenega foruma, ki bi bil primerljiv z dunajskim društvom Verein Exil, s platformo Initiative Minderheiten ali s pobudami, kakršna je Hohenemser Literaturpreis.¹² Pereče je tudi vprašanje, kdo pravzaprav sploh sme biti slovenski pisatelj, ki ga je pred več leti zastavila pisateljica Erica Johnson Debeljak, ko je spraševala: »Bi se zrušilo nebo, če bi kresnika dobila Maja Haderlap?« (Johnson Debeljak 2013). Na svoj način je na to vprašanje že odgovorilo slovensko šolstvo, ko je pristojna komisija kot temo za esej na maturi 2019 izbrala v nemščini napisani roman *Engel des Vergessens* koroške Slovenke Maje Haderlap v slovenskem prevodu Štefana Vevarja (Božič, Špacapan in Adam, ur. 2018).

Iz bežnega zarisa nekaterih razvojnih linij o vprašanju večjezičnosti in literature v avstrijskem in slovenskem diskurzu je razvidno, da samo stopnja individualne, kolektivne, družbene, teritorialne in institucionalne večjezičnosti še ne pove kaj dosti o prisotnosti in sprejetosti literarne večjezičnosti. Kar zadeva dvo- in večjezičnost njenih prebivalcev, namreč Slovenija šteje med vodilne države Evropske unije (European Commission 2012: 15), vendar pa so pogoji za produkcijo, distribucijo in recepcijo večjezične literature v Avstriji kljub temu bistveno boljši, čeprav zavzema severna sosedja v tej statistiki le srednje mesto (prav tam).¹³ Pri tem je pomenljivo, da znanje jezikov v Evropski uniji v

¹² Verein Exil, ustanovljen leta 1988, podeljuje od leta 1997 istoimenske literarne nagrade in objavlja v zbirki edition exil nagrajene nemško pišoče priseljske in manjšinske avtorje in avtorice (Stippinger 2009). Initiative Minderheiten obstaja od leta 1991 kot nedržavna organizacija in se pojmuje kot platforma, omrežje (Netzwerk) in posrednik za manjšine v Avstriji (<http://minderheiten.at/index.php/initiative-minderheiten>). Hohenemser Literaturpreis je bil prvič podeljen leta 2009 in je namenjen nemško pišočim avtoricam in avtorjem, ki jim nemščina ni prvi jezik.

¹³ Po javnomnenjski raziskavi Eurobarometer iz leta 2012 se je v Sloveniji, kjer se po uradnih podatkih govori več kot 50 jezikov, zvišal delež slovenščine kot prvega jezika v primerjavi z letom 2005 na 93 %, hkrati pa se 34 % prebivalk in prebivalcev lahko sporazumeva v več kot dveh jezikih. V Avstriji znaša ta delež zgolj 9 %, čeprav se tam govori več kot 250 jezikov, pri čemer je delež nemščine kot prvega jezika prav tako

primerjavi s številkami iz leta 2005 v povprečju upada (prav tam: 5. 142). »Poligamija jezikov«, o kateri govorita Beck in Grande v svojem pozivu k »notranji kozmopolitizaciji« Evrope preko učenja angleščine kot tretjega jezika in še nekega nadaljnega evropskega ali neevropskega jezika kot drugega jezika, torej ne napreduje. Zdi se celo, da je njuna ugotovitev, po kateri nekatere evropske države izvajajo hkrati protekcionistično in imperialistično jezikovno politiko in želijo nacionalno kulturo in identiteto svojega jezika »zaščititi« in v svojem veljavnem območju »razširiti«, medtem ko se druge države »borijo« za preživetje svojega jezika, spet druge pa lahko »počivajo« na globalnem pomenu svojega jezika (Beck in Grande 2004: 158), še vedno veljavna, pri čemer se zdi, da že sama izbira besed ni zgolj slučajna, saj implicitno navaja k temu, da je treba jezikovno politiko razumeti kot napetostno polje med seboj tekmujočih interesov. Vse to torej opozarja, da je treba razprave o večjezičnosti – bodisi v pedagogiki, didaktiki tujih jezikov, jezikoslovju ali literarni vedi – vedno misliti v sklopu političnih, ideoloških in družbenih danosti in razmerij moči in prav tesna navezava na družbena vprašanja je očitno prispevala k opazni rasti raziskovalne dejavnosti na področju večjezičnosti, ki je zajela tudi literarno znanost. Takšna raziskovalna zgodovina pa hkrati pokaže, da je literarna večjezičnost največkrat predmet posamičnih filologij, ki se praviloma ne zmenijo druga za drugo.¹⁴ Po Dembecku (2017: 153) je edina »veličastna izjema« glede slepote nacionalnih filologij za menjavo in mešanje jezika romanistika, ki »že vedno« pokriva več jezikovnih območij in nacij. Načeloma je to mogoče reči tudi za slavistiko, zlasti za tisto izven slovanskih držav.¹⁵ Vendar pomanjkanje reprezentativnih evidenc o literarni večjezičnosti kljub temu napeljuje k sklepu, da gre tako znotraj slavistike kot tudi v številnih slovanskih nacionalnih filologijah, vključno s slovensko, za razmeroma mlado in manj uveljavljeno raziskovalno področje.¹⁶ Dejstvo, da obstoječa poliglosija neke družbe ali države

pri 93 % (European Commission 2012: 11, 15).

¹⁴ O raziskovalni zgodovini literarne večjezičnosti in s tem povezani problematiki več v Helmich (2016: 22–29) in Dembeck (2017: 147–153).

¹⁵ Tu naj bo opozorjeno na raziskave dunajskih slavistov Güntherja Wytrzensa (2009) in Stefana Simoneka (2002, 2016), na razprave o literarni večjezičnosti pri slovanskih avtoricah in avtorjih za časa habsburške monarhije (Marinelli König in Hofeneder, ur. 2016) in na zbornik prispevkov o slovanskih literaturah kot svetovni literaturi (Hutzke in Finkelstein, ur. 2018).

¹⁶ Tako v slovenistiki v Sloveniji kot tudi v češki bohemistiki (Mareš 2017) se pojavi večje zanimanje za raziskovanje literarne večjezičnosti šele po letu 2000.

ne privede nujno do večje vidnosti literarne večjezičnosti v tej družbi oziroma državi, kaže na vlogo razmerij moči znotraj posameznega literarnega polja in na pomen stopnje navezanosti dominantnega (literarnega) jezika na esencijalistične kategorije in konstrukte, kot so etnija, nacija in identiteta. Učinkovanje teh kategorij je v slovenskem kontekstu dosti opaznejše kot v avstrijskem, kar je razvidno tudi iz literarnovednega diskurza. To velja tudi za odnos do slovenske literature na Koroškem oziroma literature koroških Slovenk in Slovencev, ki predstavlja pomemben vezni člen med Avstrijo in Slovenijo ter med germanistiko, slavistiko in primerjalno književnostjo v obeh državah. Tako je pozornost avstrijske literarne vede že več desetletij usmerjena predvsem na medkulturno, dvo- ali večjezično razsežnost te literature, medtem ko je slovenska literarna veda zlasti nemško literarno ustvarjanje iz vrst koroške slovenske manjšine še pred nekaj leti praviloma zanemarila. Pozneje so slovenski raziskovalci videli v tej praksi znamenje morebitne asimilacije (Bandelj 2008: 175) ali jo sprejeli kot žalostno dejstvo (Borovnik 2008: 53–54), danes pa velja – skupaj z literaturo iz Slovenije v Avstrijo preseljenih avtoric in avtorjev – tudi kot »vzorčni primer« medkulturnosti v književnosti (Borovnik 2017: 71).

Prav dvo- in večjezična literarna praksa koroških slovenskih avtoric in avtorjev je bila izhodišče številnim tu zbranim prispevkom. Ta praksa, ki jo v preteklih dveh do treh desetletjih označuje izrazita heterogenost, se zdi zanimiva ne samo v slovenskem in avstrijskem kontekstu, ampak tudi širše, saj je bila v tem obdobju predmet široko razvejenih in ne samo literarnovednih obravnav, kar za male literature nikakor ni samoumevno. Gre za literaturo, ki s svojimi oblikami, funkcijami in paradoksi, s svojimi institucijami in vključenostjo v različne diskurzivne sklope, ki segajo od tradicionalne domovinske do svetovne literature, nudi izvrstne pogoje tako za navezavo na vprašanja o delovanju literarnih polj in sistemov kot tudi za razpravo o manjšinskih, nadregionalnih, polifonih, migrantskih, med- in transkulturnih literaturah, ki jim je skupna značilnost večjezičnost.

Čeprav bi bili prispevki, ki jih ta zbornik ponuja v branje, lahko urejeni po zgornjih ali podobnih kriterijih, sta se urednika odločila za odprto in nerazčlenjeno zaporedje, ki naj popelje od splošnega k posebnemu in pri tem opozarja na raznolikost raziskovalnih pristopov k posameznim obravnavanim temam. Tako sosledje prispevkov naj bralkam in bralcem omogoči, da lahko sledijo posameznim diskurzivnim usmeritvam pri obravnavi literature slovenske manj-

šine na Koroškem in v Italiji, italijanske manjšine v hrvaški in slovenski Istri ter literature večjezičnih ali priseljenih avtorjev in avtoric v Avstriji in Sloveniji, pri čemer sega časovni razpon obravnavanih vsebin od sodobnosti tja do 19. stoletja.

Niz razprav odpira prispevek Marka Juvana, ki v navezavi na večjezični in svetovni literarni diskurz analizira, kako finančni kapital izvaja pritisk tako na nacionalne literarne sisteme, ki prevladujejo že okoli dvesto let, kot tudi na svetovni literarni sistem, in jih sili v (literarno) enojezičnost. Obrobne, manjšinske, regionalne in priseljenjske literature so s tega vidika pogosto zgolj pribeglišča umirajoče liberalne ideje multikulturalnosti, ki spet samo prikriva tržno pogojena razmerja gospodovanja in odvisnosti. Če naj se onstran levoliberalne intelektualne kritike, verskega fundamentalizma in nacionalistično-rasističnih gibanj razvije odpor proti ekonomski logiki kapitala in če naj večjezičnost postane izraz dejanske enakovrednosti in enakosti ljudi, je po avtorjevi oceni treba uveljaviti napredne družbene prakse, razviti drugačen teoretski jezik in zasnovati alternativen literarni ekosistem.

V napetostno polje koncepcij nacionalnih literatur, svetovnega literarnega sistema, diskurza o središčih in obrobjih ter ekonomskih dejavnikov se umešča tudi prispevek Jeanne E. Glesener, ki v kritičnem spopadu z Deleuzom in Guattarijem osvetljuje raziskovalno-zgodovinsko večplastnost pojma malih literatur. Ob upoštevanju vloge večjezičnosti avtorica predstavlja diferencirano tipologijo tozadevnih pojmov tudi z ozirom na to, ali gre pri rabi pojmov za pripisovanje dominantnih ali za samoopis dominiranih literarnih sistemov. Preliminarna tipologija malih evropskih literatur spodbuja k temu, da je treba te literature misliti izven nacionalnih in enojezičnih kalupov, pospešeno raziskovati njihove lastne estetike in izkoristiti njihov literarnoteoretski potencial za pluralističen literarni razvoj.

Prav te potenciale razkriva tudi literarna komparativistika alpsko-jadranske regije, na katero se navezuje raziskovalni model, ki ga predstavlja Andrej Leben na primeru večjezične literature koroških Slovenk in Slovencev. Model nadregionalnega literarnega interakcijskega prostora se orientira po Bourdiejevem literarnem polju, prostorski teoriji Lefebvra, Lotmanovi semiosferi in polisistemskih teoriji Even-Zoharja ter poskuša shajati brez etničnih, nacionalnih in identitetnih kategorizacij. Od drugih prostorskih koncepcij se razlikuje v tem, da se ne zadovoljuje z eksemplaričnimi opažanji, temveč predpostavlja siste-

matično zbiranje empiričnih podatkov, ki omogočajo tudi konkretne izjave o naravi in stabilnosti vključenih večjezičnih literarnih polj.

Vključitev literature koroških Slovencev v določen interakcijski prostor omogoča ne samo drugačen konceptualni pristop do literarne večjezičnosti, temveč tudi do vpletenih inštitucij, repertoarjev in modelov, ki jih obravnava Erwin Köstler. Pri tem velja posebna pozornost okolščini, da nemško govoreči avtorji in avtorice v čedalje večji meri uporabljajo te ponudbe in možnosti, kar vpliva tudi na oblike literarne večjezičnosti na besedilni ravni pri tako različnih avtorjih kot so to Peter Handke, Hugo Ramnek, Simone Schönnett, Thomas Podhostnik, Mathias Grilj in Peter Waterhouse. Hkrati je mogoče opaziti, da se koroški slovenski avtorji in avtorice vse bolj odvrčajo od tradicionalnih založb in modelov, ugotavlja Dominik Srienc v svojem prispevku, v katerem se osredinja na dvo- in večjezične, intermedialne in digitalne prakse pri Nikolaju Efendiju, Stefanu Feinigu, Vereni Gotthardt, Amini Majetić, Eleni Mesner, Aljažu Pestotniku, Dominiku Sriencu in Nini Zdouc, ki jih lahko štejemo v skupino najmlajše generacije literarnih avtoric in avtorjev. Njihova literatura oscilira med tradicijo in inovacijo in ni več vezana niti na specifičen kraj niti na določen jezik, s čimer se tudi sama oznaka »koroške slovenske literature« spremeni v transformacijski, premičen in večznačen pojem.

Kot večznačno se izkaže tudi polje biografskih zapisov o koroških slovenskih avtoricah in avtorjih, ki se mu posveča Felix Kohl na podlagi reprezentativnih knjižnih in elektronskih virov. Primerjava slovenskih in nemških zapisov namreč pokaže, da uporaba nacionalnodržavnih, etničnih in jezikovnih meril – glede na to, kateri nacionalno-jezikovni literarni sistem prevladuje – dosledno privede do različnih in eklektičnih reprezentacij, ki – gledano v celoti – zrcalijo posamične literarne prakse in položaj teh avtorjev in avtoric na obrobju dveh literarnih sistemov in kot takšne predstavljajo poseben biografološki izziv.

Florjan Lipuš, eden izmed redkih koroških slovenskih avtorjev, ki je samega sebe vedno označil kot »slovenskega pisatelja«, piše in objavlja skorajda izključno v slovenskem jeziku, in vendar je njegovo delo zaznamovano in prežeto z večjezičnostjo, kot ponazarja v svojem prispevku Silvija Borovnik, ki na podlagi najnovejših Lipuševih pripovednih besedil analizira bogastvo in večplastnost njegovega jezika ter pisateljevo metadiskurzivno spopadanje z jezikom, še posebno z maternim.

S pojavnimi oblikami večjezičnosti v ustvarjanju še enega koroškega avtorja, ki ga lahko uvrstimo v dvojezično literarno polje, se ukvarja tudi Vanessa Hanneßschläger; sprašuje se po vlogi, pojavnosti in spremembah mnogojezičnosti v odrskih besedilih Petra Handkeja. Njene ugotovitve temeljijo na izboru besedil iz podatkovne zbirke *Handke: in Zungen* in pokažejo, da je avtor v preteklih dveh desetletjih močno razširil integrirani jezikovni kanon, med drugim tudi na »obrobne jezike«, kot so arabščina in južnoslovanski jeziki.

Da ima posredovanje srbohrvaške oziroma bosanske, hrvaške in srbske literature v nemški govorni prostor opraviti tudi z dvojezičnim literarnim poljem, pojasnjuje Elena Messner na primeru dvojezičnih celovških založb Drava in Wieser. Dejstvo, da sta ti dve mali založbi v določenem trenutku lahko bistveno sooblikovali uvoz teh literatur, utemeljuje avtorica med drugim z manjšinsko in identitetno politiko koroških Slovencev in Slovenec, ki je privedla do kulturno in politično usmerjene založniške dejavnosti in razpolagala s potrebnim kulturnim kapitalom, ko je naraslo zanimanje za literaturo iz nekdanje Jugoslavije.

Razpad Jugoslavije pa je imel trajnostne posledice tudi za družbeno ureditev in življenja številnih ljudi v Sloveniji in je temeljito spremenil pisateljski položaj avtoric in avtorjev in slovensko literarno polje, kar ponazarja Alenka Koron z večjezičnim literarnim ustvarjanjem bosanskega priseljenca Josipa Ostija in v Ljubljani rojenega pisatelja Gorana Vojnovića.

Podobno kot številni ljudje iz republik nekdanje skupne države niso bili integrirani v samostojno Slovenijo, je tudi večina v prvi ali drugi generaciji priseljenih avtoric in avtorjev ostala izoliranih, saj jim je slovenska literarna javnost le v redkih primerih odmerjala nekoliko več pozornosti. Lidiya Dimkova opisuje razloge za to getoizacijo, predstavlja pa tudi predloge, ki bi lahko prispevali k izboljšanju položaja priseljenih avtoric in avtorjev, ki pišejo v svojem prvem ali drugem jeziku.

V povsem drugačnem okolju ustvarja okoli 60 slovenskih avtoric in avtorjev od Borisa Pahorja do Igorja Pisona v Furlaniji in Julijski krajini; tem se posveča Miran Košuta s tipološkim pregledom njihovih dvo- in večjezičnih praks. Številni od njih pišejo samo v slovenskem jeziku, nekateri tudi v narečju ali v italijanščini, nekaj jih prevaja lastna besedila v drugi jezik, ampak samo redki izmed njih so v ožjem pomenu literarno dvojezični.

Podobno velja tudi za italijanske avtorice in avtorje v hrvaški in slovenski Istri, ki jih v celovitem prikazu predstavlja Nives Zudič Antonič. Večina od njih piše v materinščini oziroma enem izmed istrobeneških ali istroromanskih narečij, v svojih besedilih pa uporabljajo tudi narečne izraze ali izposojenke iz jezikov regije in drugih jezikov, kar avtorica ponazarja na primeru dramskega besedila Diega Runka.

Da se zaradi specifičnih produkcijskih in recepcijskih razmer v kontinuumu neobičajno raznolikih literatur alpsko-jadranske regije prav Istra odlikuje s posebno visoko mero kulturne pluralnosti in polifonije, poudarja tudi Janez Strutz v svojem zagovoru regionalnih jezikovnih iger in iger literarnih razlik; te lahko kot resničen in utopičen moment z nenehnim mešanjem uspešno spodkopavajo koherentnost nacionalnih literarnih polj, kar je med drugim prikazal na primeru Fulvia Tomizze in Milana Rakovca. Če je literarno ustvarjanje v prvem jeziku v primeru italijanske skupnosti v Istri ali tudi slovenske manjšine na Koroškem lahko temelj kulturnega preživetja, veljajo za priseljene avtorje in avtorice glede literature in izbire jezika drugačna merila.

Pisanje v neprvem jeziku je tudi skupna značilnost tako različnih avtorjev, kot so to Vladimir Vertlib, Semier Insayif in Tomer Gardi. Na primerih njihovih besedil raziskuje Sandra Vlasta oblike latentne večjezičnosti in večpisavnosti v nemških besedilih avstrijske priseljske literature; te ne definira po biografskih, ampak po tematskih kriterijih kot samo po sebi večjezično, posveča pa se tudi recepciji obravnavanih besedil in problemom večjezično pišočin in njihovega sodelovanja v literarnem življenju v nemškem govornem prostoru.

Zaključni trije prispevki kontrastirajo današnji položaj literarne večjezičnosti z literarnimi, nacionalnimi in ideološkimi danostmi med prvo svetovno vojno in v času proti koncu 19. stoletja. Matjaž Birk in Sašo Zver se ob proznih in pesniških besedilih, ki so jih nemško pišoči avtorji in avtorice objavili v časopisu *Marburger Zeitung*, ukvarjata z identitetnimi pripovedmi, ki prihajajo do izraza predvsem v predstavitvah sodobnih, z vojno povezanih tem in praviloma temeljijo na mehanizmi razmejevanja oziroma izključevanja v odnosu do drugega. Pri tem je tradicionalna kulturna in jezikovna heterogenost spodnještajerske in kranjske regije sicer programsko izločena, vendar je najti tovrstne oblike v predstavitvah oddaljenih, večetničnih in večjezičnih obmejnih prostorih habsburške monarhije in še posebej Nemčije. Tem pro-

storum je občasno vpisana tudi večjezičnost, toda zaradi kriznih družbenih razmer in vpliva patriotizma, domačijskosti in religionizma poniknejo, tako kot tudi nastavki za insceniranje alternativnih socialnih praks.

Vendar pa je literatura vsekakor poznala tudi oblike inscenacije, ki so presegle binarno shemo inkluzije in ekskluzije, kakor je razvidno iz prispevka **Alexandre Millner**, ki na temelju konceptov transdiference in intersekcionalnosti osvetljuje literaturo avtoric migrantk v času Avstro-Ogrske monarhije. S črtico dunajske potujoče igralka in pisateljice Ade Christen iz leta 1876 ponažori, kako so avtorice prelomile s splošno veljavnimi družbenimi normami in kodificiranim vedenjem, ob primeru slovensko, nemško in hrvaško pišoče pisateljice Zofke Kveder pa opozori na problematiko površnih ali potvarjajočih jezikovnih biografij, za katere se zdi, da so posledica tradiranih nacionalističnih diskurzov.

Prav to področje osvetljuje **Miran Hladnik**, ki v zaključnem prispevku obravnava literarnozgodovinsko zanemarjen delež nemško in slovensko pišočih avtoric in avtorjev 19. stoletja na Slovenskem in se izrecno oddaljuje od doseganjih vzorcev »slovenske« literarne zgodovine kot zgodovine literature, napisane v slovenskem jeziku. Na ozadju tedanjih nacionalnih interesov, programov in napetosti je ta delež prikazan med »Nemci«, stremječimi k ohranitvi svoje kulturne hegemonije, in »Slovinci«, ki so si prizadevali za kulturno emancipacijo, pri čemer članek noče biti razumljen kot akademska obrobna pripomba, temveč želi spodbuditi k temeljiti vnovični razpravi o osmišljanju identitete, upoštevajoč dejstvo, da so tedanji alternativni kulturni koncepti propadli zato, ker so bili samo slovenski avtorji in avtorice zares dvojezični in večkulturni.

Ko navaja **Miran Hladnik** vključevanje Maje Haderlap in Erice Johnson Debeljak v sodobno slovensko literaturo kot pobudo za svoje vnovično ukvarjanje s slovensko-nemškimi razmerami v literarnem 19. stoletju, se po svoje sklone tudi krog v tem zborniku obravnavanih tem. Marsikatero vprašanje, povezano z literarno večjezičnostjo v slovenskem in avstrijskem kontekstu, ostaja zgolj nakazano, številna druga pa so morala sploh ostati zunaj dometa zbornika. A če tu zbrani prispevki odpirajo več vprašanj kot ponujajo odgovorov, potem je vendarle mogoče to, kar si kot urednica in urednik iskreno želiva, namreč da bodo dejansko prispevali k premiku razmer tudi zunaj samega diskurza o literarni večjezičnosti.

Literatura

- AMANN, KLAUS, 2003: Écrire une histoire littéraire régionale: L'exemple de la Carinthie. Prev. Bernard Banoun. V: Bernard Banoun (ur.): *Aux frontières: la Carinthie: Une littérature en Autriche des années 1960 à nos jours*. Paris: Centre Interdisciplinaire de Recherches Centre-Européennes, Université de Paris – Sorbonne. Str. 55–67.
- BANDELJ, DAVID, 2008: Večjezičnost v sodobni poeziji Slovencev v Avstriji: Medkulturnost ali asimilacija? V: Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. Str. 159–176.
- BECK, ULRICH in EDGAR GRANDE, 2004: *Das kosmopolitische Europa: Gesellschaft und Politik in der Zweiten Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- BOROVNIK, SILVIJA, 2017: *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze.
- BOŽIČ, ZORAN, ADRIJANA ŠPACAPAN in ANDREJ ADAM (ur.), 2018: *Esej na maturi 2019: Andrei Makine: Francoski testament, Maja Haderlap: Angel pozabe*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BRUCKMÜLLER, ERNST, 1998: Die Entwicklung des Österreichbewußtseins. V: Robert Kriechbaumer (ur.): *Österreichische Nationalgeschichte nach 1945. Die Spiegel der Erinnerung: Die Sicht von innen*. 1. Wien, Köln in Weimar: Böhlau. Str. 369–396.
- DEMBECK, TILL, 2017: Sprachwechsel/Sprachmischung. V: Till Dembeck in Rolf Parr (ur.): *Literatur und Mehrsprachigkeit: Ein Handbuch*. Tübingen: Narr. Str. 125–166.
- DIMKOVSKA, LIDIJA (ur.), 2014: *Iz jezika v jezik: Antologija sodobne manjšinske in priseljenske književnosti v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- DOVIČ, MARIJAN, 2017: Prešeren po Prešernu: *Kanonizacija nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- EUROPEAN COMMISSION, 2006: *Special Eurobarometer 243: Europeans and their Languages*. http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_243_en.pdf (dostop 22. 12. 2018).
- EUROPEAN COMMISSION, 2012: *Special Eurobarometer 386: Europeans and their language: Report*. http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_386_en.pdf (dostop 22. 12. 2018).
- GROSMAN, META, 2004. *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- HELMICH, WERNER, 2016: *Ästhetik der Mehrsprachigkeit: Zum Sprachwechsel in der neueren romanischen und deutschen Literatur*. Heidelberg: Winter.

- HLADNIK, MIRAN, 2013: Slovenska literarna zgodovina danes. *Slavistična revija* 61, št. 1, str. 315–327.
- HLADNIK, MIRAN, 2016: Vključevanje drugega in drugačnega v slovensko literarno zgodovino. V: Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Drugačnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Str. 46–53.
- HUTZKE, DIANA in MIRIAM FINKELSTEIN (ur.), 2018: *Slavische Literaturen der Gegenwart als Weltliteratur – Hybride Konstellationen*. Innsbruck: Innsbruck university press.
- JOHNSON DEBELJAK, ERICA, 2013: *Bi se zrušilo nebo, če bi kresnika dobila Maja Haderlap? Kdo sme biti slovenski pisatelj?* <http://www.airbeletrina.si/clanek/bi-se-zrusilo-nebo-ce-bi-kresnika-dobila-maja-haderlap-kdo-sme-biti-slovenski-pisatelj> (dostop 24. 12. 2018).
- JUNG, JOCHEN, 2017: Peinliche Affäre rund um Österreichischen Staatspreis: Wie slowenischsprachigem Autor eine verdiente Würdigung versagt wurde. *Die Presse* 4. 1. 2017. <https://diepresse.com/home/meinung/gastkommentar/5149018/Peinliche-Affaere-rund-um-Oesterreichischen-Staatspreis> (dostop 1. 1. 2019).
- KOS, JANKO, 2010. *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KOŠUTA, MIRAN (ur.), 2008. *Slovenščina med kulturami*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- KREMnitz, GEORG, 2015: *Mebrsprachigkeit in der Literatur. Ein kommunikationssoziologischer Überblick*. Wien: Praesens Verlag.
- KRIEGLEDER, WYNFRID, 2011: *Eine kurze Geschichte der Literatur in Österreich: Menschen – Bücher – Institutionen*. Wien: Praesens.
- KURDOĞLU NITSCHKE, GERALD in BRUNO GITTERLE (ur.), 2008: *Neue österreichische Lyrik – und kein Wort Deutsch*. Innsbruck, Wien: Haymon.
- MAREŠ, PETR, 2017: Vicejazyčnost textu. V: Petr Karlík, Marek Nekula in Jana Pleskalová (ur.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. https://www.czechency.org/slovník/VÍCEJAZYČNOST_TEXTU (dostop 20. 01. 2019).
- MARINELLI KÖNIG, GERTRAUD in PHILIPP HOFENEDER (ur.), 2016: *»Neue Bienen fremder Literaturen«: Zum literarischen Transfer zwischen slawischen und deutschsprachigen Kulturen vor 1850*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- MITTERER, NICOLA in WERNER WINTERSTEINER (ur.), 2009: *Und (k)ein Wort Deutsch ... Literaturen der Minderheiten und MigrantInnen in Österreich*. Wien, Innsbruck: Studien-Verlag.

- MUGERLI LAVRENČIČ, MARUŠA, 2005: Slovenski prevodi literarnih del priseljen-skih avtorjev po letu 1990. *Dve domovini / Two Homelands* 16, št. 22, str. 79–93.
- NITSCHKE, GERALD (ur.), 1990. *Österreichische Lyrik ... und kein Wort Deutsch*. Innsbruck: Haymon.
- OSWALD, JANI, 1986. Koroška slovenska literatura in avstrijski literarni prostor. *Koroško mladje* 63, str. 12–17.
- POGAČNIK, JOŽE, 1972: *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo (Oris izbodišč in ocena vrednosti)*. Trst: Zaliv.
- POGAČNIK, JOŽE 1998: *Slovenska književnost I*. Ljubljana: Državna založba Slo-venije.
- POGAČNIK, JOŽE idr., 2001: *Slovenska književnost III*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SCHMIDT-DENGLER, WENDELIN, JOHANN SONNLEITNER in KLAUS ZEYRINGER, 1995: Literaturgeschichte Österreichs: Eine Einführung in die Problematik. V: Wendelin Schmidt-Dengler, Johann Sonnleitner in Klaus Zeyringer (ur.): *Literaturgeschichte: Österreich: Prolegomena und Fallstudien*. Berlin: Schmidt. Str. 9–19.
- SCHMITZ-EMANS, MONIKA, 2004: Literatur und Vielsprachigkeit: Aspekte, The-men, Voraussetzungen. V: Monika Schmitz-Emans (ur.): *Literatur und Vielspra-chigkeit*. Heidelberg: Synchron. Str. 11–27.
- SIEVERS, WIEBKE in SANDRA VLASTA, 2013: *Bibliographie zu Literatur und Migration in Österreich*. Erstellt von Wiebke Sievers und Sandra Vlasta. http://www.litmove.oeaw.ac.at/downloads/Bibliographie_Literatur_und_Migration_in_Oesterreich.pdf?PHPSESSID=e1ff4029d4e1c68fdo1b6885ef377727 (dostop 23. 12. 2018).
- SIMONEK, STEFAN, 2002: Gsindl, Gschnas und gschamster Diener: (Wiener Dia-lekt und Umgangssprache in den Texten mitteleuropäischer slawischer Autoren der Moderne). *Litteraria Humanitas IX: Crossroads of cultures: Central Europe*. Str. 237–263. <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/132577> (dostop 25.12.2018).
- SIMONEK, STEFAN 2016: *Von Lenau zu »Laibach«: Beiträge zu einer Kulturgeschichte Mitteleuropas*. Frankfurt am Main, Wien: Peter Lang.
- STIPPINGER, CHRISTA, 2009: »vom schreiben der expatriatrii«: zur literatur von autorinnen mit migrationshintergrund in österreich am beispiel der exillitera-turpreise schreiben zwischen den kulturen. V: Nicola Mitterer in Werner Win-tersteiner (ur.): *Und (k)ein Wort Deutsch ... Literaturen der Minderbeiten und MigrantInnen in Österreich*. Wien, Innsbruck: Studien-Verlag. Str. 106–114.
- STRUTZ, JOHANN, 2003: *Regionalität und Interkulturalität. Prolegomena zu einer literarischen Komparatistik der Alpen-Adria-Region*. Habilitationsschrift. Celovec.

- STRUTZ, JOHANN in PETER V. ZIMA (ur.), 1996: *Literarische Polyphonie: Übersetzung und Mehrsprachigkeit in der Literatur*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- UHL, HEIDEMARIE, 2001: Das »erste Opfer«: Der österreichische Opfermythos und seine Transformationen in der Zweiten Republik. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft* 1, str. 19–34. <https://webapp.uibk.ac.at/ojs/index.php/OEZP/article/view/1054/749> (dostop 22.12.2018).
- WINTERSTEINER, WERNER, 2006: *Poetik der Verschiedenheit. Literatur, Bildung, Globalisierung*. Celovec: Drava.
- WYTRZENS, GÜNTHER, 2009: *Slawische Literaturen – Österreichische Literatur(en)*. Ur. Fedor B. Poljakov in Stefan Simonek. Bern idr.: Peter Lang.
- ZADRAVEC, FRANC, 1999: *Slovenska književnost II*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- ZEYRINGER, KLAUS, 1995: Literaturgeschichte als Organisation: Zum Konzept einer Literaturgeschichte Österreichs. V: Wendelin Schmidt-Dengler, Johann Sonnleitner in Klaus Zeyringer (ur.): *Literaturgeschichte: Österreich: Prolegomena und Fallstudien*. Berlin: Schmidt. Str. 43–52.
- ZEYRINGER, KLAUS in HELMUT GOLLNER, 2012: *Eine Literaturgeschichte: Österreich seit 1650*. Innsbruck, Wien in Bozen: StudienVerlag.
- ŽITNIK SERAFIN, JANJA, 2008: *Večkulturna Slovenija: Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŽITNIK, JANJA in HELGA GLUŠIČ (ur.), 1999: *Slovenska izseljenska književnost. 3 zv.* Ljubljana: Založba ZRC in Rokus.

Enojezičnost in večjezičnost literarnih sistemov

MARKO JUVAN

GLOBALIZACIJA JE SPLOŠNO RAZŠIRJENI evfemizem za hegemonijo multinacionalk v rokah transnacionalne plutokracije, hipne translokacije finančnega kapitala, migracije in nebrzdano izkoriščanje perifernih delavcev in virov, neoliberalno spodkopavanje nacionalnih držav in vojaško uničevanje neposlušnih periferij. V ideologiji svojih metropol je t. i. globalizacija poleg teorije in prakse multikulturalnosti proizvedla še en pojav: tako se v zadnjem času tudi v literarni vedi po svetu širi teza, da besedna ustvarjalnost postaja izrazito večjezična, pogosto tudi jezikovno hibridna, tako da se spreminja v transnacionalen pojav, razpet med dominacijo angleščine v svetovnem literarnem sistemu na eni strani ter policentričnostjo in mobilnostjo pisateljic in pisateljev na drugi strani (prim. Yildiz 2012: 1–29; Dembeck in Parr 2017: 10–17; Gilmour in Steinitz 2018: 1–15). Vendar je bilo slovstvo v Evropi takšno od arhaičnih dob prek antike in srednjega veka do zgodnjega novega veka, taka je bila književnost ne le na Zahodu, temveč tudi v drugih civilizacijah (prim. Forster 1970).

Če se ozremo v preteklost današnje Slovenije in njene bližnje okolice, v resnici ne moremo mimo mnogih sledi večjezičnosti. Tako ob *Brižinskih spomenikih*, *Stiškem rokopisu* in ostalih dokumentih pismenstva v jeziku, ki se je v 19. stoletju poknjžil pod imenom slovenščina, ne moremo spregledati latinskih in nemških rokopisov za cerkveno in posvetno rabo. Primož Trubar, ki velja za začetnika slovenske književnosti, je pisma in predgovore k svojim reformacijskim delom pisal v nemščini, cesarskem jeziku Svetega rimskega cesarstva. Kot takšna je bila nemščina poleg latinščine in italijanščine v rabi tudi pri drugih piscih na Kranjskem vse od protireformacije in baroka prek razsvetljenstva do sredine 19. stoletja, na primer pri polihistorju Janezu Vajkardu Valvasorju, prvem slovenskem komediografu Antonu Tomažu Linhartu in celo t. i. nacionalnem pesniku Francetu Prešernu. Ti omikani jeziki so izobražencem

omogočali delovanje v evropski »literarni republiki«. O tem pričajo rokopisne zapuščine Valvasorja, Janeza Ludovika Schönlebnja, Žige Herbersteina, članov ljubljanske Academie operosorum (Vidmar 2013), predvsem pa razsvetljenca Žige Zoisa in slavističnega patriarha Jerneja Kopitarja (Vidmar 2010).

In danes? Decentriranju slovenskega knjižnega jezika lahko sledimo že od prekucuskih šestdesetih let 20. stoletja, ki so v zaledju študentskega gibanja rušila ekonomsko-politični *status quo* tudi s teoretsko in literarno-umetniško dekonstrukcijo vsega, kar je imelo dotlej položaj osrednosti ali osredinjenosti, od vladajoče partije in bipolarnega svetovnega reda do knjižnega jezika, nacionalne literature, umetnine in koherentne strukture besedila. Pesnik Tomaž Šalamun je bil med prvimi, ki so v literarne tekste vpletli pogovorni jezik, angleščino, italijanščino in srbohrvaščino, pesnik in dramatik Milan Jesih ter prozaist Marko Švabič pa poleg tega še slovenske literarne arhaizme. Z njihovo označevalsko igro, ludizmom, so se vrata literature odprla za pluralizacijo in hibridizacijo slovenskega knjižnega jezika s fragmenti narečij, sociolektov, sosednjih in svetovnih jezikov ter priseljske »kreolščine«. A vendar avtorska funkcija v slovenskem literarnem sistemu niti tedaj niti v naslednjih desetletjih še ni bila dopuščena tistim, ki za svoje pisanje in objave niso uporabljali knjižne slovenščine in niso imeli slovenskega državljanstva. Še celo pisci slovenskih skupnosti v Italiji, Avstriji ali na Madžarskem so bili v t. i. matičnem literarnem polju občasnim literarnim nagradam navkljub zvečine potisnjeni bolj ob stran. Vse do nedavnega mednarodnega prodora tržaškega staroste Borisa Pahorja niso nastopali kot izpostavljeni protagonisti, ki krojijo slovenski umetnostni razvoj in politično zgodovino. Tudi slovenska narečna književnost ni mogla ustvariti opaznejšega toka, pač pa je bila sprejeta kot kratkotrajna niša v post-moderni etno ponudbi.

Po državni osamosvojitvi Slovenije postajajo v literarnem polju opazni tudi avtorice in avtorji, ki so (delno) priseljskega porekla in dvojezični. Josip Osti, Lidija Dimkovska, Goran Vojnović in drugi so se z objavami v slovenščini vključili v medije, ustanove in združenja slovenskega literarnega sistema; kot slovenski avtorji se uveljavljajo tudi mednarodno. Še vedno pa so getoizirani priseljski pisci, ki ne pišejo in objavljajo v slovenščini. Temu po eni strani botruje inercija »monolingvalne paradigme« (pojem Y. Yildiz [2012]), ki tovrstne pojave opredeljuje kot izseljensko oziroma priseljsko književnost, tj. dislocirano enoto drugojezičnih literarnih sistemov (prim. Žitnik Serafin

2008).¹ Svoje so na Slovenskem k izključevanju prispevali še ksenofobija in večvrednostni kompleksi do t. i. Balkana, ki so kot pojav »orientalizma v orientalizmu« (Bakić-Hayden 1995) znani tudi v drugih državah, nastalih na ruševinah vzhodnega bloka in neuvrščene Jugoslavije.

Če torej že površen pregled razkrije, da na Slovenskem literatura nikdar ni bila zgolj slovensko enojezična, kako si lahko razložimo, zakaj se navkljub ideji večkulturnosti, ki je še nedavno obvladovala govorico politične korektnosti,² tako trdovratno oklepamo predstave, da se sleherna pisateljica ali pisatelj pristno izraža zgolj v t. i. maternem jeziku in da slehernemu narodu pripadata en sam knjižni jezik in literatura? Zakaj imamo tudi svetovno književnost za povezavo nacionalnih literatur v medsebojno razločljivih jezikih, ki jih je prav tako mogoče prostorsko razmejiti in prešteti? Pri odgovoru na ta vprašanja se bom oprl na dve sodobni koncepciji, na kritiko »monolingvalne paradigme« Y. Yildiz (2012) in Beecroftovo (2015) »ekologijo svetovne literature«, problematiko pa bom postavil v širši zgodovinsko-teoretski kontekst, razpet med Bahtinovo (1982: 41–179) idejo heteroglosije oziroma raznojezičja in sistemske pristope (Even-Zohar 1990).

Mihail Bahtin poudarja razvojno vlogo raznojezičja kot diskurzivne situacije, nasprotne enojezičju in monološkosti, to je prevladi ene govorice nad vsemi drugimi govoricami. Raznojezičje v nasprotju z monološkostjo izpostavlja dialoškost. S soočanjem, prepletanjem, interakcijo in križanjem različnih jezikov se družba odpira, omogoča uveljavljanje različnih družbenih interesov in konfliktnih ideoloških perspektiv. Tako se (dialogizirana) pomenska struktura družbenega diskurza bliža nedovršni kompleksnosti resničnosti, zato postaja v pravem pomenu besede moderna, so-dobna dogajanje resničnosti same. Tudi Itamar Even-Zohar v svoji polisistemski teoriji literature – v njej shemo komunikacije pomenljivo interpretira v tržnih

¹ Žitnik Serafin (2008) se zavzema za model integriranja literature priseljencev v slovenski literarni polisistem, s čimer sledi liberalnemu idealu večkulturnosti in integracije.

² Vse od porasta islamskega radikalizma in terorizma ter islamofobne reakcije Zahoda, še bolj pa s t. i. migrantsko krizo v zadnjih petih letih se liberalni žargon pravšnjosti s svojo idejo večkulturnosti vred umika restavriranemu nacionalistično-fašističnemu in rasističnemu populizmu, ki je prodril v javne medije in etablirano politiko, z zdajšnjim ameriškim predsednikom pa tudi v svetovno ekonomijo in geopolitiko.

kategorijah – poudari evolucijsko vlogo večjezičja, heterogenosti in interferenc, to je interakcije med različnimi jeziki, sistemi. Z interferencami je po Even-Zoharju mogoče preseči stagnacijo v sistemih, ki se oklepajo svojega lastnega repertoarja in jim preti nevarnost, da okamnijo. Na ozadju Bahtinovih in Even-Zoharjevih pojmovanj, ki večjezičnost razlagata kot gibalno literarnega razvoja in kriterij modernosti, se še z večjo ostrino zastavlja vprašanje, zakaj so ravno moderni literarni sistemi, ki prevladujejo že kakih dvesto let (to so nacionalni literarni sistemi in svetovni literarni sistem), v svojem razvoju težili od večjezičnosti k enojezičnosti.

Tako Yasemin Yildiz kot Alexander Beecroft izpodbijeta utrjeno formulo »en jezik – en narod – ena literatura«. Tudi jezik, ki premore nedvoumno etnično denominacijo in jezikoslovno standardizacijo, je dejansko le ena od dialektalno, funkcijsko in sociolektalno variantnih praks, ki jih povezujejo v enoto nekatere fonološke, morfološke, leksikalne in sintaktične značilnosti. Knjižna varianta zavzame v jezikovnem diasistemu osrednje mesto zaradi svoje normiranosti, stabilnosti in splošne razširjenosti, podprte z zapisanostjo in mediji, še bolj pa zaradi svoje reprezentativnosti pri oblikovanju in razširjanju vsebin, pomembnih za obstoj države, religije, znanosti, umetnosti in javnosti. Notranjo razplatenost in variantnost, v kateri živi posamezni jezik, dodatno zapleta prehodnost med njegovimi narečji in narečji sosednjih jezikov. Razmejitve med njimi niso lingvistične, pač pa so zgodovinski proizvod ideologij, geopolitičnih in verskih dejavnikov. Ne nazadnje so dolgotrajnejši stiki med jeziki različnih ljudstev, ki so jih povzročala preseljevanja, osvajanja ali nadvlada enih nad drugimi, v sleherni jezik vnesli tujejezične primesi; posledično noben jezik ni čist in avtonomen.

Podobno kot z jeziki sveta je z literaturami sveta. Čeprav je poreklo pojma literatura nedvomno moderno in evropsko, nas Beecroft (2015: 8–14) prepričuje, da je o svetovni razširjenosti tega pojava vendarle mogoče razpravljati neevropocentrično, saj tudi v drugih civilizacijah obstajajo koncepcije, ki – podobno kot zahodna estetika od 18. stoletja naprej – izdvajajo diskurz, ki je zahtevnejše oblikovan in težje doumljiv, namenjen omikanemu občinstvu in imaginativen. Literatura je torej univerzalna. Kaj pa literature, se lahko vprašamo z Beecroftom (2015: 14–17). Ali vsaka literatura pripada eni, prostorsko in etnično določeni skupnosti?

Johann Wolfgang von Goethe, ki je po razsvetljskem svetovnem zgodovinarju Augustu Ludwigu von Schlözerju, prvem kovaču izraza *Weltliteratur*, v dvajsetih letih 19. stoletja med evropskimi svetovljani razširil pojem svetovne literature, si je v spisu *Epochen geselliger Bildung* leta 1831 zamislil svetovni razvoj besedne ustvarjalnosti v zaporedju od »idilične« dobe ozkih, jezikovno samozadostnih skupnosti do prihajajoče »univerzalne« dobe svetovne kulturne interakcije (Goethe 1999: 554–555). Po podobnih razmišljanjih o raznovrstnih družbenih skupnostih, v katerih je v raznih obdobjih in civilizacijah živel besedna ustvarjalnost, sta v 20. stoletju komparativista Dionýz Ďurišin (1984: 273–308; 1992: 109–138) in Irina Neupokoeva (2012) koncept nacionalnih literatur vključila v sistem pojmov za družbenozgodovinske enote literarne komunikacije, kot so pleme, antična in srednjeveška mestna država, srednjeveška etnija, moderna manjšina, regionalna cona ali medliterarna skupnost, ki jo povezujejo jezik, religija, geografska lega ali državno-politični okvir. V današnji dobi, ki tudi v humanistiki osupljivo niha med transnacionalnim gonom (neo)liberalne globalizacije ter obujenim nacionalizmom-rasizmom desničarskega populističnega upora proti globalizaciji, s podobnimi kategorijami kot Neupokoeva in Ďurišin spodnaša zakoreninjeno predpostavko, da je osnovni delec svetovne literature nacionalna literatura, tudi Alexander Beecroft. V zgodovini svetovnega severa in juga, vzhoda in zahoda namreč poleg nacionalnega izlušči še mnoge druge »ekosisteme« literarnega obtoka, ki so oblikovali svetovno literaturo. Imenuje jih epihorična, panhorična, kozmopolitska, vernakularna, nacionalna in globalna literatura (Beecroft 2015).

Arhaične izolirane skupnosti, na primer grška polis ali starokitajske mestne države, po Beecroftu prestopajo iz t. i. epihorične v panhorično ekologijo, ko se njihovo samozadostno slovstvo in jezik prek skupne pisave, mitološko-zgodovinskega imaginarija ali drugih sorodnosti povežeta s podobnimi skupnostmi v bližnji in daljni sosesčini. Obtok artefaktov med njimi in pripovedi, v katerih so povzeti atributi posameznih polisov in pokrajin, ustvari zavest o skupni jezikovno-kulturni pripadnosti, v kateri lokalne epihorične kulture dobijo vlogo, ki presega njihov kraj, na primer v antičnem panhelenizmu in njegovem sistemu regionalno-dialektalno zaznamovanih stilov in žanrov. T. i. kozmopolitske ekologije, značilne tudi za rimski imperij ali islamski kalifat, so nastale na prostranstvih, kjer je stoletja prevladoval en prestižni verski ali imperialni jezik in povezoval raznorodna ljudstva, ki so sicer uporabljala različne lokalne jezike. Iz kozmopolitskih ekologij so pozneje (v Evropi od poznega srednjega

veka naprej) vznikale številne vernakularne ekologije, ki jim Beecroft posveča še posebno pozornost. V teh so izobraženci po zgledu kozmopolitskih jezikov opremili domače jezike z njim ustrezno pisavo, jih slovnično normirali in zavestno uporabljali kot izraz višje kulture, predvsem književnosti. Kot kažeta primera Martina Luthra in Primoža Trubarja, so vernakularji pogosto nastajali iz potreb verskih gibanj, kakršna je bila reformacija, ki je prinesla prevode *Svetege pisma* v ljudske jezike, povzdignjene na raven književnosti. Na izhodiščih vernakularnih manifestov, kakor Beecroft imenuje Dantejev spis *De vulgari eloquentia* ali Du Bellayjevo apologijo *La Défense et illustration de la langue française*, so se ljudski jeziki, podrejeni latinščini kot jeziku kozmopolitske literarne republike, začeli literarno osamosvajati v prizadevanju po nagovarjanju in povezoivanju neenakih slojev ožjih etnično-jezikovnih oziroma verskih skupnosti.

Beecroft v nadaljevanju razlaga, kako so se na podlagi vernakularne ekologije pod vplivi meščanske revolucionarne ideje suverenosti ljudstva in nemškega kulturnega nacionalizma po Evropi širile nacionalne ekologije. Nacionalizmi so v dolgem 19. stoletju proizvedli retrospektivne interpretacije, ki so si prilastile starejšo slovstveno produkcijo (predvsem vernakularno) kot dokaz za kontinuirano stoletno zgodovino zamišljene skupnosti naroda. Prav znotraj te ideološke konstelacije, ki se je napajala iz Johanna Gottfrieda von Herderja in Wilhelma von Humboldta, se je utrdila tudi »monolingvalna paradigma«, o kateri razpravlja Y. Yildiz (2012: 1–4). Nacionalno literarno ekologijo namreč odlikuje predstava o »maternem jeziku« kot naravnem izrazu besednega umetnika in identitetnem označevalcu rodu, ki mu ta po rojstvu pripada; v enem in edinem maternem jeziku se uteleša duh naroda, njegova nezamenljiva posebnost (nav. d.: 6–14).

Globalna ekologija, ki po Beecroftu daje pečat šele današnjemu literarnemu obtoku v svetovnih jezikih na mednarodnem knjižnem trgu,³ se je po mojih ugotovitvah začela oblikovati že vzporedno z narodno ekologijo, čeprav se

³ V tem je na ravni kulture homologna transnacionalizmu globalnega kapitala. Globalna ekologija po Beecroftu prestopa okvire mednarodne ekologije (ki je v ozadju tradicionalnega pojma svetovne književnosti) na dva dozdevno nasprotujoča si načina: z jezikovno-literarno homogenizacijo, ki izhaja iz dominantnih svetovnih jezikov in gospodarsko jedrnih, politično hegemonih držav, in z afirmacijo malih, manjšinskih jezikov in praks (Beecroft slednjega ne poveže z neoliberalno ideologijo multikulturalizma, ki je le fasada za prakse homogenizacije in hegemonije).

strinjam z Beecroftovo tezo, da današnja globalna ekologija presega sistem modernih nacionalnih literatur kot elementov svetovne književnosti. Beecroft pozablja, da je prav koncepcija svetovne literature, ki se je v 19. stoletju vzpostavljala vzajemno z nacionalnimi literaturami (Juvan 2012: 153–160), že vsebovala zametke tržne globalizacije, ki je začela določati književni obtok in menjavo. Ekskluzivni par nacionalnega in svetovnega, ki je ustvaril predstavo o svetovni književnosti kot mednarodni književnosti, izvira iz Goethejeve najodmevnejše opredelitve *Weltliteratur*. Svetovno književnost namreč vpelje Goethe v pogovoru z Eckermannom kot novo razvojno stopnjo besedne umetnosti, na kateri nacionalna literatura izgubi svoj pomen.⁴ Vidi jo kot napoved dobe, v kateri bo domnevna samozadostnost nacionalne literature – pojma, ki ga je vpeljal Herder konec šestdesetih let 18. stoletja – presežena z občevanjem omikanih svetovljanskih elit z različnih koncev sveta ter s tržno in prevodno izmenjavo literarnih dobrin med narodi, jeziki in civilizacijami. Takšna interakcija z drugačnostjo in iskanje »obče človeškega« naj bi po Goetheju ustvarjalno prenovila tudi posamezne jezike in literature. Toda po drugi strani je prav Goethe prek ekonomskih metafor že zaslutil obrise svetovnega literarnega trga, na katerem neenakopravne nacionalne literature ter pisateljice in pisatelji v neenakih jezikih ne samo menjajo svoje duhovno blago ter se tako oplajajo v medsebojnem razumevanju in dialogu, temveč tudi tekmujejo in se borijo za enakovrednost na ravni kulturne ekonomije. Še več, Goethe je kot privrženec kozmopolitske kulturne aristokracije predvidel celo nevarnost, da bo transnacionalni knjižni trg dal prednost trivialni množični produkciji, ki se bo s svojo estetsko nevredno uniformnostjo priljubila množicam (Goethe 1999: 866–867; Juvan 2012: 121).

Kot sem podrobno razložil drugje, je Goethe idejo o *Weltliteratur* zasnoval v polperiferni, razdrobljeni Nemčiji, ki je dozdevno zaostajala za Francijo in Anglijo, jedru zahodnega sveta (Juvan 2012: 109–111). Kot kozmopolitska utopija, v kateri se navdušenje nad mednarodnim kulturnim trgom preplete z idejo o estetskem in medliterarnem kultiviranju občečloveške etike, je spočela trajni metadiskurz o univerzalnosti svetovne književnosti – vendar, simptomatično, s partikularnega, nacionalističnega vidika. Goethe je namreč v obtoku literarnih

⁴ »Zato se prav rad oziram po tujih narodih in svetujem vsakomur, naj tudi on dela tako. Nacionalna literatura zdaj ne pomeni več veliko, na vrsti je doba svetovne literature in vsakdo mora zdaj prispevati, da se ta doba pospeši.« (Eckermann 1959: 251).

del prek narodnih in jezikovnih mej in razmahu duhovne menjave videl prilžnost, da se polobrobna nacionalna literatura, kakršna je bila po njegovem nemška, mednarodno uveljavi tako s svojo izvirno produkcijo kakor s prevajalskimi in posredniškimi zmožnostmi – nemščina je bila vendarle cesarski jezik, nadrejenem številnim manjšim jezikom.

Tudi praksa svetovne literature, ki je s prevodi, uprizoritvami, kritiko in podobnimi oblikami recepcije omogočala dejavno navzočnost literarnih del zunaj njihovega matičnega okolja (prim. Damrosch 2003: 4), se je od 19. stoletja naprej razvijala pod obnebjem metagovorice o besedni umetnosti kot estetsko avtonomnem prostoru jezikovno-kulturne izmenjave med narodi in civilizacijami. Kot poudarja P. Casanova (1999: 155), so bile nacionalne literature v dolgem 19. stoletju razpete med dva pola: ena stran je zagovarjala avtohtonost domačega jezika in literature, druga stran pa se je ozirala po domnevno razvitejših, modernejših središčih. Iz te perspektive naj bi se nacionalne literature s ponotranjenjem univerzalnih estetskih in humanističnih vrednot svetovne književnosti dvignile na višjo razvojno stopnjo. Nasploh so se nacionalne literature vzpostavljale mednarodno, z medsebojnim posnemanjem in tekmovalnim primerjanjem, pa četudi so to njihovi protagonisti tajili. Kot merilo za mednarodno priznanje del nacionalne literature, ki so čakala na potrditev metropolitanskih elit, so si na kozmopolitskem polu predstavljali estetsko transcendenco, posplošeno iz vzorčnih del, ki so se utrdila v večnem kanonu človeštva ali pa so uživala mednarodno slavo.

Moderni nacionalni literarni sistem, še posebej če je bil periferen, se je tipično oblikoval tako, da se je večnamensko slovstvo, delujoče v situaciji, v kateri je ljudski jezik bival v senci kozmopolitskega, državnega oziroma imperialnega jezika, postopno izčistilo v enojezično literaturo z estetsko namembnostjo. Paradoks je, da se je knjižni jezik, ki je v t. i. nacionalni ekologiji postal identitetni označevalec narodne skupnosti, kot vernakular slovnično standardiziral na ozadju in po vzoru kozmopolitskega ali cesarsko-imperialnega jezika, na primer latinščine (prim. Beecroft 2015: 153–178). Pri tem se je nacionalni knjižni jezik slovnično, slovarsko in retorično kultiviral na način, ki sovпада z razmerjem med nacionalnim in svetovnim v književnosti: prek diskurzov znanosti, umetnosti in izobraženske elokvence je vsrkal tematike, registre in imaginarije s pečatom mednarodnega prestiža, civilizacijske osrednjosti in univerzalnosti.

Dialektično soodvisnost nacionalnega in svetovnega pri vzpostavljanju estetske književnosti nam lahko ponazori zgodba o prehodu od večnamenskega in večjezičnega slovstva na Slovenskem v enojezično slovensko leposlovje (gl. Juvan 2012: 235–284). Konec 18. stoletja klasicist Anton Feliks Dev, protagonist prvega pesniškega almanaha *Pisanice od lepeb umetnost*, v svojih slovenskih pesniških besedilih utopično programira slovarsko-slovnično standardizacijo ljudskega (*kranjskega*) jezika, ki ji sledita razcvet kranjske umetniške literature in rojstvo domače klasike po vzoru antičnega Parnasa. Kot za vernakularizacijo na splošno ugotavlja Beecroft, Dev torej nastajajoči nacionalni literarni ekosistem postavlja na normativno ozadje latinističnega kozmopolitizma in grško-latinske klasike. Zgodba se nadaljuje z romantičnim pesnikom Prešernom, ki je sicer objavljaj tudi v cesarski nemščini, a je svoje pesništvo v slovenščini razumel kot prispevek k procesu kultiviranja, s katerim bi domači knjižni jezik prav na področju pesništva dosegel stopnjo razvitejših in vplivnejših kulturnih jezikov. V krogu pesniškega almanaha *Krajnska čbelica* je, podprt z estetsko-filološkimi in komparativističnimi konceptijami Matije Čopa, nastajajočo nacionalno ekologijo postavljaj na ozadje globalne ekologije, tj. v razmerje do svetovne literature. Ta je v Goethejevem Weimarju ravno tedaj prišla do svojega pojma. V duhu estetskega univerzalizma bratov Schlegel je Prešeren pesniško slovenščino poskusil povzdigniti na mednarodno primerljivo raven tako, da je medbesedilno predelaj imaginarij, verzne forme in stilne registre svetovne književnosti od antične klasike prek evropsko priznanih srednjeveških in novoveških pesniških mojstrov do novejših slavnih piscev, kot so Gottfried A. Bürger, George N. Byron ali Adam Mickiewicz.⁵ Ko je narodno gibanje Prešerna v svoji politični fazi do konca stoletja posmrtno kanonizirajlo za nacionalnega pesnika, se dovrši tudi proces, v katerem enojezična estetska literatura postane narodna institucija (prim. Močnik 2006: 219–226). Kulturni nacionalizem dojema slovensko književnost na podlagi nacionalnega ekosistema, o katerem razpravlja Beecroft, kot temeljno družbeno vez, ki v javnih medijih poenoti razredno, teritorialno, upravno-politično in dialektalno razcepljeno skupnost Slovencev. Zametki nacionalne literarne zgodovine s svojimi pripovednimi interpretacijami na ravni stroke dopolnijo znotrajliterarne in politične strategije, s katerimi si narod ustvarja podobo preteklosti, tako da si – kakor razlaga Beecroftova

⁵ V tem Prešeren ustreza vzorcu strategij vernakularizacije, ki ljudski jezik podobno kultivirajo s posnemanjem kozmopolitskega literarnega kanona in jezika (prim. Beecroft 2015: 159–173).

obča koncepcija nacionalne književne ekologije (2015: 197–215) – selektivno prilasti vernakularno izročilo, na drugi strani pa marginalizira nekdanjo večjezičnost in pozabi na prevlado kozmopolitske latinščine. Še več, v drugi polovici 19. stoletja nastane dolgotrajna ideološka predstava o nacionalni literaturi kot nadomestku za manjkajoče politične institucije.

In svetovna literatura? V svoji izvorni koncepciji, ki je pozdravljala transnacionalni obtok, enakopravne medkulturne izmenjave med narodi in civilizacijami, njihov medsebojni dialog in razumevanje, je bila svetovna literatura večjezična. Zahtevala je kozmopolitsko odprtost in poliglotstvo, a obenem povzdignila posredniški pomen prevajanja. Primerjalna književnost, nova literarno-zgodovinska disciplina, ki je od srede 19. stoletja poskusila preseči nacionalno literarno zgodovino, je od svojih začetkov upoštevala nadnarodno obzorje (prim. Schulz in Rein 1973). Tudi pri obravnavi svetovne literature vse do danes poudarja večjezičnost, zato terja filološko primerjanje besedil v izvirnikih (prim. Étiemble 2012; Spivak 2003; Apter 2013). Drugače od primerjalne književnosti pa so se študije svetovne literature, ki so se razvile iz univerzitetnih pregledov velikih del človeštva, raje oklenile prevoda. Kot je med drugimi opozoril Astradur Eysteinnsson (2006), je prevladujoči način obstoja svetovne literature ravno prevod. Vsak jezik in vsaka nacionalna literatura prek prevodov po svoje aktualizirata repertoarje svetovne literature. Svetovna literatura torej je večjezična, a ne toliko zaradi večjezičnosti izvirnikov kolikor zaradi večjezičnosti prevodov.

Toda jeziki, katerih literature tvorijo svetovno literaturo, nikdar niso bili enakopravni, pa tudi posamezne literature niso imele enakega dostopa do transnacionalnega obtoka. O tem smo se pred leti poučili pri P. Casanova (1999) in Morettiju (2000, 2011), teoretikih asimetrije med jedri in periferijami v svetovnem literarnem prostoru. Tako svetovni književnosti že vsaj dvesto let gospodujejo nacionalne literature velikih, gospodarsko-politično in vojaško vplivnih držav, ki sodijo k jedrom ekonomskega svetovnega sistema. Med jeziki, ki so svetovne repertoarje oblikovali in distribuirali, gospodujejo t. i. svetovni jeziki (prim. Eoyang 2003; Heilbron 2010). Tako kakor prva med njimi, globalna angleščina, so to praviloma veliki jeziki, katerih zaledje je bilo imperialno ali kolonialno.

Ekonomski presek med asimetričnima svetovnima sistemoma jezikov in literatur tvori transnacionalno založništvo. Metropole transnacionalnih

založb so torej najodločilnejši dejavnik, ki posamezno delo »konsekrira« ter ga s prevodom v svetovni jezik in s priporočili metropolitanskih avtoritet pošlje v svetovni obtok (Casanova 1999: 165–175, 180–187; Sapiro 2016). Erich Auerbach je že leta 1952 zaslutil nevarnost takšne globalizacije literarnega. Predvidel je, da se bo svetovna književnost iz humanistične večjezičnosti in kulturne različnosti spremenila v enojezično – svetovnojezično – in kulturno poenoteno blago:

Naša Zemlja, ki je svet svetovne književnosti, se zmanjšuje in izgublja svojo raznolikost. [...] In kaj se dogaja danes, kaj se pripravlja? Iz tisoč razlogov, ki jih pozna vsakdo, se človeško življenje na vsem planetu poenotuje. Proces tega prekrivanja, ki je izvorno potekel iz Evrope, še naprej deluje in spodkopava vse posebne tradicije. Nacionalna volja je sicer vsepovsod močnejša in glasnejša kot kadarkoli, a vsepovsod vodi k nemu in istemu, namreč k modernim življenjskim formam [...] Evropske kulture oziroma kulture, ki so jih ustanovili Evropejci, so navajene dolgega in plodnega medsebojnega prometa, podpira jih zavest o lastnem pomenu in ustreznosti času, zato med sabo še najbolj ohranjajo svojo samostojnost, čeprav tudi tu proces izenačevanja [Ausgleichsprozeß] napreduje hitreje kot prej. Nad vsem preostalim pa se širi standardizacija [...] Če naj se človeštvu uspe rešiti iz pretresov tako mogočno hitrega procesa koncentracije, na katerega je navznoter slabo pripravljeno, se bo človek moral navaditi na misel, da na enotno organizirani Zemlji obstaja ena sama literarna kultura in da bo v razmeroma kratkem času preživelo samo nekaj literarnih jezikov ali morda celo en sam. S tem pa bi se ideja svetovne književnosti obenem uresničila in uničila. (Auerbach 1952: 39)

Ugotovili smo, da je porazsvetljski kulturni nacionalizem vzpostavil nacionalno literaturo in monolingvalno paradigmo kot instituciji, ki zamišljeni skupnosti naroda navznoter zagotavljata družbeno vez, navzven pa mednarodno prepoznavnost in primerljivost. Globalni ekosistem, v katerem se srečujejo, tekmujejo in povezujejo nacionalne literature, opredeljuje svetovna literatura z univerzalizacijo zahodnega estetskega diskurza. Nacionalno literaturo, ki je bila tiskana izključno v maternem jeziku, povzdignjenem v knjižni standard, so narodna gibanja, ki so bila podrejena imperialno-kozmpolitski ekologiji, ideološko dojemala kot pot do svoje politične subjektivitete. Njihov ideal – četudi neuresničljiv in nadomeščen s kompromisi – je bila nacionalna država. Nacionalna država pa je enota kapitalistične ekonomije, ki ustvarja skupni trg, odpravlja lokalne ovire in ideološko-pravno nevtralizira razredna nasprotja. Kot dokazuje Immanuel Wallerstein (1991: 140–156; 2006), je kapitalizem pri širitvi v svetovni sistem zato spodbujal nastajanje nacionalnih držav, tudi zunaj Evrope. V razmerju do akumulacije globalno ustvarjene presežne vred-

nosti je ekonomija državam strukturno določala jedrni, polperiferni in periferni svetovni položaj. Zaradi prepleta ekonomskih, jezikovnih, političnih in kulturnih dejavnikov, ki določajo svetovni knjižni trg, se je delitev na jedra in obrobja v zadnjih dveh stoletjih razvila tudi v svetovnem literarnem sistemu (prim. Habjan 2012; Steiner 2012; Sapiro 2016; Brouillette 2016).

Na teh izhodiščih sledi sklep, v katerem bo končno tematiziran pojem sistema, napovedan v naslovu. Nujni pogoj za nastanek katerega koli sistema je, da se razmeji od kompleksnega okolja in se prek vzdrževanja razmejitve z njim notranje strukturira. Sistem reducira kompleksnost okolja, tako da vpečuje sebi lastne omejitve in izbire, ki mu zagotavljajo nujno stopnjo ravnovesja (prim. Luhmann 2006: 45–52). Literatura kot sistem torej neizogibno reducira kompleksnost obstoječe družbene interakcije in heteroglosije (prim. tudi Apter 2013: 45–56), in sicer prek selekcije svojih elementov iz razpoložljivega gradiva okolja in strukturiranja razmerij med njimi. Literarni sistem, tako nacionalni kakor svetovni, izkazuje ne le omenjeno splošnosistemsko redukcijo kompleksnosti; zanj je značilen še družbeno-institucionalni način obstoja in delovanja (prim. Schmidt 1980: VIII–IX). Družbenost literarnega sistema ima v novoveškem kapitalizmu, svetovnem kriteriju modernosti, obenem tržno podlago. Even-Zohar (1990: 31) v tem smislu materialistično reinterpreтира Jakobsonovo strukturalistično shemo komunikacije: vez med producentom in konzumentom, ki jo tvori produkt (tj. Jakobsonovo sporočilo, literarno besedilo), omogočajo institucija (v vlogi konteksta), repertoar (v vlogi koda) in trg, ki nastopa namesto strukturalističnega kanala.

Pojem sistem v zvezi z literaturo torej meri na akterje, ki prek specializiranih ustanov in medijev s svojimi dejanji literarne proizvode spremljajo na trg, od tod pa v diskurzivni obtok, v katerem se besedilom na podlagi semioze pripisujejo družbeni pomeni in funkcije. Prav takšen sistem teži k selektivni redukciji razpoložljivih elementov v urejanju svoje strukture, tako da po notranji logiki daje prednost literarni enojezičnosti na račun predsistemske večjezičnosti. Zakaj?

Tisk kot novoveški medij, ki je z razmeroma poceni reprodukcijo tekstov omogočal njihov obtok med številnimi bralkami in bralci (medtem kot so bili rokopisi v glavnem domena elit), je množičnega konzumenta potreboval že za svojo materialno reprodukcijo. Zato je tiskarski kapitalizem s knjižno-časopisnim trgom vred tudi po ekonomski logiki težil k poenotenju jezika, prek

katerega je višje naklade natisnjenih besedil laže posredoval širšim krogom bralstva, ki je drugače uporabljalo različne dialekte in sociolekte. Ekonomska logika tiskarskega kapitalizma in rastoči domet tiskanih medijev ter filološka vnema t. i. narodnih preroditeljev in politika nacionalizma so torej vzpostavljali narod kot moderno obliko skupnosti, kakor v svoji slavni knjigi razlaga Benedict Anderson (1998: 47–57, 79–126). Po isti logiki se oblikuje tudi nacionalna literatura v poenotenem knjižnem jeziku. Ko se večnamenska in večjezična slovstvena ustvarjalnost začne organizirati v sistem nacionalne literature, ki je s svojimi tiskanimi mediji v meščanskih družbah namenjena estetski konsumpciji in narodni identifikaciji, se reducira v enojezični estetski književnosti. Ta lahko nagovori prostorsko razpršeno in razslojeno javnost ter jo prek tiska in knjižnega trga, ki presegata fevdalni deželni partikularizem, poveže v imaginarno enoto narodnega telesa. Redukcija jezikovne kompleksnosti okolja v prevladujočo enojezičnost tiska je prav z estetsko izpopolnitvijo enega in edinstvenega jezika v tekstih literarnega sistema opravljala reprezentativno funkcijo.⁶ Književnost je zaradi svoje reprezentativnosti vzpostavila model knjižnega jezika, kanonizirani pisatelji pa so postali zakladnica zgledov za bodoče slovnične norme. Ko se literature sveta – vzporedno z moderno nacionalizacijo in izgrajevanjem posameznih literarnih sistemov – v dolgem 19. stoletju začnejo organizirati v svetovni literarni sistem, ki ga zaznamuje institucionalna asimetrija med konsekracijskimi jedri in podrejenimi obrobji, se tudi tu mnoštvo jezikov prek prevodne in založniške dominacije na nadnarodnem trgu začne krčiti, požira ga en sam globalni jezik.

Literarni sistemi so potemtakem s svojimi institucijami in mediji ena od oblik materializacije kapitala, saj ga potrebujejo za svoj obstoj in reprodukcijo. Nacionalni literarni sistemi so funkcionalni ne le kot sektorsko tržišče nacionalne ekonomije, temveč tudi kot ideološki atribut in identitetni označevalci nacionalne države. Svetovni literarni sistem je, analogno, ne le globalni kulturni trg, temveč tudi ideološki atribut globalne kulturne supremacije ekonomsko-politično jedrnih držav.

⁶ Literatura s poenotenim, umetniško omikanim jezikom pred domačim občinstvom in zamišljenim Drugim (središčem imperija, mednarodno skupnostjo ipd.) dokazuje duhovno moč in individualnost skupnosti, ki sta v ideologiji kulturnega nacionalizma nosilni kriterij za priznanje naroda.

Po Mihailu Bahtinu, Juriju Lotmanu in Itamarju Even-Zoharju jedra kulturnih sistemov težijo k enojezičnosti, stabilnosti in ideološki monolitnosti, obrobja pa spodbujajo večjezičnost, zato so razvojno dinamična in ideološko pluralna, konfliktna (prim. Kliger 2010). Kulture bi zato brez dotoka z obrobij stagnirale, brez periferij pa bi stagnirala tudi jedra svetovne ekonomije. A tudi tovrstno slavljenje večjezičnosti (naj bo teoretsko še tako dobro podprto z afirmacijo obrobij in policentričnosti) ne more biti kaj več kot prispevek k reanimaciji umirajoče liberalne ideje multikulturalnosti, če ne naredi koraka k radikalni kritiki hegemonie enojezičnosti in njenih ekonomsko-političnih ozadij. Šele materialistično razumevanje pojma sistem odstre razmerja gospodovanja in odvisnosti, ki jih ideologija multikulturalnosti prikriva in blaži njihovo strašljivo fenomenologijo. Pravi izziv je torej v tem, kako spremeniti obstoječi svetovni sistem navkljub njegovi velikanski premoči. Ravno svetovno-sistemski kapital namreč prek institucij kulturnega trga pritiska na jezike, jih sili k (literarni) enojezičnosti in v javnem diskurzu onemogoča zamisljivost alternativ obstoječi hegemoniji. Če odmislimo levo-liberalno akademsko kritiko, ta sistem v zadnjih desetletjih zbujajo dejanske upore le v sporadičnih nadnarodnih protikapitalističnih gibanjih, verskem fundamentalizmu in terorizmu ter nacionalistično-rasističnih populizmih. Zato bo treba v naprednih družbenih praksah razviti drugačen teoretski jezik, ga uveljaviti v javnosti in v njem zasnovati alternativni ekosistem, če hočemo, da bo večjezičnost postala izraz dejanske enakovrednosti in enakosti ljudi.

Literatura

- ANDERSON, BENEDICT R., 1998: Zamišljene skupnosti: *O izvoru in širjenju nacionalizma*. Prev. Alja Brglez Uranjek. Ljubljana: Studia humanitatis.
- APTER, EMILY, 2013: *Against World Literature: On the Politics of Untranslatability*. London in New York: Verso.
- AUERBACH, ERICH, 1952: Philologie der Weltliteratur. V: Erich Auerbach: *Weltliteratur: Festgabe für Fritz Strich zum 70. Geburtstag*. Ur. Walter Muschg in Emil Staiger. Bern: Francke. Str. 39–50.
- BAHTIN, MIHAIL, 1982: *Teorija romana: Izbrane razprave*. Prev. Drago Bajt. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BAKIĆ-HAYDEN, MILICA, 1995: Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review* 54, št. 4, str. 917–931.

- BEECROFT, ALEXANDER, 2015: *An Ecology of World Literature: From Antiquity to the Present Day*. London in New York: Verso.
- BROUILLETTE, SARAH, 2016: World Literature and Market Dynamics. V: Stefan Helgesson in Pieter Vermeulen (ur.): *Institutions of World Literature: Writing, Translation, Markets*. New York: Routledge. Str. 93–106.
- CASANOVA, PASCALE, 1999: *La République mondiale des Lettres*. Paris: Ed. du Seuil.
- DAMROSCH, DAVID, 2003: *What is World Literature?* Princeton: Princeton University Press.
- DEMBECK, TILL in ROLF PARR (ur.), 2017: *Literatur und Mehrsprachigkeit: ein Handbuch*. Tübingen: Narr Francke Attempto.
- ĐURIŠIN, DIONÝZ, 1984: *Theory of Literary Comparatistics*. Bratislava: Veda.
- ĐURIŠIN, DIONÝZ, 1992: *Čo je svetová literatúra*. Bratislava: Obzor.
- ECKERMAN, JOHANN PETER, 1959: *Pogovori z Goethejem*. Prev. Josip Vidmar. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- EYANG, EUGENE CHEN, 2003: *«Borrowed Plumage»: Polemical Essays on Translation*. Amsterdam: Rodopi.
- ÉTIEMBLE, RENÉ, 2012: Do We Have to Revise the Notion of World Literature? (1964). V: Theo D'haen idr. (ur.): *World Literature: A Reader*. London in New York: Routledge. Str. 93–103.
- EVEN-ZOHAR, ITAMAR, 1990: *Polysystem studies = Poetics Today* 11, št.1.
- EYSTEINSSON, ÁSTRÁÐUR, 2006: Notes on World Literature and Translation. V: Ida Klitgård (ur.): *Angles on the English-Speaking World*. Vol. 6. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen. Str. 11–24.
- FORSTER, LEONARD W., 1970: *The Poet's Tongues: Multilingualism in Literature*. London: Cambridge University Press.
- GILMOUR, RACHEL in TAMAR STEINITZ (ur.), 2018: *Multilingual Currents in Literature, Translation, and Culture*. New York in London: Routledge.
- GOETHE, JOHANN WOLFGANG VON, 1999: Epochen gesselliger Bildung. V: J. W. von Goethe: *Sämtliche Werke*. Band 22. Ur. Anne Bohnenkamp. Frankfurt: Suhrkamp. Str. 554–555.
- HABJAN, JERNEJ, 2012: Svetovna literatura in svetovni trg. V: Marko Juvan (ur.): *Svetovne književnosti in obrobja*. Ljubljana: Založba ZRC. Str. 59–70.
- HEILBRON, JOHAN, 2010: Towards a Sociology of Translation. V: Mona Baker (ur.): *Critical Readings in Translation Studies*. London: Routledge. Str. 304–316.
- HELGESESSON, STEFAN in PIETER VERMEULEN (ur.), 2016: *Institutions of World Literature: Writing, Translation, Markets*. New York: Routledge.
- JUVAN, MARKO, 2012: *Prešernovska struktura in svetovni literarni sistem*. Ljubljana: LUD Literatura.

- KLIGER, ILYA, 2010: World Literature beyond Hegemony in Yuri M. Lotman's Cultural Semiotics. *Comparative Critical Studies* 7, št. 2–3, str. 257–274.
- LUHMANN, NIKLAS, 2006: *Soziale Systeme*. Frankfurt am M: Suhrkamp.
- MOČNIK, RASTKO, 2006: *Julija Primic v slovenski književni vedi*. Ljubljana: Sophia.
- MORETTI, FRANCO, 2000: Conjectures on World Literature. *New Left Review* 1, str. 54–68.
- MORETTI, FRANCO, 2011: *Graft, zemljevidi, drevesa in drugi spisi o svetovni literaturi*. Ur. in prev. Jernej Habjan. Ljubljana: Studia humanitatis.
- NEUPOKOYEVA, IRINA GRIGOREVNA, 2012: Dialectics of Historical Development of National and World Literature (1973). V: Theo D'haen idr. (ur.): *World Literature: A Reader*. London in New York: Routledge. Str. 104–113.
- SAPIRO, GISELE, 2016: Strategies of Importation of Foreign Literature in France in the Twentieth Century: The Case of Gallimard, or the Making of an International Publisher. V: Stefan Helgesson in Pieter Vermeulen (ur.): *Institutions of World Literature: Writing, Translation, Markets*. New York: Routledge. Str. 143–159.
- SCHMIDT, SIEGFRIED J., 1980: *Grundriss der empirischen Literaturwissenschaft. Bd. 1: Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur*. Braunschweig in Wiesbaden: Vieweg.
- SCHULZ, HANS-JOACHIM in PHILIPP H. RHEIN (ur.), 1973: *Comparative Literature – the Early Years: An Anthology of Essays*. Chapel Hill, N. C.: The University of North Carolina Press.
- SPIVAK, GAYATRI CHAKRAVORTY, 2003: *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press.
- STEINER, ANN, 2012: World Literature and the Book Market. V: Theo D'haen idr. (ur.): *The Routledge Companion to World Literature*. London: Routledge. Str. 316–324.
- VIDMAR, LUKA, 2010: *Zoisova literarna republika: Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- VIDMAR, LUKA, 2013: *Ljubljana kot novi Rim: Akademija operozov in baročna Italija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- WALLERSTEIN, IMMANUEL, 1991: *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*. Cambridge University Press.
- WALLERSTEIN, IMMANUEL, 2006: *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Prev. Tanja Renner. Ljubljana: Založba / *cf.
- YILDIZ, YASEMIN, 2012: *Beyond the Mother Tongue: The Postmonolingual Condition*. New York: Fordham University Press.
- ŽITNIK SERAFIN, JANJA, 2008: *Večkulturna Slovenija: Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.

Male književnosti: pregled pojmov

JEANNE E. GLESENER

RAZISKAVE MALIH KNJIŽEVNOSTI SO v zadnjem času pokazale obetaven razcvet na področju primerjalne književnosti. To dokazujejo ne le specializirane sekcije na to tematiko na konferenci *International Comparative Literature Association*¹ leta 2016 in leto kasneje na konferenci *American Comparative Literature Association*² v Utrechtu, temveč tudi dejstvo, da so malim književnostim posvečene tudi tematske številne mednarodnih revij.³ Mednarodna znanstvena mreža *Small/Minor Literary Cultures*, ki jo je osnoval César Dominguez, povezuje raziskovalce, ki obravnavajo te književnosti s teoretičnega in empiričnega vidika in je tako še en pomemben mejnik pri gradnji tega novega mednarodnega raziskovalnega področja.⁴ Glede na to živahno zanimanje je razumljiv tudi namen pričujočega članka: podrobnejša razčlenitev posameznih pojmov, ki so se doslej uporabljali v zvezi s to tematiko, s čimer želimo čim temeljiteje predstaviti in analizirati fenomen malih književnosti.

Povsem upravičeno se namreč postavlja vprašanje, kaj pojem malih književnosti pravzaprav zajema. Zakaj je tako pomembno razlikovati med posameznimi tipi? In kakšno vlogo igra v tem procesu večjezičnost? Pričujoči prispevek bo poskušal vsaj deloma orisati ta temeljna vprašanja. Terminološkega pregleda pojmov v prvem delu članka tako ne smemo razumeti kot zgolj nizanje doslej uporabljenih terminov, ravno nasprotno: podlaga zanj je spoznavnoteoretični vidik, ki naj izostri pogled na različne koncepte, odvisne od tega, ali so jih vpeljali raziskovalci iz dominantnih ali podrejenih literarnih sistemov. Pod

¹ Sekcija *Speaking About Small Literatures in Their Own Languages*, ki so jo organizirali Katre Talviste, Liina Lukas, Jeanne E. Glesener in Vanesa Matajč, 21. do 27. julij 2016, Univerza na Dunaju.

² Seminar *Worlding Small and Minor Literatures*, ki sta ga organizirala Cesar Dominguez in He Yanli, 6. do 9. julij 2017, Univerza v Utrechtu.

³ Gl. tematski sklop *The Autonomy of Minority Literature* znanstvene revije *Nationality Papers* (2012) 40:3.

⁴ Dostopno na <http://www.minorliteratures.org>.

črto gre torej tudi za to, da pogled »od zunaj« zoperstavimo tistemu »od znotraj«, s tem pa lahko povlečemo vzporednice tudi med »pripisovanjem« (od zunaj) in samorazumevanjem. Poleg tega bomo s pregledom različnih pojmov lahko natančneje pojasnili, kako in v okviru katerih paradigem je bil ta predmet raziskovanja doslej obravnavan v literarnoteoretskem diskurzu.

Pregled pojmov

Kronološki pregled omogoča vpogled v različne deskriptivne topose, ki so se uveljavljali vse od prvih pobud za poimenovanje na začetku 20. stoletja; sem sodijo npr. legitimno priznavanje malih književnosti po eni in njihovo nepoznavanje oz. pomanjkanje prepoznavnosti po drugi strani.

Littératures à rayonnement limité – književnosti z omejenim vplivom

Paul van Tieghem, prvi zgodovinar francoske komparativistike, omenja v svoji knjigi *La littérature comparée*, prvič izšli že leta 1931, *littératures à rayonnement limité*, se pravi književnosti z omejenim vplivom. Za to prvo fazo francoske komparativistične šole je bil značilen poudarek na mednarodni in primerjalni obravnavi literarne zgodovine. S tem ko van Tieghem v svoji knjigi zahteva, da mora primerjalna literarna historiografija nameniti manj razširjenim književnostim »uravnoteženo« mesto, se zavzema za njihovo enakovredno priznavanje. Tako literarni znanstveniki po njegovem mnenju na pomen malih književnosti nikakor ne bi smeli opozarjati zgolj v kratkih opombah ali dodatkih na koncu člankov, temveč, nasprotno: njihov vpliv na splošen razvoj književnosti bi morali poudariti tako, da bi male književnosti in njihove najpomembnejše predstavnike konkretno povezali z velikimi sodobnimi književnostmi. (Van Tieghem [1931] 1946: 205–206). Podobno vključujoč pogled je zastopal tudi že Hugó von Meltzl, ki je med letoma 1877 in 1888 v Cluju izdajal prvo komparativistično revijo *Acta Comparationis Litterarum Universarum* (na kratko *ACTA*). Osnovna Meltzlova ideja je bila, da bi s komparativističnim vidikom nadgradil Goethejev kozmopolitski koncept svetovne literature in ga tako osvobodil redukcionističnih in nacionalističnih teženj, ki so ga prevevale v tistem času razcveta nacionalnega literarnega zgodovinopisja (Damrosch 2008: 48).

Meltzl se je zavedal posledic, ki jih je imel za vidnost malih književnosti boji za premoč med vodilnimi evropskimi literaturami, in je prav v primerjalni književnosti videl primerno sredstvo za promocijo malih književnosti na mednarodni ravni. Tako piše v prvi izdaji revije *ACTA*: »Naš skrivni moto se glasi: narodnost kot individualnost ljudi moramo obravnavati kot sveto in nedotakljivo. Zato je vsako ljudstvo, pa naj bo še tako nepomembno v političnem smislu, s stališča primerjalne književnosti tako pomembno kot največi narod. Še tako nezahteven in neizdelan jezik nam lahko za primerjalno filologijo ponudi izjemno dragocene in informativne vsebine.« (Meltzl [1877] 2009: 45) Enakovrednost vseh literatur sveta, kakršno zahteva Meltzl, se v *ACTI* zrcali tako, da so eseji in ljudske pesmi v armenščini, galščini in azteščini objavljeni vzporedno z besedili v takrat prevladujočih knjižnih jezikih. Kot poudarja Meltzl, je za topos nepoznanosti malih književnosti, kar je v sociopolitičnem smislu literarnosistemski in svetovnoliterarni problem, nenazadnje kriva stopnja poznanosti posameznih literarnih jezikov, kar nakazuje že oznaka »literatures in lesser known languages«. Prav slednja namreč ponazarja korelacijo med statusom in stopnjo poznavanja posameznih jezikov ter posledično omejeno prepoznavnostjo književnosti v teh jezikih. Da bi ponazorili, kako tesno sta povezani razširjenost jezika in književnost, pisana v tem jeziku, se lahko sklicujemo na lingvistično razpravo *Words of the World: The Global Language System* (2001) Abrama de Swaana, ki raziskuje ekonomsko vrednost jezikov. De Swaan razdeli jezike sveta na štiri hierarhične stopnje in jih razvrsti v kategorije »hipercentralni«, »supercentralni«, »centralni« in »periferni« jeziki.

Angleščino postavlja v hipercentralno vlogo, k supercentralnim jezikom prišteva arabščino, kitajščino, francoščino, nemščino, hindijščino, japonščino, malajščino, portugalsščino, ruščino, španščino, svahili in turščino. 95 odstotkov svetovnega prebivalstva govori približno sto centralnih jezikov, ki jih na splošno uporabljajo v izobraževalnih ustanovah, medijih in upravi. Poleg tega gre tu za »nacionalne« jezike neodvisnih držav. 98 odstotkov jezikov, ki jih govori manj kot 10 odstotkov svetovnega prebivalstva, pa sodi med t. i. periferne jezike. Periferni jeziki so – drugače kot centralni jeziki – jeziki govora in pripovedovanja in ne jeziki branja in pisanja; to so jeziki spomina in spominjanja in ne jeziki zapisa (De Swaan 2001: 4–6). Prav paradigma o centru in periferiji, ki jo uporablja de Swaan in temelji na strukturah dominantnosti, ima, kot bomo videli v nadaljevanju, za raziskave, ki se ukvarjajo z umeščanjem malih književnosti v svetovno književnost, zelo pomembno vlogo.

Littérature mineure – minor literature – manjšinska književnost

Termin »littérature mineure«, manjšinska književnost, ki sta ga uveljavila Gilles Deleuze in Félix Guattari, je verjetno najbolj znan in hkrati tudi najbolj problematičen koncept, namenjen preučevanju malih književnosti. V njunem »prelomnem eseu« (Grutman 2016: 171) *Kafka: Za manjšinsko književnost* (1975), lahko razberemo štiri značilnosti. Na osnovi Kafkovih razmišljanj o literaturi malih narodov definirata Deleuze in Guattari kot »littérature mineure« književnost, ki je ustvarjena v enem od velikih (hipercentralnih, supercentralnih) jezikov (Deleuze in Guattari 1975: 29). Njuno razumevanje tako načeloma ne zajema književnosti v majhnih (perifernih) jezikih. Kot značilnosti, po katerih prepoznamo male književnosti, navajata deteritorializacijo jezika, navezavo individualnega na trenutno politiko in kolektivni značaj izjavljanja (nav. d.: 29–33).

Njuno razumevanje tega pojma je bilo, kot vemo, zelo daljnosežno, in je še dolgo pomembno vplivalo na obravnavo malih književnosti. Vsako prizadevanje za novo konceptualizacijo pojma je moralo najprej izhajati iz njunih razmišljanj. Izvrstno delo v tem smislu so opravili že Pascale Casanova (1997), Lise Gauvin (2003) in Charles Sabatos (2013). V nadaljevanju pa bomo še podrobneje osvetlili problem, ki se kaže z uporabo pojma manjšinskih književnosti.

Interregionale Literaturen – medregionalne književnosti / contact literatures – literature v stiku

Pojem medregionalnosti je konec osemdesetih let 20. stoletja razvil Janez Strutz, ki je želel z njim opisati specifičen jezikovni in kulturnoprostorski položaj literarne kulture na področju Alpe-Jadran. Z njim lahko zaobjamemo konkretna večplastna prepletanja in neujemanja med jezikovnokulturnimi in političnimi soodvisnostmi med književnostmi te specifične regije (Strutz 1988: 201) in jih analiziramo tako pod ravni nacionalne književnosti (na ravni regije) kot nad njo. Njegov koncept je nato nadaljeval Andrej Leben v raziskovalnem projektu, ki se je ukvarjal z »nadregionalnimi prostori interakcije«. ⁵ V središču Strutzevih raziskav pa niso procesi dominacije ali vprašanja mednarodnega dometa, temveč razmišljanja o pojavnih oblikah

⁵ Dostopno na <https://slawistik.uni-graz.at/de/bilinguale-literarische-praxis/>

medkulturnosti in večjezičnosti. Dominantne literarne kulture se z obema pojavoma že dlje časa zelo intenzivno znanstveno ukvarjajo, pri čemer so v ospredju postkolonialne književnosti ter t. i. migracijska književnost. Strutzeva dela pa po drugi strani poudarjajo, da sta bila medkulturni in večjezični pristop za male književnosti že od nekdaj relevantna – in da se bo njuna vloga v prihodnosti samo še povečevala.

Podobno v regionalnem kontekstu ravna tudi nizozemski komparativist Geert Lernout, ko govori v zvezi z malimi književnostmi o »kulturalah v stiku« (»contact cultures«), le da je pri njem vpliv drugih, velikih književnosti konotiran pozitivno: »Dežele, kot so Alzacija, Švica ali Luksemburg, so bile vedno »kulture v stiku«, majhne kulturne regije, kjer se pogosto dve ali več nacionalnih ali jezikovnih kultur brusi druga ob drugi. V tem smislu so kulturne tradicije v teh regijah še posebej odprte za druge vplive [...]« (Lernout 2014: 410). Poleg tega Lernout v predelavi tujih literarnih vplivov spričo kreativne recepcije, ki iz tega izhaja, ne vidi manka lastne originalnosti ali ustvarjalnosti, temveč jo razume kot rezultat literarnih in kulturnih mreženj v prostorih malih književnosti: »V majhni kulturi je težko – če ne sploh nemogoče – brati nacionalno književnost brez sklicevanja na njen širši mednarodni umetniški kontekst, avtorji v majhnih državah pa pogosto sami definirajo svojo poetiko v navezavi na tuje vplive.« (Prav tam: 417)

Tako razumevanje ustvarjalnih procesov znotraj malih književnosti je v nasprotju z zlasti v svetovni književnosti dolgo veljavno domnevo, da se male književnosti zgolj »reaktivno« odzivajo na novosti in trende, ki se porajajo v centrih in da imajo same le zelo malo generativnega potenciala (Damrosch 2006: 214; D'haen 2012: 153).

Littératures de l'exiguïté – književnosti majhnosti

Ta pojem je predlagal francosko pišočki kanadski literarni znanstvenik François Paré leta 1992 v svoji študiji *Les littératures de l'exiguïté* (*Književnosti majhnosti*). Paréjev pojem je zasnovan zelo široko in obsega manjšinske književnosti (kamor sodijo književnosti različnih etničnih skupnosti v Kanadi), kolonialne književnosti, otoške književnosti in male nacionalne književnosti. Paré zagovarja mnenje, da imajo te književnosti zelo majhen domet in da je njihova mednarodna vrednost v obratnem sorazmerju z ugledom, ki ga imajo v svojih

družbah (Gauvin 2003: 34). Pri Paréjevi študiji je pomembno predvsem to, da opozarja na literarnoteoretski potencial, ki ga ponuja raziskovanje malih književnosti, predvsem gre tu za prevpraševanje estetskih in literarnozgodovinskih normativnosti, izpeljanih iz velikih književnosti (Major 2001: 9).

Ultraminor literatures – ultramajhne književnosti

V novejših in predvsem sistemsko naravnanih raziskavah svetovne književnosti lahko zaznamo terminološki odmik od utečenega razumevanja pojmov veliko/majhno oz. major/minor, v čemer se zrcalijo dinamika, izmenjava in spreminjanje svetovnega literarnega sistema, razdeljenega na centre in periferije. Oznaka »mala književnost« je v tem kontekstu uporabljena v zelo širokem, nedefiniranem smislu in je lahko primerna tako za označevanje »minority-group writing«, se pravi za književnost manjšine, kot za književnost malih dežel (Damrosch 2009: 194). Poleg tega je uporaba pojmovnega para »major/minor« odvisna tudi od perspektive, kar je zlasti opazno v severnoameriškem kontekstu. Z »minor literatures« lahko namreč označujejo tudi »dela iz jezikov in regij, slabo zastopanih v severnoameriških kurikulumih« (prav tam), se pravi v teoretičnem smislu tudi dela, napisana v supercentralnih jezikih, kot sta svahili ali turščina.

Zadnji pojem, ki si ga bomo podrobneje ogledali, je koncept ultramajhnih književnosti, ki sta ga pred nedavnim predlagala Bergur Rønne Moberg in David Damrosch. Odločujoča kriterija za uporabo tega pojma sta velikost in prostor. Prostorsko so ultramajhne književnosti v njunem konceptu omejene na etnične enklave in majhne otoke. Glede velikosti pa raziskovalca poudarjata, da »prinaša ultramajhnost strukturne ovire ter sistemsko pomanjkanje zmogljivosti in virov, povezanih s prostorom in časom. Za majhne otoke to pomeni, da so brez zaledja, brez metropole in morda celo brez kakršnegakoli velikega mesta, za ultramajhne skupnosti na splošno pa to pomeni občutek zamujanja, zgoščenih zamisli in kratko zgodovino modernosti.« (Moberg in Damrosch 2017: 134)

Poleg teh deficitarnih kriterijev navajata Moberg in Domrosch kot dodatne kriterije za uvrstitev v to kategorijo še obseg jezikovne skupnosti, stopnjo pismenosti, vitalnost ustnega izročila, dostop do možnosti objavljjanja in arhiviranja ter razširjenost jezika.

Analitična uporabnost koncepta se po mnenju raziskovalcev kaže – kar je za svetovnoliterarno perspektivo tudi običajno – izključno v primerjavi z večjimi književnostmi. Podlaga za njuno raziskavo je bolj specifična kot Deleuzova in Guattarijeva (gl. spodaj), saj se tu konkretna socioliterarna razmišljanja povezujejo s sociohistoričnimi vprašanji. Podobno kot pri Deleuzu in Guattariju pa je pomembna tudi politična dimenzija, saj so ultramajhne književnosti pogosto ogrožene književnosti, ki so prisiljene razvijati preživetvene strategije.

Razvoj pojma ultramajhnih književnosti lahko razumemo kot odziv na kritiko novejšega raziskovanja svetovne književnosti. Med drugim je večkrat slišati očitke, da tudi novejša raziskave kljub premiku z evrocentričnega k bolj globalnemu in vključujočemu pojmovanju svetovne književnosti še vedno ohranjajo nekdanja načela ekskluzije, provincializacije, periferizacije in marginalizacije majhnih književnosti (D'haen 2013).

Vnovič o Deleuzu in Guattariju

Kot smo navedli že zgoraj, je bil prav koncept manjšinskih književnosti, kot sta ga razvila Deleuze in Guattari, odločilen za pogled na male književnosti. Njun koncept je specifičen v tem, da opozarja predvsem na tisto književnost, ki jo ustvarja manjšina v nekem velikem jeziku. Posledično so tudi njune ugotovitve imele pozitiven vpliv predvsem na raziskovanje tega jezikovnega tipa manjšinske književnosti.

Zgornji pregled posameznih pojmov zelo jasno kaže terminološko kompleksnost fenomena malih književnosti. Prav pojem »malih književnosti« kot nadpomenka torej ni neproblematičen, predvsem zato, ker smo v mednarodnem znanstvenem diskurzu priče nepregledni prepletenosti, oziroma, bolje rečeno, izenačevanju med pridevniki »klein« (majhen ali mali), kot ga uporablja Kafka v svojih razmišljanjih o »malih književnostih« (Kafka 1998: 154) – in »mineur« (nepomemben, podrejen) oz. minoren, manjšinski. Ta nejasnost je posledica dvojnega prevajalskega problema. Kot pojasnjuje Pascale Casanova v svojem kritičnem pretresu besedila Deleuza in Guattarija, je njuna uporaba pojma »mineur« posledica »nenatančnega in tendencioznega« (Casanova 1997: 240) francoskega prevoda Kafkove prevajalke Marthe Robert, ki je Kafkovo sintagmo »kleine Literaturen« (male književnosti) prevedla kot »littérature

mineure« (= manjšinska književnost). Njun esej je v nemščini sicer izšel pod naslovom *Kafka: Za malo književnost*, kar pa prevajalski problem le še dodatno pogloblja. Kajti čeprav se navezujeta na Kafkov pojem »male književnosti«, je njuna raba pojma seveda že obremenjena s pomenom, konceptom in ideologijo pojma »mineur« (manjšina), kot sta ga razvila sama. Semantično različna pridevnika sta tako tu uporabljena enakovredno, oziroma, če zadevo obrnemo, nemški pridevnik »klein« (slov. »majhen oz. mali«), ki v prvi vrsti označuje obseg ali kvantiteto nečesa, je dopolnjen s francoskim pomenom, ki izraža podrejanje in nepomembnost: to pomeni, da se je ta pomenska raven z (neustreznim) prevodom dejansko že zasidrala v osnovno pojmovanje koncepta.

Podobno sinonimno uporabo pojmov »small« (majhen/mali) in »minor« (mineur/manjšinski) lahko opazamo tudi v raziskovanju svetovne književnosti. Taka poljubna uporaba pojmov je zagotovo zelo vprašljiva, saj se v njej prekrivajo zelo različni pomeni, ki se s nediferencirano rabo zabrišejo, recimo takrat, ko označujemo s pojmom »littérature mineure« oz. »manjšinska književnost« hkrati književnost majhnih neodvisnih držav, književnost etničnih manjšin, književnost v t. i. malih jezikih in književnost manjše teritorialne skupnosti znotraj velikega literarnega jezika.

Zato bomo zdaj poskusili začrtati vsaj začasno tipologijo »malih književnosti«; še pred tem pa si oglejmo prvo značilnost »littérature mineure«, kot jo vidita Deleuze in Guattari: po njunem mnenju je pri teh književnostih v ospredju deteritorializacija jezika. Z vidika literarne večjezičnosti moramo utemeljeno podvomiti v to, da imajo jeziki le eno bivališče – taka podmena je problematična vsaj od nastanka postkolonialne literarne vede dalje. Zato moramo tudi utemeljeno podvomiti v uporabnost koncepta deteritorializacije za večjezične književnosti. Če vzamemo za primer književnost neke samostojne večjezične države, potem splošne uporabe velikega književnega jezika tudi ne bomo razumeli izključno in prav tako ne v prvi vrsti kot deteritorialno uporabo jezika, pa tudi večjezično samorazumevanje avtorjev in avtoric iz malih književnosti ne dopušča tovrstne interpretacije kot splošno veljavne.

Ob tem je treba dodati, da njun koncept, čeprav obravnava delo Franza Kafke in se tako posledično ukvarjata z večjezičnim literarnim prostorom,⁶

⁶ Za kritičen pogled na njuno razumevanje položaja Kafke v tedanjem večjezičnem češkoslovaškem literarnem polju prim. Sabatos 2012: 281–294.

vendarle ponuja zelo malo navdiha za razumevanje majhnih večjezičnih književnosti. Tega jima ne smemo očitati, saj vprašanja o literarni večjezičnosti, kot jo razumemo danes, tedaj niso bila v središču njunega interesa. Njuna razmišljanja glede na odnos med »littérature mineure«, manjšinsko književnostjo, in »langue majeure«, večinskim jezikom, so precej bolj zavezana politično razburkanemu kontekstu Francije sedemdesetih let 20. stoletja (Casanova 1997: 233–247): To pomeni, da s tem, ko situirata književnost izrecno na strani subverzije in jo stilizirata kot sredstvo, kako se zoperstaviti jeziku moči, s svojo razpravo tematizirata predvsem odnos jezika do politike in aparata moči. Posledično, in to je pomembno izpostaviti, pridevnik »mineur« v sklopu njunih razmišljanj ne opozarja le na dejansko stanje neke (manjšinske) književnosti kot take, temveč opisuje predvsem to, s kakšnimi (jezikovnimi) strategijami se lahko distancira od velikih in ideoloških književnosti, utemeljenih na postulatu moči: »V tem smislu pridevnik 'manjšinski' ne opredeljuje več zgolj neke specifične književnosti, temveč revolucionarni nastavek vsake književnosti, ki se nahaja znotraj tako imenovane 'velike' (ali etabrirane) književnosti.« (Deleuze in Guattari 1976: 27)

Pridevnik »mineur«, manjšinski, tako tu ne označuje jezika ali književnosti neke etnične oz. kulturne manjšine, temveč jezik, ki si ga mora vsaka književnost šele ustvariti, da se lahko odreče jeziku, zasedenem z aparatom moči, in obenem preprečiti, da bi si taisti aparat moči njen jezik spet prilastil. Tako si vsaj lahko razlagamo celotno prostorsko metaforiko, ki jo uporabljata za opis načela deteritorizacije pri Kafki: » [...] pisati tako, kot koplje pes svojo luknjo, kot miš gradi mišnico. V ta namen pa moramo najprej poiskati kraj lastne nerazvitosti, lastno latovščino, svoj tretji svet, svojo puščavo« (nav. m.).

Kot dokazujejo ta razmišljanja, je koncept Deleuza in Guattarija sicer za manjšinske književnosti v hiper- in supercentralnih jezikih zagotovo še vedno pomemben, vendar ga nikakor ne moremo uporabljati kot splošno veljavnega modela za različne tipe malih književnosti. Uporaba njunega koncepta ni problematična le zaradi manjše politizacije književnosti, temveč preprosto zato, ker ni namenjen temu, da bi nam nudil relevantne informacije o literarnozgodovinskih in estetskih posebnostih malih književnosti. V svojem delu *Svetovna literarna republika* (*La république mondiale des lettres*, 1999) kritizira francoska komparativistka Pascale Casanova politizacijo malih književnosti s konceptom »littérature-mineure« (Casanova 1999: 279–281). Pa vendar je

problematična tudi njena analiza struktur moči in dominacije v optiki centra in periferije. Tako kot pri Deleuzu in Guattariju je njen pogled, ki ga prenese na male književnosti, dejansko pogled od zunaj: gradi namreč predvsem na »centralističnih«, normativnih predstavah in zato opozarja predvsem na domnevno »nekonformnost« malih književnosti. Obenem pa pri teh malih književnostih poudarja skorajda izključno njihovo »finančno in siceršno nemoč« ter njihov »boj za mednarodno prepoznavnost«. Njena terminologija je zavezana negativni semantiki in izpostavlja predvsem tisto, kar je navidezno »a-normalno« oziroma kar »odstopa od standardov«: »[...] tisti, ki nimajo (literarnih, političnih, jezikovnih) sredstev, nikoli niso zares 'adekvatni', nikoli konformni, nikoli na svojem mestu, se pravi nikoli zares doma v literarnem univerzumu, pa ne le to: njihova neustreznost [...] je pravzaprav ena sama zavozlana mreža prekletstev, nesreče, jeze in upora.« (Casanova 1999: 253)

Pri P. Casanova opazamo torej razširitev semantičnega polja v tej smeri, da pojma, kot sta »petit« (majhen) in »mineur« (manjšinski) povezuje z endemičnimi deficitarnimi znaki. Medtem ko je poudarek pri Deleuzu in Guattariju na ideološkem in političnem polju, se ta pri P. Casanova premakne na nacionalno raven, s tem ko na primer omejuje funkcijo malih književnosti (neodvisnih držav) izključno na njihovo sodelovanje v ontološkem procesu izoblikovanja narodov: »V prostorih, ki nimajo ustreznih sredstev, so pisatelji obsojeni na nacionalno ali ljudsko tematiko: prikazovati morajo razvoj naroda, njegovo zgodovino in nacionalne kontroverze, jih opisovati, braniti in kritizirati. Ker je njihova naloga zagovarjanje ideje svoje dežele, so vpeti v izoblikovanje nacionalne identitete.« (Prav tam: 262).

Natanko takim določitvam oporeka Milan Kundera, ko kritizira od zunaj »oktroirano« omejevanje malih književnosti na nacionalne elemente:

Majhne evropske države (njihovo življenje, njihova zgodovina in kultura) so slabo prepoznavne in ostajajo skrite za svojimi nedostopnimi jeziki. Na splošno prevladuje domneva, da so zato hendikepirane in v mednarodnem merilu nepriznane in neveljavljene. Toda resnica je ravno nasprotna: njihova umetnost je hendikepirana zato, ker jih ves svet (kritika, historiografija, domačini in tujci) lepi na veliko fotografijo nacionalne družine in jih od tam ne spusti. (Kundera 1993: 231)

V resnici je domneva, da se literarna produkcija v majhnih državah posveča izključno nacionalnoliterarnemu projektu, problematična, saj med drugim

izključuje postnacionalno obdobje, s tem pa tudi spremenjeno dojemanje (družbene) funkcije književnosti. Reduciranje neke književnosti na nacionalno dimenzijo pa poleg vsega, kar mu očita že Kundera, zapira pogled na nekatere specifičnosti, kamor sodijo npr. medkulturne povezave z drugimi književnostmi ter večjezičnost, kar – seveda odvisno od geokulturne umestitve – odločilno gradi diskurz literarnih kultur majhnih držav.

Tipologija malih evropskih književnosti⁷

V preteklosti se je pojem malih/majhnih/manjšinskih književnosti (večinoma v pojmovanju Deleuza in Guattarija) uporabljal za zelo različne tipe, ki jih bomo poskušali v nadaljevanju nekoliko sistematizirati. Sem torej sodijo:

- književnosti malih držav: Belgija, Estonija, Islandija, Letonija, Liechtenstein, Luksemburg, Malta, Slovenija idr.
- manjšinske književnosti v unitarnih državah: Katalonija, Frizija, Makedonija, Šlezija ipd.
- medregionalne književnosti: Grčija-Ciper-Turčija in Istra (Italija-Hrvaška-Slovenija)
- književnosti v malih (perifernih) jezikih brez zunanjega referenčnega sistema: baskovščina, estonščina, galščina, latvijščina, luksemburščina, malteščina, retoromanščina, valižanščina idr.
- male književnosti v velikih (hiper-, super- in centralnih) jezikih: Luksemburg (nemščina, francoščina, angleščina), Belgija (francoščina, nemščina), Švica (nemščina, francoščina, italijanščina), Italija (nemščina) idr.

Iz te začasne tipologije je dejansko dobro razvidna homogenizacija predmeta raziskovanja, ki je *de facto* zelo heterogen. Zato moramo upoštevati specifiko različnih tipov.

V primeru književnosti malih držav lahko domnevamo, da gre za legitimno priznane književnosti in da obstajajo inštitucije in programi, ki omogočajo njihov institucionalni razvoj, profesionalizacijo, učni proces, raziskovalno in arhivsko dejavnost in da lahko torej govorimo o razvijajočem se literarnem polju.

⁷ Te provizorične tipologije nikakor ne smemo razumeti kot končne in popolne.

V primeru manjšinskih književnosti vseh zgoraj navedenih elementov ne moremo imeti za samoumevne, predvsem takrat, kadar so te književnosti na robu ali znotraj zelo dominantnega literarnega polja in/ali boj za legitimno/uradno priznanje in za politične in kulturne pravice neke jezikovne skupnosti še ni končan.

Z nediferencirano uporabo pojma velikokrat zelo poenostavljamo specifično sociohistorično in politično situacijo manjših literarnih kultur in ignoriramo njihove lastne zakonitosti. Poleg tega se zlahka zgodi, da ob tem prezremo teme, diskurze, literarnoestetske značilnosti ter morebitno pisanje v večjezičnem literarnem polju.

Kako problematična je uporaba pojma v razumevanju Deleuza in Guattarija z ozirom na majhne neodvisne države, bomo v nadaljevanju na kratko prikazali na primeru večjezične luksemburške književnosti. Luksemburška književnost je že vse od 19. stoletja, ko se je začela razvijati, večjezična književnost, ki zajema književnost v nemščini, francoščini in luksemburščini. K tem literarnim jezikom od nedavnega sodi tudi angleščina. Veliko luksemburških avtorjev piše v dveh, nekateri tudi v treh jezikih. Drugače, kot je to v Belgiji ali Švici, pa večjezičnost literarnega polja tu ni posledica različnih jezikovnih skupnosti, temveč geokulturnega položaja države in, s tem tesno povezanega, jezikovnega spodbujanja večjezičnosti vse od sredine 19. stoletja naprej (Fehlen 2000). Kot v nadaljevanju razlaga Marie-Anne Hansen-Pauly, koncepta Deleuza in Guattarija zaradi njegove politične dimenzije v primeru luksemburške književnosti ne moremo uporabiti:

[...] izraz manjšina, ki se tako pogosto pojavlja v literarni vedi, ima številne konotacije, ki dejansko ne odsevajo položaja v Luksemburgu. Beseda sugerira razliko, pa tudi izključitev, disonanco, zatiranje, postkolonializem, medtem ko je Luksemburg, za razliko od večine kulturnih manjših v Evropi ali drugod, neodvisen narod. Pridevnik 'minor' je primerjalnik in predpostavlja prisotnost večine. Ponavadi se nanaša na podrejeno kulturno ali etnično skupino znotraj večje skupnosti. Večina Luksemburžanov bi tako verjetno raje govorila o 'mali' ali manj razširjeni književnosti. (Hansen-Pauly 2002: 150)

Deteritorializacija kot značilnost, osredotočena na jezik, sama po sebi ne zmore zajeti kompleksnosti večjezičnega literarnega ustvarjanja in interakcije literarnih jezikov v literarnem polju in širše.

Iz vseh teh razmišljanj je jasno razvidno, kako pomembno je, da ponovno razmislimo o pojmu »malih književnosti«, kot se je doslej uporabljal, in ga opremimo z novim, aktualiziranim razumevanjem. To pa zahteva podrobnejšo razpravo, kot nam dopušča prostor na tem mestu, zato se bom v nadaljevanju osredotočila zgolj na nekaj možnih nastavkov. Kar zadeva pridevnik »majhen«, menim, da bi ga lahko v njegovem primarnem kvantitativnem pomenu mnogo plodneje uporabili za definicijo »majhnih književnosti« kot doslej. Beseda »majhen« ima poleg tega prednost, da je relativno nevtralna: pridevnik kot tak v nasprotju s tem, kar izpostavljata Deleuze in Guattari (Deleuze/Guattari 1980: 95–139), ne opozarja *per se* na neko podrejeno načelo, temveč se v prvi vrsti nanaša na obseg literarnega sistema, ki ga lahko na podlagi nekaterih indikatorjev – števila avtorjev, kvantitete literarne produkcije, števila inštitucij, (mednarodne) prepoznavnosti itd. – objektivno opišemo. To pa hkrati pomeni, da bi bilo za razumevanje »majhnih književnosti« najbolje, če izhajamo iz kvantitativnih/empiričnih kriterijev in nato na tej osnovi izluščimo in analiziramo njihove specifične diskurze, teme in žarišča. Takšna razširitev analitičnih pristopov nas pripelje do premika vprašanja po obsegu literarnega jezika (major/minor language), ki tu ne nastopa več kot pri Deleuzu in Guattariju kot dominanten kriterij, temveč le kot eden od več odločilnih značilnosti majhnih književnosti.

Kakšna spoznanja lahko torej pridobimo iz teh terminoloških razmislekov? Najprej naj omenimo različne metodološke pristope s področja literarne sociologije, večjezičnosti in medkulturnosti ter sistemske teorije svetovne književnosti. V njih prevladuje paradigma centra in periferije, ki je pogosto odsev dinamik in dominantnih struktur v sistemu svetovne književnosti. Četudi se zato včasih preveč osredotočamo na tržnoekonomske vidike, pa se lahko na tej razvije tudi diskusija o pomembnosti prevodov kot tistega elementa, ki zagotavlja boljšo mednarodno prepoznavnost.

Nenazadnje pa ta razmišljanja kažejo tudi, da se bomo morali v prihodnje manj posvečati evalvacijam »od zunaj«, se bolj usmeriti na pogled »od znotraj« in svoja spoznanja vključiti v teoretični diskurz. Potrebujemo pa tudi komparativne raziskave, ki se bodo ukvarjale z osnovnim vprašanjem, ali si lahko predstavljamo male književnosti tudi izven ideje o centru (in periferiji) ter izven primerjalnega vidika (z velikimi književnostmi) (Gauvin 2003: 33). Kot eno naslednjih možnih raziskovalnih torišč pa se ponuja razmišljanje

izven nacionalnih in enojezikovnih premis. Poleg tega bi morali bolj odločno opozarjati na to, da imajo male književnosti druge dinamike in značilnosti ter morda celo lastno estetiko, vse to pa so elementi, ki jih ne moremo zajeti zgolj z normami, ki izhajajo iz središča (Provenzano 2011). Poleg tega bi bilo pomembno bolj poudariti tudi literarnoteoretski potencial malih književnosti na področju pluralistično zasnovanega literarnega razvoja.

Literatura

- CASANOVA, PASCALE, 1997: Nouvelles considérations sur les littératures dites mineures. *Littératures classiques* 31, str. 233–247.
- CASANOVA, PASCALE, 1999: *La république mondiale des lettres*. Paris: Éditions du Seuil.
- DAMROSCH, DAVID, 2006: Where is World Literature? V: Gunilla Lindberg-Wada (ur.): *Studying Transcultural Literary History*. New York: De Gruyter. Str. 211–220.
- DAMROSCH, DAVID 2008: Global Regionalism. V: Nele Bemong, Mirjam Truwant in Pieter Vermeulen (ur.): *Re-Thinking Europe: Literature and (Trans) National Identity*. Amsterdam in New York: Rodopi. Str. 47–59.
- DAMROSCH, DAVID, 2009: Major Cultures and Minor Literatures. V: David Damrosch (ur.): *Teaching World Literature*. New York: The Modern Language Association of America. Str. 193–204.
- D'HAEN, THEO, 2012: *The Routledge Concise History of World Literature*. London in New York: Routledge.
- D'HAEN, THEO, 2013: Major Histories, Minor Literatures, and World Authors. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 15: 5, <https://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol15/iss5/9/> (dostop 15. 11. 2018)
- DELEUZE, GILLES in FÉLIX GUATTARI, 1975: *Kafka: Pour une littérature mineure*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- DELEUZE, GILLES in FÉLIX GUATTARI, 1976: *Kafka: Für eine kleine Literatur*. Prev. Burkhart Kroeber. Frankfurt: Suhrkamp.
- DELEUZE, GILLES in FÉLIX GUATTARI, 1980: 20 novembre 1923 – Postulats de la linguistique. V: Gilles Deleuze in Félix, Guattari: *Capitalisme et schizophrénie 2. Mille plateaux*. Paris: Les Éditions de Minuit. Str. 95–139.
- DE SWAAN, ABRAM, 2001: *Words of the World: The Global Language System*. Cambridge: Polity Press.
- FEHLEN, FERNAND, 2008: Multilingualismus und Sprachenpolitik. V: Wolfgang Lorig (ur.): *Das politische System Luxemburgs: Eine Einführung*. Wiesbaden: VS Verlag. Str. 45–61.

- GAUVIN, LISE, 2003: Autour du concept de littérature mineure: Variations sur un thème majeur. V: Jean-Pierre Bertrand in Lise Gauvin (ur.): *Littératures mineures en langue majeure: Québec/Wallonie-Bruxelles*. Bruxelles in Montréal: Presses Interuniversitaires Européennes Peter Lang in Les Presses de l'Université de Montréal. Str. 19–40.
- GRUTMAN, RAINIER, 2016: Migration and Territoriality in Deleuze and Steiner: Metaphors and Mixed Messages. V: K. Alfons Knauth in Ping-hui Liao (ur.): *Migrancy and Multilingualism in World Literature*. Berlin in Wien: Lit Verlag. Str. 171–185.
- HANSEN-PAULY, MARIE-ANNE, 2002: The Languages of literature as a Reflection of Social Realities and Traditions in Luxembourg. V: Manfred Schmeling in Monika Schmitz-Emans (ur.): *Multilinguale Literatur im 20. Jahrhundert*. Würzburg: Königshausen & Neumann. Str. 147–161.
- KAFKA, FRANZ, 1998: *Tagebücher 1910–1923*. Frankfurt: Fischer Verlag.
- KUNDERA, MILAN, 1993: *Les Testaments trahis*. Paris: Gallimard.
- LERNOUT, GEERT, 2014: Comparative Literature in the Low Countries. *Revue de littérature comparée* 352 št. 4, str. 409–418.
- MAJOR, ROBERT (2001). Préface. L'intellectuel comme marginal et résistant. V: François Paré: *Les littératures de l'exiguïté: Essai*. Ottawa: Le Nordir. Str. 7–16.
- MELTZL, HUGÓ von, 2009: Present Tasks of Comparative Literature. V: David, Damrosch, Natalie Melas in Mbongiseni Buthelezi (ur.): *The Princeton Sourcebook in Comparative Literature: From the European Enlightenment to the Global Present*. Princeton in Oxford: Princeton University Press. Str. 41–50. [1877]
- MOBERG, BERGUR RØNNE in DAVID DAMROSCH, 2017: Defining the Ultraminor. *Journal of World Literature* 2, str. 133–137.
- PROVENZANO, FRANÇOIS, 2011: *Historiographies périphériques: Enjeux et rhétorique en francophonie du Nord (Belgique, Suisse romande, Québec)*. Bruxelles: Académie royale de Belgique.
- SABATOS, CHARLES, 2012: Multilingualism and the Czechoslovak Context of 'Minor Literature' – El multilingüismo y el checoslovaco de 'Literatura menor' 1661: *Anuario de Literatura Comparada* 2, str. 281–294.
- STRUTZ, JANEZ, 1988: Vorüberlegungen zu einer Typologie der slowenischen Literaturen in Italien und Kärnten. *Wiener slawistischer Almanach* 22, str. 199–212.
- VAN TIEGHEM, PAUL, 1946: *La littérature comparée*. Paris: Armand Colin. [1931]

Prevedla Irena Samide

Model in pojem nadregionalnega literarnega interakcijskega prostora (na osnovi literature koroških Slovenk in Slovencev)

ANDREJ LE BEN

MODEL NADREGIONALNEGA literarnega interakcijskega prostora je bil zasnovan v okviru raziskovalnega projekta, ki je potekal od marca 2016 do septembra 2018 na Inštitutu za slavistiko Univerze v Gradcu in proučeval sodobno dvojezično literarno prakso koroških slovenskih avtoric in avtorjev.¹ Tako kot sama zamisel projekta izhaja pričujoči model iz dveh temeljnih vprašanj, ki ju je bilo treba zastaviti že ob prvih konceptualnih razmišljanjih o integriranem prikazu te prakse: kako sploh poimeno-ovati literaturo, za katero jezik, etnična pripadnost in regionalna navezanost niso več nujni kriteriji njenega opisa, in kako določiti prostor, v katerem ta literatura nastaja?

Opredelitev problema

Oznaka »koroška slovenska literatura« se običajno nanaša na literarno ustvarjanje slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, ki ga literarna veda uvršča tako v polje avstrijske kot slovenske literature. V slovenski literarni zgodovini (npr. Grafenauer 1946: 284; Paternu 1973: 95) velja ta literatura zaradi svojih jezikovnih, kulturnih, etničnih in zgodovinskih značilnosti, ki so ji skupne z osrednjo slovensko literaturo, kot del »vseslovenskega« slovstva, to je koncepta, ki korelira tudi s predstavo o obstoju »skupnega slovenskega kulturnega

¹ Pri projektu *Bilingual Literary Practice in Carinthia after the Discontinuation of mladje (1991) and its Position in the Supra-regional Sphere of Interaction*, ki ga je finančno podprl avstrijski raziskovalni sklad FWF (P-28514), so sodelovali mdr. Erwin Köstler, Dominik Srien, Felix O. Kohl in Andrej Leben kot vodja projekta. Več o projektu glej: <https://slawistik.uni-graz.at/sl/dvojezicna-literarna-praksa>.

prostora« (prim. Vidmar 1984: 216–218). Ta pripadnost nikoli ni bila sporna, čeprav so raziskovalci v Sloveniji koroški slovenski literaturi zaradi ločenosti od osrednjega slovenskega prostora in njenega drugačnega razvoja po plebiscitu leta 1920 pripisovali določeno samobitnost (Kmecl 1973, Kmecl 1979), ki jo je mogoče utemeljiti tudi na podlagi jezikovnih, stilnih, tipoloških in tematskih posebnosti (Detela 1992). Obravnavana in kategorizirana pa je bila tudi kot ena izmed oblik »slovenskega zamejskega slovstva« (Pogačnik 1972: 5–6), tj. kot del slovenske literarne produkcije na obmejnih območjih sosednjih držav.² Podobno je avstrijska slovenistika koroško slovensko literaturo opisovala kot del regionalnega kulturnega življenja avtohtone narodne skupnosti, ki da si prizadeva za stik tako z avstrijskim kot s slovenskim literarnim prostorom (Hafner in Prunč 1976: 671–683; Zablatnik 1985: 212–213). Na ozadju političnih prelomov v Evropi in z razpadom Jugoslavije so se sicer pojavili dvomi v smiselno strogega ločevanja slovenske literature po državnih mejah, vendar je slovenska literatura na avstrijskem Koroškem vsekakor obveljala za eno »izmed regij slovenske književnosti kulture (sic!)« (Paternu 1991: 1).

Značilno je, da so se v naslednjih desetletjih znotraj teh regij slovenske književnosti – kot že v osemdesetih letih, v »zlatem desetletju« koroške slovenske literature (Hafner 2009: 140) – uveljavili predvsem tisti koroški avtorji in avtorice, ki so pisali oziroma pišejo v slovenščini. Edina vidna izjema je Maja Haderlap, ki je s svojo v nemščini napisano in takoj v slovenščino prevedeno literaturo naletela v osrednjem slovenskem prostoru na velik odmev in je postala ena od referenc v novejši razpravi o potrebi po novem in širšem razumevanju samega pojma »slovenska literatura«.³

Janez Strutz je že pred dvema desetletjema ugotovil, da prihaja zaradi avtoric in avtorjev, ki pišejo in objavljajo tako v slovenščini kot nemščini ter sodelujejo v več literarnih sistemih, do »deregionalizacije« koroške slovenske literature, opozoril pa je tudi na učinke tega pojava na samo literarno produkcijo (Strutz 1998: 27–28). Danes je ta deregionalizacija v polnem razmahu in

² Na deloma »povsem svojevrstne redukcije« jugoslovanske slovenistike, ki je slovensko literaturo v Italiji in na Koroškem »praktično vedno« obravnavala v parentezi, in na posamične primere omejeno zanimanje avstrijske germanistike za literaturo koroških Slovencev je opozoril že Janez Strutz (1988: 10).

³ O terminološki problematiki, povezani z oznako »slovenska literatura«, glej prispevek Mirana Hladnika v tem zborniku.

jo lahko opazujemo v vseh njenih razsežnostih. Posledično literature koroških Slovenk in Slovencev ni več mogoče opisati zgolj kot produkt neke etnične, jezikovne, regionalno zasidrane manjšine na presečiščih avstrijskega in slovenskega literarnega prostora. Sploh lahko samo še pogojno govorimo o »slovenski« literaturi, saj so se pogoji na ravni produkcije, distribucije in recepcije te literature zaradi splošnega družbenega razvoja ter novih tehničnih, komunikacijskih in medijskih možnosti in zaradi povečane mobilnosti avtoric in avtorjev temeljito spremenili. Prav tako tudi ni več enoznačnega odgovora na vprašanje, katere avtorje oziroma besedila lahko prištejemo k tej literaturi, kajti k literarni produkciji prispevajo tudi začasno ali trajno na Koroškem živeči slovensko pišočci iz Slovenije, medtem ko precejšen del »domačih« avtorjev in avtoric objavlja pretežno ali skoraj izključno v nemškem jeziku in ne živi na Koroškem. Obenem so se pojavili številni drugi pišočci različnega porekla, ki slovenščine največkrat ne obvladajo, vendar se v svojih praviloma v nemščini napisanih besedilih izrecno navezujejo na dvojezični prostor, na življenjski svet, zgodovino, spominske pripovedi in tudi na literaturo koroških Slovenk in Slovencev, pri čemer nekateri od njih uporabljajo tudi postopke literarne dvo- in večjezičnosti.⁴

Nadregionalni literarni interakcijski prostor

Vso to raznolikost, heterogenost in prostorsko odprtost je bilo treba z ozirom na integriran prikaz dvojezične literarne prakse koroških Slovenk in Slovencev od vsega začetka upoštevati. Da smo lahko konceptualno zaobjeli raziskovalni prostor, ki se je zdel za opis obravnavane literature pomemben in ga ni bilo mogoče vnaprej opredeliti ne po jezikovnih ne po topografskih merilih, smo uvedli termin »nadregionalnega literarnega interakcijskega prostora«. Ta naj bi označil v osnovi abstrakten, odprt in transnacionalen prostor, v katerega je mogoče umestiti celotno literarno produkcijo koroških Slovenk in Slovencev in ki na produktivni in receptivni ravni presega regionalno dvojezično literarno polje ter meje avstrijskega in slovenskega literarnega sistema.

Kot izhodišče smo uporabili koncepcijo literarne komparativistike alpsko-jadranske regije, ki se osredinja na realno življenjsko in besedilno medkultur-

⁴ Glej s tem v zvezi prispevka Dominika Srienca in Erwina Köstlerja.

nost v regionalnem prostoru (Strutz 2003: 351–352).⁵ Večglasna in transkulturna »pisava regije« (écriture der Region), kot jo opisuje Janez Strutz, sicer načeloma postavlja pod vprašaj ekskluzivnost nacionalnih vezi, a se tradicijam ne odpoveduje, pri tem pa zaostaja za nacionalnim okvirom in ga hkrati presega (Strutz 2010: 178). Strutzev komparativistični koncept usmerja pozornost na »specifične interakcijske oblike alpsko-jadranskih kultur« (nav. d.: 191) in je temeljnega pomena za model literarnega interakcijskega prostora tudi zato, ker upošteva mnogoplastnost interferenc in razlik med jezikovnimi, kulturnimi in političnimi konteksti ter izhaja iz splošne dvo- ali večjezičnosti manjšinskih kultur. Prav slednja ne omogoča samo bujne in nomadske participacije v več kulturah, temveč ponuja prek delnega prevzemanja iz večjih sosednjih literatur tudi možnost »nadomestne« literarne socializacije (nav. m.).

Nadregionalni literarni interakcijski prostor pa se razlikuje od koncepcije literarne komparativistike alpsko-jadranske regije, znotraj katere pojem regionalnosti ni samo tematska, semantična ali jezikovno-stilistična kategorija, ampak zaobjema razen »(vsakdanje) socialne in kulturne prakse« tudi »geografsko, prostorsko-kulturno relacijo bližine in sosedstva« (Strutz 2003: 70); in sicer je ključna razlika v tem, da nima pravega geografskega korelata. Zato ga ne gre zamenjevati z regionalnim prostorom, znotraj katerega je literatura koroških Slovenk in Slovencev del sistema alpsko-jadranskih literatur. Prostorski stik z jeziki in kulturami tega prostora je v interakcijskem prostoru sinhrono in diahrono pomemben dejavnik tako besedilno kot na ravni praktičnega organiziranja literarnega življenja; toda »deregionalizacija« te literature privede do premika znotrajsistemskih relacij, stikov, interferenc in transferjev med literaturami v alpsko-jadranski regiji in do (znotrajsistemskih) interakcij med raziskovano literaturo ter nemškim in slovenskim govornim prostorom. Prostorsko-geografski vidik je treba preseči še zato, da lahko migriranje oseb, kroženje globalno razpoložljivih besedil, pojave medbesedilnosti in intermedialnosti ter selitve literature v virtualne prostore medsebojno povežemo kot sestavine literarne interakcije in tako določimo sistemski položaj sodobne dvo- in večjezične literature koroških Slovenk in Slovencev.⁶

⁵ Glej tudi Strutzev prispevek v pričujočem zborniku.

⁶ Naj bo omenjeno, da v tem nadregionalnem prostoru komunikacijsko-tehnološko in medialno pogojena virtualna komponenta ne privede nujno do pojava »razprostrjenja in dislokacije« (Enträumlichung und Entortung) ali »brezdomovinstva« (Heimatlosigkeit) (prim. Bachmann-Medick 2014: 288–289), saj je krog naslovnikov in

Teoretske in metodološke osnove nadregionalnega prostora literarne interakcije so v glavnem iste, kot jih je uporabljal že Strutz (2003: 23–67, 2010: 184–191) v svoji literarni komparativistiki alpsko-jadranske regije: koncept »malih literatur« po Kafki oz. Deleuzu in Guattariju (1995), Lotmanova kulturna semiotika (2006) – ob upoštevanju metalingvističnega pojmovanja jezika in dialošnosti po Bahtinu – in polisistemska teorija Itamarja Even-Zoharja (1990). Kot posebej uporabni za koncept in opis interakcijskega prostora so se pokazali postopki in pojmi polisistemske teorije, Bourdieueva socialna teorija literarnega polja (1999), ki jo Strutz omenja le obrobno, in Lotmanov model semiosfere. Slednji omogoča pojmovanje interakcijskega prostora kot abstraktnega, diskurzivnega semiotičnega prostora, ki deluje z danimi pomeni in proizvaja nove tako, da so vanj vpisane prekrivajoče se dvo- ali večjezične meje, na katerih prihaja zaradi vplivov od zunaj do posebno intenzivnih semiotičnih procesov in sicer tako v razmerju z notranjim kot zunanjim ali tujim semiotičnim prostorom (Lotman 2006: 193, 195, 200–201). Nadaljnja referenčna točka so tiste avstrijske regionalno zgodovinske raziskave (prim. Schmidt-Dengler, Sonnleitner in Zeyringer, ur. 1995), ki pojmujejo kulturni prostor po Thumu (1980: 81) kot področje specifične, zgoščene človeške interakcije in preučujejo zgodovino literarnih institucij ter produkcijskih in recepcijskih pogojev (npr. Amann 2007).

Najpomembnejšo podlago za analitično delo znotraj interakcijskega prostora pa so tvorili empirični podatki o avtorjih in avtoricah, akterjih, izvirnih in prevodnih besedilih ter produkcijskih in recepcijskih procesih, ki so relevantni v nadregionalnem in nadjezikovnem pogledu (Köstler in Leben 2018: 148–151). Nastala je obsežna elektronska podatkovna zbirka z več kot 18.500 vnosi, ki vsebuje knjižne objave (primarna besedila, prevode, antologije, izbore) po letu 1990, podatke iz okoli šestdesetih avstrijskih, slovenskih in italijanskih literarnih in kulturnih revij, kulturno publicistiko in znanstveno literaturo, ki je pomembna za raziskovalno področje, ter podatke iz spletnih portalov, spletnih strani in blogov. Gradivo zaobjema še pogovore z več kot štiridesetimi osebami, ki so dejavne na dvojezičnem literarnem polju bodisi kot pišočice bodisi na področju prevajanja, urednikovanja, gledališča, filma, glasbe, literarne vede, prirejanja literarnih dogodkov ali novinarstva. Sestavljene so bile tudi posa-

sistenski položaj akterjev, ki stojijo za posameznimi spletnimi stranmi, blogi itn., praviloma mogoče podrobneje določiti.

mične avtorske bibliografije, ki jih dopolnjujejo podatki o slovenskih, dvo- in večjezičnih literarnih inštitucijah (založbe, prireditelji, lokacije, literarna in kulturna društva, literarne nagrade itn.). Poleg tega je bilo izdelanih več kot 300 opisov literarnih knjižnih objav oz. posamičnih besedil, in sicer z vidika literarnih interakcij na besedilni ravni in glede na transfer repertoarjev in modelov.⁷ Ti opisi govorijo tudi o statičnosti oziroma dinamičnosti kanonizacijskih procesov. Šele na podlagi teh podatkov, o katerih lahko domnevamo, da so zrcalo razmer in sprememb v raziskovanem obdobju, je bilo mogoče vzpostaviti nadregionalni literarni interakcijski prostor, ki se izoblikuje na osnovi medjezikovnih in transkulturnih relacij med akterji in besedili, v sistemsko razmerje do polja avstrijske in slovenske literature ter sklepati o njegovi sestavi in stabilnosti. Ker pa so besedila lahko predmet intermedialnih procesov in transformacij, so bili upoštevani še tovrstni podatki z drugih umetniških področij, zlasti gledališkega.

Literarni interakcijski prostor z vidika prostorske teorije

Prostorski obrat v kulturnih in literarnih vedah je spodbudil razvoj številnih prostorsko utemeljenih teorij, konceptov in modelov, ki se ukvarjajo s pojavi globalne atopije in problemi lokaliziranja prostora, po drugi strani pa se je prostor uveljavil kot osrednja analitična kategorija, kot konstrukcijski princip socialnega vedenja, kot dimenzija materialnosti in izkustva bližine ter kot učinkovita strategija reprezentacije (Bachmann-Medick 2015: 42). Medkulturno in transkulturno usmerjena literarna veda, ki že od svojih začetkov pokaže zanimanje za medliterarne odnose, se v tem okviru največkrat posveča fizičnim, topografskim prostorom. Lahko so to večji geografski prostori, kot na primer vzhodna srednja Evropa, iberski polotok ali Latinska Amerika, manjše enote kot alpsko-jadranska regija, Beneluks in deli jugovzhodne Evrope, ali pa urbane literarne kulture v mestih, kot so Dunaj, Praga in Trst. Največkrat so v

⁷ Pojem repertoarja gre tu razumeti v smislu polistemske teorije kot »agregat zakonov in elementov (bodisi posamičnih, povezanih ali vseobsežnih modelov), ki obvladujejo produkcijo tekstov« (Even-Zohar 1990: 17), pri čemer sam obstoj nekega repertoarja še nič ne pove o njegovi sistemski pomembnosti: »Obstoj specifičnega repertoarja *per se* še ne zadošča, da ga bo proizvajalec (ali uporabnik) res uporabil. Biti mora tudi *razpoložljiv*, to je legitimno uporaben, ne samo *dosegljiv*.« (prav tam: 40)

središču obravnave etnično pluralni, večjezični, medkulturni ali transnacionalni vidiki, pri čemer so v rabi tudi alternativna poimenovanja in oznake kot »jezikovne pokrajine« in »geopoetike« ali »kultura kot komunikacijski prostor« (Csáky 2011). Nadaljnja veja literarno- in kulturnovednih raziskav prostora se bolj ukvarja z abstraktnimi, estetskimi, relacijskimi, socialno proizvedenimi ali simbolnimi prostori, kakršni so na primer Foucaultov koncept »heterotopije«, Sojev realni in hkrati imaginarni »third space« ali Bhabhova koncepcija hibridnega, interakcijskega »tretjega prostora« (Bachmann-Medick 2015: 285–329; Dünne in Günzel, ur. 2015: 289–368, 449–545). Ker ima vpeljani interakcijski prostor številna presečišča z naštetimi, pogosto medsebojno prežemajočimi se pristopi, ne preseneča, da Juvanova skupna oznaka postmodernega pojmovanja prostora v humanistiki v veliki meri velja tudi zanj; pojem prostora, kakršnega je s prostorskim obratom uveljavila postmoderna humanistika, je namreč:

odprt, nedovršen, relacijski, heterarhičen, časovno večrazsežen (na isto mesto se vpisujejo preteklost, sedanjost in možna prihodnost), ontološko mnogoter (fizičen, zamišljen, aktualen, virtualen, dejanski, mogoč, diskurziven, doživet, predstavljen itn.), predvsem pa v neprestanem, deloma samorodnem (avtopoetskem) nastajanju in preoblikovanju, ki utrjene in geometrično določljive prostorske danosti križa z gibljivostjo raznosmernih tokov in njihovih prizorišč; v takšnem prostoru geometrije fizičnih danosti stopajo v interakcijo z družbenimi praksami, mentalnim kartiranjem, in večsmernim tokovom informacij, virov, dobrin, ljudi in kapitala. (Juvan 2016: 21).

Interakcijski prostor je blizu tudi triravninskemu modelu Jörga Dünneja (2004: 2), temelječem na kulturološkem pristopu in spoznanjih vede o medijih. Dünne razlikuje med kulturno-pragmatičnimi, semiotičnimi in tehničnimi prostori ter poudarja zgodovinsko pogojenost produkcije prostorov s semiotškimi redi, ki oblikujejo imanentno pomensko dimenzijo in lahko stopijo v razmerje do življenjskih prostorov. Značilnost kulturno-pragmatske prostorske teorije je v tem, da se konstitucija prostora ne razgubi niti zgolj v tehnične pogoje medijskega prenosa niti v semiotične reprezentacije prostora. Za kulturno-pragmatski pristop gre torej tedaj, ko se nek kulturni prostor ne staplja več s kakršnokoli semiotsko utemeljeno berljivostjo, temveč prihaja do prepriševanja zgodovinske pogojenosti samega semiotičnega reda. Od tehničnih teorij prostora se kulturno-pragmatski pristop razlikuje po tem, da

konstitucija prostora ni determinirana medijsko-tehnološko, temveč se lomi v prid interakcije ali tekmovanja z diskurzivnimi, socialnimi ali simbolnimi redi (Dünne 2004: 7).

Natančnejšo specifikacijo modela interakcijskega prostora omogoča zlasti teorija prostora Henryja Lefebvra, objavljena leta 1974. Ker se nanjo navezujejo številni poznejši prostorski koncepti, ki skušajo preseči esencialistične, nacionalne, monokulturne, izključujoče, rasistične, patriarhalne ali kolonialistične paradigme, naj bo opozorjeno na to, da je Lefebvre svoje razumevanje prostora kot kategorije, ki ni niti absolutna niti merljiva niti a priori dana, temveč je praktično-diskurzivni produkt neke družbe, opredelil s kritiko matematično-geometrične ali geografsko usmerjene prostorske vede. Ta po njegovem predstavlja »politično rabo« (v zahodnem svetu neokapitalistične) vednosti in implicira ideologijo, ki prekriva politično rabo in poskuša zase oglaševati vednost, ki naj je ne bi usmerjali nobeni interesi, toda v najboljšem primeru uteleša neko tehnološko utopijo (Lefebvre 2008: 8–9). Skladno z Lefebvrovo teorijo torej tudi interakcijski prostor vsebuje politične in ideološke komponente, saj so reprezentacije prostorov del socialne in politične prakse in vedno prežete s spreminjajočo se »mešanico spoznanja in ideologije« (nav. d.: 41).⁸ Zato predvideva njegova definicija (socialnega) prostora kot (socialnega) izdelka o vednosti o prostoru, ki ni niti »zbirka stvari v prostoru« niti agregat kognitivnih podatkov niti napolnjena ali napolnjliva praznina (nav. d.: 26–27), pričakovanje, da lahko reproducira in razlaga postopek produkcije prostora, pri čemer teorija generativnega procesa ne reproducira od zunaj, temveč od znotraj (nav. d.: 36–37).

Ta konceptualna razmišljanja so integralni del Lefebvrovega poskusa enotne teorije prostora, ki naj po principu analize in ekspozicije privede do »prostorske resnice« (nav. d.: 9). Temelj njegove teorije je večdimenzionalni, dialektični odnos med fizičnim, mentalnim in socialnim prostorom, ki se v bistvu med seboj ne prekrivajo, in relacijskimi komponentami »prostorske prakse«, »reprezentacij prostorov« in »reprezentacijskih prostorov«. Prostorska praksa zaobjema zaznavanje, produciranje in reproduciranje prostora,

⁸ Tudi Bachmann-Medick (2014: 291) ugotavlja, da stoji na začetku prostorskega obrata »prostorska politika«, in premakne kuturološko razpravo o razlikah z diskurzivne na »pragmatično in politično« raven.

medtem ko so reprezentacije prostorov vezane na konceptualnost in relacijski red prostorov, reprezentacijski prostori pa zadevajo živete, pasivno izkušene prostore, kjer prihaja do simbolne rabe resničnih objektov, med drugim tudi v umetnosti (nav. d.: 11–14, 33, 38–39).

Če te komponente prenesemo na interakcijski prostor, bi lahko rekli, da gre za koncipiran prostor, ki temelji na empiričnih podatkih iz prostorske prakse; »živeti« reprezentacijski prostori pa se konkretizirajo v obliki simbolno nabitih literarnih besedil, ki se razprejo čez fizični prostor. Po Lefebvru je koncipirani prostor dominantni prostor vsake družbe (nav. d.: 38–39), kar za interakcijski prostor sicer ne bo veljalo, vendar pa zanj lahko trdimo, da je reprezentativen, ker predstavlja alternativo sicer dominantnim prostorskim koncepcijam literature. Pomenljivo je v tem okviru Lefebvrovo razmišljanje o semantiki prostorskih pojmov, ko ugotavlja, da sicer v nobenem jeziku ne obstaja nekakšen splošen prostorski kod v smislu »super koda«, da pa v določenih zgodovinskih obdobjih in družbah prostorsko-socialne prakse proizvajajo specifične prostorske kode, ki jih je mogoče dekodirati in lahko spet kolabirajo (nav. d.: 16–17, 25–26). V tem smislu lahko interakcijski prostor razumemo tudi kot proizvod neke določene družbene potrebe.

Z ozirom na empirične podatke, ki izvirajo iz prostorske prakse, je treba pripomniti, da te prakse ni mogoče enačiti z raznolikostjo socialnih praks, kajti »v resnici 'vsebuje' socialni prostor socialna dejanja, dejanja tako posamičnih kot kolektivnih subjektov, ki se rodijo in ki umirajo, ki trpijo in postanejo dejavni« (nav. d.: 33). Socialni prostor je torej vitalni proces prihajanja, odhajanja, fluidnih sprememb, prostorska praksa pa se razkriva šele skozi njegovo dešifriranje (nav. d.: 38). Lefebvrova prostorska teorija napotuje tudi k temu, da interakcijskega prostora ne gre razumeti samo kot znanstveni koncept, temveč tudi iz same socialne prakse. Če namreč drži, da vsaka družba producira svoj lastni prostor in da si vsaka socialna eksistenca, ki zase trdi, da je realna, mora ustvariti svoj prostor, če noče zadobiti videza neke čudne entitete, izgubiti svoje identitete, pasti na stopnjo folklorne in prej ali slej izginiti (nav. d.: 53), potem tudi pričujoči model prispeva k vidnosti dejavnih akterjev, ki načenjajo dominantne prostorske rede in kode in na novo izpogajajo simbolne objekte.

Ker se tu predstavljeni interakcijski prostor izrecno nanaša na literarno dvo- in večjezičnost, naj bo omenjeno, da Lefebvre v svoji teoriji prostora, razen

v okviru nekaterih jezikoslovnih in filozofskih razmišljanj, jeziku ne pripisuje nobene vloge, temveč nasprotno. Izrecno se izreka proti primatu jezika (nav. d.: 16–17, 28) in se posmehuje govornemu in pisnemu jeziku, ki se mu zdi pri posredovanju socialnega časa in prostorske prakse okoren. Opozarja na njegov delno kmečki, delno teološko-filozofski izvor in ugotavlja potrebo po razgraditvi in rekonstrukciji jezikov, pri čemer to nalogo dodeljuje družbeni praksi (nav. d.: 132). Ta njegov nasvet je bil nemara mišljen provokativno, v primerjavi z literarno produkcijo v tu obravnavanem interakcijskem prostoru pa vendarle najde svoj odmev v jezikovno eksperimentalnih tekstih. Drugače kot v Lefebvrovi prostorski teoriji pripada dvo- in večjezični situaciji, pojavom dvo- in večjezičnosti ter oblikam mešanja in menjave jezika znotraj socialnih praks in socialnega prostora v okviru nadregionalnega prostora literarne interakcije osrednje mesto, kar spet stopnjuje kompleksnost dialektičnih razmerij med prostorsko prakso, reprezentacijo prostora in reprezentacijskim prostorom. Večjezičnost, ki pogojuje medkulturnost in transkulturalnost, je orodje dešifriranja socialnih praks, hkrati pa je tudi nerazdružljivo povezana z reprezentacijskimi prostori, ki vzvratno učinkujejo na socialni prostor in lahko spremenijo razmerja dominance v reprezentacijskih prostorih.

Slednjič je treba interakcijski prostor, ki izhaja iz dvojezične literarne prakse koroških Slovencev in Slovencev in presega avstrijsko in slovensko literarno polje, z vidika teorije prostora ločiti od predstave (trans-)kulturnih vmesnih prostorov, saj so z njimi mišljeni hibridni prehodni prostori, ki se raztezajo med različnimi (nacionalnimi) kulturami in literaturami.⁹ Pač pa ga je mogoče razumeti v smislu »medprostorske prakse gibanja«, kakor jo je opisal Michel de Certeau. Po njegovem je namreč prostor »splet gibljivih prvin«, ki ga na določen način napolnjuje celota gibanj, ki se v njem razvijajo. Je torej rezultat dejavnosti, ki mu dajejo smer in časovnost in skrbijo za to, da deluje kot »večznačna enota konfliktnih programov in pogodbenih dogovorov« (Certeau 2015: 345). Nasprotno od kraja prostor ni niti enoumen niti ne razpolaga s stabilnostjo nečesa »lastnega«, temveč je »kraj, v katerem nekdo nekaj naredi« (prav tam). S tega vidika je mogoče misliti interakcijski prostor tudi kot vmesni »tretji prostor« v smislu Homija Bhabhe, torej kot prostor, v katerem lahko artikuliramo kulturne razlike in se o njih pogajamo, in hkrati prostor, ki omogoča, da se razvijejo strategije sebstva, individualne in skupinske, ki med

⁹ O kritiki pripisovanja vmesnih pozicij v migracijski literaturi gl. Adelson (2006).

aktivnim procesom definiranja ideje družbe vzpostavijo inovativne kraje sodelovanja in nasprotovanj. Gre za »prostor intervencij tukaj in zdaj«, ki konstituira diskurzivne pogoje izjav, »ki skrbijo za to, da pomen in simboli kulture niso od vsega začetka enotni in določeni in da lahko ene in iste znake označujemo, prevajamo, rehistoriziramo in beremo na novo« (Bhabha 2011: 2, II, 57).

Interakcijski prostor in njegova uporabnost

Nadregionalni interakcijski prostor, ki kljub navezavi na dvojezično literarno polje nima (pravega) topografskega korelata, temelji na interakcijskih in komunikacijskih prostorskih praksah, v katerih prihaja do transferja (literarnih) repertoarjev in modelov. Lahko ga opredelimo kot proizvod prostorsko-socialnih praks konkretnih akterjev in institucij, kot specifični, družbeno proizvedeni prostorski kod, ki ga je mogoče dekodirati. V širšem konceptualnem pogledu sidra v postnacionalnih in postmonolingvalnih pristopih ter dopolnjuje oz. nadgrajuje tiste prostorske koncepte v literarni vedi, ki temeljijo na esencialističnih kategorijah, kot so to jezik, nacija in identiteta, ali tistih, ki izhajajo iz topografskih kriterijev. Posebnost modela je, da zahteva sistematično evidentiranje empiričnih podatkov, kar se zdi izvedljivo zlasti v primeru ožje zarisanih relacij, kakršne so bile zasnovane z ozirom na dvojezično literarno prakso koroških Slovencev in Slovenecv.

Kakor pokaže primer dvojezičnega koroškega prostora, zaznamovanega z ideološkimi in jezikovnopolitičnimi konflikti, ima model interakcijskega prostora to prednost, da lahko v veliki meri shaja brez etničnih, jezikovnih in identitetnih pripisovanj. Vprašanja identitete, pripadnosti, ideologije, znanja in spomina, razpravo o vmesnih, prehodnih in obmejnih prostorih kot tudi o postkolonialnih razmerah in diverziteti lahko razumemo kot del empirično dojemljivih dejanj in diskurzov ter obravnavamo na isti ravni kot vprašanja kulturnega in literarnega transferja, torej kot prvine, ki ta prostor konstituirajo, to je kot del socialnih in literarnih praks. Model interakcijskega prostora dovoljuje, da se problematičnim pojmom, kot so nacionalna, narodnostna ali manjšinska literatura načeloma izognemo, hkrati pa prispeva k večji vidnosti socialnih in literarnih praks, ki načenjajo uveljavljene rede in konvencije. Ker je interakcijski prostor načeloma v vse smeri odprt, ga lahko prenesemo še na druga področja socialnih interakcij, na primer gledališče, film ali glasbo in tudi

v literarne, kulturne ali socialne kontekste, ki omogočajo podobno specifikacijo kot literatura koroških Slovenk in Slovencev.

Literatura

- ADELSON, LESLIE A., 2006: Against Between – Ein Manifest gegen das Dazwischen. V: Heinz Ludwig Arnold (ur.): *Literatur und Migration*. Text + Kritik. Sonderband. München: Edition Text + Kritik. Str. 36–46.
- AMANN, KLAUS, 2007: Regionale Literaturgeschichtsschreibung am Beispiel Kärnten. V: Andreas Brandtner (ur.): *Zur regionalen Literaturgeschichtsschreibung: Fallstudien, Entwürfe, Projekte*. Linz: Land Oberösterreich, Stifter-Haus in Zentrum für Literatur und Sprache. Str. 46–63.
- BACHMANN-MEDICK, Doris, 2014: *Cultural turns: Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Taschenbuch-Verlag.
- BHABHA, HOMI K., 2011: *Die Verortung der Kultur*. Mit einem Vorwort von Elisabeth Bronfen. Prev. Michael Schiffmann in Jürgen Freudl. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- BOURDIEU, PIERRE, 1999: *Die Regeln der Kunst: Genese und Struktur des literarischen Feldes*. Prev. Bernd Schwibs in Achim Russer. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- CERTEAU, MICHEL de, 2015: Praktiken im Raum. V: Jörg Dünne in Stephan Günzel (ur.): *Raumtheorie: Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. Str. 343–352.
- CSÁKY, MORITZ, 2011: Kultur als Kommunikationsraum: Das Beispiel Zentraleuropas. V: András F. Ablogh in Helga Mitterbauer (ur.): *Gedächtnis und Erinnerung in Zentraleuropa*. Wien: Praesens Verlag. Str. 17–44.
- DELEUZE, GILLES in FÉLIX GUATTARI, 1995: Kafka: Za manjšinsko književnost. Prev. Vera Troha. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- DETELA, LEV, 1992: Die Literatur der Kärntner Slowenen und die slowenische Literatur. V: Janko Ferk in Ludwig Legge (ur.): *Der Flügelschlag meiner Gedanken: Referate und literarische Beiträge des Symposiums »Tage der Kärntner slowenischen Literatur« in Marburg an der Labn*. Celovec, Wien: Hermagoras/Mohorjeva. Str. 11–34.
- DÜNNE, JÖRG, 2004: Forschungsüberblick »Raumtheorie«. <http://www.raumtheorie.lmu.de/Forschungsbericht4.pdf> (dostop 22. 02. 2019).
- DÜNNE, JÖRG in STEPHAN GÜNDEL (ur.), 2015: *Raumtheorie: Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- EVEN-ZOHAR, ITAMAR, 1990: Polysystem Studies. *Poetics today* 11, št. 1, str. 1–268. http://www.tau.ac.il/~itamarez/ez_vita/ez-publications.htm (dostop 15. 02. 2019).
- GRAFENAUER, IVAN, 1946: Slovensko slovstvo na Koroškem – živ člen vseslovenskega slovstva. V: Bogo Grafenauer, Lojze Ude in Maks Veselko (ur.): *Koroški zbornik*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. Str. 284–343.
- HAFNER, FABJAN, 2009: Der »exemplarische Epiker« der Kärntner SloweInnen: Florjan Lipuš. V: Nicola Mitterer in Werner Wintersteiner (ur.): *Und (k) ein Wort Deutsch: Literaturen der Minderheiten und MigrantInnen in Österreich*. Innsbruck, Wien in Bozen: StudienVerlag. Str. 133–150.
- HAFNER, STANISLAUS in ERICH PRUNČ, 1976: Die Literatur der nationalen Minderheiten. V: Hilde Spiel (ur.): *Kindlers Literaturgeschichte der Gegenwart III: Autoren, Werke, Themen, Tendenzen seit 1945: Die zeitgenössische Literatur Österreichs*. Zürich in München: Kündler. Str. 671–688.
- JUVAN, MARKO, 2016: Na poti k prostorski zgodovini literarnih kultur: književnost in ustvarjanje slovenskega prostora. V: Marko Juvan (ur.): *Prostori slovenske književnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Str. 13–41.
- KMECL, MATJAŽ, 1973: Književnost zamejskih koroških Slovencev po plebiscitu. V: Erik Prunč in Gustav Malle (ur.): *Koroški kulturni dnevi I. Zbornik predavanj*. Maribor: Obzorja. Str. 151–165.
- KMECL, MATJAŽ, 1979: Slovenska Koroška in slovenska matična literatura. V: Gustav Malle in Janko Zerzer (ur.): *10. koroški kulturni dnevi: Zbornik predavanj/10. Kärntner Kulturtag: Almamach der Vorträge*. Celovec: Samozaložba. Str. 122–129.
- KÖSTLER, ERWIN in ANDREJ LEBEN, 2018: Metodološki pogledi na nadregionalni interakcijski prostor sodobne koroške slovenske literature. V: Katarina Šter in Mojca Žager Karar: *Historični seminar 13*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Str. 137–154.
- LEFEBVRE, HENRI, 2008: *The Production of Space*. Prev. Donald Nicholson-Smith. Malden, Oxford in Carlton: Blackwell.
- LOTMAN, JURIJ M., 2006: *Znotraj mislečih svetov: človek – tekst – semiosfera – zgodovina*. Prev. Urša Zabukovec. Ljubljana: Studia humanitatis.
- PATERNU, BORIS, 1973: Problem dveh tipov slovenske literature s posebnim ozirom na njen koroški del. V: Erik Prunč in Gustav Malle (ur.): *Koroški kulturni dnevi I. Zbornik predavanj*. Maribor: Obzorja. Str. 87–99.
- PATERNU, BORIS 1991: Vprašanje zavrtosti in prostosti v slovenski književnosti na Koroškem. *Sodobnost* 39, št. 1, str. 1–14.
- POGAČNIK, JOŽE, 1972: *Slovensko zamejsko in zdonsko slovstvo (Oris izbodišč in ocena vrednosti)*. Trst: Zaliv, 1972.

- SCHMIDT-DENGLER, WENDELIN, JOHANN SONNLEITNER in KLAUS ZEYRINGER (ur.), 1995: *Literaturgeschichte: Österreich: Prolegomena und Fallstudien*. Berlin: Schmidt.
- STRUTZ, JOHANN 1988: Das Dorf an der Grenze: Ein historisch-ästhetischer Versuch über Interferenzen zwischen der neueren slowenischen und deutschsprachigen Literatur in Österreich. V: Valentin Sima, Vladimir Wakounig in Peter Wieser (ur.): *Slowenische Jahrbücher 1986–1988*. Celovec: Drava. Str. 9–43.
- STRUTZ, JOHANN, 1998: Eine »kleine Literatur«: Zur Soziologie und Ästhetik der neueren slowenischen Literatur in Kärnten. V: Johann Strutz (ur.): *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten: Monographische Essays*. Celovec: Hermagoras/Mohorjeva. Str. 11–32.
- STRUTZ, JOHANN, 2003: *Regionalität und Interkulturalität: Prolegomena zu einer literarischen Komparatistik der Alpen-Adria-Region*. Habilitationsschrift. Celovec.
- STRUTZ, JOHANN, 2010: Anstelle eines Nachworts: Dialog, Polyphonie und die Mehrsprachigkeit der Literatur. V: Reinhard Kacianka in Johann Strutz (ur.): *Sprachlandschaften: Regionale Literaturwissenschaft im europäischen Kontext*. Celovec, Ljubljana in Wien: Hermagoras/Mohorjeva. Str. 178–207.
- THUM, BERND, 1980: *Aufbruch und Verweigerung: Literatur und Geschichte am Oberrhein im hohen Mittelalter: Aspekte eines geschichtlichen Kulturraums*. Waldkirch im Breisgau: Waldkircher Verlagsgesellschaft.
- VIDMAR, JOSIP, 1984: *Slovensko pismo*. Celovec in Trst: Drava in ZTT.
- ZABLATNIK, PAVLE, 1985: Die Literatur der Kärntner Slowenen vom Jahre 1918 bis zur Gegenwart. V: Reginald Vospernik, Pavle Zablatnik, Erik Prunč in Florian Lipuš (ur.): *Das slowenische Wort in Kärnten: Schrifttum und Dichtung von den Anfängen bis zur Gegenwart/Slovenska beseda na Koroškem. Pismenstvo in slovstvo od začetkov do danes*. Wien: Österreichischer Bundesverlag. Str. 175–213.

Institucije, akterji, modeli: koroško dvojezično literarno polje kot možnost za nemško pišoče avtorje in avtorice

ERWIN KÖSTLER

KADAR GOVORIMO O DVOJEZIČNI ALI večjezični književnosti na avstrijskem Koroškem, mislimo na medkulturno literarno polje, v katerem že dolgo ne more biti več govora o ločenih, »bolj ali manj izolirano soobstoječih literarnih miljejih« (Amann in Strutz 1998: 581). Jezik, v katerem se piše, pogosto ni več tisti dejavnik, ki določa identiteto pisca, kot je bil še za generacijo slovenskih avtorjev, rojenih pred ali med drugo svetovno vojno. Isto velja tudi za pisatelje in pisateljice, katerih primarni jezik je nemščina. Avtorica Lydia Mischkulnig, ki je odrasčala na Koroškem, na primer priznava, da so dejstvo, da so ji kratili socializacijo v slovenskem jeziku, kot tudi posledični zapleti z »jezikovno rasistično« Koroško zaznamovali njeno pisanje; na drugi strani pa zanika, da bi bila njena literatura kakorkoli identitetno obremenjena, kajti odkar je spoznala nesmisel utemeljevanja izvora, jo »vprašanja, povezana z identiteto, spravljajo zgolj v smeh« (Fischer 2016).

Opazno zrahljanje vezi med jezikom in identiteto ima daljnosežne posledice za koncepcijo nadregionalnega prostora literarne interakcije, v katerega je umeščena književnost koroških Slovenk in Slovencev,¹ praktičnega pomena pa je tudi za nastanek literarnih interakcij, ki temeljijo na transferju repertoarjev in modelov. Ne opažamo namreč samo vse večje usmerjenosti slovensko govorečih v nemški govorni prostor, temveč tudi nemško pišoče avtorje in avtorice, ki izkoriščajo možnosti objave in druge ponudbe repertoarja na dvojezičnem področju. Zato je smiselno, da najprej skiciramo institucionalno osnovo, ki označuje dvojezično polje kot izhodišče in cilj nadregionalne literarne interakcije, preden se na primeru gledališča in spominske kulture posvetimo posameznim oblikam literarne večjezičnosti pri primarno nemško govorečih akterkah in akterjih.

¹ Prim. prispevek Andrej Lebna v pričujočem zborniku.

Založbe

Nadregionalno najbolj vidne dvojezične založbe na Koroškem, Drava, Mohorjeva/Hermagoras in Wieser, že dolgo predstavljajo privlačne možnosti objavljanja tudi za nemško pišočice avtorice in avtorje in danes (pri vseh morebitnih pravnih povezavah z manjšinskimi organizacijami) nanje ne moremo več gledati kot na v prvi vrsti manjšinske založbe.² Tako Drava kot leta 1987 ustanovljena založba Wieser sta si ustvarili mednarodni ugled prav s sistematičnim prevajanjem slovenske književnosti v nemščino³ in sta s svojimi medkulturnimi programi kmalu presegli regionalni okvir. Močan nemško govoreči založniški program z relativno visokim deležem književnosti v nemškem jeziku ima tudi katoliška Mohorjeva/Hermagoras Verlag, ki od naštetih treh založb izda največ knjig v slovenskem jeziku in se tako zdi še najbolj povezana z »diskurzom maternega jezika« (Dembeck in Parr 2017: 54), zadnje čase pa se je odprla tudi za eksperimentalno književnost. V zavetju dvojezičnih založb je od leta 1999 do 2016 delovala tudi celovška založba Kitab kot medkulturna založba z velikim poudarkom na slovensko-nemških vzajemnih odnosih na Koroškem. Leta 2010 se ji je z zbirko *Edition Meerauge* založbe Heyn pridružila še ena celovška založba, ki se zavzema za literarno dvojezičnost na Koroškem in s tem razširja ponudbo večjezične literature. Prav zbirka kot je *Edition Meerauge* kaže na to, da zgoraj nakazana kompartmentacija koroške literarne javnosti, ki je dolgo časa pomenila bolj ali manj strogo ločevanje med strukturami večine in manjšine, ne velja več. Nasprotno, dvojezičnost je tudi v nemških založniških programih postala manifestna.

² Za razvoj založbe Drava od organa krovne politične organizacije do literarne založbe prim. Leben (2003). Situacija na založbi se je do danes do te mere spremenila, ko je založba Wieser Verlag GmbH na začetku leta 2016 od Zveze slovenskih organizacij na Koroškem (ZSO) prevzela založbo Drava, ZSO pa je dobila 35 % pri Wieser Verlag GmbH, prim. https://de.wikipedia.org/wiki/Drava_Verlag (dostop 12. 2. 2019).

³ Založbe Drava, Mohorjeva/Hermagoras in Wieser so še pred nekaj leti predstavljale več kot 50 % celotne produkcije prevodov slovenske literature v nemščino (Köstler in Leben 2014).

Znanstvene institucije, kulturne iniciative, društva

Regionalni založniki se zanimajo za kontakte, ki jim jih posredujejo institucije na regionalni in nadregionalni ravni. Opazimo lahko različne kooperacije z društvi (npr. med založbo Mohorjeva/Hermagoras in Koroškim društvom pisateljev), s kulturnimi iniciativami (npr. med založbo Drava in kulturnim centrom Univerze v Celovcu UNIKUM), pa tudi z javnopravnimi mediji (npr. med založbo Wieser in ORF). Veliko produktivnih stikov je nastalo prek Univerze v Celovcu ali drugih znanstvenih institucij in omogočilo dvojezičnim založbam, da se uveljavijo tudi kot strokovne. Založbi Mohorjeva/Hermagoras in Drava sta na primer izdali (delno v prevodu) številne monografije in zbornike s področja regionalne in socialne zgodovine slovenske manjšine na Koroškem, kakor tudi s področja literarnih ved. Zelo pomembna je bila znanstvena zbirka *Disertacije in razprave/Dissertationen und Abhandlungen*, ki je izhajala od 1979 do 1999 pri založbi Drava. Zbirko, ki obsega 44 zvezkov, je mentoriral Slovenski znanstveni inštitut (SZI) v Celovcu in z njo zasidral regionalno specifične, zgodovinske, sociološke in jezikovno-politične teme v nadregionalnem diskurzem polju. Sodelovanje z znanstvenimi institucijami (na primer SZI, Univerza v Celovcu) je odigralo pomembno vlogo tudi pri programskem izdajanju spominske književnosti koroških Slovencev (v izvirniku in prevodu).

Tudi Universitätskulturzentrum UNIKUM/Kulturni center Univerze v Celovcu je objavljala predvsem pri založbi Drava.⁴ Več izdaj so deloma doživele regionalne pohodniške knjige Wilhelma Bergerja in Gerharda Pilgrama, ki so s programskimi naslovi, kot so *Kärnten unten durch* (Koroška spodaj skoz, 1998, 32001), *Slowenien entgegen* (Sloveniji naproti, 2004), *Die letzten Täler: Wandern und Einkehren in Friaul* (Zadnje doline: Pohodi in postanki v Furlaniji, 2008), ali *Tiefer geben: Wandern und Einkehren im Karst und an der Küste* (32013, Iti globlje: Pohodi in postanki na Krasu in na Obali, 2011), označili tudi mednarodni prostor, v katerem UNIKUM izvaja svoje projekte.⁵

⁴ Neprofitno društvo obstaja od leta 1986 in ima kot institucionalno »posebno univerzitetno združenje« sedež na Univerzi v Celovcu, prim. <http://www.unikum.ac.at/> (dostop 6. 2. 2019).

⁵ S tem v zvezi prim. tudi trojezični *Atlas der besonderen Orte/Atlas posebnih krajev/Atlante dei luoghi particolari* (Drava 2010), ki je nastal v okviru evropskega projekta

Zanimiv UNIKUM-ov literarni projekt je tudi dvojezična antologija *Nove večernice: Geschichten aus Kärnten/Koroška*, ki je izšla leta 2005 pri založbi Drava in se poigrava z zgodovinskim žanrom »večernice« (za publikacije Mohorjeve založbe značilne moralno poučne pripovedi); uredili so jo Emil Krištof, Doris Moser in Helga Rabenstein.⁶

Za sodelovanje z dvojezičnimi založbami se zavzema tudi Robert-Musil-Institut für Literaturforschung/Kärntner Literaturarchiv (Inštitut Roberta Musila/Koroški literarni arhiv) v Celovcu. Pri založbi Drava so izšli: edicije (Robert Musil: *Klagenfurter Ausgabe* [Celovška izdaja], DVD s spremljajočo knjižico, 2009), zborniki (*Krieg, Widerstand, Befreiung* [Vojna, upor, osvoboditev], 2013), berila (Werner Kofler: *In meinem Gefängnis bin ich selbst der Direktor* [V svojem zaporu sem jaz direktor], 2009), antologije (*Kärnten literarisch* [Koroška literarno], 2002); pri založbi Wieser zbirka besedil in materialov *Lipuš lesen* (Brati Lipuša, 2000). Kot literarna hiša, arhiv in raziskovalna ustanova je Inštitut Roberta Musila že od samega začetka zavezan obdelavi in raziskovanju virov literarne in kulturne zgodovine Koroške in alpsko-jadranskega prostora.⁷ S Fabjanom Hafnerjem (1998–2016) in Dominikom Sriencem (od 2016) je med sodelavci praktično že od same ustanovitve vedno en koroški Slovenec. V Musilovi hiši je od leta 1998 do 2016 potekala podelitev avstrijske državne nagrade za literarne prevode v okviru dnevov nemške književnosti.

Literarna tekmovanja in nagrade

Tudi pri podeljevanju nagrad Ingeborg Bachmann smo v zadnjih treh desetletjih priče, kako se literarni prostor mednarodno odpira.⁸ S podelitvijo glavne

Klopfzeichen/Potrkanja/Colpi, pri katerem so sodelovali avtorice in avtorji iz Avstrije, Slovenije in Italije; iz Avstrije med drugimi Maja Haderlap, Lydia Mischkulnig in Dietmar Pickl.

⁶ Zastopani avtorice in avtorji: Christoph W. Bauer, Janko Ferk, Antonio Fian, Maja Haderlap, Fabjan Hafner, Andrej Kokot, Lydia Mischkulnig, Jani Oswald, Corinna Soria, Peter Truschner. O žanru večernice prim. tudi prispevek Dominika Sriencia v pričujočem zborniku.

⁷ Prim. glavna področja raziskovanja inštituta na <https://www.aau.at/musil/literaturforschung> (dostop 6. 2. 2019).

⁸ Glavna nagrada, ki sta jo prejeli Emine Sevgi Özdamar (1991) in Terézia Mora (1999), nagrada žirije, ki jo je prejel Feridun Zaimoglu (2003) ali nagrada publike,

nagrade Maji Haderlap za v nemščini napisani roman *Engel des Vergessens* (Wallstein, 2011, slo. prev. *Angel pozabe*, Litera, Drava, 2012) se je pozornost mednarodne javnosti izrazito usmerila na teme, ki zadevajo polpreteklo zgodovino in življenjski svet slovenske etnične skupine na Koroškem. Leta 2018 je Veliko avstrijsko državno nagrado za književnost dobil Florjan Lipuš, s tem pa prvič avtor, ki sploh ne piše v nemščini (gl. tudi Jung 2017). S sodelovanjem Literarnega kolokvija Berlin (LCB), Goethejevega Inštituta Ljubljana in Inštituta Roberta Musila v Celovcu so leta 2017 prvič podelili nagrado Fabjana Hafnerja za literarni prevod, ki jo velja izpostaviti še zlasti kot primer nadregionalnega medinstitucionalnega sodelovanja.

Na regionalni ravni so se uveljavila dvojezična literarna tekmovanja, kot so Koroška nagrada za poezijo, literarni natečaj v Pliberku – *Kärnten wortwörtlich/ Koroška v besedi*, ki ima nadregionalni doseg, ali literarno tekmovanje, ki ga je med letoma 2011 in 2014 organizirala tako imenovana *Klagenfurter Gruppe* (celovška skupina). Beljaška literarna nagrada *Die Nacht der schlechten Texte* (noč slabih tekstov) se sicer obrača na nemško govoreče avtorje in avtorice, vendar sta njena pobudnika, Simone Schönnett in Harald Schwinger, zasidrana v dvojezičnem polju.⁹

Nenazadnje lahko tudi pisateljske rezidence pripomorejo k plodnim stikom in sodelovanju na dvojezičnem področju, tako na primer pri Karstnu Krampitzu in Petru Wawerzineku, ki sta 2010 oziroma 2011 (kot prejemnika nagrade publike pri tekmovanju za nagrado Ingeborg Bachmann) postala mestna pisarja deželnega glavnega mesta in se za svoje bivanje oddolžila z literarno pisemsko korespondenco *Crashkurs Klagenfurt* (Crashkurs Celovec, Heyn 2012). Wawerzinek je tri leta pozneje v uvodnem govoru k dnevom nemške književnosti (*Klagenfurter Rede zur Literatur*, Heyn 2015) razkril svojo posebno vez z Avstrijo kot krajem svojega »literarnega rojstva«. Krampitz, ki je med svojim

ki jo je prejel Saša Stanišić (2005), korespondirajo z javnim in znanstvenim zanimanjem za medkulturne literarne prakse, ki se povečujejo od 80. let prejšnjega stoletja (prim. Sturm-Trigonakis 2007: 13–23, 47–58).

⁹ S. Schönnett se je z odlomkom iz romana *Im Moos* (Na barju, gl. spodaj) udeležila literarnega tekmovanja *Schreiben zwischen den Kulturen* (Pisati med kulturami) dunajskega društva *exil*. Poleg nje je v zborniku ob deseti obletnici obstoja literarne nagrade *exil* zastopan tudi Kevin Vennemann (glej spodaj), prim. Christa Stippinger (ur.): *best of 10*, Wien: edition *exil* 2007.

bivanjem med drugim recenziral knjigo gostov ob razstavi o Jörgu Haiderju v celovškem rudarskem muzeju in leta 2011 na dogodku emancipirane Levice v nekem berlinskem lokalu bral iz Haiderjevih Stasijevih aktov, je bil nazadnje urednik antologije *Drei Wege zum See oder Eine andere Stadt*, Drava (Tri poti k jezeru ali Neko drugo mesto, 2018), ki vsebuje tudi slovenska besedila.

Gledališče

Na Koroškem ni stalnega slovenskega gledališča, zato pa obstaja zelo živahna in temeljito dokumentirana dvojezična gledališka scena, na kateri so dejavni tudi nadregionalno delujoči avtorji in avtorice.¹⁰ Gledališče je za koroške Slovence od povojnega časa dalje pomembno za uveljavitev lastne kulture, in sicer zaradi uporabe in gojenja slovenskega jezika pa tudi s tematiziranjem časa pregona in upora.¹¹ Načeloma uporna (antifašistična) drža je značilna tudi za nekatere tukaj eksemplarično omenjene gledališke produkcije, pri katerih so sodelovali nemško pišočji pisatelji in pisateljice in ki so prav tako pomembni za nadregionalno uveljavitev spominskih krajev koroških Slovencev.

Stiki avtorice, režiserke in filmarke Tine Leisch s Koroško segajo vse do dnevov upora proti prvi črno-modri vladi, ki se jih je leta 2000 udeležila skupaj z gledališko skupino Volxtheater Favoriten (Wien). T. Leisch je nato ostala na Koroškem, leta 2001 postala soustanoviteljica društva Peršman, ki se je zavzemala za preureditev leta 1982 ustanovljenega muzeja na Peršmanovi domačiji v bližini Železne Kaple – kraju, kjer so esesovci 25. aprila 1945 izvedli pokol nad civilisti; do leta 2004 je bila predsednica društva, medtem pa kustosinja v muzeju. Na podlagi od leta 2002 dostopnih sodnih aktov o preiskovalnem postopku (ustavljenem leta 1949) proti domnevno vpletenim policistom je T. Leisch zasnovala dokumentarno igro *Elf Seelen für einen Ochsen – Enajst*

¹⁰ S tem v zvezi prim. pregled repertoarja slovenskih gledaliških skupin do leta 2000 (Leben 2004: 283–313), kakor tudi letno aktualizacijo dokumentacije v Koroškem koledarju (Drava), ki jo izvaja Andrej Leben.

¹¹ V gledališču postane očiten politični potencial literature, da iz objektov javnega življenja naredi vidne subjekte (Rancière 2016: 32–33). Da so bile predstave slovenskega amaterskega gledališča prepovedane že v medvojnem času, opozarja tudi Peter Handke v igri *Immer noch Sturm* (Handke 2010: 53) (slov. prev. *Še vedno vihar*, gl. spodaj).

duš za enega vola, ki so jo leta 2003 krstno uprizorili v okviru gornjeavstrijskega regijskega festivala v Linzu in je doživela ponovitve na različnih prizoriščih Gornje Avstrije, preden so jo uprizorili tudi na Koroškem. Inscenirana razprava ima velik simbolni pomen, ker je pokol vse do danes predmet prikazovanj, ki skušajo preložiti krivdo na partizane. T. Leisch poroča, da do ustanovitve društva Peršman praktično ni bilo splošno dostopnih informacij o pokolu in da tega kraja celo avstrijski zgodovinarji niso poznali (Leisch 2004). Avtorica opozarja na pomen spominske literature, predvsem spominov Karla Prusnika – Gašperja, *Gamsi na plazu* (nem. prev. *Gemsens auf der Lawine*, 1980, več izdaj) in ustne zgodovine (Jelka, 1984, 2009,¹² *Spurensuche*, 1990 [*Po sledovih*, 1991]) kot vira za svojo gledališko igro. Poleg sodelovanja z angažiranimi koroškimi zgodovinarji poudarja še zlasti vlogo Zdravka Haderlapa (glej spodaj) kot informatorja in posrednika stikov (intervju, 11. 07. 2017).¹³

Tudi avtor in režiser Bernd Liepold-Mosser, doma iz Grebinja (nem. Griffen), se posveča tematiki slovenskega upora iz neke splošne uporniške drže, ki jo označuje za temelj svojega dela (intervju, 31. 05. 2017). Liepold-Mosser je delno v sodelovanju s Slovensko prosvetno zvezo (SPZ) pisal gledališke igre s »slovensko« tematiko. V produkciji za Mestno gledališče v Celovcu *Das Dorf an der Grenze* (Vas na meji, Stadttheater Klagenfurt 2001) je bila približno četrtnina besedila v slovenščini, predstava pa je gostovala tudi v Slovenskem narodnem gledališču v Ljubljani. Trojezično (nemško-slovensko-angleško) produkcijo *Romeo & Julija* so uprizorili v kulturnem centru Šentjanž v Rožu (k&k 2007). Na plakatu ob krstni uprizoritvi so upodobili spomenik partizanom, ki je sprva stal v Velikovcu in so ga leta 1953 razstrelili neznani storilci, trideset let pozneje pa so ga ponovno postavili na Peršmanovi domačiji. Scenska drama *Partizan* (artecielo 2008) je bila dvojezična gledališka produkcija v sodelovanju SPZ-ja in ORF Koroška in je izšla tudi v knjižni obliki s priloženim DVD-jem; v slovenščino jo je prevedel gledališki

¹² Knjiga Jelka: *Aus dem Leben einer Kärntner Partisanin* (slo. prevod: Jelka: *Pričevanje koroške partizanke*, Drava 1984), ki sta jo napisala Thomas Busch in Brigitte Windhab po zvočnih posnetkih s Heleno Kuchar, je bila med drugim osnova za gledališko priredbo Jelka: *Wir sehen uns im nächsten Krieg* (Jelka: Se vidimo v naslednji vojni) režiserke Susanne Lietzow, ki so jo leta 1999 uprizorili na beljaškem odru Studiobühne Villach.

¹³ Ta in na drugih mestih citirani intervjuji so bili izvedeni in dokumentirani v okviru projekta FWF o dvojezični literarni praksi koroških Slovencev in Slovenk.

režiser Marjan Štikar. Avtor v njej izdatno citira vire s področja ustne zgodovine (na primer *Spurensuche*, ali Rettl in Obid: *Partisanenkinder* [Partizanski otroci], 2006), ki pa v knjigi niso posebej evidentirani. Liepold-Mosser je za gledališče neubühnevillach pripravil tudi zelo skrajšano odrsko verzijo drame *Immer noch Sturm* Petra Handkeja, ki so jo krstno uprizorili ob deseti obletnici gledališča v beljaški mestni kinodvorani.¹⁴

Gledališka igra *Zala* Simone Schönnett in Haralda Schwingerja je nastala po naročilu za gledališče teatr trotamora kot prispevek k 90. obletnici koroškega plebiscita, krstna uprizoritev je bila leta 2010 v kulturnem centru k&k v Šentjanžu v Rožu. Igra tematizira enega najbolj znanih kolektivnih mitov koroških Slovencev in Slovenk in je od dramatizacije Jake Špicarja (1909) stalni del repertoarja slovenskega gledališča na Koroškem, najpozneje s predelavo Janka Messnerja in Petra Militarova 1987 pa je postal tudi predmet ideoloških kontroverz znotraj slovenske etnične skupine.¹⁵ Menjavanje jezikov in večjezičnost sta konstitutivna za besedilo S. Schönnett in Schwingerja in so ga med predstavo sinhrono projicirali v slovenskem oziroma nemškem jeziku (Schönnett in Schwinger 2011: 138). Slovenščina postane vidna tudi tako, da Zali v predstavi na hrbet »vtetovirajo« slovenske besede. Ker se je predstava izkazala za uspešno, je spomladi 2011 gostovala po Sloveniji; prišlo pa je tudi – očitno s posredovanjem Petra Turrinija – do gostujoče predstave v Mestnem gledališču v Celovcu (Schönnett in Schwinger 2011: 130). Knjižna izdaja, ki je izšla v zbirki Edition Meerauge pri založbi Heyn, je prav tako dosledno dvojezična: levo (pretežno) nemško, desno (pretežno) slovensko besedilo – v katerem so slovenski besedilni elementi originala recipročno prevedeni v nemščino; besedilo je v slovenščino prevedel Marjan Štikar, ki je igro tudi režiral (*nav. d.: 130–139*).

¹⁴ Prim. <https://www.kleinezeitung.at/kultur/3985432/Ein-paar-Ureinwohner-winkennoch> (dostop 2. 11. 2018); Handkejeva drama je krstno uprizoritev doživela v okviru Salzburškega festivala (Salzburger Festspiele) 2011 in bila še istega leta na sporedu Burgtheatra na Dunaju. Leta 2013 je bila v Slovenskem narodnem gledališču Ljubljana na sporedu slovenska verzija – istega leta so uprizorili tudi odrsko priredbo romana Maje Haderlap *Angel pozabe*.

¹⁵ Modernizirana *Miklova Zala* '87, kjer je dogajanje iz časa turških vpadov predstavljeno v leta druge svetovne vojne in ki je kritična zlasti do antisemitskih tendenc izvirne igre, je vzbudila odpor konservativnih čuvajev kulture, vztrajajočih pri posredovanju snovi v njeni izvorni obliki. Igro so postavili na oder kot množično inscenacijo, v kateri je nastopalo več kot 80 igralcev (amaterjev in profesionalcev iz Koroške in Slovenije) (Leben 2004: 76–86).

Gledališko igro *Loibl-Saga* (Saga o Ljubelju, Kitab 2015), ki jo je za gledališče *klagenfurter ensemble* napisal dunajski avtor Erwin Riess, so krstno uprizorili v dvojezični skupni produkciji z gledališčema *teatr trotamora* in *teatr zora* 2. decembra 2015 v Theaterhalle 11 v Celovcu (režija Marjan Štikar). Prikazani dogodki v delovnem taborišču Ljubelj, podružnici koncentracijskega taborišča Mauthausen, obsegajo dogajanje vse do premestitve ujetnikov v taborišče Ljubelj - Jug aprila 1945. V ozadju je ves čas prisoten Janko Tišler, ki je bil zaposlen kot merilec pri izgradnji predora Ljubelj in je sodeloval s partizani pri organiziranju pobegov. Tišler je soavtor dokumentacije (Tišler in Rovšek 1995), ki je izšla leta 1995 pri založbi Drava, in sploh pomembna referenca v zvezi s koncentracijskim taboriščem na Ljubelju.¹⁶ Gonilna sila gledališkega projekta je bil ustanovitelj Mauthausenskega komiteja Koroška, Peter Gstettner, h knjigi je napisal več dopolnil (Kitab 2015) in je na naslovnici naveden kot soavtor knjige. Beseda »saga« v naslovu se tako ne nanaša samo na gledališko igro, temveč tudi na celotni kontekst izrinjenja in potlačitve, ki sta v Avstriji toliko časa ovirala uveljavitev Ljubelja kot spominskega kraja.

Omenjene gledališke produkcije niti približno ne predstavljajo dvojezičnega gledališča na Koroškem. Kot prominentne produkcije zadnjih petnajstih let, pri katerih so sodelovali nemško govoreči avtorji in avtorice, pa eksemplarično kažejo na pomen spominske literature in ustne zgodovine kot literarnih virov.

Spominsko-kulturni repertoar kot primer modela književnega transferja

Področje spominske kulture koroških Slovencev lahko velja pri vsej institucionalni utemeljenosti za relativno stabilno področje. S spomini Karla Prušnika – Gašperja *Gamsi na plazu* (slo. izvirnik 1958, v nem. prevodu *Gemsens auf der Lawine* prvič 1980 pri založbi Dravi, več izdaj, nazadnje nova izdaja

¹⁶ V zvezi s Tišlerjem prim. tudi Wilhelm Kuehs *Unrecht ist nicht mehr einzuklagen* (Krivde ne bomo več iztožili). V: *Die Brücke* 22, 2001, str. 10–12. Kuehs, avtor uspešnih kriminalnih romanov, je med drugim pri Mohorjevi/Hermagoras izdal zbirko koroških bajk in osebno poznal Janka Messnerja ter ga ovekovečil v podobi Luke Valentija v svoji pripovedi *Laufen gegen den Tod* (Tek proti smrti, 1998; intervju, 29. 5. 2017).

prevoda leta 2015 pri založbi Wieser) in še posebno z dokumentacijo *Spurensuche: Erzählte Geschichte von Kärntner Slowenen* (Dunaj, ÖBV 1990, slovenska izdaja: Po sledovih ...: Pričevanja koroških Slovencev 1920–1945, Celovec: SPZ, Drava 1991), ki obsega intervjuje z več kot petdesetimi pričevalci, je začela založba Drava sistematično izdajati spominsko literaturo koroških Slovenk in Slovencev v izvirnikih in prevodih. Pomena teh knjig za nadregionalno (mednarodno) recepcijo tematike pregona in upora v drugi svetovni vojni se ne da preceniti, z njimi pa je specifični literarni žanr pridobil pomen tudi za širše zaznavanje književnosti koroških Slovencev. Eva Schörkhuber na podlagi romana Maje Haderlap *Angel pozabe* upravičeno opozarja na žanrsko povezanost romana s spominsko literaturo, ki so jo iz površne recenzentske perspektive omalovaževali¹⁷ kot izraz minoritetnega počutja, ki pa v resnici zahteva kontekstualizirano branje onkraj avtobiografskega (Schörkhuber 2017: 114–127).

V relativno velikem številu najdemo reference na pregon in upor, kakor tudi na specifične spominske kraje seveda tudi v nemško napisani spominski literaturi, ki je povezana s Koroško.¹⁸ Prisilno delovno taborišče na koroški strani Ljubelja so v Avstriji sploh šele sredi 90. let prejšnjega stoletja javno tematizirali. Nadregionalno najbolj znana (in pravzaprav zgodnja) literarna referenca na taborišče je roman Aloisa Hotschniga *Ludwigs Zimmer* (Kiepenheuer & Witsch 2000, slov. prev. *Ludwigova izba*, Mohorjeva 2002), vendar pa Vinko Ošlak v spremni besedi k svojemu slovenskemu prevodu graja to, da avtor, ki sicer v besedilu poimenuje vsako drevo in ptico, koroških Slovencev ne omenja niti z besedo, čeprav so v oboroženem uporu na Koroškem (ki pa ga Hotschnig omenja) lahko sodelovali le Slovenci (Hotschnig 2002: 118). Ta primer kaže, da utegne biti za dvojezično polje v smislu literarne interakcije relevantno tudi umanjkanje izrazitih referenc.

¹⁷ Schörkhuber navaja recenzijo Ulricha Greinerja v časopisu *ZEIT*, ki avtorici pripiše, da si v svoji knjigi prizadeva samo za »pravičnost do Slovencev« na Koroškem, kot še posebno podcenjujoč primer (Schörkhuber 2017: 114–115).

¹⁸ Prim. npr. Marjan Kordaš: *Engelsflügel in einer fremden Welt* (Angelska krila v tujem svetu, 2013), Luise Maria Ruhdorfer: *Gott im Verstand, das Herz in der Hand* (Bog v razumu, srce v rokah, 2013), Karlheinz Rossbacher: *Lesen und Leben* (Brati in živeti, 2013), Theresia Köfer: *Im Fluss des Lebens* (V reki življenja, 2015). Upoštevali nismo številnih referenc na partizane v publikacijah nemškonacionalnih domovinskih organizacij na Koroškem (Landsmannschaft, Heimatdienst, Abwehrkämpferbund), ki pa imajo v glavnem namen difamiranja in uveljavljanja lastne ideološke pozicije.

Na Peršmanovo domačijo lahko danes gledamo kot na nadregionalno znan spominski kraj koroških Slovencev.¹⁹ Samo v zadnjih petnajstih letih najdemo omembe dogodkov s 25. aprila 1945 vsaj v naslednjih besedilih: Tina Leisch: *Elf Seelen für einen Ochsen* (Enajst duš za enega vola, 2003, glej zgoraj), Marie-Thérèse Kerschbaumer: *Briefe einer Gefangenen an die Mit- und Nachwelt* (Pisma ujetnice sodobnikom in zanamcem, Eichborn 2004),²⁰ Gertrude Haderlap: *Die manipulierte Generation* (Manipulirana generacija, der wolf verlag 2004), Kevin Vennemann: *Mara Kogoj* (Suhrkamp 2007),²¹ Bernd Liepold-Mosser: *Partizan* (Wieser 2008), Ferdinand Skuk: *Chefinspektor Meissner und der Kranmörder* (Glavni inšpektor Meissner in morilec z žerjavom, Mohorjeva/Hermagoras 2009) in *Die Kopffäger* (Lovci na glave, Mohorjeva/Hermagoras 2011), Maja Haderlap: *Engel des Vergessens* (Wallstein 2011, nem. prev. *Angel pozabe*, Litera, Drava, 2012), Erwin Riess: *Loibl-Saga* (Saga o Ljubelju, Kitab 2015), Lydia Mischkulnig: *Die Paradiesmaschine* (Rajski stroj, Haymon 2016), Bertram Schacher: *Das Jakoberhaus* (Jakoberova hiša, Verlag Ph. C. W. Schmidt 2017), Evelyn Steintaler: *Peršmanhof: 25. April 1945* (Peršmanova domačija: 25 april 1945, bahoe 2018) – slednje je strip o pokolu na Peršmanovi domačiji! Pri založbi Wallstein v Göttingenu je leta 2014 izšla prva izdaja zbornika *Peršman*, ki obsega tudi dokumentacijo razstave Peršmanovega muzeja, urednici sta Lisa Rettl in Gudrun Blohberger.

Nemški avtor Kevin Vennemann, ki prihaja iz Münsterlanda in danes živi v ZDA, je med raziskovanjem za roman *Mara Kogoj* večkrat obiskal Peršmanovo domačijo in spoznal Zdravka Haderlapa, ki na sosednji Vinklovi domačiji upravlja kulturno stičišče in srečališče in mu je bil pomemben informator (intervju z Zdravkom Haderlapom, 21. 2. 2017). Boj za spomin (ki je dejansko boj

¹⁹ Pokol na Peršmanovi domačiji na primer predstavlja tudi zgodovinsko ozadje za kriminalko *Unvergessen* (Nepozabljeno) iz nadnacionalno uveljavljene televizijske kriminalne serije *Tatort*, ki so jo prvič predvajali 2013 in je to tematiko pripravila za masovno občinstvo.

²⁰ Njen pesniški upor proti morilskemu globalnemu kapitalizmu je prvič izšel v zborniku *Betroffensein* (Biti prizadet), ki ga je uredil Harald Irnberger (Celovec: Slovenski informacijski center 1980, str. 65–74). V zborniku *Wegen der Gegend* (Zaradi pokrajine), ki sta ga uredila Barbara Higgs in Wolfgang Straub (Frankfurt a. M.: Eichborn 2004, 63–65), so prevzeli prav del o Peršmanovi domačiji.

²¹ Radijsko igro z naslovom *Beiderseits* (Na obeh straneh) je leta 2007 predvajal Bayrischer Rundfunk.

za premoč) je v romanu insceniran kot intervju dveh koroških Slovencev z desno radikalnim cinikom, ki prikaže pokolna Peršmanovi domačiji kot delo partizanov, SS-ovce pa kot prepozno prispele rešitelje. »V veliki meri kulturno kodirani zgodovinski kronotopos« (Previšič 2014a: 111) zahteva kot predpogoj za razumevanje prikazanega konflikta vsekakor določeno razumevanje političnega konteksta (potlačitev zgodovinske odgovornosti kot osnova za diskriminacijo slovenske manjšine na Koroškem). Vennemann se je na tekmovanju za nagrado Ingeborg Bachmann potegoval l. 2006 z odlomkom iz romana *Mara Kogoj*.

Žanrsko je posebej zanimiv »roman« *Das Jakoberhaus* (Jakoberova hiša) Bertrama Schacherja. Leta 1957 v Fürthu rojeni avtor, ki je odrasčal v Hagenbüchachu, se je začel kot odrasel človek zanimati za nekdanje »izseljeniško taborišče« v Hagenbüchachu in tako naletel na spomine Franca Resmana (*Rod pod Jepo* 1971; v nemščini: *Familienchronik des Franc Resman vulgo Tratnik aus Ledenitzen*, 2005), ki jih v svoji knjigi bolj ali manj povzema, pri čemer vključuje tudi nekaj drugih pričevanj s področja spominske literature oz. ustne zgodovine, npr. pisma in poročila pričevalcev (Schacher 2017: 243). Gre za zanimiv primer direktnega prevzema nekega modela (spominske literature) v literarno besedilo.

Oblike literarne večjezičnosti na besedilni ravni

Na osnovi tipologije, ki sta jo predlagala Dembeck in Parr, lahko glede na osebne in institucionalne interakcije govorimo o večjezičnosti na ravni konteksta (Dembeck in Parr 2017: 116). Sama družinska povezanost s slovenstvom na Koroškem še ne pogojuje integriranosti v dvojezično polje in se lahko odraža v različnih stopnjah (ne)tematiziranja. Deloma slovensko poreklo (npr. Petra Handkeja, Lydie Mischkulnig, Alexandra Micheuza, Enda Anaconde) v posameznih primerih morda ne pomeni niti rudimentarne socializacije s slovenskim jezikom. Menjavanje jezikov dejansko igra svojo vlogo samo pri avtorjih in avtoricah s slovensko socializacijo, slednja pa je lahko zgolj primarna (npr. Ferdinand Skuk) ali pa zadeva osebe s slovenščino kot jezikom izobraževanja (npr. Maja Haderlap, Elena Messner). Relevantna povezava ne-slovenskih avtorjev in avtoric z dvojezičnim poljem pa lahko nastane tudi prek sodelovanja pri dvojezični periodiki (Helga Glantschnig),²² soavtorstva ali

²² Prim. dvojezično feministično revijo *Script*, ki jo je od 1991 do 2001 izdajala Univerza v Celovcu.

souredništva relevantnih publikacij (Andreas Pittler),²³ ali s priučenjem slovenskega jezika (Katharina Herzmansky). Čisti fenomen konteksta je sodelovanje nemško govorečih avtorjev in avtoric z dvojezičnimi založbami (npr. Richard Schuberth), v drugih primerih (npr. v zbirki mitov Wilhelma Kuehsa, glej opombo 16) pa se slovenščina manifestira tudi na ravni posredovanih besedil. Tematske, jezikovne in/ali besedilne reference na dvojezično polje utemljujejo oblike latentne ali manifestne dvojezičnosti (Radaelli 2014), katerih širino bomo v nadaljevanju ponazorili z nekaj izbranimi primeri.

V že omenjenem besedilu *Das Jakoberhaus* nam prvoosebni pripovedovalec pripoveduje zgodbo, ki naj bi jo slišal na smrtni postelji dedka svojega koroško slovenskega prijatelja (uredniška fikcija, prim. Dembeck in Parr 2017: 175). Namen te skope okvirne zgodbe je predvsem zasidrati dogajanje za popolnoma nevednega bralca (na čigar mesto se sprva postavi tudi nevedni prvoosebni pripovedovalec) v specifičnem socialnozgodovinskem kontekstu. Besedilo (obnova zgodbe, vključena pisma itd.) je v veliki meri citatno. Z izjemo nekaj stavkov, napisanih v slovenščini, gre za primer latentne večjezičnosti (prim. Radaelli 2014), saj je, če odmislimo posredovani govor likov v nemščini, prvotna komunikacija, ki vodi do (dvakratnega) vnovičnega pripovedovanja Resmanovih spominov, morala potekati v slovenščini.

Reference na slovenski kontekst so zelo pogoste tudi pri Petru Handkeju, v čigar delu postane njegovo delno slovensko poreklo mitični družinski imaginarij (Hannessschläger 2013) in občasno najde svoj korelat v shranjenem besedišču slovarjev.²⁴ Na podlagi zapiskov, ki si jih je Handke delal ob branju spominske literature koroških Slovencev (predvsem Prušnika, *Gamsi na plazu*) na robu teksta, lahko spremljamo, kako je avtor med nastajanjem svoje igre *Immer noch Sturm* (Suhrkamp 2010, slov. prev. *Še vedno vihar*, 2013) lastno družinsko zgodbo dobesečno »vpisal« v tuje besedilo (Hannessschläger, brez letnice). Povsem v ospredju sta slovenski jezik (kot motiv) in pripovedni tok upora koroških Slovencev in Slovenk. V besedilu je veliko slovenskih besedilnih ele-

²³ Prim. souredništvo publikacije *Spurensuche: Erzählte Geschichte von Kärntner Slovenen* (Dunaj: ÖBV, 1990).

²⁴ Prim. arhitekstualne relacije (»architextuelle Relationen«) po Sturm-Trigonakis (2007: 141–142). Najbolj znan literarni primer je branje Pleteršnikovega slovensko-nemškega slovarja (1895) v Handkejevem romanu *Die Wiederholung* (Suhrkamp 1986, slov. prev. *Ponovitev*, Wieser 1988).

mentov (na leksikalni in skladenjski ravni) in tudi oblik jezikovne refleksije (Radaelli 2014: 165), npr. namerna prevajalska napaka pri opisu vrste jabolk (Handke 2010: 24–25), dobesedni prevod kot uprizoritveni element (Previšić 2014b: 348) in kot strategija prehajanja iz jezika v jezik (»translanguaging«, Dembeck in Parr 2017: 31–32) idr.

Nosilno vlogo v smislu latentne večjezičnosti igra slovenščina tudi v pripovedi Huga Ramneka *Kettenkarussell/Semanji vrtiljak* (Wieser 2012), ki se dogaja na Pliberškem jormaku. Pisatelj, ki se je rodil v Pliberku in od leta 1989 živi v Zürichu, tukaj nostalgичno tematizira neuresničeno hrepenenje pubertetnika po slovenskem dekletu, pri čemer pa je slovenskost kot atribut ljubljene močno idealizirana. Manifestna dvojezičnost se v besedilu izvirnika omeji na posamezne lekseme. Zasnovana kot dvojezična knjiga, ki obsega izvirno besedilo, slovenski prevod Braneta Čopa in ilustracije Wernerja Berga, publikacija poudarja močno kontekstualno povezanost z dvojezičnim Pliberkom.

V avtobiografsko zaznamovanem romanu *Im Moos* (Na barju, Bibliothek der Provinz 2001) Simone Schönnett tematizira svoje lastno poreklo iz jeniške družine in na več ravneh tematizira jezik. Protagonistka Jana je poročena s pisateljem Pawlom, ki izvira iz asimilirane koroško slovenske družine in živi v krogu Janine družine ter si ves čas zapisuje jeniške izraze.²⁵ Jana pa poskuša jezik svoje družine konzervirati preko kaligrafije, še posebno ker jeniščine ne dojema kot jezik, ampak kot besedni zaklad. Prav tako kot v igri *Zala*, ki jo je avtorica napisala skupaj s soprogom Haraldom Schwingerjem, ki izvira iz slovenske družine iz Ziljske doline, igra pisava kot ikonski element konkretno vlogo tudi v romanu *Im Moos*.

Najpogostejša oblika manifestne večjezičnosti je uporaba posameznih drugojezičnih besed ali sintagem v besedilu. Pogosto so te vključene v govor posameznih likov, da bi posredovale kulturnospecifične realije, zaznamovale drugojezično komunikacijsko situacijo ali ponazorile menjavanje ali mešanje koda (*code-switching* ali *code-mixing*) (Dembeck in Parr 2017: 150). Nepravilnosti (npr. slovnične interference, analogne tvorbe, pa tudi neologizmi in

²⁵ Pawel, ki podpira Jano pri njenih prizadevanjih, da bi dokumentirala jeniščino, in čigar slovensko poreklo je v besedilu samo omenjeno, v romanu zavzema osrednjo pozicijo poleg glavne osebe.

hibridne tvorbe) pri tem lahko pripomorejo k večjim izraznim možnostim besedila (prim. Sturm-Trigonakis 2007: 131–133; Radaelli 2014; Dembeck in Parr 2017: 31–32). Preprosto pomanjkljivi zapisi slovenskih besed in sintagm včasih kažejo na zgolj pogovorno, neinstitucionalno socializacijo pripovedovalca s slovenščino, kot na primer v romanih *Der gezeichnete Hund* (Narisani pes, Luftschacht 2008) in *Die Hand erzählt vom Daumen* (Dlan pripoveduje o palcu, Luftschacht 2011) nemškega pisatelja Thomasa Podhostnika, ki v njih piše o svojih ekscentričnih slovenskih sorodnikih. Jezikovne interference – npr. »gesegnetes Wasser« (iz sintagme blagoslovnjena voda) namesto »Weihwasser« ali »Wohnheim« (dom v smislu neke institucije) namesto »Wohnung« (dom v smislu stanovanja) (*Der gezeichnete Hund*, str. 19, 83) – še dodatno opozarjajo na distanco med (v nemškem jeziku socializiranim) prvoosebним pripovedovalcem in njegovo družino, zaradi katere mu je v bistvu nerodno.

Neprekinjeno, komplementarno porazdeljeno dvojezičnost znotraj istega besedila najdemo že v drami za dve osebi Maxa Gada (t.j. Mathias Grilj): *Happy Baby* (1987), v kateri ena oseba (»on«) govori nemško, druga (»ona«) pa slovensko, ne da bi bili slovenski deli kakor koli prevedeni v nemščino. Graški avtor (ki je tudi sam slovenskega rodu) poudarja, da pri pisanju sploh ni mislil na slovenščino, temveč da je režiser pri krstni uprizoritvi na festivalu Steirischer Herbst 1987 hotel imeti tujejezične odlomke v slovenščini (intervju, 9. 10. 2017). Knjižna izdaja (Droschl 1987) ima zato dodatek, v katerem so slovenski deli prevedeni v turščino. Pri produkciji *Romeo & Julija* (2007) Bernda Liepold-Mossersa imamo opraviti s primerom (vsaj delne) komplementarne trojezičnosti z angleščino kot s povezovalnim členom s svetovno literarno predlogo.²⁶

Že omenjeni knjigi Thomasa Podhostnika kažeta na še eno področje mešanja jezikov (Radaelli 2014: 165), ki jih srečamo v besedilih, ki so blizu jezikovnemu eksperimentu, o katerem bom spregovoril v zaključku. Že samo poimenovanje družinskih članov po barvah – Sivo, Plav, Zelena – nakazuje igriv pristop, pri katerem slovenščina kot vloženi jezik (»embedded language«) (prim.

²⁶ Prim. napoved na kärnten.orf.at z dne 20. 4. 2007: »Romeo Juliji prizna svojo ljubezen v slovenščini, Julija Romeo odgovori po nemško. Drug drugega razumeta, skupna pa jima je samo angleščina kot tretji jezik, jezik Williama Shakespearja.« <https://ktnv1.orf.at/stories/187173> (dostop 2. 11. 2018).

Dembeck in Parr 2017: 294) podleže potujitvi.²⁷ Še bolj odločen čez meje jezika in konvencije gre asociativna raba heterogenih besednih elementov. Mešanje jezikov do ravni morfemov je konstitutivno za pesmi Janija Oswalda, ki je izvedenec v klasičnih avantgardističnih postopkih in s pomočjo »variacij in kombinacij jezika« ustvarja vedno nove »perspektivizacije, pomenske zveze in [...] načine branja«, zaradi česar bi moral biti idealni bralec njegove poezije dvojezičen (Leben 2017: 359).²⁸ Zаметke ludistične poetike pa neodvisno od tega najdemo tudi pri drugih koroških avtorjih in avtoricah. Romaneskní prvenec Miriam Auer *Hinter der Zeit* (Za časom, Heyn 2014) ustvarja domala v joycejevski maniri nekakšen »socialni mikrokozmos«, v katerem se vse opisano »jezikovno-spremenjeno steka v strukturo nadrealnega, grotesknega, včasih grozljivega« (Fanta 2014); kraj dogajanja je topografsko nedoločljiv Bad Bizarr-Margherita v deželi Verlärttenreich, kjer je v teku pravi »Ortsepitaphelstreit« (asociacija na spor zaradi krajevnih napisov). V svojih ludističnih potezah spominja na knjigo Miriam Schöfman (psevdonim Kristijana Močilnika), *Waches Schwester* (naslov neprevedljiv, op. prev.,²⁹ Rapial 1999): brezmejno, žanrsko neopredelljivo utopijo, ki se dogaja v »Kastrataniji« leta 50.000 po Kristusovem rojstvu in opisuje obdobje po končni zmagi matriarhata na svetu. Tudi Močilnik asociativno potuje jezik, ga občasno razteza bolj, kot dopušča slovnica, si izmišlja neologizme in psevdologizme, vstavlja ali si izmišlja citate in spodkopava kakršno koli interpretacijo, ki bi temeljila na identiteti (glede avtorjevega spola, jezika, kraja in časa njegove socializacije ipd.). Eksplícitnih navezav na slovenski jezik v tej prozi, ki nekoliko spominja na avtomatsko pisanje, ne najdemo, četudi je pisatelj koroški Slovenec in je v reviji *mladje* objavljal še v slovenskem jeziku.

²⁷ Na Wikipediji https://de.wikipedia.org/wiki/Thomas_Podhostnik roman *Die Hand erzählt vom Daumen* (Roka pripoveduje o palcu) označujejo kot »kubistični« roman. Informacija založbe o knjigi govori o »komprimiranem jeziku podob, izposojenem v filmu in slikarstvu« in se s tem dotika tudi vprašanj medialnosti, ki so onkráj čiste jezikovnosti.

²⁸ Zahteva velja tudi za dvojezično spremno besedo Andreja Lebna k Oswaldovi zadnji knjigi, zborniku *Non minus ultra* (Leben 2017), v kateri se nemščina in slovenščina komplementarno mešata.

²⁹ Naslov *Waches Schwester* je parodistična parafraza naslova romana Roberta Schneiderja *Schlafes Bruder* (1992, slov. prev. *Sestra sna*, 1995), ki se pa spet nanaša na Bachov koral »Komm, o Tod, du Schlafes Bruder«, BWZ 56-5 – zato tudi »sestra« v slov. prevodu, ker gre za metaforo za smrt. Samostalni »Wach« kot antonim za »Schlaf« pa razen v naslovu Močilnikove knjige v nemščini ne obstaja.

Blizu jezikovnemu eksperimentu je naposled Peter Waterhouse, čigar poetika večjezičnosti (ki je mdr. nemško-slovenska) je že služila kot model za opis večjezičnih poetik (Radaelli 2014). Njegova »kontaminacijska poetika«, kjer je jezikovna polifonija v funkciji ne-hierarhičnega, parataktičnega sistema in se literarno besedilo zdi kot del nekega »medjezikovnega« prejavalskega kontinuuma (Kubaczek 1998: 54–55), dejansko zahteva bralno držo, ki se osredotoča na sočasno prisotnost najbolj heterogenih jezikovnih elementov. Refleksijo o dvojezični Koroški v Waterhousovem romanu (*Krieg und Welt*) (Vojna in svet, 2006) so v zasnutku že obravnavali v strokovni literaturi (Previšić 2014b: 353–355). Stalna asociativna prisotnost slovenščine (in tudi Slovenije) v Waterhousovem poemu *Prosperos Land* (Prosperova dežela, Jung und Jung 2006) pa nudi še dodatno možnost za osvetlitev njegove poetike z vidika slovensko-nemške jezikovne interakcije.

Sklep

Kot rečeno, je tukaj ponujena predstavitev nosilnih institucij, akterjev in modelov nemško-slovenskih interakcij na avstrijskem Koroškem, ki zaznamujejo dvojezično literarno polje, nujno selektivna. Že pri omejitvi na definirana tematska področja (npr. spominske kraje) pa postane jasno, da imamo – kljub očitni majhnosti in preglednosti polja – vseeno opraviti z zelo kompleksnimi odnosi, ki zahtevajo, da vsako literarno interakcijo, četudi se pojavi v ozkem regionalnem prostoru, gledamo kot del nadregionalne literarne dejavnosti. Te interakcije bistveno temeljijo na uporabi in transferju repertoarjev in modelov in sproti tvorijo oblike literarne večjezičnosti. Dvojezično literarno polje – kot izhodišče in cilj literarne interakcije – zato lahko rabi kot model opisa literarne večjezičnosti kot takšne. Njegov obseg pa je bistveno večji, kot ga nudi gola raziskava oblik manifestne ali latentne večjezičnosti v posameznih besedilih.

Literatura

- AMANN, KLAUS in JOHANN STRUTZ, 1998: Das literarische Leben. V: Helmut Rimpler in Ulfried Burz (ur.): *Kärnten: Von der deutschen Grenzmark zum österreichischen Bundesland*. Wien idr.: Böhlau. Str. 547–605.
- DEMBECK, TILL in ROLF PARR (ur.), 2017: *Literatur und Mehrsprachigkeit: Ein Handbuch*. Tübingen: Narr.
- FANTA, WALTER, 2014: James Joyce kommt hinter der Zeit aus Verlärntenreich. V: Literaturhaus Wien, 27.11.2014. <http://www.literaturhaus.at/index.php?id=10510> (dostop 11. 10. 2016)
- FISCHER, MARIANNE, 2016: Lydia Mischkulnig: Lust an der Irritation. V: Kleine Zeitung, 25. 10. 2016. https://www.kleinezeitung.at/kultur/buecher/5107815/Interview_Lydia-Mischkulnig_Lust-an-der-Irritation (dostop 29. 10. 2018)
- GSTETTNER, PETER in ERWIN RIESS, 2015: *Loibl-Saga: Erzählungen und Texte von Peter Gstettner und Erwin Riess*. Celovec: Kitab.
- HANDKE, PETER, 2010: *Immer noch Sturm*. Berlin: Suhrkamp.
- HANNESSCHLÄGER, VANESSA, 2013: »Geschichte: der Teufel in uns, in mir, in dir, in uns allen.« *Zur Rezeption von Familiengeschichte und Historie in Peter Handkes Immer noch Sturm*. Diplomsko delo. Wien.
- HANNESSCHLÄGER, VANESSA, (s. a.): Immer noch Sturm: Entstehungskontext. V: Handke Online. Österreichische Nationalbibliothek o. J. <https://handkeonline.onb.ac.at/node/623> (dostop 17. 2. 2017)
- HOTSCHNIG, ALOIS, 2002: *Ludwigova izba*. Iz nemščine prevedel in spremno besedo napisal Vinko Ošlak. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva.
- JUNG, JOCHEN, 2017: Peinliche Affäre rund um Österreichischen Staatspreis. Wie slowenischsprachigem Autor eine verdiente Würdigung versagt wurde. *Die Presse*, 3. 1. 2017. <https://diepresse.com/home/meinung/gastkommentar/5149018/Peinliche-Affäre-rund-um-Oesterreichischen-Staatspreis> (dostop 23.10. 2018)
- KÖSTLER ERWIN in ANDREJ LEBEN, 2014: Posredovanje slovenske literature v nemški govorni prostor in dvojezično založništvo na Koroškem. V: Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti* (= Obdobja 33). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Str. 211–217.
- KUBACZEK, MARTIN, 1998: Sprachliche Topographie: Zur Konzeption des poetischen Raums bei Peter Waterhouse. *Text + Kritik* št.137, str. 53–67.
- LEBEN, ANDREJ, 2003: *Drava – fünfzig Jahre und mehr*. Celovec: Drava.
- LEBEN, ANDREJ, 2004: *Med tradicijo in inovacijo: Sodobno slovensko gledališče na Koroškem*. Celovec: Drava.
- LEBEN, ANDREJ, 2017: Jani Oswalds radikalni Besedismus Janija Oswalds. V:

- Oswald, Jani: *Non minus ultra: Ausgewählte Gedichte/Ane izbrane pesmi*. Celovec: Drava. Str. 359–367.
- LEISCH, TINA, 2004: Elf Seelen für einen Ochsen – Enajst duš za enega vola. Trans. št. 15, 10.6. Theater der Regionen. http://www.inst.at/trans/15Nr/10_6/leisch15.htm (dostop 2. 11. 2018)
- PREVIŠIČ, BORIS, 2014a: Engagierte Literatur heute: Konflikt als historischer Diskurs, musikalische Metaphorik und Performanz in Kevin Vennemanns Mara Kogoj. *Zeitschrift für interkulturelle Germanistik* 5, št. 1, str. 107–123.
- PREVIŠIČ, BORIS, 2014b: Polyphonien in der slowenisch-österreichischen Grenzzone Kärnten: Peter Handke, Maja Haderlap, Peter Waterhouse. V: Dembeck, Till in Georg Mein (ur.): *Philologie und Mehrsprachigkeit*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter. Str. 341–358.
- RADAELLI, GIULIA, 2014: Literarische Mehrsprachigkeit: Ein Beschreibungsmodell (und seine Grenzen) am Beispiel von Peter Waterhouses »Das Klangtal«. V: Dembeck, Till in Georg Mein (ur.): *Philologie und Mehrsprachigkeit*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter. Str. 157–182.
- RANCIÈRE, JACQUES, 2016: *Das Unbehagen in der Ästhetik*. Prev. Richard Steurer-Boulard. Wien: Passagen Verlag.
- SCHÖNETT, SIMONE in HARALD SCHWINGER, 2011: *Zala: Drama in sieben Bildern/Drama v sedmih slikah*. Celovec: Heyn.
- SCHÖRKHUBER, EVA, 2017: *Zugänge zu einem Archiv der Literatur – entlang der Lektüren von Maja Haderlaps »Engel des Vergessens«, Bogdan Bogdanović' »Die grüne Schachtel: Buch der Träume« und Elfriede Jelineks »Winterreise«*. Doktorska disertacija. Wien.
- STURM-TRIGONAKIS, ELKE, 2007: *Global playing in der Literatur. Ein Versuch über die neue Weltliteratur*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- TIŠLER, JANKO in JOŽE ROVŠEK, 1995: *Mauthausen na Ljubelju: Koncentracijsko taborišče na slovensko-avstrijski meji*. Celovec: Drava.

Prevedla Tina Štrancar

Kako ustvarjam kot slovenski avtor na Koroškem 2.0? O literarnem samorazumevanju novejške koroške slovenske književnosti v napetostnem polju med večjezičnostjo in inovativnostjo

DOMINIK SRIENC

Literarna praksa

NAJPOZNEJE OB KONCU IZHAJANJA revije *mladje* (1960–1991), ki je več desetletij sodobni slovenski književnosti na Koroškem nudila forum in njene specifične oblike, je dosednji referenčni okvir književnosti koroških Slovencev postal vprašljiv. Že Janez Strutz v knjigi *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten* navaja meje presegajoče fenomene, kot so literarna bikulturnost, bilingvalnost, deregionalizacija, nastanek nekega »nadregionalnega in interregionalnega prostora distribucije in recepcije« (Strutz 1998: 9, 28), ki so izraz spremenjenega samorazumevanja koroške slovenske književnosti. Temu se pridružujejo še procesi transformacije, kot so migracije in globalizacija kakor tudi z novimi mediji in digitalnimi komunikacijskimi tehnologijami povezani pojavi, ki ne spreminjajo zgolj literarne prakse koroških Slovencev po letu 1991, temveč oblikujejo tudi posebno pisavo, literarno samovoljo.¹

V tem oziru bi bilo treba na novo obravnavati pomen vidno neadekvatnega pojma »koroške slovenske književnosti«. Če se pojmu približamo z ozadja

¹ V prispevku bomo predstavili prve delne rezultate, ki smo jih dobili v okviru FWF projekta *Die zweisprachige literarische Praxis der Kärntner Slowenen nach der Einstellung des mladje (1991) und ihre Position im überregionalen literarischen Interaktionsraum* (Dvojezična literarna praksa koroških Slovencev po ukinitvi revije *mladje* (1991) in njen položaj v nadregionalnem interakcijskem literarnem prostoru).

aktualne pozicije pisanja, lahko govorimo o drugem agregatnem stanju te književnosti, ki jo zaznamujeta heterogenost in nekoherentnost. Vsi poskusi osvetlitve pojma vodijo k protislovni enoti, ki je na videz ni mogoče pojmovati brez problematične povezanosti književnosti s krajem in jezikom. Ali se je književnost osamosvojila? Gre za prehodno stanje ali trajni koncept? Bi morali o koroški slovenski književnosti govoriti v množini?

Eno od mogočih miselnih gibanj proti togemu konceptu teritorialne, jezikovno-politično zasidrane koroško slovenske književnosti v smeri sistematičnega preseganja mej odpira tematsko polje večjezičnosti in inovativnosti. Kako večjezično-estetski inovativni potencial mlajših koroških slovenskih avtoric in avtorjev² spodkopava običajne konvencije literarne prakse, želim eksemplarično pokazati na primerih, ki jih lahko razberemo iz konteksta literarne večjezičnosti. Izhajajoč iz programskega besedila *Zum literarischen Selbstverständnis und zur Perspektive: Wie produziere ich als slowenischer Autor in Kärnten?* (O literarnem samorazumevanju in perspektivi: Kako ustvarjam kot slovenski avtor na Koroškem?) Florjana Lipuša se bom sprva posvetil vprašanju o inovativnem in tradicionalnem, nato pa se bom na podlagi večjezičnega literarnega bloga pesnice Verene Gotthardt in literarnega konceptualnega albuma Nikolaja Efendija natančneje posvetil večjezičnosti, intermedialnosti in mobilnosti oziroma migracijam.

Tradicija, inovativnost in večjezičnost

Če se opremo na Borisa Groysa, je treba kot prvo pretresti »gospodstvo novega« (Groys 1992: 9). Groys v knjigi *Über das Neue: Versuch einer Kulturökonomie* (O novem: Poskus kulturne ekonomije, 1992) eksplificira pravila »ustvarjanja novega«; novo kot »ekonomska nuja« določa funkcioniranje kulture, kajti »inovativnost ni v tem, da se nekaj, kar je bilo skrito, pojavi, temveč v tem, da prevrednotimo to, kar smo že od nekdaj gledali in poznali« (nav. d.: 14), ker, tako Groys, »v določenem smislu ne obstaja nič bolj tradicionalnega kot orientacija po novem« (nav. d.: 9). Temu bi lahko ugovarjali, da tudi novo potrebuje tradicijo, četudi samo kot ozadje, s katerega se dviga, postane vidno. V

² Nova generacija se za zdaj še ni izoblikovala. Pisec prispevka govori kot avtor, prevajalec, znanstveni sodelavec Inštituta Roberta Musila in sodelavec pri projektu FWF znotraj pravil sistema.

latinskem korenu besede (lat. *tradere*) tiči trenutek dajanja naprej, izročila – po Groysu brez tradicije kulturni oziroma literarni razvoj, pa tudi inovativnost niso mogoči. Vprašanja o inovativnosti in tradiciji že od renesanse predstavljajo topose literarnih diskusij (Simonis 2013: 757–759).

Predpogoji za slovensko literaturo in kulturo v 20. stoletju na Koroškem so tesno povezani z zgodovinskim in političnim razvojem med letoma 1918 in 1945. Represija, pregon in izgon so slovensko literarno produkcijo na Koroškem skorajda ustavili. Po letu 1945 se je zgodila literarna socializacija slovensko govorečega prebivalstva v smislu tradicionalnega kulturnega programa. Pri tem so sledili narodnovzgojnemu konceptu, ki je vodil k tradicionalni, širšemu slovenskemu bralstvu namenjeni zvrsti »večernice«. Šlo je za koledarske zgodbe z »nabožnimi in narodno spodbudnimi, arhaiziranimi značilnostmi z didaktično tendenco« (Strutz 2006: 370). Prizadevanja literarne revije *mladje* moramo brati v tem odnosu do tradicionalne, etabrirane književnosti. Njihov *credo* je bil prevrednotenje in reorganizacija književnosti, kakor tudi dialektično izmenjevanje literarno-estetskih in kulturno-političnih vprašanj o razmerju med inovativnostjo in tradicijo:

Za avtorje revije *mladje* tradicionalna kultura ni več zavezujoča norma, temveč fundus predvsem jezikovnega materiala, ki ga lahko citirajo, uporabijo, preoblikujejo, razstavijo in uničijo. Dostop do tradicije in izročila ni spoštljivo ohranjujoč, temveč nespoštljivo-eksperimentalen. Položaj 'male literature' oz. literature neke male skupine načeloma določata dve nasprotujoči si težnji: na eni strani težnja po ohranjanju jezika in kulture določene skupine, na drugi pa nuja nadaljnega razvoja. Ta prepad med ohranjanjem, tudi za ceno folkloriziranja, in inovativnostjo, za ceno splošne razumljivosti, lahko na Koroškem jasno zaznamo v 60., 70. pa tudi še v 80. letih. (Amann in Strutz 2000: 12–13)

Pri pregledu koroške slovenske književnosti od leta 1991 naprej najdemo spremembe. Literarna produkcija se zdi povezana z dvema resnicama, resnico kraja (Koroška) in resnico jezika (slovenščina). Na kraj in jezik vezani koncepti »koroške slovenske književnosti« vsekakor postajajo nekonsistentni. Tukaj ne postavljamo pod vprašaj njene upravičenosti, pa vendar diskurz o tej koroški slovenski književnosti potrebuje ponoven pregled, ki se osredotoča na dejanska razmerja med realnostjo in reprezentacijo.

Književnost koroških Slovencev je že od nekdaj hibrid. Zdi se, da sedaj predstavlja zadnje zatočišče »tradicionalne« literarne produkcije. Obenem

pa je kraj manifestacije »novega« kot nove literarne prakse, ki jo je treba na novo premisliti in uokviriti v napetostnem polju med tradicijo in inovativnostjo, pa tudi večjezičnostjo, migracijami, novimi mediji in tehnologijami. Strutz (1998: 9) povzdigne dvojezičnost v pomenu »pluralnosti umetniških jezikov in izraznih oblik« v najpomembnejšo značilnost moderne slovenske književnosti na Koroškem. Till Dembeck in Rolf Parr v priročniku *Literatur und Mehrsprachigkeit* (Literatura in večjezičnost) navajata tri dobre razloge za literarno-znanstveno ukvarjanje s fenomenom literarne večjezičnosti: dostop do fenomenov jezikovnega, kulturnega in socialnega razlikovanja; izziv za filološke instrumente besedilne analize in možnost premagovanja nacionalno-filoloških nazorov (Dembeck in Parr 2017: 9).

Da bi fenomene enojezičnosti in dvojezičnosti ustrezno opisali, je zaenkrat nujno natančno poznavanje »vsakokratnega socialnega, političnega in kulturnega okvira« (Gramling 2017: 35). Nadaljnje je pojmovanje večjezične književnosti bistveno odvisno od tega, kako, kje in kdaj je jezik (ali jeziki) »medij integracije [...] ali dezintegracije« (Roche 2017: 45).

Ti vidiki so glede na literarno enojezičnost, dvojezičnost in večjezičnost v pisnem ustvarjanju uveljavljenih pa tudi mlajših koroških slovenskih avtorjev in avtoric še zlasti pomembni v zvezi z vprašanjem o izbiri jezika in menjavanju jezikov. Poleg tega se aktualne raziskave večjezičnosti osredotočajo na jezikovno-estetske postopke, ki jih Dembeck in Parr (2017: 125–232) delita v štiri osnovne postopke: 1. menjavanje jezikov/mešanje jezikov, 2. večjezičnost v govoru likov, 3. citati in drugojezičnost, 4. večpismenost. To zasnovo bomo v nadaljevanju uporabili pri avtorjih nove generacije književnosti koroških Slovencev.

Kako ustvarjam kot slovenski avtor na Koroškem?

V programskem manifestu *Zum literarischen Selbstverständnis und zur Perspektive: Wie produziere ich als slowenischer Autor in Kärnten?*, ki ga je napisal 1994, prvič objavil pa šele leta 2000, Florjan Lipuš oriše temeljno dilemo literarnega ustvarjanja koroških Slovencev. Besedilo združuje več pomembnih vidikov. Lipuš, ki je ustvaril »estetske pogoje za moderno književnost« (Strutz 1998: 30) na Koroškem, je vprašanje literarnega samorazumevanja razglasil pred-

vsem za temeljno vprašanje izbire jezika, v katerem piše, pa tudi vprašanje literarne kakovosti besedil. Književnosti ne določa vsebina, temveč jezik. Lipuš postavi (slovenski) jezik za izhodišče vsakršnega literarnega ustvarjanja; avtor bi se moral »osredotočiti na jezik in na nič drugega. Avtorji naj ne bi hoteli spreminjati stvari, temveč zgolj ustvarjati dobra besedila« (Lipuš 2000: 309).

Lipuševo besedilo predstavlja model tega, kar bi moral početi koroško slovenski avtor. Noben drug koroško slovenski avtor ni tako jasno formuliral obveznosti tega, kar mora nuditi koroška slovenska književnost, kot Lipuš. Duktus besedila kaže na to, da se avtor že od vsega začetka giblje v hegemonistični jezikovni situaciji, v kateri je slovenski jezik, in meri na deficitarni položaj. Zgodovina koroških Slovencev predstavlja v Lipuševih delih »regionalno prabesedilo« (Strutz 1998: 78), kontekst, v katerega je prav tako umeščen jezik. Avtor najde za slovenski jezik atribut nevidnega: »Jezik etnične skupine, ki je postala manjša«, kot atribut emfatične, afirmativne naloge kulture v smislu tradicije, nekega *national being*-a, ki jo prinaša zgodovina koroških Slovencev: »Jezik nekega naroda, ki je svojo eksistenco stoletja gradil na kulturi in pisavi in s kulturo preživel« (Lipuš 2000: 309).³ V tem okvirju ne gre reaktivirati zgolj težav literarne enojezičnosti nekega avtorja, ki na Koroškem piše v slovenščini, temveč tudi inovativni potencial literarne večjezičnosti:

Opremljen s takšnim temeljnim znanjem in danostmi, se pisatelj sooča z dilemo, da njegovo početje ne bo ničesar spremenilo. Ne samo, da je človek otopen in ne zna več brati, temveč tudi sama književnost po naravi in preko avtorjev postavlja višje zahteve, ki se jim večina ne čuti dorasla. Če to velja za velike kulture, velja še toliko bolj za majhne, in še zlasti za jezikovne manjšine, ki imajo a priori slabše pogoje. Po drugi strani pa ne smemo pozabiti omeniti, da iz dvojezičnosti in večjezičnosti pri pisanju (in branju) nastajajo neizmerljive prednosti. (Lipuš 2000: 310)

Manifest združuje dve temi: avtor, ki piše v slovenščini je »globalno gledano [...] na izgubljenem položaju«:

Po eni strani lahko širši krog bralcev do njegovih besedil dostopa le preko prevoda, po drugi strani pa je 'kulturna politika' slovenske etnične skupine od nekdaj in še dandanes

³ V enaki meri kot željo po oživiljanju ohranjanja slovenskega jezika lahko razumemo tudi pogosto citirani stavek iz Lipuševega govora ob podelitvi Prešernove nagrade: »Z jezikom smo ali nismo«. V zvezi z diferenciacijo in problematizacijo te politične izjave v literarnem kontekstu glej Leben (2017).

naravnana tako, da na jezik gleda kot na zgolj tehnično sredstvo sporazumevanja, pri čemer niveliranje navzdol ni omejeno. [...] Tako slovenski avtor na Koroškem ustvarja besedila, ki se morajo razlikovati od njegovih ljudi, in potemtakem ne morejo biti pisana zanje, oni pa jih tudi ne berejo. [...] Tako avtorju ostane le še notranja emigracija. [...] Dejstvo, da se počutim kot pripadnik slovenskega kulturnega kroga, ne vpliva na moje pisanje. (Lipuš 2000: 311)

Te predstave o kulturni identiteti je razumeti kot reakcijo na neupravičene zahteve, ki jih prinašata zgodovina koroških Slovencev in Lipuševa družinska preteklost. Pa vendar določajo sistemska pravila, koherentno z literarno prakso, kot jo definira Lipuš, in z njo povezanimi mejami: slovenski avtor se definira z rabo jezika (›slovenščina‹), determinira ga njegovo poreklo (›Koroška‹), pripada specifičnemu kolektivu (›manjšina‹), in je prav zato v specifični sistemski poziciji (›globalno gledano na izgubljenem položaju‹).

Besedilo pa lahko prav tako beremo kot ustanavljanje tradicije, v vzajemnem razmerju do inovativnih procesov. Pri konstelaciji je zanimivo to, da je Lipuš medtem postal klasik; roman *Zmote dijaka Tjaža* je v prevodu Petra Handkeja in Helge Mračnikar izšel v zbirki *Österreichs Eigensinn* – kot predstavnik tradicije, ki se zavedno upira tradicijam. Sedanji način ustvarjanja koroških slovenskih avtorjev vsekakor sledi drugačnim pravilom. Na mesto klasične funkcije so prišli avtorji, ki (inter-)agirajo neodvisno od sistema.

Talking 'bout my generation

O pojmu generacije je bilo v znanosti že veliko diskusij in poskusov definicije. Narativna utemeljitev pojma enotnosti kot »doživljajske ali izkustvene skupnosti« (Parnes idr. 2008: 12), kot »osrednjega mehanizma ustvarjanja smisla in produkcije evidenc« (nav. d.: 10) glede na procese, ki ustvarjajo identifikacijo, ves čas spaja »retrogradno samopreverjanje« in »generacijsko dinamiko napredka« (nav. d. 12). Tudi v zvezi z literarno produkcijo koroških Slovencev je bil poskus, da bi se kulturnemu področju veljavnosti približali s pomočjo generacijskega oz. stopenjskega modela. Slovenski literarni znanstvenik in avtor David Bandelj je, opirajoč se na Lebna (1995: 15–25), naredil doslej najbolj sistematično razdelitev sodobne književnosti Slovencev v Avstriji. Leben je v zvezi z revijo *mladje* sistem razvrstil v štiri razvojne stopnje (1. stopnja 1960–1965, 2. stopnja 1965–1972, 3. stopnja 1972–1981, 4. stopnja od leta

1981 dalje oziroma od izida zadnje številke, ki jo je uredil Lipuš), Bandelj je ta koncept razširil s peto stopnjo, ki se začne leta 1991, z zadnjim letnikom revije *mladje*. To stopnjo zaznamuje književnost, ki se je odvrnila od vprašanj narodne pripadnosti v smislu afirmativne književnosti in se posvetila čistemu estetskemu ustvarjanju (Bandelj 2014: 127). Bandelj na podlagi antologije *Besedolomnice* (2006) pri književnosti koroških Slovencev diagnosticira primat čistega umetniškega ustvarjanja nad politično funkcijo kulture. Kot primere »mlajše generacije« navaja Janka Ferka, Majo Haderlap, Fabjana Hafnerja, Janija Oswalda in Rezko Kanžian (nav. d.: 126–127). Teh avtoric in avtorjev v pričujočem prispevku namenoma ne bom upošteval, saj sta o njihovem ustvarjanju in prispevku k dvojezičnosti oziroma večjezičnosti med drugim pisala že Strutz (1998) in Wintersteiner (2006).

Izhajajoč iz takšnih diferenciacij tukaj vsekakor ne poskušam spremeniti koncepta generacije, temveč ponuditi pregled aktualnih praks pisanja. K mlajši generaciji, rojeni po letu 1983, v abecednem vrstnem redu sodijo: Nikolaj Efendi, Stefan Feinig, Verena Gotthardt, Kvina Hutterer, Amina Majetić, Elena Messner, Aljaž Pestotnik, Dominik Srienc in Nina Zdouc. Le malo teh avtoric in avtorjev živi na Koroškem, večina pa jih piše v nemščini in/ali slovenščini.

Značilno je, da dvojezične založbe na Koroškem poskušajo nova imena na literarnem polju povezati v organsko metaforo v smislu naravnih procesov reprodukcije. Tako se na primer zbirka, posvečena mladi liriki, pri založbi Wieser Verlag imenuje *Popki literature*. Ta zbirka se semantično navezuje na *mladje*, pa tudi na literarno revijo *rastje* Društva slovenskih pisateljev na Koroškem. V zbirki so do sedaj izšli Hutterer, Majetić, Pestotnik in Zdouc, zmagovalci literarnega natečaja Volbankove fundacije.⁴

Književnost v gibanju

V koraku s splošnim razvojem književnosti pozna tudi literarna praksa koroških Slovencev na ravneh besedila, produkcije in recepcije različne oblike intermedialnosti.⁵ Dosedanje raziskave na tem področju ne dopuščajo daljno-

⁴ V zvezi z natečajem primerjaj: <http://www.promlad.at/> (dostop 16. 4. 2018)

⁵ Prim. Leben in Srienc (2017).

sežnih sklepov, jasno pa je, da se je književnost z novimi digitalnimi komunikacijskimi tehnologijami virtualizirala in ločila od resnice kraja. V tem kontekstu želim spregovoriti o procesih transformacije »literature v gibanju«⁶, ki se konstituirajo z »gibanjem ljudi in medijev« in se kažejo kot specifično gibanje akterjev, medijev, vsebin, oblik in praks.

Neposredna, interaktivna komunikacija je ustvarila nove okvirne pogoje za nastajanje književnosti. Pod iztočnico književnost na spletu mrgoli literarnih besedil na socialnih omrežjih, e-mailih, blogih, spletnih straneh avtorjev, profilih na Facebooku in objavah na Twitterju. Pri sedanji literarni praksi najdemo tozadevno presenetljivo malo primerov. Pogled na virtualna mesta koroške slovenske književnosti pokaže, da se zunaj socialnih omrežij le malo dogaja. Pač pa sta takšen kraj oba bloga leta 1996 rojene koroško-slovenske pesnice Verene Gotthardt, ki živi na Dunaju in v Parizu in od leta 2015 študira fotografijo na Univerzi za uporabne umetnosti na Dunaju. V. Gotthardt je doslej objavljala predvsem poezijo v slovenščini in nemščini kakor tudi prozo v nemščini v avstrijskih in slovenskih literarnih revijah, leta 2016 je prejela literarno nagrado mesta Pliberk ter nagrado dežele Koroške za mlade perspektivne ustvarjalce na področju kulture.

Prvi blog je nastal ob izidu pesniškega prvenca v slovenskem jeziku *Najdeni nič* (Mohorjeva/Hermagoras, 2013).⁷ Knjiga je opremljena s kodo QR, ki povezuje blog z analogno knjigo. Preko kode bralci dostopajo do prevodov v nemščino. Avtorica knjigo oglašuje na svojem blogu kot prvo digitalno-analogo dvojezično knjigo.

Na drugem in trenutno aktualnem blogu V. Gotthardt z naslovom *KAFFEE-BILDER* ([Podobe kave], Gotthardt 2018) lahko opazujemo fenomene večjezičnosti, tradicije in inovativnosti. Blog je bil prvotno zasnovan kot komunikacija s starši, v času ko je avtorica delala v Franciji kot *au-pair* in se je nato razvil v večjezičen literarni blog. Avtorica objavlja fotografije, videe in poezijo, kakor tudi prozo, predvsem v nemškem in slovenskem jeziku, pa tudi fragmente v francoščini. Fragmenti pri tem ne zaokrožujejo le fotografij, temveč so z njimi

⁶ Astrid Erll (2017: 123–124) govori o »spominu v gibanju«, ki je zasidran v kulturnem spominu.

⁷ <https://verenagotthardt.tumblr.com/> (dostop 15. 4. 2018)

v vzajemnem razmerju. V. Gotthardt govori o dejavnosti »kuratiranja«, dela na blogu, da bi dokumentirala lastno ustvarjanje. Tako je s fotografijo in filmom dokumentirala tudi projekt *Draw me a line*, ki je bil leta 2017 razstavljen na dokumenti 14 v Atenah. S pomočjo ohlapne, zvite žice na steno projicira abstraktno, linearno pisavo. Ta projekt, tako pravi V. Gotthardt, označuje realizacijo »dvojezičnosti in večjezičnosti brez besed« (Srienc 2018). *Draw me a line* je primer »večpismenosti« kot osnovnega postopka literarne večjezičnosti (Schmitz-Emans 2017: 221). Večjezičnost se izraža kot z gestami ustvarjena sled med slikovno figuracijo in črko, kot sled gibanja nekega literarno-umetniškega eksperimenta.⁸

Na blogu V. Gotthardt poleg svojega vsakdanjega življenja in bralnih izkušenj dokumentira tudi potovanje, ki je preko Francije in Islandije vodilo v Celovec. 1. marca 2017 je objavila pesem v francoščini z naslovom *L'ILLUSION D'ÊTRE*: »le vide / chuchote / plutôt / qu'il crie // et / entre le temps / se retrouvent / la lune / et / sa sœur / pour / parler / de l'illusion/ d'être«.

Blog na novo zastavlja vprašanje o povezanosti literarne večjezičnosti in intermedialnosti pri literarni praksi koroških Slovencev, tako da se konstituira v virtualnem prostoru, kot poročilo iz delavnice neke nove, digitalne literarne prakse, kot kraj, kjer oblike literarne večjezičnosti najdejo svoj izraz v digitalnem mediju. Nenazadnje prav blogi na novo zastavljajo vprašanje avtobiografskosti. Kronotopske strukture socialnih omrežij nehote spominjajo na žanr avtobiografije, ki predstavlja eno od osrednjih pripovednih tradicij v književnosti koroških Slovencev. Branje avtobiografskih blogov in drugih dokazov prisotnosti koroško slovenskih avtoric in avtorjev na socialnih omrežjih bi se izplačalo, da bi večjezični, avtobiografski subjekt umestili v sociohistorični prostor in produkcijo koroške slovenske književnosti na spletu spremljali v koraku z aktualno literarno produkcijo.

⁸ Kot nadaljnji primer večpismenosti v književnosti koroških Slovencev velja omeniti eksperimentalni roman Kristijana Močilnika *Waches Schwester*, ki je izšel leta 1999. Niz večpismenosti, večjezičnosti in telesnosti motivično pride do izraza v dvojezični gledališki igri z naslovom *Zala: Drama in sieben Bildern / Drama v sedmih slikah* Simone Schönett in Haralda Schwingerja (2011).

Odstranjene vasi, goreča mesta

Osrednji topos koroške slovenske literature je že od sredine 19. stoletja vas, ne nazadnje zaradi socialnih in političnih vzrokov. Prav tako od 60. let v delih najdemo motiv urbanizacije manjšine. Literarni prikaz kompleksa mesta in podeželja lahko v grobem strnemo v tri razvojne linije: v tradicionalnih modelih prikazovanja »večernic«, nabožnih koledarskih zgodb iz podeželskega okolja s stereotipnimi liki, urbana realnost mesta polarizira kot zastrašujoči pogled modernega časa. Like iz mestnega miljeja karakterizira horizont vrednot »moralne nizkotnosti«, v nasprotju z imaginativnimi kot tudi moralno povzdignjenimi osebami iz tradicionalnega kmečkega okolja (Amann in Strutz 2000: 11). Pri Lipušu, predstavniku moderne književnosti, je kompleksni socialni prostor vasi v središču njegovega pripovednega programa, ki prinaša oblikovno inovativnost in radikalne načine zaznavanja (nav. d.: 19). V njegovih besedilih je vas prikazana brez maske in oropana vsakršne idile.

Tudi pri Maji Haderlap je tematiziranje procesov, kot so odseljevanje, beg s podeželja, urbanizacija, tranzicija, migracije, povezano s pojavom večjezičnosti. Diskurz podeželje-mesto igra v motivno »neenaki konstelaciji« obeh literarnih jezikov, nemščine in slovenščine, pomembno vlogo. V Celovškem govoru o književnosti M. Haderlap potrjuje menjavo jezika iz slovenščine v nemščino, ki hkrati pomeni tudi menjavo jezikovne pokrajine: »Kako namerno oditi iz nekega jezika pisave, če se na Koroškem pričakuje, da opustiš slovenščino? [...] Za ta korak v svobodo mi ni bilo treba zapustiti nobene dežele, temveč vprašati zgolj mojo dvojezičnost in zamenjati jezikovno pokrajino, ki me je bila pripravljena sprejeti.« (Haderlap 2014). Nenazadnje prvoosebna pripovedovalka v romanu *Angel pozabe* utemelji menjavo jezika in na Dunaju poskuša pisati v slovenščini: »Na Dunaju se spet lotim pisanja in pišem slovensko, kakor da hočem s tem jezikom sebe priklicati v zavest, kakor da me bo slovenščina popeljala nazaj k občutkom, ki so mi postali tuji.« (Haderlap 2012: 129)⁹

Tematika mobilnosti in migracij je v ospredju že v samem naslovu pesniške zbirke Maje Haderlap *langer transit* (Dolgo prehajanje), ki je v nemškem izvirniku izšla leta 2014; v romanu Elene Messner *In die Transitzone* (V tranzitno

⁹ Citat je vzet iz slovenskega prevoda romana *Angel pozabe*, prevedel Štefan Vevar (op. prev.).

cono) pa predstavlja pomembno vsebinsko temo; kakor tudi v pesniški zbirki Janija Oswalda *Quaran Tanja* podnaslovljeni *Homeland Eastland West Lend Fremd End konec*. Tudi v romanu *Kamnik* Felixa Kucherja, ki je napisan v nemščini in je izšel leta 2018, so migracije osrednji vsebinski element.

Literarni prvenec glasbenika in avtorja Nikolaja Efendija *Die Stadt, die uns das Feuer nahm* (Mesto, ki nam ga je vzel ogenj), ki je izšel v lastni založbi plošč *dramatic pause*,¹⁰ kraj dogajanja v celoti prestavi v mesto. Topos tradicionalne slovenske vasi skupaj z njenimi akterji v tem besedilu ne igra več vloge. »Domačijskost« in »varnost vaškega okolja«, ki ju Amann in Strutz (2000: 19) pojmujeta kot konvencionalna, tradicionalna elementa starejše književnosti, v tem delu, ki nosi podnaslov *Stück Dystopie* (Kos distopije), nista (več) prisotna, temveč najdeta svojo estetsko transformacijo v podobah uničenja, odtujitve in kritike družbenih okoliščin. Štiri osebe – večjezičnost lahko razberemo že iz njihovih imen – Ilja, Darja, Zora in Anastasi se znajdejo v trenutku družbenega preloma, na dnu nekega posttotalitarnega, topografsko nedoločljivega mesta, katerega vrata so odprta samo še »upravičencem do domovine«. Kraj dogajanja je »zagrajeno in v cone razdeljeno mesto, ki je od državnega udara rumenih srajc v procesu transformacije« (Efendi 2017: 2).

S toposom mesta v izrednih razmerah se Efendijevo besedilo tematsko približa romanu Elene Messner *In die Transitzzone*. Kraj dogajanja je fiktivno južnoevropsko mesto Makrique, ki nehote spominja na Marseille. Obe besedili, četudi z drugačnimi pripovednimi sredstvi in perspektivami, obravnavata aktualna globalna, politična in družbena vprašanja: na eni strani mesto sredi transformacije, na drugi pa premik na področje migracije. Ti dve deli dokončno presežeta topos vasi v koroški slovenski književnosti.

Die Stadt, die uns das Feuer nahm zavzema v intermedialni literarni praksi koroških Slovencev prav posebno mesto, kajti vzporedno s knjigo je izšel solo album *Temper*. Oba medija – CD in knjiga – vsak po svoje pripovedujeta isto zgodbo. Avtor ta postopek utemeljuje tako: »Že dolgo sem hotel ustvariti

¹⁰ Pri založbi plošč *dramatic pause* poleg mladih glasbenikov izdajajo svoja dela tudi mladi koroško slovenski avtorji in avtorice, tako Nikolaj Efendi v nekem intervjuju (Plank 2016). Znotraj literarnih praks koroških Slovencev ima založba posebno mesto, saj eksemplarično predstavlja založniško prakso, ki deluje neodvisno od tradicionalnih založb slovenske manjšine (Mohorjeva/Hermagoras, Wieser, Drava).

transdisciplinarno delo in isto zgodbo povedati na dva različna načina: po eni strani z dialoško naracijo, po drugi strani pa s težiščem na notranjem monologu. Povezujoča elementa sta po eni strani mesto, torej kraj, kjer se dogaja zgodba, in po drugi strani štiri glavne osebe.« (Fischer 2017)

Medtem ko v nemščini napisana zgodba predstavlja *plot*, pesmi na CD-ju perspektivno fokalizirajo naracijo. Besedila pesmi so v angleščini in slovenščini. Literarna večjezičnost govora likov tako nastane s kompleksnim postopkom menjavanja jezikov, pripovedne perspektive in medijev. Tako je na primer govor osebe Dascha, starejše, revolucionarne režiserke, prežet s prvimi ruskega jezika: »DASCHA: (zašepeta) Vem, kdo si. Vlad? Lasarew? Le kako bi se imenovala jaz, če bi si lahko izmislila ime? Ilja. Ilja! Kako lepo zveni to! Oh, kako zapoje na mojem jeziku!« (Efendi 2017: 9)

Nove perspektive

Literarno samorazumevanje novejših koroške slovenske književnosti le težka postavimo na skupni imenovalec. Literarno prakso nove, po letu 1983 rojene generacije zaznamujejo procesi migracij, globalizacije in čedalje večje virtualizacije vse do književnosti, ki jo odlikuje to, da ni vezana na določen kraj ali določen jezik, zato pa se zdi v veliki meri odvisna od medijev. Okvirni pogoji so se od Lipuševega spisa *Wie produziere ich als slowenischer Autor in Kärnten?* nedvomno spremenili, s tem pa je postalo drugačno tudi samorazumevanje neke sicer ne izoblikovane, pa vendar oprijemljive formacije avtoric in avtorjev, ki je našla svoj izraz v kategorijah, kot so urbanizacija in intermedialnost literarne prakse. V napetostnem polju med inovativnostjo in tradicijo postane pojem koroške slovenske književnosti gibljev skupek procesov transformacije. Koncept literarne večjezičnosti pri tem služi kot uporaben instrument, ki te procese potencira in sprašuje po predpostavkah in pogojih sodobne literarne prakse koroških Slovencev.

Literatura

- AMANN, KLAUS in JOHANN STRUTZ, 2000: Florjan Lipuš: Kleines Porträt mit Hintergrund. V: Klaus Amann in Johann Strutz (ur.): *Lipuš lesen: Texte und Materialien zu Florjan Lipuš*. Celovec: Wieser. Str. 9–29.
- BANDELJ, DAVID, 2014: Večjezičnost v sodobni poeziji Slovencev v Avstriji: Multikulturalnost ali asimilacija. V: David Bandelj (ur.): *Obrazi slovenske literature*. Koper: Annales. Str. 125–145.
- DEMBECK, TILL in ROLF PARR, 2017: Mehrsprachige Literatur: Zur Einleitung. V: Till Dembeck in Rolf Parr (ur.): *Literatur und Mehrsprachigkeit: Ein Handbuch*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag. Str. 9–14.
- EFENDI, NIKOLAJ, 2017: *Die Stadt, die uns das Feuer nahm: Ein Stück Dystopie*. Wien: neobooks in dramatic pause.
- EFENDI, NIKOLAJ, 2017: *Temper*. CD. dramatic pause.
- FISCHER, ROBERT, 2017: Die Stadt, die uns das Feuer nahm: Interview mit Nikolaj Efendi. <https://www.kulturwoche.at/buehne/3708-nikolaj-efendi-interview> (dostop 15. 4. 2018)
- GOTTHARDT, VERENA, 2013: *Najdeni nič*. Celovec: Mohorjeva.
- GOTTHARDT, VERENA, 2018: *Kaffeebilder*. <http://verenauser.tumblr.com/> (dostop 15. 4. 2018)
- GRAMMLING, DAVID, 2017: Einsprachigkeit, Mehrsprachigkeit, Sprachigkeit. V: Till Dembeck in Rolf Parr (ur.): *Literatur und Mehrsprachigkeit*. Str. 35–44.
- GROYS, BORIS, 1992: *Über das Neue: Versuch einer Kulturökonomie*. München: Carl Hanser-Verlag.
- HADERLAP, MAJA, 2011: *Engel des Vergessens*. Göttingen: Wallstein.
- HADERLAP, MAJA, 2014: *Im Licht der Sprache: Klagenfurter Rede zur Literatur*. http://archiv.bachmannpreis.orf.at/bachmannpreis.eu/presse.bachmannpreis.eu/d/11012-1/haderlap_rede.pdf (dostop 3. 8. 2018)
- HADERLAP, MAJA, 2014: *langer transit: Gedichte*. Göttingen: Wallstein.
- KUCHER, FELIX, 2018: *Kamnik*. Wien: Picus.
- LEBEN, ANDREJ, 1995: Uvod. V: *Monologi in dialogi z resničnostjo: Antologija slovenske koroške literature*. Celovec: Drava. Str. 15–25.
- LEBEN, ANDREJ, 2017: Jeziki, žanri in prostori literature avstrijskih slovenskih avtorjev. V: Katja Kleindienst (ur.): *O slovenski književnosti v Italiji in Avstriji*. Ljubljana: Slovenska matica. Str. 64–74.
- LEBEN, ANDREJ in DOMINIK SRIENC, 2017: Novi mediji v sodobni literarni praksi koroških Slovencev. *Slavistična revija* 65, št.1, str. 65–80.
- LIPUŠ, FLORJAN, 2000: Zum literarischen Selbstverständnis und zur Perspektive: Wie produziere ich als slowenischer Autor in Kärnten? V: Klaus Amann in

- Johann Strutz (ur.): *Lipuš lesen: Texte und Materialien zu Florjan Lipuš*. Celovec: Wieser. Str. 309–311.
- MESSNER, ELENA, 2016: *In die Transitzone*. Wien: Edition Atelier.
- MOČILNIK, KRISTIЈAN (= Pseudonim: Miriam Schöfman), 1999: *Waches Schwester*. Klagenfurt: Rapial.
- OSWALD, JANI, 2013: *Quaran Tanja: Homeland Eastland West Lend Fremd End konec*. Celovec: Drava.
- PARNES, OHAD, ULRIKE VEDDER in STEFAN WILLER (ur.), 2008: *Das Konzept der Generation: Eine Geschichte der Wissenschaft und der Kultur*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- PLANK, JÜRGEN, 2016: »Ich sehe Sprache eher als Instrument, um Distanz zu schaffen«: – Nikolaj Efendi im Mica-Interview vom 15. April 2016. <https://www.musicaustria.at/ich-sehe-sprache-eher-als-instrument-um-distanz-zu-schaffen-nikolaj-efendi-im-mica-interview/> (dostop 15. 4. 2018)
- ROCHE, JÖRG, 2017: Sprache als Medium von (Des-)Integration. V: Till Dembeck in Rolf Parr (ur.): *Literatur und Mehrsprachigkeit*. Str. 45–51.
- SCHMITZ-EMANS, MONIKA, 2017: Mehrschriflichkeit. V: Till Dembeck in Rolf Parr (ur.): *Literatur und Mehrsprachigkeit*. Str. 221–232.
- SCHÖNETT, SIMONE in HARALD SCHWINGER, 2011: *Zala: Drama in sieben Bildern/Drama v sedmih slikah*. Celovec: Edition Meerauge.
- SIMONIS, LINDA, 2013: Tradition. V: Ansgar Nünning (ur.): *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie: Ansätze-Personen-Grundbegriffe*. Stuttgart: J.B. Metzler. Str. 757–759.
- SRIENC, DOMINIK, 2018: Interview mit Verena Gotthardt, 3. 7. 2017.
- STRUTZ, JOHANN, 2006: Der Alpen-Adria-Raum, das Dreiländereck und die nationalstaatliche Dreiteilung im Spiegel der Literatur. V: Tina Bahovec in Theodor Domej (ur.): *Das österreichisch-italienisch-slowenische Dreiländereck: Ursachen und Folgen der nationalstaatlichen Dreiteilung einer Region*. Celovec: Hermagoras/Mohorjeva. Str. 353–421.
- STRUTZ, JOHANN (ur.), 1998: *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*. 2., razšir. izd. Celovec: Hermagoras/Mohorjeva.
- WINTERSTEINER, WERNER, 2006: *Poetik der Verschiedenheit: Literatur, Bildung, Globalisierung*. Celovec: Drava.

Prevedla Tina Štrancar

Biografski interakcijski prostor koroških Slovencev

FELIX OLIVER KOHL

KOROŠKOSLOVENSKI AVTORJI SO nemalokrat obravnavani kot razpeti med dvema jezikoma, dvema državama in/ali dvema literarnima sistemoma. Če izhajamo iz Schweigerjeve (2010: 23) trditve, da pisanje biografij še vedno poteka pretežno v znamenju nacionalnodržavno usmerjenih miselnih vzorcev, kaže domnevati, da koroški Slovenci za biografiko predstavljajo določen problem. Slednja se namreč pogosto poslužuje narodnostnih oznak (npr. *slovenski pisatelj*), ki pomensko presegajo samo narodnostno opredeljevanje, saj podajajo izjavo tudi o avtorjevem literarnem delovanju. Poleg tega je že sama biografska relevantnost avtorja zgovoren dokaz tako o dojemanju pripadnosti narodu ali literarnemu sistemu kot tudi o literarnem uspehu samem. Kot pisatelji, ki ustvarjajo na obrobju dveh literarnih sistemov, se koroškoslovenski avtorji namreč soočajo z večjo verjetnostjo, da so s strani standardnih, središčnih biografskih del in platform spregledani. Pričujoči prispevek zato proučuje različne oblike biografskih reprezentacij koroškoslovenskih avtorjev. Raziskuje tudi, koliko samo pisanje avtorjev, morebitna samoopredeljevanja in interakcije s posameznimi literarnimi sistemi vplivajo na njihove biografske prikaze. Pozornost bo prav tako posvečena vidiku diahronije in s tem vprašanju, ali je spremembe v literarni praksi koroških Slovencev v zadnjih dveh desetletjih moč opaziti tudi v njihovih biografskih prikazih.

Biografija kot raziskovalno področje

Pojem *biografija* je v marsikaterem smislu večplasten. Čeprav po strožji slovarski definiciji označuje le popis nekega življenja,¹ ga pogosto uporabljamo

¹ Biografija. *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. <http://www.fran.si>. (Dostop 28. 5. 2018).

tudi v širšem pomenu, ko mislimo na življenjsko pot oz. razvoj nekega človeka. Z biografijami v prvem smislu se srečujemo v raznovrstnih oblikah: Lahko gre za naštevaje letnic in krajev, za kratko koherentno besedilo, objavljeno na najrazličnejših mestih, ali za celo monografijo, obsegajočo več sto strani. Podobno raznotero kot njene oblike je tudi znanstveno raziskovanje biografije, saj gre za izredno meddisciplinaren predmet, ki priteguje zanimanje številnih področij: z biografijo se ukvarjajo tako družbene vede kot tudi humanistika. Odnos znanosti do biografije pa je vse prej kot neproblematičen: Klein (2002: 1) jo v svojem delu *Grundlagen der Biographik* imenuje »bastard humanistike«, kar utemeljuje z njenim vmesnim značajem: ne giblje se namreč le med znanstvenimi panogami, temveč je kot besedilna vrsta razpeta tudi med primarno in sekundarno ravno. Raziskovalci so jo zato v preteklosti mnogokrat obravnavali izjemno neradi oz. z znatnim nezaupanjem, pripisujejo ji neznanstven značaj. Tako je vse do novega tisočletja primanjkovalo teoretskega orodja za znanstveno ukvarjanje z biografijo (prav tam: 1–2), naposled pa je tudi biografska veda, t. i. biografijologija², dobila svoj preobrat, kakor velikopotezno zveni z naslovnice nedavno objavljenega zbornika *The Biographical Turn*. Danes gre za tako razvejano področje, za katero Etzemüller (2012: 7) trdi, da ne bi bilo mogoče podati niti vsaj okvirnega pregleda raziskovalnih početij okoli biografije. Tako mnogostransko področje, kot je biografija, vsekakor terja natančno opredelitev predmeta raziskovalnega zanimanja. Klein (2002: 4) razlikuje med tremi ravnmi raziskovalnega ukvarjanja z biografijo:

1. Raziskovanje biografije kot (literarno) besedilo.
2. Biografije kot vir znanstvenih ugotovitev, kadar se iz popisov posameznih življenj izpeljejo kakršni koli sklepi ali pa kadar biografije služijo za ponazoritev splošnih (kulturno-) zgodovinskih razvojev na primeru posameznikov.
3. Biografijologija, torej metaraven, ki raziskuje prvi dve ravni, in s tem vloge biografije v različnih oblikah in časih ter njihov pomen pri začenjanju, ojačevanju in končanju zgodovinskih, družbenih, literarnih in antropoloških procesov. Tretja raven po Kleinu zaobjema tudi razna ukvarjanja s teorijo biografije, ki bi jih bilo možno združiti pod posebno ravno, vendar njegove tipologije ne kaže jemati preveč strogo, saj sam trdi, da gre za »najmanj tri ravni«.

² Prevedeno iz nemščine (*Biographologie*). Pojem se v slovenskem diskurzu še ni pojavil. Tudi v nemško- in angleškojezičnem prostoru (*biography*) gre za razmeroma nov in redko uporabljen pojem, toda raba v nemškojezičnem prostoru po Kleinovi zaslugi občutno narašča.

V svoji definiciji biografijologije nakazuje še na zelo pomembno, pravzaprav bistveno pojmovno razliko, ko biografijologijo imenuje tudi »veda biografike« (prav tam). Porenta (2005: 79) v svoji razpravi o slovenski biografiki namreč enači obe področji, saj biografiko označuje kot »vedo, ki se ukvarja z zbiranjem (sestavljanjem), obdelovanjem, vrednotenjem in razvijanjem teoretičnih podlag biografije«. Tako ima Marinč (2014: 9–10) le deloma prav, ko trdi, da se »zanimanje za biografsko raziskovanje in posledično tudi produkcija biografij« širi tudi v Sloveniji, kar vidi utemeljeno v stalnem porastu števila biografij in raznih biografskih projektov kot npr. *Slovenski biografski leksikon*, ki trenutno doživlja novo izdajo. Torej gre za povečano zanimanje za *biografiko*, glede biografijologije pa bi le težko sodili, da gre znaten porast. Pojem se v slovenskih objavah namreč doslej še ni pojavil, kar seveda ne pomeni, da na Slovenskem še ni biografijoloških študij. Mednje je npr. mogoče uvrstiti pravkar omenjeni Marinčev članek, saj poleg pregleda biografskega raziskovanja prinaša tudi raziskavo biografskega prikazovanja žensk na Slovenskem. Podobne tematike se je lotila tudi Katja Mihurko Poniž v svoji najnovejši monografiji *Literarna ustvarjalka v očeh druge ga: Študije o recepciji, literarnih stikih in biografskem diskurzu* (2018). Naslov zopet nakazuje, da raziskovanje biografij sega tudi na različna druga področja kot npr. recepcijske študije in jih gre iskati tudi tam, kjer jih na prvi pogled morda ne bi pričakovali. Zato si pričujoče razglabljanje o slovenski biografijologiji tudi ne lasti značaja celotnosti; pa vendar je na podlagi izčrpnega poizvedovanja po bibliografskem katalogu COBISS moč trditi, da gre za redko dotaknjeno področje. V prid trditve govori stanje v slovenski literarni vedi, ki je biografsko področje dolgo zanemarjala, kot zapisuje Dolinar (2001: 523): »V primerjavi z bibliografskimi popisi literarnih del je biografski razvid njihovih avtorjev bolj pomanjkljiv.« Ozadje tega zanemarjenja razsvetljuje Dolgan (2014: 22–23), ki v svojem *Literarnem atlasu Ljubljane* našteva razloge za pomanjkanje biografskih raziskav slovenskih pisateljev. Ti naj bi tičali predvsem v dveh vidikih: po eni strani je slovenska literarna veda v 1950ih letih opustila pozitivistično metodo in s tem tudi raziskovanje pisateljevih biografij. Iz tega izvira tudi pomanjkljivo stanje na področju biografij slovenskih pisateljev, ki ga opisuje takole:

Odtlej večinoma velja raziskovanje biografij z arhivsko dokumentacijo za odvečno, staromodno, manj vredno in celo nepotrebno, zato se ga le redki raziskovalci lotevajo velikopotezno; poleg tega ni ustrezno financirano. Biografske knjige, razprave in članki so postali redkost. Zato so za večino slovenskih književnikov na voljo le pičli biografski

podatki, ki prehajajo iz leksikonov v enciklopedije in obratno, večinoma brez arhivskega preverjanja (saj nima nihče več časa niti denarja, da bi to delal), včasih z napakami vred. (Prav tam: 22)

Drugo glavno poleno pod nogami raziskovalcev oz. biografov vidi v komunistični oblasti takratne Jugoslavije, ki naj bi s svojimi ideološkimi nazori močno ovirala nastajanje biografskih študij. Dolganov atlas je nedvomno pomemben prispevek k slovenski literarni biografiki, vendar je bil tudi Dolgan deležen ideološke kritike, saj je med 94 biografijami književnikov, ki so živeli in delovali v Ljubljani, le pet žensk, in povrh tega naj bi bile še opisane po vprašljivih kriterijih (Plahuta Simčič 2015: 16).

Precej drugačno, živahno sliko kaže nemškojezični prostor, kjer je biografski preobrat v polnem zagonu in je po prelomu tisočletja nastalo nekaj temeljitih biografijoloških študij, kot npr. meddisciplinarno zasnovan *Handbuch Biographien* (2009), ki obsega več kot 500 strani in ga je nedvomno moč označiti kot temeljno delo stroke. V Avstriji je bil leta 2005 ustanovljen meddisciplinarni Inštitut Ludwiga Boltzmann za zgodovino in teorijo biografije, ki mdr. izdeluje znanstvene biografije oseb z različnih področij in objavlja prispevke k teoriji biografije. V okviru napredovanja digitalne humanistike je nastalo tudi nekaj obsežnih bio- in bibliografskih študij na spletu, npr. o Petru Handkeju ali Ernstu Jandlu. Največji tovrstni projekt na Slovenskem je portal *Prostor slovenske literarne kulture*, ki pa ne prinaša izčrpnjših biografskih podatkov avtorjev, temveč je osredotočen na prostorski vidik.

Pričujoči prispevek se torej razume kot biografijološki prispevek in se giblje na tretji ravni Kleinove tipologije. A poleg raziskovalnega področja je treba opredeliti še sam predmet raziskave, ki glede pestrosti prav nič ne zaostaja za svojo disciplino.

Kaj je biografija?

Kot sem zapisal že na začetku, se nam biografije prikazujejo v najrazličnejših oblikah. Richter in Hamacher (2009: 137) navajata kot najmanjšo biografsko enoto lastno ime, ki je navkljub svojemu majhnemu obsegu lahko zelo zgovoren biografski dokument, kot nam slikovito ponazarja znani odlomek iz Vojnovičevega romana *Čefurji raus!*:

Najbolj me pa razpizdi, ko mi napišejo Marko Djordjič. [...] Mene stalno jebejo v šoli s temi skloni pa sklanjatvami pa gospa gospe pa te fore, a oni ne znajo napisat enega priimka. Djordjič. A je težko? Šest črk. Dva d pa mehki é. Na vsaki kurčevi tipkovnici jih imaš. Samo to je ta nacionalizem. Oni nas čefurjev ne marajo in potem zanalašč tako napišejo. [...] Ker ko pa bereš črno kroniko v časopisu, pa ropi pa pljačke pa mafija pa to, so pa vsi Hadžihafisbegovići pa Djukići pa vsi čefurji imajo lepo d pa é. Še podebljal bi radi te naše črke, da se ja ve, da so samo čefurji lopovi. Če pa bereš športno stran, potem imajo pa vsi Nesterovići lepo trdi č. Pa Bečirovići pa Lakovići pa Ačimovići pa Zahovići pa Cimerotići pa Backovići pa vsi. (Vojnović 2012: 61–62)

Že najmanjša biografska enota je torej podvržena ideološkim in drugim interesom in v nekaterih primerih podaja pomenljivo biografsko izjavo. Ker je za vsakim popisom tudi popisovalec, ki pri biografiranju zasleduje nek cilj, biografije vedno zaznamuje neka namenskost, kot sklepa tudi Klein:

Biografije želijo nekaj. Nikoli niso nepristranska predstavitev poljubnega življenja, temveč prikazujejo neko osebno zgodbo, ki se iz določenih razlogov zdi pomembna – npr. ker je biografiranec beležil posebne dosežke, ker je bil posebej značilen za določena zgodovinska obdobja, ker mu je spektakularno spodletelo ali ker je bil posebej ustvarjalen. (2009b: 210; prevod F.K.)

Popisu nekega življenja torej poleg namena botruje tudi biografska relevantnost oz. vrednost (nem. *Biographiewürdigkeit*) biografiranca, ki nikomur ni prirojena, ampak je vedno rezultat kanoničnih procesov in diskurzov (Schweiger 2009: 32–36). Pri raziskovanju biografij je torej nujno proučiti tudi ozadje nastanka in kriterije za izbor. Na drug pomemben vidik opozarja Kmecl (1976: 21) v svoji definiciji biografije, ki da »povezuje v smiselno celoto zunanje pojave človekovega življenja [...]«. Glavno nalogo biografije vidi v tem, da »predstavi [...] človeka v okolju in času, kako si je izoblikoval svoj svetovnonazorski in človeški, duhovni, moralni obraz in pa – kako se svet skozi takšen osebni 'filter' kaže v knjižnem besedilu.« Biografije potemtakem niso podvržene le nekemu namenu, ampak tudi dejavniku prikazovanja in s tem vidikom literarnosti, narativnosti in fikcionalnosti (Klein 2009, poglavja I. 4–6). Zato kaže osvetljevati tudi osebo biografa, saj gre za tistega, ki izbere vsebino in jezikovna sredstva za biografski prikaz, pozornost pa je prav tako treba usmeriti na biografirano osebo samo, ki na svojo javno podobo in s tem tudi na svoje biografije odločilno vpliva tudi sam – »filtrirata« torej tako biograf kot tudi biografiranec. Omenjeni vidiki pokažejo, da se pri biografioloških raziskavah priporoča sistemskoteoretski pristop, ki biografije prou-

čuje kot proizvode večakterskega diskurza. Klein (2009: 424) v skladu s tem zahteva upoštevanje najmanj treh vidikov: proizvajalec in krog sprejemnikov, besedilo ter predmet biografije.

Na koncu poglavja še vedno ostaja naslovno vprašanje – kaj je biografija? Težavnim razpravam se bom izognil z zelo uporabno Kleinovo definicijo, ki pod pojmom *biografija* združuje vse »medialne prikaze drugih življenj« (Klein 2009a: XIII). Takšno pojmovanje namreč vključuje tako obsežne monografije kot tudi razne male biografske oblike. Glede na pomanjkanje prvih v koroško-slovenskem kontekstu se bom osredotočil na slednje, med katere poleg že omenjenega vpisa v register sodijo mdr. tudi članki v enciklopedijah, nekrologi, anekdote oz. porteti in kratki biografski zapisi v okviru različnih kontekstov, npr. v časopisnih člankih ali v prireditvenih vabilih.

Kje iskati biografije koroškoslovenskih avtorjev?

Glede na njihovo poreklo in jezik ustvarjanja kaže domnevati, da gre biografije koroškoslovenskih avtorjev iskati v biografski produkciji najmanj dveh držav, tj. Avstrije in Slovenije, zaradi tesne povezave med avstrijskim in nemškim literarnim prostorom pa je treba prišteti še Nemčijo. Kljub dolgoletnemu zane-marjenju literarne biografike je slovenski prostor danes dobro založen s tovrstnimi deli. V zvezi s tem je moč opazovati težnjo po tematskih oz. izbirajočih delih (npr. *Literarni atlas Ljubljane, 100 slovenskih pesnikov*, ali dela, ki zajemajo avtorje določene generacije kot npr. *Slovenski književniki* Marjete Žebovec), saj je izdelovanje izčrpnih del z namenom biografske inventarizacije celotnega literarnega prostora težavno početje: knjižna dela ne morejo nuditi aktualnosti, ki jih nudijo spletni portali, poleg tega pa število avtorjev narašča, medtem ko preminuli avtorji po svoji smrti seveda ne izgubijo svoje biografske relevantnosti. V tej luči ne začudi, da sta zadnji dve tovrstni izčrpní literarnobiografski enciklopediji v slovenskem in avstrijskem prostoru iz leta 1995 (*Katalog-Lexikon zur österreichischen Literatur des 20. Jahrhunderts*) oz. 1996 (*Slovenska književnost*). Pričujoči prispevek ima smolo, da ne more dočakati celotnega izida najnovejšega temeljitega dela, osemdelnega leksikona *Bio-bibliographisches Lexikon der Literatur Österreich*, ki je trenutno še v nastajanju. Zaenkrat sta izšla prva dva zvezka, ki obsegata avtorje s priimki, začenjajoči se na črke A–C, koroškoslovenska literatura pa trenutno žal ne pozna avtorja, katerega

priimek bi se začel na eno zajetih črk. V primerjavi s slovenskim prostorom je literarnobiografskih del v Avstriji pravzaprav zelo malo. Razlog za to gre seveda iskati v tesni povezanosti avstrijskega literarnega prostora z nemškim, ki vsaki dve leti postreže z zelo obsežnim delom *Kürschners Literatur-Kalender*. Ta zajema vse živeče osebe, ki se na kakršenkoli način literarno udeležujejo v nemškem jeziku. Poleg tega temelji na principu sodelovanja: avtorji svoje biografske podatke na podlagi enotnega vprašalnika prispevajo sami, le v primeru, da tega ne počnejo, jih sestavlja uredništvo (*Kürschners deutscher Literatur-Kalender* 2012: VII). Pri tem gre za razširjen pristop, ki sta ga ndr. uporabila tudi avstrijski *Katalog-Lexikon* (Ruiss 1995: 59) in *Slovenski biografski leksikon* (Mihurko Poniž 2018: 60). Poleg izrecno literarnobiografskih del je biografije književnikov mogoče najti tudi v splošnih biografskih oz. enciklopedičnih delih, tako v knjižni kot tudi v digitalni obliki. Najpomembnejše tovrstno delo na Slovenskem je pravkar omenjeni *Slovenski biografski leksikon*, ki za pričujoči prispevek zaradi zajetega časovnega obdobja ne pride v poštev. Nova izdaja se sicer pripravlja, a zaenkrat sega le do črke B. Izdelovanje nove izdaje poteka sočasno z dopolnjevanjem spletnega portala *Slovenska biografija*, kar je v skladu z vsesplošno težnjo po digitalizaciji: vsakršno enciklopedično delo se mora danes meriti s portalom Wikipedija, ki se je zaradi svojega interaktivnega značaja zmožna sproti odzvati na aktualno dogajanje. Tudi monumentalno nemško enciklopedično delo *Brockhaus* je zato leta 2009 doživelo zadnjo tiskano izdajo, in najsodobnejša avstrijska enciklopedija *Austria-Forum* je dostopna le na spletu. Poleg avstrijskih in slovenskih platform razpolagajo koroški Slovenci celo še s svojim literarnobio(biblio-)grafskim portalom *Slolit.at*. To je torej le nekaj mest, na katerih je moč najti biografije koroškoslovenskih avtorjev, saj jih je pravzaprav kot listja in trave; kot je bilo uvodoma omenjeno, je namreč biografije mogoče najti v časopisnih člankih, prireditvenih vabilih, antologijah, spletnih straneh založb ali drugih ustanov ipd.

Kriteriji za vključitev v biografska dela so raznoliki: Odvisni so od tematkega ali narodnega okvirja, nekateri temeljijo na literarnokritičnih mnenjih, prav tako nanje vpliva osebno mnenje avtorjev oz. urednikov. Biografska relevantnost nedvomno sovпада z literarnim uspehom, kljub temu pa je pogojena še z več vidiki, ki jih zunanji opazovalec včasih težko presoja. V primeru Wikipedije, kjer je število avtorjev teoretično neoomejeno, postane takšna presoja še bistveno težja. Zato je izjemno težko podati analizo razvoja biografskega prikazovanja koroškoslovenskih avtorjev, kar bom ponazoril na naslednjem primeru.

	<i>Slovenska književnost & Katalog-Lexikon</i> (1996/1995)	<i>Enciklopedija Slovenije</i> (1989–2002)	<i>Slovenika</i> (2011)
Čertov-Druml, Jožica	x	x	
Ferk, Janko	x	x	
Haderlap, Maja	x	x	
Hafner, Fabjan	x		
Januš, Gustav	x	x	
Kokot, Andrej	x	x	
Lipuš, Florjan	x	x	x
Lipuš, Cvetka	x	x	
Messner, Janko	x	x	x
Merkač, Franc	x	x	
Močilnik, Kristijan	x		
Oswald, Jani	x	x	
Ošlak, Vinko	x	x	

Tabela vsebuje avtorje, ki jih omenjata tako *Slovenska književnost* kot tudi *Katalog-Lexikon*: gre za avtorje, ki so delovali že v času izhajanja revije *mladje*. Z izjemo Kristijana Močilnika in Fabjana Hafnerja so zabeleženi tudi v *Enciklopediji Slovenije*. Slednja je leta 2011 doživela novo izdajo z imenom *Slovenika*, ki pa razen Florjana Lipuša in Janka Messnerja ne upošteva več nobenega omenjenih avtorjev. Na prvi pogled bi lahko sklepali, da so koroškoslovenski avtorji doživeli hud upad v biografski relevantnosti, vendar videz vara: medtem ko je prejšnja izdaja obsegala 16 zvezkov, je *Slovenika* izšla le še v dveh zvezkih. Avtorji nove izdaje so bili torej primorani črtati precej gesel, zaradi česar so žrtve bistveno zmanjšanega obsega postali ne le koroškoslovenski avtorji, ampak tudi drugi slovenski pisatelji. Glede zastopnosti koroškoslovenskih avtorjev v raznih biografskih delih in na platformah je zato zelo težko podati splošne ugotovitve, saj bi morali upoštevati in proučiti ducat dejavnikov. Zelo jasna pa je slika v primeru avtorjev, ki so svojo ustvarjalno pot začeli po letu 1996 – od teh je na večjem biografskem oz. enciklopedičnem portalu zajetih le pet (Stefan Feinig, Rezka Kanzian, Elena Messner, Dominik Srienec, Jože Strutz), najbolj nazorno pa je stanje

na Wikipediji: medtem ko imajo vsi avtorji prejšnje, uveljavljene generacije razen Kristijana Močilnika svoj članek v vsaj enem jeziku, razpolaga nova generacija avtorjev le z borima dvema člankoma, namreč o Dominiku Sriencu (v slovenščini) in Eleni Messner (v nemščini).

Glede števila omemb v pomembnih literarnobiografskih in enciklopedičnih delih najbolj izstopata Maja Haderlap in predvsem Florjan Lipuš. Slednjega namreč upošteva celo delo *Kritisches Lexikon der fremdsprachigen Gegenwartsliteratur*, katerega namen je zajemati vse pomembne avtorje in vsa pomembna dela svetovne literature, med katera Lipuša potemtakem kanonično povzdigne. M. Haderlap³ in Lipuš⁴ sta zajeta tudi v Brockhausu, eni najpomembnejših enciklopedij v nemškojezičnem prostoru. Čeprav sta oba avstrijska državljana, je le M. Haderlap označena kot avstrijska pisateljica. Tukaj se poraja domneva, da je za izbiro oznake najbrž odločilen jezik, v katerem oseba ustvarja. Če pa pomislimo na to, da je M. Haderlap do leta 2011 pisala tudi v slovenskem jeziku, domneva vendarle ne bo zdržala. Razloge za razlike v označevanju bo torej bržkone treba iskati še drugje.

Biografsko prikazovanje med lastno in tujo podobo

Oglejmo si torej, kako so izbrani koroškoslovenski avtorji opredeljeni na portalu, ki ima glede narodnostnih oznak jasno določene smernice: Tako nemškojezična⁵ kot tudi slovenska⁶ Wikipedija zahtevata, da se po imenu osebe navaja državljanstvo. V tem okviru bi glede koroškoslovenskih avtorjev pričakovali enoumno sliko, a dejstva so daleč od tega: medtem ko se nemškojezični avtorji tega pravila držijo in vse označujejo kot avstrijske pisatelje, poznajo slovenski uporabniki repertoar pisanih oznak.

³ <https://brockhaus.at/ecs/enzy/article/haderlap-maja> (dostop 28. 5. 2018)

⁴ <https://brockhaus.at/ecs/enzy/article/lipus-florjan> (dostop 28. 5. 2018)

⁵ https://de.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Formatvorlage_Biografie (dostop 28. 5. 2018)

⁶ https://sl.wikipedia.org/wiki/Wikipedija:Slogovni_priro%C4%8Dnik/Biografije (dostop 28. 5. 2018)

Nemškojezična Wikipedija	Avtor	Slovenska Wikipedija
»österreichischer Richter, Wissenschaftler und Schriftsteller«	Ferk, Janko	»slovensko-avstrijski pravnik in pisatelj«
»österreichische Schriftstellerin. [...] die Kärntner Slowenin [...]«	Haderlap, Maja	»dvojezična avstrijsko koroška slovenska pesnica in pisateljica«
»Kärntner slowenischer Schriftsteller, Lyriker, Literaturwissenschaftler und Übersetzer aus Österreich«	Hafner, Fabjan	»slovenski prevajalec, pesnik in literarni zgodovinar«
»österreichischer Maler, Dichter und Übersetzer, der ausschließlich slowenisch schreibt«	Januš, Gustav	»slovenski pesnik, slikar in prevajalec na avstrijskem Koroškem«
»ein österreichischer Dichter [sic!] und Schriftsteller, der auf Slowenisch publiziert«	Lipuš, Florjan	»slovenski zamejski pisatelj in prevajalec«
»eine österreichische Lyrikerin«	Lipuš, Cvetka	»avstrijska pesnica slovenskega porekla«
»ein österreichischer Schriftsteller und Kärntner Slowene«	Messner, Janko	»avstrijski koroškoslovenski pisatelj [...]«
-	Oswald, Jani	»slovenski zamejski pesnik in esejist«

Vsi citati so prevzeti iz biografskih člankov dotičnih oseb. (Dostop 28. 5. 2018)

Tudi na slovenski Wikipediji torej jezik ustvarjanja ne more biti edini kriterij za opredeljevanje, saj je Cvetka Lipuš, ki piše samo v slovenskem jeziku, označena kot »avstrijska pesnica«, medtem ko sta Hafner in Oswald, ki sta izdala pesniške zbirke v obeh jezikih, deležna oznake »slovenski (zamejski) pesnik«. Zanimivo je tudi, da slovenska Wikipedija v člankih o Ferku, M. Haderlap, Hafnerju, Lipuš in Oswaldu v infopolju osebe poleg avstrijskega navaja še jugoslovansko državljanstvo. Na biografska prikazovanja torej vplivajo tudi narodni interesi, vendar v tem primeru ne gre samo za vprašanje narodnostne oznake, ampak tudi za vprašanje pripadnosti literarnemu sistemu. Koroškoslovenski avtorji v tem smislu predstavljajo problem tako za slovenski kot tudi za avstrijski literarni prostor. V obeh državah so v preteklosti namreč sprožili razpravo o tem, kdo sploh je avstrijski oz. slovenski pisatelj. Tako se glasi naslov odmevnega

eseja Erice Johnson Debeljak (2013): »Ali bi se zrušilo nebo, če bi kresnika dobila Maja Haderlap? Kdo sme biti slovenski pisatelj?« Podobno vprašanje se je pojavilo tudi, ko so Florjanu Lipušu zavrnilo dodelitev velike avstrijske državne nagrade za literaturo z utemeljitvijo, da ne piše v nemščini (Jandl 2017). Lipuša je v tem primeru mogoče označiti celo kot povratnika, saj je tovrstne preglavice povzročil že v okviru podelitve nagrade Franza Nabla, katere statut so prav zaradi Lipuša morali spremeniti. Problematika tudi pokaže, da je delež avtorjev pri biografskih prikazih omejen. Ti se na tovrstna vprašanja opredeljevanja namreč odzivajo zelo različno, kot bomo videli v nadaljevanju.

Florjan Lipuš je pravzaprav edini avtor, ki se je vseskozi opredeljeval zelo enoumno, in sicer kot slovenski pisatelj (kot je npr. nedavno poudaril v dokumentarnem filmu *Vom Glück des Schreibens*, od 9:36 dalje). Kljub temu ga v nemškojezičnih medijih pogosto označujejo kot avstrijskega pisatelja (čeprav ga očitno ne morejo popolnoma sprejeti kot takega, kot smo ravnokar videli), a tudi slovenska medijska javnost velikokrat ne premore enoumnih oznak, in ga imenuje »koroškoslovenski«, »zamejski«⁷ ali »slovenski pisatelj na avstrijskem Koroškem« – Lipuš se potemtakem giblje v nekakšnem vmesnem biografskem prostoru, med avstrijskim in slovenskim pisateljem. M. Haderlap v nemškojezičnih medijih praviloma velja za avstrijsko avtorico, še posebej po objavi *Angela pozabe*. V nasprotju z nemškojezičnim prostorom pa je slovensko javnost z odločitvijo za nemščino kot jezik ustvarjanja postavila pred precejšnje težave, kot lahko beremo v intervjuju za časopis *Dnevnik*:

Vas smem imenovati slovenska avtorica, se smemo vašega uspeha v Sloveniji veseliti na ta način, četudi ste roman napisali v nemščini?

(smeh) Lahko, ja, saj sem Slovenka in do te knjige sem pisala izključno v slovenščini.

V nadaljevanju pa pokaže, da se – v nasprotju z novinarko – sama s takšnimi vprašanji sploh ne beli glave:

Zdaj pa ste avstrijska pisateljica! (smeh)

... da, zdaj sem vse! (Lesničar Pučko 2011: 26)

⁷ Pojem *zamejski* se v zvezi s koroškimi Slovenci pravzaprav pojavlja bolj redko, saj se v koroškoslovenskem kontekstu nikoli ni zares uveljavil (Leben 2017: 73).

Tudi z izdajo svoje prvo izključno v nemščini napisane pesniške zbirke *Dolgo prehajanje* je izzvala podobne odzive. Tako se Dobnik (2016: 196) sprašuje: »Je Maja Haderlap po izidu romana *Angel pozabe* v nemščini in po zbirki pesmi v nemščini »dolgo prehajanje« postala avstrijska pisateljica in pesnica?« V nadaljevanju sicer relativira, da »je takšno spraševanje o razlogih preselitve v drug jezik neumestno«, a vseeno dodaja, da »kot pesnik pa, ki ravno tako pišem v slovenskem jeziku, avtorici izrekam priznanje ter hkrati obžalujem izgubo zelo pronicljive ter rafinirano senzibilne ustvarjalke.« S tem torej na nek način implicira, da je M. Haderlap z odločitvijo za pisanje v nemškem jeziku nekako vendar opustila slovenski literarni prostor. Da je vprašanje opredeljevanja več kot le vprašanje pripadnosti določenemu narodu ali literarnemu prostoru, temveč pomenljivo vprašanje identitete, ponazarja primer Cvetke Lipuš. Nedavno jo je novinarka *Dnevnika* v intervjuju namreč vprašala, katero zastavo bi izobesila na svoji hiši, če bi morala izbrati:

To me dejansko večkrat vprašajo, ko gostujem kot pesnica v tujini: »Kaj naj napišemo: Avstrija, ZDA, Slovenija?« Vedno rečem, da Slovenija. Kar so mi v Avstriji včasih malce zamerili. Ko sem še živel na Koroškem, sem se navadno opredelila za avstrijsko-slovensko pesnico, občasno brez geografske oznake »koroška«. Več v srednjeevropskem prostoru ni bilo treba razlagati. A ko so me v ZDA vprašali, od kod sem, mi je bilo jasno, da mi bo odgovor »iz Avstrije« vzel družinsko zgodovino. Kajti njihova najmočnejša konotacija z Avstrijo je druga svetovna vojna, zločini druge svetovne vojne. Nenadoma sem se znašla v položaju, da moram prevzeti oziroma mi je prisojena tuja zgodovina, zgodovina storilcev, s tem bi zavrgla zgodovino skupnosti, ki ji pripadam. Moja družina je tako kot mnogi Slovenci na Koroškem žrtev druge svetovne vojne. (Pišek 2016)

Kot zadnji primer navajam še Janka Ferka, ki pokaže, kako zelo je biografsko prikazovanje odvisno od konteksta. Sam se namreč vedno opredeljuje kot dvojezični avtor, ki piše v obeh deželnih jezikih na Koroškem.

Moja identiteta je povsem jasna. Jaz bi rekel, da sem Korošec in Slovenec, kot koroški Slovenec pa sem pripadnik avstrijskega naroda. Koroški Slovenci smo del tega avstrijskega naroda, ki nedvomno obstaja, jaz pa sem v tem smislu koroški Slovenec in Avstrijec hkrati. Tudi za svojo literaturo želim, da bi jo kot tako dojemali. Sem pisatelj, ki je del koroškoslovenske literature, vendar ne želim, da me reducirajo zgolj na to. Prav tako želim živeti v avstrijski – ali v širšem smislu gledano – v nemški literaturi, kot nemško-in slovensko pišoč pisatelj. To zame pomeni dvojezični pisatelj. (Wischenbart 1988: 147–148; prevod F.K.)

Ferk je v zadnjih dveh desetletjih pisal predvsem prozo in (poljudno-) znanstvene knjige v nemščini, od katerih jih je v slovenščini izšlo le nekaj, slovenske pesmi pa je objavil samo še v večjezičnih zbirkah. Na spletni strani založbe Styria, pri kateri je izdal že več knjig v nemščini, tako najdemo biografijo, iz katere nikakor ne moremo razbrati, da gre za avtorja s kakršnokoli povezavo do slovenščine ali Slovenije:

JANKO FERK (Prof. dr.), rojen leta 1958 v Škocjanu v Podjuni, je študiral pravo, nemško filologijo in zgodovino na Univerzi na Dunaju. Je pravnik, pisatelj in literarni raziskovalec v Celovcu. Doslej je objavil več kot 30 knjig, za kar je prejel številne nagrade in priznanja. V založbi Styria sta nazadnje izšla roman o Sarajevu »Der Kaiser schickt Soldaten aus« in pesniška zbirka »Brot und Liebe«. (<https://www.styriabooks.at/info/autoren/janko-ferk>)

Tudi na portalu *dobreknjige.si* Ferka ob predstavitvi prevoda njegovega romana *Cesar je vojsko odposlal* krstijo za »avstrijskega pravnika in pisatelja« (Mavrič 2017) in mu prav tako ne pripisujejo nobene slovenskosti. Če iz tega sklepamo, da je njegova težnja k ustvarjanju v nemščini pustila posledice tudi v opredeljevanju s strani drugih akterjev v literarnem polju, nas članek o njegovi biografiji Ulricha Habsburg-Lothringna postavlja na laž. Naslov članka namreč naznanja, da si je Habsburg »za svojega biografa izbral Slovenca« (Varga Novljan 2012). Kaj lahko torej iz tega sklepamo? Sklep je podoben kot v prejšnjem poglavju: Biografsko prikazovanje je odvisno od številnih različnih dejavnikov: narodni in drugi interesi, sodelovanje z literarnim prostorom, lastno in tuje opredeljevanje, kontekst in nenazadnje tudi *story-telling*. Vsakršno izjavo o njem je torej treba podati z znatno mero previdnosti. Nedvomno pa gre trditi, da koroškoslovenski avtorji za biografska prikazovanja predstavljajo problem. Tako slovenski kot tudi nemškojezični prostor si koroškoslovenske avtorje namreč lastita, obenem pa jih tudi zavračata. Obratno pa tudi biografska prikazovanja predstavljajo problem za koroškoslovenske avtorje: Vsakršno opredeljevanje s seboj prinaša tudi posledice, ki so včasih lahko zanamrljive, včasih pa dokaj pomenljive narave.

Koroškoslovenski avtorji in biografska legenda

Pojem *biografska legenda* je v 1920ih letih uvedel ruski literarni teoretik Boris Tomaševski: biografsko legendo razume kot nekakšno tretjo avtorsko instanco poleg empiričnega in implicitnega avtorja; gre za javno podobo, ki jo avtor z različnimi postopki tvori sam in ki posreduje med javnostjo in literarnim delom ter se razlikuje od njegove dejanske biografije. Po razglasitvi smrti avtorja se je literarna veda načeloma izogibala tovrstnim teorijam, zaradi česar je tudi Tomaševskijev koncept bolj ali manj utonil v pozabo, vendar so te v zadnjem času spet deležne večje pozornost (Leucht in Wieland 2016: 7–8; 31–32). Tako sta se Leucht in Wieland leta 2016 ponovno lotila Tomaševskijevega koncepta in opozorila na vidike, ki bi bili potrebni nekakšne aktualizacije. Mdr. sta opozorila, da gre tudi pri ustvarjanju biografske legende za večakterski proces, saj je lahko pogojeno z različnimi zunanjimi vplivi, hkrati pa gre še za odziv avtorja na svoje okolje. Prav tako obstajajo procesi ustvarjanja biografske legende, na katere niti sam avtor nima več vpliva, npr. v okviru promocijskih in založniških postopkov (prav tam: 20–21). V vse te procese je moč všteti tudi opredeljevanja, kakršna sem obravnaval v prejšnjem poglavju, saj prav tako vplivajo na avtorjevo javno podobo. V nadaljevanju pa želim v zvezi z biografsko legendo opozoriti še na drugačen vidik: Avtorji na svoja biografska prikazovanja namreč vplivajo ne samo z opredeljevanjem svoje pripadnosti literarnemu sistemu in/ali narodu, temveč vanje posegajo tudi na drugačne, bolj neposredne načine. Omenil sem že prej, da nekaj biografskih del in platform temelji na principu sodelovanja – avtorji imajo možnost, da podatke o sebi prispevajo sami. S tem se jim hkrati odpira priložnost, da si ustvarjajo svojo biografsko legendo in si pripisujejo biografsko relevantnost, ki morda ni v skladu z njihovim dejanskim literarnim uspehom oz. kakovostjo njihovega dela. Že uredništvo dela *Slovenska književnost* opozarja, da obsega posameznih člankov ne gre razumeti kot oceno literarnega dela, saj je pogojen s količino zunanjih dejstev in okoliščin, ki jih je treba upoštevati (Kos, ur. 1996: 6). Navkljub temu pa obsežne biografije na bralca vsekakor naredijo vtis večje relevantnosti posameznega avtorja, saj pogosto ne pozna ozadij biografskega prikazovanja in avtorjevega položaja v literarnem polju. Eden avtorjev, ki si zelo prizadeva ozaveščati javnosti o svojem ustvarjanju, je prav Ferk. Njegova stran na portalu *literaturport.de*, ki temelji izključno na podatkih, ki jih avtorji prispevajo sami, je namreč ena najobsežnejših na celem portalu.⁸ Tudi njegov članek v *Kürschners deutscher Literatur-Kalender* zaseda

⁸ <http://www.literaturport.de/Janko.Ferk/> (dostop 28. 5. 2018).

več kot pol strani,⁹ leta 2009 pa je njegova hči izdelala bibliografijo njegovih objav,¹⁰ ki je v obsegu 66 strani izšla v tematski številki revije *Fidibus*, namenjeni prav njemu. Takšna močna navzočnost je vsekakor lahko zavajajoča, vseeno pa bi bila trditev, da gre za ustvarjanje lažne podobe, povsem neupravičena, saj je dejansko toliko napisal.

Nekoliko drugačen primer ustvarjanja biografske legende je Janko Messner. Ta je v svojem opusu vseskozi obravnaval lastno življenje in svojim delom tudi dodal biografije, kot ju vidimo spodaj.

Geboren auf dem Lande, beim Peter in Dob, am 13. Dezember 1921, ist seinem Vatersnamen nach Janko-Messner (heute wieder Dr. Paul Helmut Schürmann) unfreiwillig mitgewirkt als Mitglied eines Strafbataillon letzten Kriegswinter der SS ein paar Kugeln verpaßt bekommen – in riesigen Jankewald hinter Klagenfurt, von den amerikanischen Besatzern neuer aufgekühlt, in ihrem Lazarett von lebenswichtigen Schwerekräften kräftig Beine gestützt und ins Zivilleben entlassen, in Dob bei der heiligen Lucia R. Churchhill und Stefan Dank gegangen für den Sieg, von englischen Geistes Thurm-Vakanzinschen Schicksal in Bleiburg/Pöberk wegen Lebensweh nach Freil. Menschenwürde ins Kitzchen gesteckt, in Villachermarkt/Bloke von PSS eight months aufgebrennt erhalten, mit Hilfe des treuen Besizers Frau Freundin Mike Reine und des mutigen Nachbarn Vlasen Pong aus dem tempestal Maria Sual Gopal (Svetaj) gefahren, in Dravograd von der Jugendton zum Deserteur gestempelt, im Nachkriegs-Ljubljana Freund und hundert Uni-Diplom organisiert, im Tia-Gymnasium in Ravne na Koroškem ständigen Meister für Slowenisch, Deutsch und Französisch gewesen, nach der Rückkehr ins «christlich-ökumenisches» Kärnten-Korvatski daselbst als Kommunist beschimpft, von den Gefährten Z., den verdienstvollen Polit-Korpsen, aus dem Dienst in ihrem Sekretariat geküert, am Nikolausabend mit der Familie auf die Tarnvater Straße gesteckt, sieben Jahre am Hungerfach «Selbstschicksal» nagernd, indem von Helmut Erwin Pabst, dem letzten humanistischen Sozialdemokraten in Kärnten, aus der Klagenfurter Gasse aufgedruckt und zur Zeit ins Slovenske Gymnasium gesteckt, dort nach 18 Jahren Schuldienst hinausgeworfen, in Frühpension untergetrennt, nach 15

(Messner 1998: 298)

JANKO MESSNER

geboren am 13. Dezember 1921 in Dob/Aich bei Bleiburg/Pöberk, Kärnten.

Gymnasium in Klagenfurt/Celovec und St. Paul im Lavanttal.

Deutsche Wehrmacht, Strafbataillon, schwerverwundet.

Nach dem Krieg Slovenistik in Ljubljana, Honorarprofessor am Gymnasium in Ravne na Koroškem, Jugoslawien.

1955 Rückkehr – mit Familie – nach Österreich. Hier als politische persona non grata über sechs Jahre arbeitslos. Übersetzer aus dem Deutschen ins Slowenische und umgekehrt.

Schließlich mit Hilfe des Hofrates Erwin Pabst, des letzten großen Humanisten in der SPÖ, doch Lehrer am Gymnasium für Slowenen/Gimnazija za Slovence in Klagenfurt/Celovec in den Fächern Slowenisch, Deutsch, Französisch und zeitweise auch Latein. 1980 frühpensioniert.

Wohnhaft in Osojnica/Zwanzgerberg, 9065 Ebental/Zrečec bei Klagenfurt/Celovec.

(Messner 1991: 65)

Medtem ko leva biografija tako s svojo grafično podobo kot tudi zaradi svojega humorističnega sloga dokaj očitno oddaja fikcijske signale, jih je v drugem primeru še bistveno težje prepoznati. Po svoji podobi namreč spominja na običajno biografijo oz. na članek v enciklopedičnem delu, le dve zelo subjektivni izjavi (»politična persona non grata«; »zadnjega velika humanista v avstrijski socialnodemokratski stranki«) dajeta slutiti, da na delu najbrž ni bil nepristranski biograf. To je lahko problematično takrat, ko takšne biografije drugim služijo kot vir, kot se je v Messnerjevem primeru zgodilo že velikokrat. Tako v njegovih besedilih kot tudi v njegovih lastnih biografijah

⁹ Kürschners deutscher Literatur-Kalender 2012: 252–253.

¹⁰ Ferk, Anna Katharina, 2008: Janko Ferk Werkverzeichnis. Wissenschaftliche und literarische Veröffentlichungen sowie wissenschaftliche Vorträge und literarische Lesungen. *Fidibus. Fest.Schrift für Janko Ferk* 36, št. 3–4, str. 52–118.

namreč naletimo na trditev, da je bil med drugo svetovno vojno premeščen v kazenski bataljon. Ta podatek najdemo na nemški in slovenski Wikipediji,¹¹ prav tako se pojavlja v različnih biografijah, npr. v nekrologu, ki ga je napisala avstrijska tiskovna agencija APA in je po njegovi smrti krožil po vseh večjih avstrijskih časnikih. Avstrijski zgodovinar Peter Pirker se je v leta 2010 objavljeni študiji posvetil usodam treh koroških Slovencev, ki so se med drugo svetovno vojno poskusili izogniti služenju v nemški vojski, med katerimi je bil tudi Messner. Tudi Pirker se v svojem članku sklicuje na Messnerjeva avtobiografska besedila, vendar je o Messnerjevi usodi v nemški vojski poizvedoval tudi v nemškem arhivskem uradu *WASt*, ki je postregel z informacijo, da o morebitni premestitvi v kazenski bataljon nimajo podatkov. Messner je v pogovoru s Pirkerjem nato povedal, da so mu ruski vojaki med poskusom pobega zaklicali, naj prebегne na njihovo stran, saj vejo, da služi v kazenskem bataljonu (Pirker 2010: 110; 115). Trditev, ki jo je Messner v svojih besedilih večkrat izrekel popolnoma samoumevno, torej ne temelji na zanesljivih virih. Ali je pri njegovi enoti res šlo za kazenski bataljon, najbrž ne bomo izvedeli nikoli, vsekakor pa je podatek treba jemati z določeno previdnostjo. V Messnerjevem primeru je prišlo tudi do zunanega posega v biografsko legendo. V že omenjenem nekrologu namreč beremo tudi, da se je Messner leta 1955 preselil nazaj v Avstrijo zato, ker naj bi imel težave z jugoslovansko tajno policijo UDBA (APA 2011). Podatek se je takrat pojavil prvič – ne vsebujejo ga ne biografije ne Messnerjeva besedila, v članku pa prav tako ni podatka o morebitnih virih. Messner je leto 2007 zavračal očitke o sodelovanju z UDBO (Lausegger 2009: 7), kljub temu ga Leljak (2017: 20) navaja med rezervnimi in opuščeniimi sodelavci SDV, prav tako je na seznamu nekdanjih sodelavcev UDBE, ki ga je objavila Skupnost koroških Slovencev (*Udba-Slowenen in Kärnten* 2013). Zato sem se leta 2018 obrnil na avstrijsko tiskovno agencijo, ki mi je obljubila, da bo avtorju nekrologa posredovala moje povpraševanje, vendar do danes nisem prejel pojasnila, od kod je informacijo črpal. Tudi ta podatek je v nadaljevanju preniknil v različna biografska prikazovanja, mdr. spet na nemško Wikipedijo.

¹¹ Članek v nemščini je sicer označen kot škrbina in z zahtevo po navedbo ustreznih virov.

Sklep

Kot smo videli, so biografski prikazi pisateljev odslikave njihovega literarnega ustvarjanja; samoopredeljevanja, izbira jezikov in interakcije s posameznimi literarnimi sistemi na različne načine vplivajo tudi na njihove biografske prikaze. Čim se avtor oddaljuje od nekega literarnega prostora, s katerim je v kakršnem koli smislu povezan – bodisi zaradi porekla bodisi zaradi jezika, v katerem piše – tem večja je možnost, da bo njegovo poreklo v njegovih biografskih prikazih zapostavljeno ali zamolčano. Poleg že navedenega Ferka velja v tej zvezi opozoriti še na Eleno Messner, ki piše izključno v nemščini in s slovenskim literarnim prostorom skorajda ne sodeluje, poleg tega od vseh knjižnic v Sloveniji hrani le Mestna knjižnica Ljubljana eno njenih knjig, in sicer en sam izvod njenega romanesknega prvenca *Das lange Echo*. V slovenski medijski javnosti o njej – razen prireditvenega vabila Univerze v Mariboru, kjer je označena kot avstrijska pisateljica¹² – sploh ni podatkov, v nemškojezičnem prostoru pa ne obstaja noben biografski prikaz, ki bi vseboval kakršenkoli podatek o njenem koroškoslovenskem poreklu. Tako E. Messner kot Ferk sta bila v Sloveniji označena kot avstrijska avtorja – gre za zgovoren pokazatelj odnosa slovenskega literarnega prostora do neslovenskih besedil slovenskih avtorjev. Trdim namreč, da v časih, ko so koroškoslovenski avtorji še pretežno ustvarjali v slovenskem jeziku in aktivneje sodelovali s slovenskim literarnim prostorom, najbrž noben slovenski pisec ne bi prišel na idejo, da bi koroškoslovenskega avtorja označil kot avstrijskega pisatelja. Medtem ko je dokumentov, ki pričajo o povezanosti s koroškimi Slovenci, v Ferkovem primeru več kot dovolj, je v primeru Messnerjeve edini tovrstni dokument članek na koroškoslovenskem spletnem portalu *slolit.at*. Ta se razume kot »baza osnovnih podatkov o koroškoslovenskih avtoricah in avtorjih v 20. in 21. stoletju« (*Kaj in kdo je slolit.at?*), v svojo bazo pa vključuje tudi avtorje, ki po rodu niso koroški Slovenci. Poleg Vinka Ošlaka in Anite Hudl tukaj posebej izstopa mlajša generacija pesnikov, ki ji pripadata npr. Amina Majetić in Aljaž Pestotnik. Oba prihajata z Jesenic in sta na Koroškem obiskovala srednjo šolo ter se tudi sama zavestno označujeta kot koroškoslovenska avtorja, ker sta se literarno uveljavila na avstrijskem Koroškem.¹³ Zanimiv primer tovrstnega

¹² <https://www.facebook.com/UKMknjiznica/posts/134530005557827:0> (dostop: 28. 5. 2018)

¹³ Informacije črpam iz intervjujev, ki smo jih z avtorjema vodili v okviru projekta na Univerzi v Gradcu (gl. opomba 28).

uvrščanja med koroškoslovenske avtorje je tudi avstrijski prevajalec slovenske literature Erwin Köstler, ki je večino svojih prevodov izdal v celovški založbi Drava, sicer pa nima prav nobenih slovenskih ali koroškoslovenskih korenin. Kljub temu v biografiji, priloženi članku Denisa Poniža o Köstlerjevi prevajalski dejavnosti iz leta 2012, izvemo, da naj bi bil Köstler koroški Slovenec. Če se za sodobno literaturo koroških Slovencev torej domneva, da jo ti pišejo v »nadregionalnem interakcijskem literarnem prostoru«, kot smo ga obravnavali v literarnoraziskovalnem projektu o dvojezični literarni praksi koroških Slovencev¹⁴, bi enako lahko trdili za njihove biografske prikaze: ti so rezultati neke vrste biografskega interakcijskega prostora, ki sega čez državne in jezikovne meje in je odvisen od raznih interakcij vpletenih akterjev.

Tudi v primeru koroških Slovencev torej velja Schweigerjeva trditev, da »življenjske zgodbe, ki prekoračujejo več državnih in pogosto tudi jezikovne meje, biografiko postavljajo pred znatne izzive, hkrati pa omogočajo tudi oranje ledine« (2010: 23). Biografski prikazi koroških Slovencev so namreč zgovorni dokumenti o literarni praksi avtorjev, ki ustvarjajo na stičišču oz. obrobju dveh literarnih sistemov, o njihovem odnosu do teh sistemov *in vice versa*. Pričujoča študija se je lahko dotaknila samo nekaterih primerov, vendar je pokazala večplastnost biografskega prikazovanja in njegov pomen zlasti v zvezi z manjšinskimi avtorji. Tako je lahko izhodišče za nadaljnje tovrstne raziskave, ki bi bile na doslej redko posejanem biografijološkem polju na Slovenskem vsekakor dobrodošle.

Literatura

- APA, 2011: Janko Messner 89-jährig gestorben. *Der Standard*, 27. 10. 2011. <https://derstandard.at/1319181359077/1921-2011-Janko-Messner-89-jaehrig-gestorben> (dostop 28. 5. 2018).
- DOBNIK, IVAN, 2016: Dolgo odhajanje. *Poetikon* 12, št. 69–70, str. 196–197.
- DOLGAN, MARJAN, 2014: *Literarni atlas Ljubljane: Zgode in nezgode 94 slovenskih književnikov v Ljubljani*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

¹⁴ Dvojezična literarna praksa na Koroškem po ukinitvi literarne revije *mladje* (1991) in njen položaj v nadregionalnem interakcijskem literarnem prostoru. Več informacij: <https://slawistik.uni-graz.at/sl/dvojezicna-literarna-praksa/>.

- DOLINAR, DARKO, 2001: Literarna veda in kritika. V: Jože Pogačnik idr. (ur.): *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS. Str. 509–568.
- ETZEMÜLLER, THOMAS, 2012: *Biographien: Lesen – erforschen – erzählen*. Frankfurt am Main idr.: Campus-Verlag.
- IVANIČ, MARTIN (ur.), 2011: *Slovenika: Slovenska nacionalna enciklopedija*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JANDL, PAUL, 2017: Dörfliche Engstirnigkeit V: *Die Welt*, 7. 1. 2017. https://www.welt.de/print/die_welt/kultur/article160956292/Doerfliche-Engstirnigkeit.html (dostop 28. 5. 2018).
- JAVORNIK, MARJAN (ur.), 1987–2002: *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JOHNSON DEBELJAK, ERICA, 2013: Bi se zrušilo nebo, če bi kresnika dobila Maja Haderlap? Kdo sme biti slovenski pisatelj? *AirBeletrina*. <http://www.airbeletrina.si/clanek/bi-se-zrusilo-nebo-ce-bi-kresnika-dobila-maja-haderlap-kdo-sme-biti-slovenski-pisatelj> (dostop 28. 5. 2018).
- Kaj in kdo je slolit.at? *Slolit.at*. http://www.slolit.at/start_sl/C9 (dostop 28. 5. 2018).
- KLEIN, CHRISTIAN (ur.), 2009: *Handbuch Biographie: Methoden, Traditionen, Theorien*. Stuttgart in Weimar: Metzler.
- KLEIN, CHRISTIAN, 2002: Einleitung: Biographik zwischen Theorie und Praxis. Versuch einer Bestandsaufnahme. V: Christian Klein (ur.): *Grundlagen der Biographik: Theorie und Praxis des biographischen Schreibens*. Stuttgart in Weimar: Metzler. Str. 1–22.
- KLEIN, CHRISTIAN, 2009a: Handbuch Biographie – einleitende Überlegungen. V: Klein (ur.) 2009, str. XII–XV.
- KLEIN, CHRISTIAN, 2009b: 'Histoire': Bestandteile der Handlung. V: Klein (ur.) 2009, str. 204–212.
- KMECL, MATJAŽ, 1976: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Borec.
- KOS, JANKO, KSENIJA DOLINAR in ANDREJ BLATNIK (ur.), 1996: *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kürschners deutscher Literatur-Kalender*, 2012. 68/1 = A–O.
- LAUSEGGER, JOSEF, 2009: Die Stasi lebt: Auch in Kärnten? Und die UDBA? *Kärntner Landsmannschaft* 9–10, str. 4–7.
- LEBEN, ANDREJ, 2017: Jeziki, žanri in prostori literature avstrijskih slovenskih avtorjev. V: Katja Kleindienst (ur.): *O slovenski književnosti v Italiji in Avstriji*. Ljubljana: Slovenska matica. Str. 64–74.
- LELJAK, ROMAN, 2017: *Špiclji udbe*. 3. M–Ž. Radenci: Društvo za raziskovanje zgodovine.
- LESNIČAR-PUČKO, TANJA, 2011: Zdaj sem vse: slovenska pesnica in avstrijska pisateljica! Maja Haderlap. *Dnevnik*, 27. 8. 2011, str. 26–27.

- LEUCHT, Robert in MAGNUS WIELAND, 2016: Dichterdarsteller: Prolegomena zum Konzept der biographischen Legende. V: Robert Leucht in Magnus Wieland (ur.): *Dichterdarsteller: Fallstudien zur biographischen Legende des Autors im 20. und 21. Jahrhundert*. Göttingen: Wallstein. Str. 7–33.
- MARINČ, MIHA, 2014: Biografsko raziskovanje in vprašanje spola *Spol.si*. <http://spol.si/wp-content/uploads/2014/09/Miha-Marin%C4%8D-Biografsko-raziskovanje-in-vpra%C5%A1anje-spola1.pdf> (dostop 28. 5. 2018).
- MAVRIČ, TATJANA, 2017: Franc Ferdinand versus Gavriilo Princip. *Dobreknjige.si*. <https://www.dobreknjige.si/Knjiga.aspx?knjiga=4042> (dostop 28. 5. 2018).
- MESSNER, JANKO, 1991: *Der Meldezettel: Kärntner Tryptichon II*. Ottensheim an der Donau: Edition Thanhäuser.
- MESSNER, JANKO, 1998: Avtor v podobah / Autobiografie. V: Janez Strutz in Jozej Strutz-Rosenzopf (ur.): *Vsebinska je oblika / Der Inhalt ist die Form: Zbornik / Almanach*. Celovec: Rapiel. Str. 294.
- MIHURKO PONIŽ, KATJA, 2018: *Literarna ustvarjalka v očeh druge_ga: Študije o recepciji, literarnih stikih in biografskem diskurzu*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici.
- PIRKER, PETER, 2010: »...den Dreck unterschreib ich nicht!«: Anton Kutej, Štefan und Janko Messner – drei Entziehungsversuche aus der Wehrmacht. V: Geldmacher, Thomas (ur.): *»Da machen wir nicht mehr mit...«: Österreichische Soldaten und Zivilisten vor Gerichten der Wehrmacht*. Wien: Mandelbaum. Str. 103–116.
- PIŠEK, MOJCA, 2016: Cvetka Lipuš: Ko hodim po Ljubljani, mi slovenščina zveni drugače kot vam. *Dnevnik*, 29. 3. 2016. <https://www.dnevnik.si/1042732722> (dostop 28. 5. 2018).
- PLAHUTA SIMČIČ, VALENTINA, 2015: Je Literarni atlas Ljubljane res enospolni priročnik? Knjiga pod udarom kritikov. *Delo*, 22. 10. 2015, str. 16.
- PONIŽ, DENIS, 2012: Skrbno načrtovani prevodi Ivana Cankarja: Avstrijski prevajalec Erwin Koestler nemško govoreči javnosti predstavlja delo Ivana Cankarja. *Delo*, 24. 1. 2012. <http://www.delo.si/kultura/knjizevni-listi/skrbno-nacrtovani-prevodi-ivana-cankarja.html> (dostop 28. 5. 2018).
- PORENTA, TITA, 2005: Zgodovina smo ljudje: Značilnosti slovenske biografike. *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 12, št. 1, str. 79–88.
- RICHTER, MYRIAM in BERND HAMACHER, 2009: Biographische Kleinformen. V: Klein (ur.) 2009. Str. 137–142.
- RUISS, GERHARD, 1995: Vorbemerkung: Zur Ausgabe eines 'Katalog-Lexikons' anlässlich des 'Österreich-Schwerpunktes bei der Frankfurter Buchmesse 1995'. V: Gerhard Ruiss (ur.): *Katalog-Lexikon zur österreichischen Literatur des 20. Jahrhunderts: 1. AutorInnen. Band 1. A–M*. Wien: IG Autoren – Autorensolidarität. Str. 5.

- SCHWEIGER, HANNES, 2009: Biographiewürdigkeit. V: Klein (ur.) 2009, str. 32–36.
- SCHWEIGER, HANNES, 2010: Polyglotte Lebensläufe: Die Transnationalisierung der Biographik. V: Michaela Bürger-Koftis, Hannes Schweiger und Sandra Vlasta (ur.): *Polyphonie – Mehrsprachigkeit und literarische Kreativität*. Wien: Praesens Verlag. Str. 23–38.
- UDBA-Slowenen in Kärnten. *Entudbafizierung*. 22. 2. 2013. <https://endudbafizierung.wordpress.com/2013/02/22/udba-slowenen-karnten/> (dostop 28. 5. 2018).
- VARGA NOVLJAN, ZDENKA, 2012: Habsburg je za svojega biografa izbral Slovenca. *Slovenske novice*, 8. 3. 2012. <http://old.slovenskenovice.si/novice/slovenija/habsburg-je-za-svojega-biografa-izbral-slovenca> (dostop 28. 5. 2018).
- VOJNOVIĆ, GORAN, 2012: *Čefurji raus!* Ljubljana: Študentska založba. <http://www.biblos.si/lib/book/9789612424572>.
- Vom Glück des Schreibens: Florjan Lipuš im Portrait*. 2017. Režija: Katja Gasser. Produkcija: ORF in 3sat. Verzija: 3sat Mediathek. <http://www.3sat.de/mediathek/?mode=play&obj=67266> (dostop 28. 5. 2018).
- WISCHENBART, RÜDIGER, 1988: »Meine Art Leben und die roten Rosen sind zweierlei« Kärntner slowenische Autoren und Literatur. V: Valentin Sima, Valentin Wakounig in Peter Wieser (ur.): *Slowenische Jahrbücher 1986–1988*. Celovec: Drava. Str. 139–154.

Podoba in pomen slovenskega jezika v Lipuševi literaturi

SILVIJA BOROVNIK

LITERARNA ZGODOVINA UČI, da pisatelju, kadar izjavi, da ne bo več pisal (Kramžar 2011), ne smemo verjeti. Lipuš je od časa, ko je za zaključek svojega opusa, za »sklepanje kroga s krepkejšo črto«, objavil prozno delo *Boštjanov let* (2003), napisal še *Poizvedovanje za imenom* (2013), *Mirne duše* (2015) in *Gramoz* (2017). Na poti k njegovi osemdesetletnici so torej izšle še tri knjige, ki pričajo ne le o njegovi pisateljski zmogljivosti, temveč tudi o tem, da ga še vedno zelo živo prizadevajo tako sodobni kot zgodovinski problemi koroških Slovencev v Avstriji. Lipuš jih obravnava tako, da jim na osnovi zapletanja v delno avtobiografske in delno domišljjsko ugnetenе zgodbe kaže obraz v kritičnem in brezobzirno razkrivajočem zrcalu. Glede na zgodbe iz preteklosti, zlasti tiste, ki se nanašajo na čas nacizma in deportacij koroških Slovencev v nemška koncentracijska taborišča, bralcem pričevanjso pripoveduje, da koroški Slovenci niso bili le tragične žrtve, temveč pogosto tudi kruti sosterilci. Med tedanjimi žrtvami je bila njegova mama, bila je med tistimi, ki so jih ovadili domačini in so bile nato v živinskih vagonih odpeljane v Ravensbrück, od koder se mnoge niso več vrnile. Lipuš opominja, da so bili tudi drugi mučeni, zasmehovani in zasramovani predvsem zato, ker so bili Slovenci. Sodili so v Hitlerjev program iztrebljanja vsega, kar je bilo slovensko, seveda tudi kulture in jezika.

Nekateri, ki so vojno preživeli, in njihovi poznejši mladi potomci, so otroci vojne, piše pisatelj v *Boštjanovem letu*. In opominja. Videti je, da se k temu opominu vrača predvsem zato, ker ga prizadeva izginjanje slovenskega jezika na Koroškem zlasti med mlajšo in srednjo generacijo, zelo boleče in ogorčeno pa občuti prestopanje koroških Slovencev v nemški jezik na področju njihovega literarnega ustvarjanja. Med drugo svetovno vojno, marsikdaj pa tudi po njej, je edina svoboda koroških Slovencev obstajala v ohranjanju njihovega jezika, piše pisatelj. O tem zgovorno pričajo tudi nekateri prizori iz romana

Maje Haderlap *Angel pozabe*, ki tematizira usodo babice, nekdanje zapornice v Ravensbrücku, pripoveduje pa tudi o zvestobi slovenščini ter o ohranjanju jezika in slovenske kulture med člani njene ožje družine. Toda ta roman je že napisan v nemščini, čeprav je pisateljica koroška Slovenka in je v slovensko literaturo vstopila kot slovenska pesnica, vendar tudi v novejšem času svojo literarno pot nadaljuje v nemščini. V »zgornjem jeziku«, kakor to imenuje Lipuš, in z zanikovanjem »spodnjega jezika«, to je slovenščine. Tak jezikovni prestop je za pisatelja nadvse problematičen. Njegova obsodba tega dejanja je zelo ostra, zanj je njen roman pričevanje o narodnem in jezikovnem odpadništvu: »Knjiga je zavrgla svoje borno poreklo in se preselila iz spodnjega jezika v zgornji jezik, uverjena, da bo od zdaj naprej izžarevala gosposkost in razkošnost.« (Lipuš 2013: 57)

Roman Maje Haderlap je za pisatelja žalosten dokaz za to, da se slovenščina na Koroškem izgublja tudi pri ljudeh, ki so sicer dovolj močni, nadarjeni in izobraženi, da bi jo lahko ohranjali. Izid romana Maje Haderlap v nemščini pa imenuje Lipuš »praznik razvalin« (Borovnik 2017: 77–78).

Pisatelj Florjan Lipuš je vse od svojega prvega romana *Zmote dijaka Tjaža* (1972) znan po svojem nespravljamem razmerju do katoliške cerkve, ki ji je poleg licemerja in neživljenskosti očital tudi udinjanje vladajočemu nemštvu, le-to pa je od Slovencev zahtevalo, naj se odpovejo svojemu maternemu jeziku. Slovenščina je že v Lipuševem prvem romanu nastopila kot prepovedani jezik, kot jezik, h kateremu so se slovenski dijaki v katoliškem zavodu zatekali naskrivaj kot k svojemu pribežališču, potem ko so zapustili svoje domove in jim od lastne identitete ni ostalo nič več. Znano je, da je roman napisan na avtobiografski podlagi, v njem pa prepoznavamo tudi generacijo tistih, ki so se na Plešivcu (nem. Tanzenberg) šolali sočasno z Lipušem (poleg njega še Erich Prunč, Valentin Oman, Peter Handke idr.). Zveza z resničnostjo je v tem romanu poudarjena, čeprav je fiksijsko predelana. Ti dijaki so na Plešivcu naskrivaj izdajali slovenski dijaški list *Kres*, po izstopu iz internata pa niso postali duhovniki, temveč so izbrali drugačne življenjske poti. Leta 1960 so v Celovcu začeli izdajati slovensko literarno revijo *mladje*, ki je prinesla sodobno ambicijo za razvoj slovenske književnosti na Koroškem, enainvajset let pa jo je urejal prav Florjan Lipuš. Revija je ves čas izhajala v slovenščini, objavljala pa je tudi prevode drugih del iz tujih jezikov v slovenščino.

Za ves Lipušev prozni opus je značilna njegova zvestoba slovenščini. Pisanje v slovenščini je namreč pomenilo upor zoper izginjanje slovenstva, njegova slovenščina pa nikoli ni ostajala le na sporočilni ravni, to je na ravni dnevnega in praktično sporazumevalnega jezika. Z rabo slovenščine je Lipuš opozarjal na njeno živost in sposobnost, da lahko v njej izrazi tudi najzahtevnejša tematska in slogovno eksperimentalno oblikovana sporočila, z rabo slovenščine je dokazoval njeno zgodovinsko zakoreninjenost, pa tudi spreminjanje skozi čas, pokazal je tako na njeno davninskost kot tudi na sodobno igrivost. Raziskovalci Lipuševega jezika so za njegovo raziskovalnost na področju slovenščine iznašli zanimiv izraz, pisali so namreč o pisateljevem arheološkem raziskovanju jezika (Strutz 1998: 79–109).

Lipuš je v vseh svojih poznejših delih, ki so bila napisana in objavljena po prvencu iz leta 1972, vztrajal pri slovenščini, trmasto pa tudi pri upanju, da se bo ta jezik ohranjal in razvijal v slovenski narodni skupnosti na Koroškem ter da se mu ljudje zaradi tržnih in drugih vsakdanjih interesov ne bodo odpovedovali. V enem od zrelih del, že v novem tisočletju, v pripovedi *Poizvedovanje za imenom* (2013), pa beremo pripovedovalčev pesimističen zaključek, namreč da njegov narod propada in da rešitve zanj ni, ker ne spoštuje več maternega jezika in ga ne uporablja več. Slovenci se po njegovem selijo v muzeje. Njegovo prepričanje je enoznačno: človek, ki govori nemško in tudi literarno ustvarja v nemščini, ni več Slovenec. Zanj je to »jabolko, ki se je zavalilo pod hruško« in »govedo, ki se je zateklo v konjerejčev hlev« (Lipuš 2013: 50). Lipuš obžaluje, da si koroški Slovenci sami zapravljajo svoj jezik.

Zanikovanje in posledično izginjanje slovenščine je tudi ena od tem v zadnjih dveh Lipuševih proznih delih, v *Mirnih dušab* in *Gramozu*. *Mirne duše* (2015) so zelo poetična knjiga o staranju, ki prinaša iskrev, pa tudi temnohumoren obračun z življenjem, obenem pa pomeni čutečo izpoved pripovedovalčeve ljubezni do žene, vse od prve sramežljive zaljubljenosti do mirne naklonjenosti in sožitja v zrelih letih. Besedilo je polno trpkih spominov na otroštvo, na materino smrt v koncentracijskem taborišču, na odhod v katoliški vzgojni zavod, na versko pranje možganov, ki se je pripovedovalcu uprlo, pa tudi na očetovo zaprtost vase in trdoto, na osamljenost. Nova Lipuševa proza je napisana lirično in pretresljivo, z nekaterimi nadrealističnimi motivi, pisatelj v njej tematizira misel na smrt, vendar obešenjaško samoironično in spokojno. V spremni besedi je velik poznavalec Lipuševe literature in eden od njenih

subtilnih prevajalcev v nemščino, pokojni pesnik Fabjan Hafner, zapisal: »[...] brez trohice dvoma ali pridržka lahko zatrdimo, da gre za avtorjevo najlepšo, jezikovno najbolj sočno in najgostejšo, najbolj pesniško spevno in slikovito nazorno, najbolj ganljivo in hkrati najbolj nežno stvaritev« (Hafner 2015: 73).

S to njegovo mislijo bi se lahko strinjali, če bi bile *Mirne duše* Lipuševa zadnja knjiga. Toda tej je sledila še pripoved *Gramoz* (2017), ki je Hafner žal ni dočakal, ker je mnogo prezgodaj umrl, pomeni pa vrh Lipuševe osebnopovedne lirčnosti, jezikovne pretanjenosti in mojstrstva, pa tudi ostre kritike zgodovine in sedanjosti na Koroškem v Avstriji. Toda obe deli sta med seboj povezani, kakor so nenazadnje med seboj povezane vse Lipuševe knjige, v katerih pisatelj, kakor priznava sam, »piše besedilo eno samo«, obravnava iste teme in motive, ki pa jih zdaj razširja, zdaj na novo osvetljuje, jih zariše z drugičnimi jezikovnimi sredstvi. Fabjan Hafner je zapisal, da jih Lipuš »prečisti kot rudo ali nafto« (Hafner 2015: 73).

Mirne duše prinašajo blagohumorno podobo starajočega se moškega, ki se prebujata iz spanja in se mu nekaj »bliska izpod njegovih prstov«. Motiv bliskanja postane nato povezovalni motiv spominjanja na otroštvo in mladost, na doraščanje, na prvo ljubezen, je simbol še živahnega življenja in pripovedovalčeve radoživosti. Pripovedovalec sam pa se sprašuje, od kod to bliskanje, kaj ga je porodilo. Njemu samemu se dozdeva, da bliskanje ni le odsev spomina na mladost, temveč tudi zaljubljenega, erotičnega razmerja do jezika, do njegove materinščine. So bliski posledica »premlevanja iskrive besedne kaše«, se sprašuje, je ta nenavadni pojav posledica njegovih jezikovnih iger, pisateljevanja? (Lipuš 2015: 11) Njegov spomin na mladost je tesno povezan z razmišljanjem o jeziku, o slovenščini: »Jezik ni samo sporočilo, temveč je tudi dejanje, je ukrepanje. Ko se poslužujemo jezika, z njim razgrinjamo svoje jedro, oznanjamo svojo značajnost, obračamo notranjost v zunanost.« (Nav. d.)

Pripovedovalec – pisatelj pa tudi dopušča, da je bliskanje nastalo zaradi njegove ogorčenosti spričo odtujevanja mladih materinščini – kar je nakazano v metaforičnem jeziku na mestih, ko piše o »mladičih, ki pobegnejo iz gnezda v drugo gnezdo«, ki »dajejo prednost tujerodnosti« (Lipuš 2015: 12). Toda tem mladičem, piše Lipuš, bodo v tujem gnezdu kmalu dali vedeti, da so odveč. Pri tem postreže z modrostjo: »Bolje gospodar grofije kakor hlapec kraljevine, bolje prvi v malem, a na svojem, kakor zadnji v velikem in na tujem.« (Nav. d.) Piše

torej o jezikovnih in narodnih odpadnikih, o »mladičih«, ki »v svojem važenju pozablajo, od kod prihajajo in komu so se izvalili« (nav. d.). Morda se starajočemu človeku zato bliska? Ker vidi v tako imenovanih literarnih zvezdah in jezikovnih prestopnikih spakljivo hrščenje, ker vidi tisto, česar drugi ne vidijo?

Pripovedovalec se v *Mirnih dušab* sprašuje, ali je to bliskanje odziv na ogenj krematorija, na spomin o tem, kako je umrla mati? Ali pa je bliskanje naznanilo njegove še žive strasti v starih letih? Ali pa je bliskanje spremljava njegovega razmišljanja o smrti in opomin na to, da je treba izkoristiti življenje, dokler je še? Nadrealistični motiv bliskanja v tem Lipuševem delu spominja na Tjaževo praskanje v *Zmotah dijaka Tjaža* (1972). In če je Tjaževo praskanje izražalo njegov odpor zoper nasilne dogme katoliške cerkve, lahko tudi motiv bliskanja razumemo podobno, saj gre za vnovično vračanje in zaokroženje literarnega motiva, ki pomeni odpor in upor, tokrat do slovenskega jezikovnega in narodnega odpadništva.

Poleg avtobiografskih tem, ki se v Lipuševi literaturi ponavljajo in razširjajo, pisatelj zapisuje tudi vedno nova izvirna in duhovita razmišljanja o jeziku: »Ko je beseda izustena, prebrana, zapisana, je zunaj na prostosti, razpre svoja krila in začne svoje življenje. [...] Beseda ni kobila, ki si jo izposodiš in jo vrneš po tem, ko si z njo preoral njivo. (Lipuš 2015: 22)

V pripovedi *Mirne duše* pisatelj bralcem polaga na srce, da je treba paziti na slovenščino, ki je razkošna in bogata. Tudi to prozno delo prinaša celo paletu najrazličnejših jezikovnih posebnosti, ki segajo v ljudski jezikovni pomnilnik. Taki so na primer frazemi, da je bil nekdo »ne krop ne voda«, da je bil čas, v katerem se je nekaj dogajalo, »čas, ko se je luna starala«, ali pa da je nekdo »kot gora, ki se je izogibata ptica in lisica« (Lipuš 2015: 9–17). Tu so ponovno pregovori kot »Bolje človek brez zvez, kakor zveze brez človeka.« Ali »Noč razpara vse, kar je dan napredel in napletel.«, nekatere pregovorne resnice pa so avtorsko duhovite: »Spanje je v žlahti s pokončevalko matildo.« (Nav. d.: 14.) Lipuš v svoj pripovedni jezik vpleta tudi narečne koroške izraze, na primer da je nekemu ušla »kaka hentano debela, kaka nasajena«, ali da »so se priganjale lerne in se jim je seno narajmalo«, nekateri od teh izrazov pa kažejo tudi na vpliv nemščine. Pisatelj je ljubitelj jezikovnih poigravanj kot npr. »švigašvaga z jezikom čez dva praga« ali »pozdrav ni bil na treske pleske uglašen«, »ni ga obešal na veliki bron« (namesto na zvon). Njegovo jezikovno iskateljstvo

dokazuje novotvorbeno živost in ustvarjalnost, ki jo zmore slovenščina: nekdo ima »pogrezninice v koži«, nekaj je »zazvizdalo«, nekdo »se je razhudičil«, ljubljeno dekle in žena je »podolgoličnica«, mrtveca najedajo »mrhobrbcí« itn. Njegova lirična proza je zaznamovana v ritmiziranih delih besedila z navadno trodelnimi stopnjevanji, npr.: »Ni bila tišina pred viharjem, tišina je bila vihar, vihar se je zdiljal v tišini in nemosti.« (Lipuš 2015: 49)

Lipuševa pripoved pa kaže tudi na to, da je beseda lahko nosilka laži, ki spremlja človekovo življenje. Take so na primer besede o tem, da med drugo svetovno vojno na Koroškem ni bilo prevozov domačink – jetnic v živinskih vagonih v nemška koncentracijska taborišča. Lipuš te besede-laži s svojo prozo razgalja, bralcu sporoča resnico in ga opominja, naj ne pozabi. *Mirne duše* pa so obenem ljubezenska izpoved, pisateljev magistrale, ki se podobno kot v Prešernovem *Sonetnem vencu* ob osebnih temah nanašajo tudi na temeljna vprašanja v zvezi s slovenskim narodom in identiteto.

V pripovedi *Gramoz* (2017) se skupina pohodnikov vrne v domačo vas s spominske slovesnosti v koncentracijskem taborišču, v enem od tistih, v kate-rega so prav iz njihovih krajev med vojno odvedli številne ženske, žene in matere, od katerih se mnoge nikoli več niso vrnile domov. V teh krajih pa je bilo v vsem povojnem času nekaj narobe, »nasajeno okolje se je otipavalo in ovohavalo«, ljudje so naskrivaj šepetali o prikritih zločinih. Toda udeleženci te spominske slovesnosti, na kateri naj bi počastili spomin na svoje prednike, se ne vrnejo več taki kot pred odhodom, »nemost taborišča se jih je oprijela« (Lipuš 2017: 6). Kot da bi se šele zdaj povsem zavedli dejstva, da so njihove matere in babice kot goveda naphali v živinske vagone, morda pa je med vožnjo v taborišče, pripominja groteskno pripovedovalec, skozi zamrežena okna uha-jalo tudi kravje mukanje. Kajti tudi njihov jezik, to je slovenščina, je bil »dober samo za v hlev« (nav. d.).

O tem zaničevanem in zasramovanem jeziku piše pripovedovalec, da ga naj-različnejši družbeni povzpnetniki tudi v sodobnosti zanikujejo in se ga sramu-jejo. Lipuševa beseda je v tem delu izostreno kritična. Vaščani zaradi vzpona do imenitnosti na svoje potomce ne prenašajo več izročila prednikov, svojega »duhovnega brašna«: »Otresejo se osnovnega, rodnega jezika, v katerem je nji-hovo življenje potekalo naravno, skladno, premočrtno, in ki je prežemal vsako vlakno njihove vsakdanjosti in se kot predivo razpregal po vsem, kar so počeli

in kar so opustili. (Lipuš 2017: 8) Verjamejo, da je njihova materinščina, to je slovenščina, primerna le za domačijsko rabo, za njihovo navidezno gospostvo pa ne. Toda pisatelj opozarja, da bodo za to svoje klečeplazenje pred tujim poželi le prezir. Ti ljudje bodo po njegovem vedno v pregnanstvu.

Pripoved se nato vrača k trpljenju žensk, ki so bile odpeljane v koncentracijska taborišča, vrača se v preteklost. Piše, da je strašljiva prerokba visela nad vsem slovenskim podeželjem, a da ji ljudje niso verjeli, čeprav so takrat nedaleč stran že rasla naselja iz lesenjač, nacističnih taborišč. Ljudje pa zloslutenjskih znamenj niso prepoznavali. Pisateljeva pripoved sledi nato ženski zgodbi iz teh taborišč – kako so jih najprej ostrigli in sezuli, jim vzeli osebnost in identiteto. Njegova zgodba se spričo njihovega trpljenja, ki je sledilo, in spričo številnih taboriščnih podob »pridelovanja smrti« širi v groteskno razsežnost, ki se odraža tudi v jeziku te pripovedi. V njej pripovedovalec nenehno izumlja nove in nove izraze, da bi le-ti kar najbolj natančno opisali nepopisno ponižanje in predsmrtno mučenje.

V taboriščnem kamnolomu, kjer so zapornice morale garati in v katerem je ostala tudi »pokamenela babica«, pa boga ni bilo. Lipuš zapisuje ta pribitek prepričano in opominjajoče.

Pisateljeva groteska je na takih mestih izraz skrajnega, nečloveškega trpljenja, toda ne le literarnih oseb, temveč tudi pripovedovalca samega. Je izraz njegove popolne zgroženosti nad okrutnostjo človeka. Pisateljeva bolečina v pripovedi, ki sredi opisov umiranja zarisuje hrepenenje jetnic po domu, se iz odstavka v odstavek stopnjuje tudi z jezikovnimi sredstvi, s katerimi so opisane krute podobe »družice smrti«, opisane so brezupno samotne in zapuščene ženske sredi kraja, na katerem »duše nimajo kam sesti« (Lipuš 2017: 36). Prav na mestu, ko zarisuje njihove končne, trpeče predsmrtno položaje, se Lipuš ponovno vrača k temi jezika, to je k materinščini. Piše, da je jezik umirajočega vselej materinščina in ironično pripominja, da se takrat »duše iz zmešnjave jezikov vračajo v svoj jezik« (nav. d.). Obenem pa ponovno in pomenljivo piše o tistih, ki so svoj materni jezik zatajili: »Tudi tisti prebežniki, ki so se iz samoljubja svojemu onezvestili in se pokorili tujemu, se v smrtni uri proti svoji volji vrnejo v svoj jezik.« (Nav. d.: 36)

V zadnjem delu svojega *Gramoza* se Lipuš ponovno vrača k pohodnikom, ki so se v domačo vas vrnili s spominskega obiska koncentracijskega taborišča.

Njih zdaj »skupek zgodb povezuje v nemost« (Lipuš 2017: 38). Pohodniki ne pojejo, temveč »pesem jočejo« (nav. d.: 41). To so otroci »iz tepežkih krajev«, taki, ki so jih v otroštvu topli očetje, učitelji in duhovniki. Taki tudi kot odrasli ne morejo jokati. Spremljajo jih »cicimimi«, okostnjaki in pepelnate postave iz taborišča. Babica, katere spomin sta otroka počastila v taborišču, pa je prevzela večno, netelesno obliko.

Vrnitev pohodnikov v vas zamaja složnost vaške skupnosti. Pohod po vrnitvi dobiva pošastne poteze, kajti spomin na to, da so bili ljudje v vasi sami zločinci, ki so med vojno ovajali svoje bližnje, oživi. Opozarja, da postanejo ljudje divjaki in morilci, če se jim le ponudi priložnost za to. Florjan Lipuš torej v *Gramozu* brezkompromisno sporoča zgodovinsko resnico, za katero želi, da se ohrani. V nadaljevanju pripovedi pa se ponovno vrača tudi k vprašanju ohranjanja slovenščine med koroškimi Slovenci. Ponovno piše o jezikovnem odpadništvu, ki vodi po njegovem v jezikovno brezdomstvo. Nekdaj so se pesniki in pisatelji učili iz jezika, ki je prihajal iz ljudskih ust, danes pa se le-ti obračajo proč od njega, jezik ljudstva se jim gnusi in jih ne zanima več. Zanje so danes pomembne le materialne dobrine, zavrgli so kulturo duha. Iz svoje duhovne dediščine črpajo le, kar jim godi, poslužujejo pa se je predvsem takrat, kadar jim koristi, kajti: »Vaški veter je razpihal materin jezik.« (Lipuš 2017: 61) in »Z jezikom je pometel božji veter [...]. Narodno občestvo je dotrajalo, narodno občestvo je ukinjeno, odpravljen, prodano.« (Lipuš 2017: 78) Slovenski jezik in duhovno dediščino ohranjajo le posamezniki. Ostali bodo le še sledovi nekdanje drugosti in drugačnosti, a tudi te bo prekril čas kot gramoz v taborišču.

Lipušovo doslej zadnje pripovedno delo *Gramoz* je nadvse trpka pripoved o izginjanju slovenstva. V njem je pisatelj zaokrožil svoj slavospev materinščini, slovenščini, ki pa je mlajše in tudi srednje generacije koroških Slovencev ne uporabljajo več. Florjan Lipuš zaključuje svoje pripovedno delo podobno kot Peter Handke dramo *Še vedno vihar*, ko naslika Slovence kot redko pleme, ki si ga prihajajo ogledovat radovedni tuji turisti (Handke 2010, 2011).

Florjan Lipuš je v svojem literarnem delu oblikoval visoko pesem slovenščini, v kateri je skušal poimenovati vse, kar se zdi na prvi pogled nepoimljivo. S pretanjenostjo lirskega mojstra in z ironičnostjo ostrega družbenega kritika opominja tako na zgodovinske krivice kot na novodobne zablode. Ob Tjaju je glavni junak njegovih literarnih del slovenski jezik. Temu je postavil

veličastni spomenik. Zlasti v zadnjih objavljenih delih pa je postavil spomenik tudi svoji umorjeni materi, ki so jo odgnali v taborišče, ko je bil star komaj šest let in za katero je v nekem intervjuju dejal, da mu ni zapustila nič drugega kot slovenski jezik. Pisateljovo bogato literarno delo pa priča, da mu je zapustila zelo veliko.

Literatura

- BOROVNIK, SILVIJA, 2017: *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. (Zbirka Zora, 123).
- HAFNER, FABIJAN, 2015: Spremnna beseda. V: Florjan Lipuš: *Mirne duše*. Str. 73–75.
- Handke, Peter, 2010: Immer noch Sturm. Frankfurt: Suhrkamp.
- Handke, Peter, 2011: Še vedno vihar. Celovec: Wieser.
- KRAMŽAR, BARBARA, 2011. Pisatelj Florjan Lipuš: Ljudje okoli mene so se zavili v molk, v molk se je zavila vsa dežela. *Delo*, (Sobotna priloga), 28. 5.
- LIPUŠ, FLORJAN, 2013: *Poizvedovanje za imenom*. Maribor: Litera.
- LIPUŠ, FLORJAN, 2015: *Mirne duše*. Maribor: Litera.
- LIPUŠ, FLORJAN, 2017: *Gramoz*. Maribor: Litera.
- STRUTZ, JOHANN, 1998: Florjan Lipuš. V: Strutz, Johann (ur.): *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*. 2. razšir. izd. Celovec: Hermagoras/Mohorjeva. Str. 79–109.

»Resnica zvena«: številni jeziki in njihove funkcije v dramskih besedilih Petra Handkeja

VANESSA HANNESSCHLÄGER

Uvod

PETER HANDKE, ROJEN LETA 1942 v Grebinju, živi danes v okolici Pariza: vrsto let je bila to edina informacija o avtorju, do katere so bralci njegovih del lahko prišli na zavihkih platnic.¹ Naj se nam zdi ta opis na prvi pogled še tako skromen, nam v resnici veliko pove: rojen med vojno v avstrijski provinci, na dvojezičnem območju, kot Avstrijec z izrazito zahodnonemškim priimkom živi obdan s francoskim jezikom na pragu neke svetovne prestolnice in piše.

Tako kot njegovo okolje pa se je med zdaj že več kot petdesetimi leti ustvarjanja razvijalo in spreminjalo tudi pisanje Petra Handkeja. Pričujoči članek se ukvarja z vprašanjem, kakšno vlogo ima v delih Petra Handkeja »večjezičnost«, in kako se s časom odraža ter spreminja. Ker bi celotni opus del Petra Handkeja presegel okvire tega članka (bibliografija del, ki so izšla v knjižni obliki, objavljena na spletni strani *Handkeonline*, obsega skoraj sto enot, pri čemer več kot trideset del, ki jih je Handke prevedel, sploh ni prištetih), se bomo osredotočili na izbrana odrska besedila, da bi ponazorili vstop in razvoj večjezičnosti v Handkejevih besedilih: Odrski prvenec *Publikumsbeschimpfung* (Zmerjanje občinstva) in obe krajši v istem času nastali govorni drami *Weissagung* (Prerokba) in *Selbstbezichtigung* (Samoobdolžitev), »dramatična pesnitev« *Über die Dörfer* (Čez vasi), ki je nastala med Handkejevo poetološko krizo in na prelomu okoli *Langsame Heimkehr* (Počasna vrnitev), ter njegovo najnovejšo

¹ Dikcija se občasno rahlo spreminja; tukaj je dobesedno navedeno besedilo z zavihka knjige *Die Unschuldigen, ich und die Unbekannte am Rand der Landstrasse* (Berlin: Suhrkamp 2015).

odrsko delo *Die Unschuldigen, ich und die Unbekannte am Rand der Landstraße* (Nedolžni, Jaz in neznanka ob robu podeželske ceste), »drama v štirih letnih časih« in praznik večjezičnosti, ki mu ni para. Pričujoča analiza teh besedil bo temeljila na teoriji in metodi. V razdelku »teorija« predlagamo definicijo pojma »(več)jezičnost«, ki bi ustrezala svoji pojavnosti v Handkejevih besedilih. Pri »metodi« pa bomo predstavili podatkovno zbirko *Handke: in Zungen*, kjer so zbrana vsa mesta s tujejezičnimi elementi Handkejevih dramskih besedil in ki predstavlja pomembno orodje za pričujočo analizo.

Teorija: o pojmu jezičnosti

Začne se s težavo pri terminologiji. Kako poimenovati »jezikovno heterogenost nekega dela« (Helmich 2016: 14)? Enojezičnost in večjezičnost, lastnojezičnost in tujejezičnost, mono-, bi- in multilingvalnost so pojmi, ki se takoj zamajajo, kadar hočemo delati z njimi. »Zdi se mi, da je narava problema razvidna že v dejstvu, da so, karkoli drugega je lahko možno, vsi termini v sebi nepopolni in odvisni od drugih, da so lahko smiselni.« (Holquist 2014: 7) Težava pri zagati z jeziki, kot v nadaljevanju zapiše Bahtinov prevajalec Michael Holquist, je že sama predstava o tem »da sploh obstaja kaj takšnega, kot je en sam jezik« (prav tam), in tako lahko tudi znotraj domnevno enojezične paradigme z de Saussurom in Bahtinom povzamemo, da je »enojezičnost vselej fikcija« (nav. d.: 18). Tudi David Gramling opozarja na to, da »ni nikakor samoumevno, da lahko ločujemo med enojezičnostjo in večjezičnostjo, kajti ta ločitev predpostavlja pojem 'jezičnosti', predstavo torej, da obstajajo enoviti jeziki, ki jih je mogoče med seboj razlikovati in 'prešteti'« (Gramling 2017: 35).

O zgodovinskih pozicijah, motivacijah in etičnih implikacijah konceptov enojezičnosti, dvojezičnosti in večjezičnosti ter jezičnosti nasploh pa ni pisal zgolj Holquist, ti vidiki so obširno predstavljeni tudi na drugih mestih (npr. Sepp 2017). Tukaj gre za poskus definicije jezikovnosti, ki bi bila primerna specifično za opis njene svojevrstnosti v Handkejevih delih. Pri tem moramo upoštevati in imeti v mislih načelno konstrukcijo in končno fiktionalnost konceptov jezika v smislu nacionalnih, posameznih in svetovnih jezikov; še zlasti, če upoštevamo, da tudi Handke sam od časa do časa govori o nekem »univerzalnem jeziku« (Handke in Hamm 2008: 137), kadar je govor o književnosti. Pa vendar nas ne bi privedlo k cilju, če bi zanemarili to, da Handke piše v spe-

cifičnih »jezikih, v katere vključuje druge jezike (Einbettungssprachen)« (Helmich 2016) (v nemščini in redkeje v francoščini), da v nemščino prevaja tako zgodovinska kot sodobna besedila, ter da tako v svoje prevode kakor tudi v »lastna« besedila vključuje ne-besedilno-jezikovne elemente. Kajti Handkejev koncept »univerzalnega jezika« lahko razumemo tako, kot Till Dembeck opisuje eno najpomembnejših smeri sodobne lingvistike: namreč kot »poskus, najti v raznolikosti idiomov splošno veljavne strukture.« (Dembeck 2017: 21) Handkejeva dela, vendar tudi njegova osebna biografija pisanja in jezika, so manifestacije »tranhistorične normalnosti človeške večjezičnosti« (Gramling 2017: 37) in zato še posebno primerni za raziskovanje možnosti večjezičnosti v književnosti.

Ker Handke ni dvojezičen ali trojezičen avtor, ker ni avtor, ki bi se v ožjem smislu posvečal prikazovanju neke »socialne resničnosti« in vlogi jezikov v njej, temveč je predvsem nekdo, ki v velikem svetu išče poetiko in v poetiki veliki svet, nekdo, ki slovnici, skladnji in besedi sami po sebi priznava izključno moč, ki lahko ustvarja drugačne in resničnejše svetove ali celo to, da svetove sploh šele ustvarja, in nekdo, ki se mu te strukture znotraj posameznih jezikov ne zdijo zadostne, se zdi prav in spoznavno, da si ogledamo številne jezike, ki govorijo v njegovih delih, ter jih oskrbimo s teritorialno navdihnjenimi poimenovanji – Gramling (2017: 36) to poimenuje »vzvišena kartografska pripoved o 'svetovnih jezikih'«. Gre torej za »znotraj enega literarnega besedila realizirane povezave sicer strogo ločenih posameznih jezikov« (Helmich 2016: 14): nemščino, latinščino, slovenščino, španščino v besedilih Petra Handkeja, in sicer tako za v njih najdene (tuje)jezikovne ([fremd]sprachliche) elemente kakor tudi (tuje)jezične ([fremd]sprachige) kontekste, v katerih ali iz katerih Handke piše.

Gramling definira tujejezikovnost v »predmodernem, prednacionalnem smislu« kot »govorico [...], ki pripada določenemu kraju, s katerim po veliki verjetnosti nikoli ne bomo imeli telesnega stika,« medtem ko večjezičnost najdemo v besedilih, ki so bila »dokazano napisana v tujem jeziku, v jeziku, ki ni naš ali tukajšnji.« Tako Gramling ne vidi meje, po kateri se moramo vprašati, kot mejo med »drugimi jeziki in lastnim jezikom,« temveč kot mejo med »tamkajšnjimi in tukajšnjimi jeziki« (Gramling 2017: 38). Če povzamemo to misel in jo apliciramo na Handkejeva dela, lahko rečemo, da pri tukajšnjejezičnem pisanju v nemščini (in redkeje v francoščini) vključuje najrazličnejše

elemente tamkajšnjih jezikov, da bi dosegel svojo lastno obliko jezikovne jezičnosti. Preučevali bomo torej, kdaj Handke poseže po »*code-switching*« (Gramling 2017:41), v katere jezike prehaja in kaj lahko iz tega sklepamo o njegovih poetičnih namenih.

Metoda: podatkovna zbirka *Handke: in Zungen*

Da bi izvedli sistematično analizo vseh mest v Handkejevih delih, kjer se pojavljajo tuji jeziki, smo ustvarili referenčno podatkovno zbirko, torej zbirko, ki jo sestavljajo med seboj povezani zapisi. Ta nosi naslov *Handke: in Zungen* (Handke: v jezikih), in vsebuje kompletno zbirko odlomkov dramskih del Petra Handkeja, kjer se pojavljajo drugojezični elementi. Centre for Digital Humanities and Cultural Heritage Avstrijske akademije znanosti je omogočil, da je dostopna tudi na spletu. *Handke: in Zungen* razumemo kot orodje, ki je nastalo v povezavi s pričujočim znanstvenim vprašanjem o vlogi jezikov v dramskih besedilih Petra Handkeja. Podatkovni model smo ukrojili specifično po tem vprašanju, podatke pa ciljno zbrali in uredili v iskanju odgovora na to vprašanje. Podatkovna zbirka podpira sistematično analizo relevantnih delov besedil in razvrščanje glede na različne vidike, vendar ne more nadomestiti globalnega poznavanja celotnih besedil, ki je za smiselno interpretacijo obvezno. Dejansko se zdi kontraintuitivno, da se delom, kot so Handkejeva, skušamo približati s sistematičnim zajetjem delov besedil v podatkovni zbirki: »Njegova besedila o Srbiji [...] so poskrbela za provokacijo: v njih se kaže drugačno iskanje resnice kot v podatkih, dejstvih, poročilih, slikah in izjavah priči, ki jih je v svojo korist zbrala in propagirala druga stran. Za Handkeja je takrat obstajala zgolj ena deviza: iti tja, si ogledati in opisati.« (Kastberger 2012: 41)

Kot pravi avtor sam: »Kaj ve človek, ko od same povezanosti in omreženosti znanje zgolj poseduje, ne da bi imel dejansko znanje, ki lahko nastane samo z učenjem, gledanjem in učenjem?« (Handke 1996: 30) Tudi če želimo razumeti Handkejeva besedila in uporabo drugih jezikov v njih, ni druge metode, kakor da se usedemo, beremo in opisujemo, gledamo in se učimo. Pri tem pa nam je vsekakor lahko v pomoč podatkovna zbirka: po eni strani kot varovalo, da ne bi spregledali kakšnega pomembnega dela besedila, po drugi strani pa nam omogoča, da hitreje prepoznamo vzporednice in razlike v uporabi drugih jezikov v različnih delih.

Začetek: *Zmerjanje občinstva in ostale govorne drame* (1966)

Dramsko delo Petra Handkeja je bilo sprva mišljeno kot kratka epizoda. V sekundarnih virih pogosto najdemo citat iz čudovitega pisma mladega avtorja, nagnjenega k pozi, ki je na pot k založniku pospremila njegov odrski prvenec: »Z veliko muko sem pravkar napisal dramo. Naslov je *Zmerjanje občinstva* in je moja prva ter zadnja drama.« (Handke in Unseld 2012: 17)

Ko je oktobra leta 1965 odposlal pismo, to ni povsem držalo, kajti že leta 1964 je nastala Handkejeva *Prerokba* (Pektor 2015). Obe drami sta septembra 1966, skupaj s tretjo dramo *Samoobdolžitev* (*Selbstbezichtigung*), izšli v knjižni obliki. Še istega leta so vse tri drame doživele krstno uprizoritev.

Da je *Zmerjanje občinstva* od omenjenih treh besedil zdaleč najpopularnejše (in morda najbolj znano Handkejevo odrsko delo doslej), je najverjetneje povezano s tem, da je od omenjenih treh besedil edino zares celovečerno odrsko besedilo, k popularnosti pa seveda pripomore tudi naslov. Zgradbeni princip vseh treh besedil je vsekakor zelo podoben. Vsa tri besedila so »govorne igre«, vsa tri se odpovedujejo likom v tradicionalnem smislu (*dramatis personae*) in delajo z ritmom v smislu pop glasbe. Predvsem pa se vsako od besedil posebej posveča določeni retorični figuri, ki izvira iz bolj ali manj vsakdanjega jezika, ter jo avtor vsakokrat razišče in uporabi s tako ekstremno posledico kot jezikovni mehanizem konstrukcije, da vsi morebitno prisotni vsebinski elementi izgubijo pomen, možnost jezika, da ustvarja svetove, pa postane edina tema. Obravnavane oblike fraz so tautologija (*Prerokba*), zmerjanje (*Zmerjanje občinstva*) in spoved (*Samoobdolžitev*).

In drugi jeziki? Ti se v teh zgodnjih besedilih ne pojavljajo; gre za prva odrska besedila, ki jih je napisal mladi nemško govoreči avtor, ki odrska besedila pojmuje kot kraj, na katerem se prereka s svojim jezikom pisave in za svoj jezik pisave. V *Zmerjanju občinstva* se pojavi samo angleščina (poleg številnih galicizmov), in še to samo takrat, ko gre za poimenovanje popkulturnih vsebin, ki nimajo nemškega prevoda (imena skladb, imena bendov, glasbene smeri). In beseda »Nigger« v *Prerokbi*, v naslednjem stavku: »Der Nigger wird frech wie ein Nigger sein.« (Handke 1979: 61)²

² »Črnuh bo črnuharsko nesramen.« Osebnost me preseneča, da je Handke pri konstrukciji te fraze uporabil angleško besedo »nigger« in ne nemške besede »Neger«,

Handkejevo odrsko udejstvovanje torej ni ostalo zgolj pri enkratnem dogodku triade zmerjanja. »Kljub (in zaradi) odpora do dramatičnega« postane »pisanje za – in lahko bi rekli tudi: proti – gledališču očitna stalnica Handkejevega dela.« (Lehmann 2012: 67)

Sredina in preobrat: *Čez vasi* (1981)

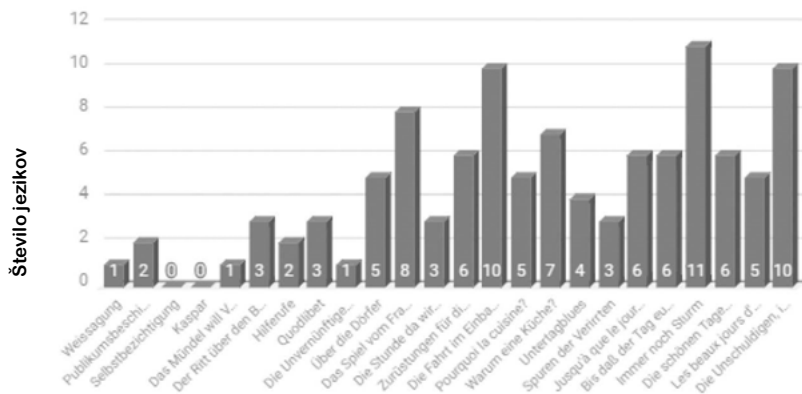
Četudi Handke po zgodnjih govornih dramah redno piše odrska besedila, je »dramatična pesnitev« *Čez vasi* nastala po sedemletnem premoru od pisanja za gledališče. S tem obdobjem sovpada začetek Handkejevega prevajalskega dela (do danes je v nemščino prevedel več kot trideset knjig iz štirih različnih jezikov) in kriza povezana s *Počasno vrnitvijo* (1979), ki je povzročila veliko spremembo v Handkejevi poetiki. Kriza in naposled njeno premagovanje, tako Hans Höller (2007: 9) v oziru na avtorjev neobjavljeni zvezek z zapiski, se vrti okoli »[...] ideje novega pisanja kot petja: 'Kar pišem, mora prav zares postati *spev*' (12. december 1978). S '*spevom*' tukaj ne misli zgolj na obliko in ritem, temveč tudi na sozvočje s svetom.« (Poudarjeno v originalnem besedilu)

Ta preobrat, pri katerem je zven postal osrednja kategorija Handkejeve poetike, se sprva odraža v proznem besedilu *Počasna vrnitev*. *Počasna vrnitev* postane tudi naslov tetralogije, del katere je *Čez vasi*.

Uporaba drugih jezikov od drame *Čez vasi* (*Über die Dörfer*) naprej skokovito naraste, kot lahko razberemo z naslednjega diagrama:

kajti sodobni nemško govoreči rasisti in rasistke angleški izraz komajda uporabljajo. V tem oziru bi bilo zanimivo prebrati kakšno jezikoslovno raziskavo o uporabi te besede v nemškem oz. avstrijskem vsakdanjem jeziku povojnega časa.

Število jezikov na gledališko igro

Gledališke igre kronološko

Slika 1: Število jezikov, ki se pojavljajo v odskih delih Petra Handkeja, v kronološkem zaporedju (Analiza podatkov iz *Handke: in Zungen*).

Do drame *Čez vasi* je avtor v svojih besedilih uporabil do tri jezike (in to zelo varčno). V drami *Čez vasi* najdemo pet jezikov, v vseh nadaljnjih besedilih pa vsaj toliko ali več; edine izjeme so nema drama *Die Stunde da wir nichts voneinander wußten* (Ura, ko nismo ničesar vedeli drug o drugem, 1992), v kateri opisuje, kako se liki gibljejo po odru, skorajda nema pripovedna drama *Spuren der Verirrten* (Sledi zablodelih, 2006), v kateri opazovalec-pripovedovalec opisuje, kaj vidi na odru, tujejezični elementi pa se večinoma pojavljajo v dialogih med mimoidočimi zablodeli, ki spominjajo na like iz drame *Ura, ko nismo ničesar vedeli drug o drugem*), ter monolog *Untertagblues* (Podzemni bluz, 2003), v katerem podivjani moški razkriva svoj pogled na svet ter zmerja sopotnike na podzemni železnici.

Drama *Čez vasi*, ki je avgusta 1981 izšla v knjižni obliki, je bila prvo delo Petra Handkeja, ki je avgusta naslednjega leta doživelo krstno uprizoritev na gledališkem festivalu *Salzburger Festspiele*. V tem besedilu se pojavi povsem nov način Handkejevega pisanja za gledališče. Handke prvič na oder postavi epsko pripovedujoče like, kakršni bodo od tega besedila naprej zaznamovale njegova odrska dela. S tem ko je Handke *Čez vasi* uvrstil v tetralogijo *Počasna vrnitev*, se

je zgodil tudi prvi formalni korak procesa združevanja in dopolnjevanja žanrov epike in dramatike, ki ga bo Handke vse bolj razvijal v naslednjih desetletjih (prim. tudi Handke in Oberender 2014: 69). Drama se tematsko zelo rahlo navezuje na svojo predhodnico *Die Unvernünftigen sterben aus* (Nespametni izumirajo, 1973), saj tudi drama *Čez vasi* govori o gospodarsko-poslovnih odločitvah posameznikov in njihovih posledicah za nosilce odločitev in njihovo okolje. V *Čez vasi* želi sestra osrednjega lika Gregorja, Sophie, odpreti trgovino, pri čemer jo podpira skupni brat Hans, ki kot delavec na gradbišču neke avtoceste pripada delavskemu miljeju. To izhodišče, torej »povod«, ki pa mu »z vidika dramske zgodbe komajda lahko pripišemo kakšen pomen« (Lehmann 2012: 72), vendarle ni dejanska tema drame, v središču katere je filozofsko vprašanje, ali je »večni mir« med ljudmi »mogoč« (Handke 2002: 120). Z likom Nove, ki predstavlja to možnost, v besedilo, podnaslovljeno »dramatična pesnitev« o »pravih ljudeh« prvič sočasno vstopa eno tistih čarobnih razsodnih bitij, katerih vzor je Handke našel pri Shakespearju in Raimundu (slednjemu je med drugimi Handke posvetil naslednjo dramo *Das Spiel vom Fragen* (Igra vprašanj, 1989). Kljub marginalizaciji 'dogajanja' je *Čez vasi* prva Handkejeva drama, ki je umeščena v konkretno resničnost: dogaja se približno v sedanjosti (torej v času nastanka drame), v približno resničnem kraju, v Grebinju, kjer je Handke odrasčal, pri čemer moramo kljub vsej prepoznavnosti 'krajev', kjer se dogajajo Handkejeve drame od *Čez vasi* naprej, vselej upoštevati, da »nikoli ne predstavljajo odslikave realnih krajev, celo takrat ne, kadar jih [...] imajo za zgled« (Pektor 2012: 100). Ta povezava med miljejem, iz katerega prihaja Handke, kot resničnim krajem, ki pa v besedilu kljub temu dobi jasne elemente sanjsko-čarobnega sveta, se bo razvila v temeljni recept nadaljnjih Handkejevih odrskih besedil. Prvič se zgodi, da so drugi jeziki v tem besedilu številčnejši kot v prejšnjih odrskih besedilih. Tako najdemo stare jezike (latinščino in staro graščino), pojavlja se tudi angleščina, Handke pa prvič uporabi tudi slovenščino. To je do te mere naravno, saj se drama dogaja v dvojezičnem koroškem okolju. Oseba, ki govori slovensko, je »stara gospa«, ki po slovensko pove tri reči, ki so strnjene v enem samem govoru:

'Wie einer Henne das Ei, hinten aus dem Arschloch.' [...] 'Bom ščegtal zgodbo iz tebe kot jajce iz kokoši.' – Glej čudež in pozabi! Sieh das Wunder und vergiß. [...] 'Slavček med trnjem / se je zganil / in zapel; / bel cvet divje rože / je zakrvavel...'; Die Nachtigall zwischen dem Dorngestrüpp hat sich geregt und zu singen angefangen; die weiße Blüte der wilden Rose hat zu bluten angefangen... (Handke 2002: 89–90)

Tako Handke slovenski jezik v tem besedilu označi s kmečkim miljejem. Edino drugo mesto v drugačnem, ki po obsegu ustreza dolžini enega stavka, je v latinščini, in ga izgovori avtoritativni lik, upravnica gradbiščne barake.

(Preliminarni) Sklep: *Nedolžni, Jaz in neznanka ob robu podeželske ceste* (2015)

Kot že prej nemo dramo *Ura, ko nismo ničesar vedeli drug o drugem* je Peter Handke tudi dramo *Nedolžni, Jaz in neznanka ob robu podeželske ceste* podnaslovil »gledališka igra« (»*Schauspiel*«), in pri Handkeju moramo to označbo vzeti dobesedno: obe besedili sta igri za gledanje in o gledanju, za občinstvo je igra za gledanje, za tiste, ki so na odru, pa o gledanju in ogledovanju. Igra pa ni le to, kar uprizarjajo tisti na odru, vedno je tudi to, pri čemer sodelujejo tisti, ki gledajo, predvsem pa gre za igro avtorja, ki z jezikovno igrivostjo, jezikom in podobami dejansko šele ustvarja tisto, kar ponudi na ogled. »In snov? Igranje samo. Igranje je snov vseh snovi.« (Handke 2015: 172)

Nedolžni pa ni le gledališka igra, temveč igra v »štirih letnih časih« (takšno je nadaljevanje podnaslova). Da v zgodnjem obdobju Handkejeve poetike določen dogodek na odru potrebuje svoj letni čas, se je pokazalo že v »poletnem dialogu« *Die schönen Tagen von Aranjuez* (Lepi dnevi v Aranjuezu, 2012). Poleti je šlo za to, kako med seboj govorijo zaljubljeni; v celem letu, ki ga imamo tu, pa gre za družbo kot celoto. Za kaj gre v besedilu? Kot pri vseh Handkejevih delih, tega ni mogoče tako preprosto določiti. Gre za majhne reči, ki nas vsakodnevno obdajajo, posebnost pa je čudež, ki se vselej skriva v njih; poleg tega gre, še vedno, za možnost večnega miru. Od *Čez vasi*, ko Nova proti koncu drame razkrije svojo pacifistično vizijo, Handke v svojih delih prevprašuje mir med ljudmi – ter možnosti umetnosti, možnost umetnosti kot takšne. Tej generalni temi Handkejevih del se v *Nedolžnih* posveča Jaz, ki s skupino nedolžnih in predvsem z njihovo »vodjo« oz. »Capom«, zanika sedanost in čaka na prihod neznanke. Ona je »bitje pravega trenutka« (Handke 2015: 168), obljuba možnosti, ki tiči v vseh ljudeh: možnosti, da postanejo skupnost, torej možnost večnega miru (ali vsaj trenutnega).

Jaz ni le eden od likov v dogajanju, temveč hkrati tudi pripovedovalec in tako ultimativna manifestacija epskega gledališča, ki ga je zaznamoval

Handke. Že v drami *Immer noch Sturm* (Še vedno vihar, 2010), je nastopal lik, ki sanja sanje, ki so pripovedovana zgodba. Pri *Nedolžnih* se ta inscenacija ponovi: »Ali obstaja to, da ima nekdo, ki sanja, v svojih sanjah prvo besedo? – Ja, v budnih sanjah.« (Nav. d.: 9) In: »Ali je potem mogoče tudi to, da ima v sanjah, tisti ki sanja, ne samo prvo, temveč tudi zadnjo besedo? – v budnih sanjah: ja!« (Nav. d.: 177)

Sanje, ki jih ponazarja drama, so polifone. Že v motu se skriva poziv, da bi zaslišali zven jezikov v sanjah: »Go sleep and hear us« se glasi, in v bralčevo uho ne sili iz Shakespearjevega *Vibarja*, ki drami *Še vedno vihar* (ki je v delovni verziji še nosila angleški naslov *Storm Still*, prim. Hanneschläger 2017) skupaj s *Kraljem Learom* predstavlja referenčni okvir, temveč prihaja neposredno iz »*The Tempest*« (Handke 2015: 5). V drami se poleg angleščine pojavlja še množica drugih jezikov: francoščina, španščina, srb(ohrva)ščina, slovaščina, arabščina, latinščina, italijanščina, stara grščina in nemščina, kot »jezik, v katerega so vsi ti jeziki umeščeni« kakor tudi jezik, ki v govoru Jaza enakopravno stoji poleg drugih jezikov: »Aber auch diese Leute sollen mir recht sein. Sie sollen meine, des Herrn der Landstraße, Gäste sein. Willkommen! Welcome! Bienvenue! Bienvenido en mí país! Dobrodošli u mojo zemlju! Mahaban fi bilâdî!« (Nav. d.: 26) Vendar so tudi nedolžni večjezični, tako na primer njihov glasnik: »'Information is vocation. L'information est une vocation. La información e una vocación. Die Information ist eine Berufung.' Und hat nicht auch der neue Papst urbi et orbi verkündet: 'Gott liebt die Neuigkeiten! Dios ama las novedades!?'« (Nav. d.: 48)

Toda prav to je tisto, kar v pričujočem besedilu privede do konflikta: Jaz, ljubitelj zvena in iskalec velike resnice, je s strani nedolžnih zasut s profanimi podatki, 'informacijami', njemu pa gre za nekaj povsem drugega:

Ich: – und in der Landstraßenstille und -sonne von unbestimmter Liebe entflammt zu gehen –

Der Anführer: 'Con ansias en amores enflamada' würde ich anders übersetzen.

Ich: Das entspricht meiner heutigen Seele eher als die bestimmte, jemand Bestimmtem bestimmte Liebe –

Der Anführer: 'Bestimmtem bestimmt'? Wortwiederholung!

Ich: – in welcher el alma de Juan de la Cruz –

Der Anführer: La alma. Alma ist weiblich. (Prav tam: 42)

Pritožba glede teh popravkov in replik sledi neposredno: »Kajti vi, nedolžni, ste vedno in povsod boljši govorniki, namesto znanja imate argumente, imate pogum imeti mnenje« (nav. d.: 52). Toda boljši govorniki niso bližje resnici, ki jo išče Jaz. Neznanka ve, za kaj gre: »Vi govorite in govorite, in včasih si mislim: mogoče, morda, ali celo: drži! Toda konec koncev v tem, kar govorite, ni niti kančka resnice, ni preobrata, in to je najslabša možnost vseh preobratov.« (Nav. d.: 97) Resnica se skriva samo v umetnosti, ki je ni mogoče sistematizirati. In Jaz se bori za zagovarjanje umetnosti. Podeželska cesta, pot potovanja, simbolizira umetnost, ki jo nedolžni s svojimi argumenti in mnenji sukcesivno uničujejo. »In zdaj boste popravili še zadnji košček zemlje zunaj sistema, zadnjo belo liso, ki je sistem še ni dosegel, tukajšnjo podeželsko cesto, brez zavesti, kot ste, zvesti sistemu, njegovi najzvestejši.« (Prav tam: 125)

V tem besedilu so jeziki – drugače, kot je bilo pri drami *Čez vasi* (*Über die Dörfer*), kjer so bili drugačejezični elementi še skromno dodeljeni določenim likom – del osnovnega tona. »Resnica zvena. Tako kot včasih rečem: *Arschficker!*,³ zgolj zaradi zvena. Občasno govorjenje samo zaradi zvena!« (Handke 2015: 35) Toda zvena večjezičnosti ne razvija samo Jaz, temveč ga obvladajo tudi nedolžni. Večjezičnost postane zvok realnega časa, drugojezični elementi, katerih individualni zven Jazu omogoča, da se približa neizrekljivemu, postanejo v ustih nedolžnih zgolj instrumenti poimenovanja. »Vodja« nedolžnih v boju za pravico do jezika in jezikov sulico celo obrne: Jaz poimenuje kot nekoga, »ki ne govori našega jezika. In če že s tujim naglasom. Ni materni govorec. Ni zasedel samo podeželske ceste, temveč tudi jezik naše podeželske ceste.« (Nav. d.: 144)

Izhod, ki ga Jaz naposled izbere, ni izhod: podeželsko cesto preda nazaj nedolžnim, da bi se odslej posvetil brezpotjem.

Ni poti. 'Poros', v stari grščini, 'pot'. 'Aporia', aporija, brezizhodnost. [...] Ali pa zgolj brezpotje. Ali: neprehodnost. Ali: Ta. [...] Zbogom, široka cesta. [...] Hvala vam, nedolžni: vse gre, in nič več ne gre. [...] Aporia, aporija: pravzaprav lepa beseda, zven, izzvenevanje ... Enkrat v življenju končno lahko rečem Ja! – moja življenjska želja. In zdaj: Aporia, aporija – Ja! Ja! In ja! [...] To je to, pozdrav v slovo. To bo to. – Zbogom in oprosti, ljuba podeželska cesta. Aporia, aporija! (Handke 2015: 176–177)

³ Že *Das Spiel vom Fragen* (Igro vprašanj) lahko beremo kot dramsko obravnavo bistva umetnosti, kot pojasnjuje Pektor 2013. *Nedolžni* pa predstavlja nadaljevanje premisleka, ki ga je tam načel avtor.

Sklep

Če si ogledamo Handkejev opus skozi leta, ugotovimo, da je vprašanje jezikov vprašanje, ki si ga sicer lahko zastavimo najpozneje od leta 1980 naprej (in si tudi ga), da pa se vprašanje številnih, številnih jezikov in njihovega skupnega pomena zares vsiljuje šele v besedilih, ki so nastala po prelomu tisočletja. Po domala popolni odsotnosti jezikov v zgodnjem obdobju njegovega ustvarjanja poeto-loški preobrat v času *Počasne vrnitve* v avtorjevo delo prinese tudi večjezičnost. V zadnjem obdobju ustvarjanja lahko naposled opazimo pomembno povečanje in široko paleto vključenega jezikovnega kanona, drug ob drugem lahko enakovredno stoji tudi več kot deset različnih jezikov. To je omembe vredno, kajti kot kaže Helmichova raziskava, pisci novejših literarnih del v nemščini v svoja dela vključujejo veliko manjše število jezikov kot Handke, ter večinoma ostajajo pri enem »prestiznem jeziku«, pri čemer Helmich v zadnjem času opaza neprese-netljiv »premik [...] od francoščine k angleščini« (Helmich 2016: 443). Ta dva jezika se pojavljata tudi pri Handkeju (pri čemer pri Handkeju premik, če lahko v oziru na njegova dela sploh lahko uporabimo ta izraz, poteka prej v drugi smeri), vendar stojita ob številnih drugih jezikih – poleg velikih, zahodnih 'kulturnih jezikov', kot je španščina, pa tudi poleg starih jezikov in naposled tudi takšnih jezikov, ki so v zahodno usmerjeni civilizaciji od primera do primera manj pozitivno konotirani in ki le malokrat vstopajo v te kulture, recimo arabščina in juž-noslovanski jeziki. Avtor se še posebno posveča tem 'obrobnim jezikom', kajti »obrobni jeziki, tako imenovani obrobnji jeziki, so [v kontekstu 'glasbe svetovne duše'] morda veliko bolj označevalni in veliko bolj subtilni ter nudijo veliko več različic kot na primer jeziki, kot je angleščina« (Radaković in Handke 2008: 31).

Ugotovitev, ki jo je Helmich 2016 formuliral na splošno, da »vsak dodatni jezik večjezičnosti [lahko] implicira tudi upad estetske kakovosti, predvsem na področju semantične diferenciacije in odtenkov« (543), pa ne more veljati za Handkejevo delo, kot je pokazala pričujoča raziskava. »Ne gre za poljubno uporabo človeškega jezika za neme reči. Temveč le za to, da s človeškim govorom samo zbudimo jezik, ki že tako počiva v njih – v tradiciji romantične ideje o 'pesmi v vseh rečeh', ki počiva v njih in začne peti, ko zadenemo čudežno besedo – pravi izraz, ime.« (Lehmann 2012: 70) Drugi jeziki v Handkejevih delih za besedilo pomenijo posebno cezuro. Z uporabo drugih jezikov to, kar je zapisano v njih, doseže več pozornosti ter opozarja na svojo zvočno kako-vost; to pomeni, da se drugi jeziki pojavljajo predvsem tedaj, ko jezik glavnega

besedila ne nudi adekvatnih jezikovnih struktur, da bi izrazili neko misel ali da beseda v jeziku glavnega besedila ne izzove določene predstave, ki jo evocira njen zven v drugih jezikih (vsaj pri samem avtorju).

Avtor uporablja druge jezike dejansko tedaj, kadar išče čarobno besedo, ki bo iz besedila naredila umetnino; in ta lahko prihaja iz katerega koli jezika.

Literatura

Primarna literatura

- HANDKE, PETER, 1979: *Publikumsbeschimpfung und andere Sprechstücke*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HANDKE, PETER, 1996: *Eine winterliche Reise zu den Flüssen Donau, Sawa, Morawa und Drina oder Gerechtigkeit für Serbien*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HANDKE, PETER, 2002: *Über die Dörfer: Dramatisches Gedicht*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HANDKE, PETER (2015). *Die Unschuldigen, ich und die Unbekannte am Rand der Landstraße: Ein Schauspiel in vier Jahreszeiten*. Berlin: Suhrkamp.
- HANDKE, PETER in PETER HAMM, 2008: *Es leben die Illusionen: Gespräche in Chaville und anderswo*. 2. izd. Göttingen: Wallstein. [2006].
- HANDKE, PETER in SIEGFRIED UNSELD, 2012: *Der Briefwechsel*. Uredila Raimund Fellingner und Katharina Pektor. Berlin: Suhrkamp.
- HANDKE, PETER in THOMAS OBERENDER, (2014). *Nebeneingang oder Haupteingang? Gespräche über 50 Jahre Schreiben fürs Theater*. Berlin: Suhrkamp.
- RADAKOVIĆ, ŽARKO in PETER HANDKE, 2008: Die tragische Intensität Europas: Žarko Radaković im Gespräch mit Peter Handke über Literatur aus Serbien: Schreibheft. *Zeitschrift für Literatur* 71, str. 27–38.

Sekundarna literatura

- DEMBECK, TILL, 2017: Sprache und Kultur. V: Till Dembeck in Rolf Parr (ur.): *Literatur und Mehrsprachigkeit: Ein Handbuch*. Tübingen: Narr Francke Attempto. Str. 17–25.
- DEMBECK, TILL in Rolf Parr, 2017: *Mehrsprachige Literatur: Zur Einleitung*. V: Till Dembeck in Rolf Parr, (ur.): *Literatur und Mehrsprachigkeit: Ein Handbuch*. Tübingen: Narr Francke Attempto. Str. 9–14.

- GRAMLING, DAVID, 2017: Einsprachigkeit, Mehrsprachigkeit, Sprachigkeit. V: Till Dembeck in Rolf Parr (ur.): *Literatur und Mehrsprachigkeit: Ein Handbuch*. Tübingen: Narr Francke Attempto. Str. 35–44.
- HANNESSCHLÄGER, VANESSA, 2017. Real Life Fiction, Historical Form: Peter Handke's 'Storm Still'. V: Lucia Boldrini in Julia Novak (ur.): *Experiments in Life-Writing: Intersections of Auto/Biography and Fiction*. London: Palgrave. Str. 145–165.
- HANNESSCHLÄGER, VANESSA, PETER ANDORFER in MARTIN KIRNBAUER, 2017: *Handke: in Zungen*. Austrian Centre for Digital Humanities. <https://handkeinzungen.acdh.oeaw.ac.at/> (dostop 16. 8. 2018)
- HELMICH, WERNER, 2016: *Ästhetik der Mehrsprachigkeit: Zum Sprachwechsel in der neueren romanischen und deutschen Literatur*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- HÖLLER, HANS, 2007: *Peter Handke*. Reinbek: Rowohlt.
- HOLQUIST, MICHAEL, 2014: What Would Bakhtin Do? *Critical Multilingualism Studies* 2 št. 1, str. 6–19. <https://cms.arizona.edu/index.php/multilingual/article/view/41/83> (dostop 16. 8. 2018)
- KASTBERGER, KLAUS, 2012: Lesen und Schreiben: Peter Handkes Theater als Text. V: Klaus Kastberger in Pektor, Katharina (ur.): *Die Arbeit des Zuschauers: Peter Handke und das Theater*. Salzburg in Wien: Jung und Jung. Str. 35–48.
- KEPPLINGER-PRINZ, CHRISTOPH in KATHARINA PEKTOR, 2017: Bibliographie: Werke [Peter Handkes]: Buchpublikationen. V: *Handkeonline*. Österreichische Nationalbibliothek. <http://handkeonline.onb.ac.at/node/584> (dostop 16. 8. 2018)
- LEHMANN, HANS-THIES, 2012: Peter Handkes postdramatische Poetiken. V: Klaus Kastberger in Katharina Pektor (ur.): *Die Arbeit des Zuschauers: Peter Handke und das Theater*. Salzburg in Wien: Jung und Jung. Str. 67–74.
- PEKTOR, KATHARINA, 2012: »Diese Bretter bedeuten keine Welt«: Über Orte, Schauplätze und Räume in Peter Handkes Theaterstücken und ihre Umsetzung auf der Bühne – nach Gesprächen mit Katrin Brack, Karl-Ernst Herrmann und Hans Widrich. V: Klaus Kastberger in Katharina Pektor (ur.): *Die Arbeit des Zuschauers: Peter Handke und das Theater*. Salzburg in Wien: Jung und Jung. Str. 99–110.
- PEKTOR, KATHARINA, 2013: »Schütteln am Phantom Gottes«: Handkes Wiederholung von Wolframs Parzival. [Originalbeitrag Handkeonline.] V: *Handkeonline*. Österreichische Nationalbibliothek. <http://handkeonline.onb.ac.at/forschung/pdf/pektor-2013.pdf> (dostop 16. 8. 2018)
- PEKTOR, KATHARINA, [2015]: Weissagung: Entstehungskontext. V: *Handkeonline*. Österreichische Nationalbibliothek. <http://handkeonline.onb.ac.at/node/363> (dostop 16. 8. 2018)

SEPP, ARVI, 2017: Ethik der Mehrsprachigkeit. V: Till Dembeck in Rolf Parr (ur.): Literatur und Mehrsprachigkeit: *Ein Handbuch*. Tübingen: Narr Francke Attempto Str. 53–66.

Prevedla Tina Štrancar

Koroška dvojezičnost kot motor za transfer literature iz srbohrvaščine v nemščino od leta 1990 naprej

ELENA MESSNER

KOROŠKOSLOVENSKO KULTURNO delo¹ že desetletja močno vpliva na povečan uvoz ne samo slovenske, temveč tudi hrvaške, bosanske, srbske in makedonske literature v nemškojezični prostor. V nadaljevanju bodo za kontekstualiziranje produkcije prevodov in posebnega transferja literature, ki bo predmet te obravnave, najprej potrebne kratke uvodne pripombe o nemškojezičnem knjižnem oziroma prevajalskem trgu. V drugem delu pa bom razpravljala o posebni vlogi Avstrije in nazadnje predstavila posredniško delo koroškoslovenskih založb.

Uvodne pripombe

Nemškojezični knjižni trg je načeloma enoten trg, ki temelji na povsod v enaki meri sprejemljivem jeziku, torej nemščini, z več središči in obrobji. Središča predstavljajo mesta München, Berlin, Hamburg, Stuttgart, Frankfurt in Zürich. S koncentracijo ekonomskega kapitala v naštetih založniških središčih se pojavi tudi kulturni, socialni in simbolni kapital.² Čeprav je Dunaj drugo

¹ V članku je uporabljeno ozko pojmovanje kulture, ki slednjo iz pragmatičnih razlogov omejuje na področja umetnosti, izobraževanja in znanosti. Pojem kulturno delo zajema vrsto literarnih, publicističnih, umetniških, izobraževalnih in akademskih dejavnosti, pri čemer je založniška politika v ospredju.

² K temu po Pölzerju (2007: 23) spadajo mednarodno ugledni feljtoni v nemškem in švicarskem tisku, mednarodni knjižni sejmi kot v Frankfurtu in Leipzigu, priznane nagrade in individualni prestiž uglednih osebnosti iz založništva in literarne kritike. Poleg tega ne gre podcenjevati vpliva nemškega knjižnega trga na avstrijskega,

največje mesto v nemškojezičnem prostoru, ga lahko označimo kot obrobje. Še bolj velja to za Celovec, majhno mesto na jugu Avstrije, ki pa bo v nadaljevanju imelo posebno vlogo pri analizi uvoza literature iz nekdanje Jugoslavije.

Avstrijski knjižni trg je v primerjavi z nemškim ekonomsko in simbolno načeloma šibkejši. Ni presenetljivo, da Nemčija tradicionalno prevladuje pri produkciji literarnih prevodov iz srbohrvaškega oziroma bosanskega, hrvaškega in srbskega jezika in pri tem bolj dosledno deluje kot pa Švica ali Avstrija.

Leto 1991 v zvezi s tem literarnim prenosom igra posebno vlogo. Zaradi razglasitev neodvisnosti Slovenije in Hrvaške ter začetka vojne na Hrvaškem in v Bosni je bilo to območje ne samo deležno povečane mednarodne pozornosti, temveč je prišlo do pravega razcveta prevajanja tamkajšnjih del v nemški jezik. Nadja Grbić je za leto 1991 zabeležila skoraj trikrat večjo produkcijo prevodov bosanskih/hrvaških/srbskih del kot v letu poprej in razcvetu pripisuje dosledno povezavo z vojno v Jugoslaviji. Vendar povečana prevajalska produkcija ni stagnirala niti po jugoslovanski vojni, v nekaterih letih je bila celo večja kot med samo vojno (Grbić 2010: 233–254). Pri tem izstopata npr. leto 2008, ko je bila Hrvaška na leipziškem knjižnem sejmu država gostja in je bil ustanovljen ekonomsko močan sklad, ki pod imenom Traduki³ ponuja *subvencije za prevode iz in v jezike jugovzhodne Evrope*, in leto 2011 s Srbijo kot državo gostjo na knjižnem sejmu v Leipzigu.

kar je še posebej vidno pri zelo visokem deležu uvozov iz Nemčije v Avstrijo ali na področju maloprodaje, npr. pri verigi Thalia, ki ima knjigarne tako v Avstriji kot tudi v Nemčiji.

³ Podporni program Traduki je usmerjen na naslednje države: Nemčijo, Avstrijo in Švico kot nemškojezične partnerice, Bosno in Hercegovino, Kosovo, Hrvaško, Makedonijo, Črno goro, Srbijo in Slovenijo kot države nekdanje Jugoslavije, ter Albanijo, Bolgarijo in Romunijo. Platformo so ustanovili Zvezno ministrstvo za evropske in mednarodne zadeve Republike Avstrije, Zvezno ministrstvo za zunanje zadeve Zvezne Republike Nemčije, Švicarske umetnostna fundacija Pro Helvetia, ustanova Kulturkontakt Austria, Goethe-Institut in fundacija S. Fischer – vse to so institucije, ki so do takrat samostojno spodbujale prevode in se od ustanovitve Tradukija naprej pri tem med seboj usklajujejo. Ta združitev državnih podpornih institucij v mrežo ponazarja vse večjo institucionalizacijo in profesionalizacijo, pa tudi določeno monopolizacijo področja prevajanja literatur jugovzhodne Evrope.

Posebnost: Avstrija

Vloga Nemčije pri prevajanju srbohrvaške oziroma srbske/hrvaške/bosanske literature ostaja tudi v obdobju med letom 1991 in danes načeloma aktivnejša. Zanimivo pa je, da ima Avstrija v določenih časovnih obdobjih pomembno vlogo, medtem ko je za švicarsko založništvo značilna zelo nizka stopnja aktivnosti na tem področju. Analiza Nadje Grbić pokaže, da je Avstrija že leta 1992 v skladu z Nemčijo začela povečevati svojo prevajalsko produkcijo, v letih 1992 in 1994 pa je dosegla skoraj enako raven kot v Nemčiji. Na splošno je avstrijsko prevajalstvo v 90. letih prejšnjega stoletja predstavljalo skoraj 30 % celotne produkcije prevodov iz srbohrvaščine v nemškojezični prostor, kar pomeni potrojitev produkcije iz 80. let (Grbić 2010: 237). Glede na velikostna razmerja obeh držav je avstrijski delež torej precejšen.

Poleg tega se avstrijske in nemške založbe razlikujejo glede izbora prevedenih knjig. Komercialno uspešnejše nemške velezaložbe, kot npr. Suhrkamp, dtv in Rowohlt, od leta 1991 objavljajo že uveljavljene avtorice in avtorje iz nekdanje Jugoslavije. Pri nobeni od teh treh založb pa ni mogoče zaznati večje pripravljenosti za tveganje, saj je delež novih prevodov iz tega območja v razmerju do celotne proizvodnje nizek in prav tako ne prevajajo mlajših, neznanih avtoric in avtorjev. V nasprotju s tem pa se zdi, da so manjše založbe po izbruhu vojne bolj pripravljene tvegati pri prevajanju novih avtorjev. Prav med manjšimi založbami je mogoče opaziti velik delež avstrijskih založb s poudarkom na prevodih iz nekdanjega srbohrvaškega jezika. Rudolf Pötzer v zvezi s tem ugotavlja: »Predvsem avstrijske založbe so zaslužne za to, da nemško govoreči bralci prek prevodov berejo literaturo iz držav, ki so z zahodnoevropskega vidika najbrž dejansko dolgo veljale za obrobne.« (Pölzer 2007: 125)

Ta okoliščina postane še posebej pomembna, če upoštevamo načeloma bistveno šibkejši položaj avstrijskega knjižnega trga v primerjavi z nemškim. Potrebni pogoji za to so predvsem dejavniki, kot so zakon o enotni ceni knjige, avstrijska podpora založništva in različne subvencije za prevajanje. Kajti prav založbe, ki so zaradi pomanjkanja gospodarske moči izključene iz trga *bestsellerjev*, izkoriščajo tržne vrzeli, kot so npr. ukvarjanje z določenimi temami ali z določenimi jezikovnimi in kulturnimi področji. Z jasnim pozicioniranjem v niši lahko celo majhna založba postane blagovna znamka z visoko prepoznavnostjo in si zagotavlja relativno zvesto bralno publiko, ki prestane kratkotrajne

trende. Za Avstrijo, ki je mejila na Jugoslavijo in od tam v 90. letih sprejemala vojne begunce oz. je za slednjo pomembna tranzitna država, je bila vojna situacija v sosednji državi neposredno pomembnejša kot za Nemčijo. In to še posebej velja za Koroško, deželo, ki meji na Slovenijo.

Posebnost: Koroška in koroški Slovenci

Kar zadeva opazne dejavnosti avstrijskih založb, prevajalk in prevajalcev, posrednic in posrednikov, kot sklepa Pölzer v analizi avstrijskega prevajalskega trga, produkcija literarnih prevodov iz slovenskega (in posledično tudi srbohrvaškega) jezika v veliki meri temelji na delovanju posredniških osebnosti, ki pogosto poznajo izvirne kulture in so z njimi povezane zgodovinsko in geografsko. Biografske izkušnje, zgodovinsko in kulturno znanje, kolektivno posredovano prek šolskega pouka, geografska bližina in ustrezno znanje tujih jezikov posrednic in posrednikov so v tej zvezi ključnega pomena. To še nazorneje pojasnjuje Pölzer, ki trdi, da »založbe, ki imajo zaradi svojega regionalnega izvora posebno povezavo z določeno izhodiščno kulturo in izberejo poudarek svoje prevajalske dejavnosti na pripadajočem jeziku, odločilno vplivajo na celotno sliko skromne produkcije prevodov v Avstriji« (Pölzer 2007: 123). V tem kontekstu omenja dve založbi, ki sta zakoreninjeni v slovenskogovorečem prebivalstvu Koroške: Drava in Wieser. Njuno osrednjo vlogo vidi ne le v dejstvu, da objavljata številne prevode, ampak tudi v tem, da so se v njunem okolju uveljavili posrednice in posredniki ter prevajalke in prevajalci; kot najpomembnejši primer imenuje celovškega slavista Klause Detlefa Olofa. Ena od glavnih Pölzerjevih tez v zvezi s tem je, da se slovenska literatura, ki je geografsko, kulturno in zgodovinsko tesno povezana z literaturo drugih držav nekdanje Jugoslavije, v programih založb ponavadi pojavlja skupaj z drugimi vzhodnimi in jugovzhodnoevropskimi jeziki, s čimer ustvarja potrebne recepcijske pogoje za »naslednike« (Pölzer 2007: 111). Slovenska literatura, izšla pri avstrijskih, večinoma koroškoslovenskih založbah, ki je v 80. in 90. letih uspela prodreti med tiste literature, ki se v večji meri prevajajo v nemščino, kot pravi Erwin Köstler (2014: 251), je torej odprla vrata srbohrvaški literaturi in kasneje literaturam jugovzhodne Evrope. Vendar niso le koroškoslovenske, temveč tudi druge avstrijske založbe tiste, v katerih slovenska literatura pogosto prevzame posredniško funkcijo, ki jo Pölzer imenuje »mostišče«, za bosansko, hrvaško ali srbsko literaturo.

Razloge za uspeh slovenske in v nadaljevanju celotne literature iz nekdanje Jugoslavije vidi Köstler v takrat odražajočih se geopolitičnih spremembah v Evropi, v rastočem vplivu regionalnih in postkolonialnih diskurzov, ki razširjajo perspektivo literarne javnosti in v nujni reviziji lastne hegemonistične preteklosti (posebej v zvezi z Avstrijo in njeno imperialno dediščino). Prav tako kot dejavnik omenja jugoslovanske vojne, ki so krovna tema študije Nada Grbić. Veliko zanimanje za prevode literatur iz neposredno sosednjih držav po njegovem potrjuje potencial, ki izhaja iz obrobja (Köstler 2014: 252–253). V vsakem primeru imajo geografska lega ter poseben (kulturno)politični in jezikovni položaj, ki na Koroškem izvira iz dvojezičnosti slovenske manjšine, viden vpliv na ta nadregionalni in mednarodni literarni transfer.

Vloga koroškoslovenskih založb

V nadaljevanju si oglejmo obe koroškoslovenski založbi, katerih dejavnosti pri uvozu literature iz nekdanje Jugoslavije še posebej izstopajo. Založba Drava je začela delovati leta 1952 na spodbudo slovenskogovorečega prebivalstva na Koroškem. Ustanovljena je bila kot tiskarsko podjetje za tiskanje časopisov v slovenskem jeziku, leta 1981 pa se je začela ukvarjati z rednim izdajanjem leposlovnih in poljudnoznanstvenih ter strokovnih knjig. Do leta 2016 je bila v lasti Slovenske prosvetne zveze in Zveze slovenskih organizacij, nato je podjetje prevzela založba Wieser, vendar se še vedno upravlja kot neodvisna blagovna znamka s svojim programskim profilom. V ospredju založbe Drava so tradicionalno slovenski naslovi, teme, kot so migracija in manjšine (zlasti tudi avstrijski in evropski Romi), ter dela s politično tematiko. Literature iz nekdanje Jugoslavije, razen slovenske, ne moremo obravnavati kot temeljno področje dejavnosti založbe, kar postane še posebej razvidno v primerjavi z založbo Wieser. A od leta 2000 se povečuje ne le delež literature iz Slovenije, temveč tudi iz drugih delov jugovzhodne Evrope, zlasti iz Bosne. Program založbe vključuje npr. dela Mileta Stojića, Alme Lazarevske, Dragoslava Dedovića, Hajrija Hrustanovića in Stevana Tontića. V antologijah so poleg tega predstavljeni še drugi bosanski avtorji in avtorice. Tukaj gre posebej poudariti antologijo bosanske vojne proze z naslovom *Das Kind. Die Frau. Der Soldat. Die Stadt* (Otrok. Ženska. Vojak. Mesto) avtorja Dragoslava Dedovića, ki je izšla leta 1999 in v kateri je 22 avtoric in avtorjev

iz Bosne,⁴ večinoma prvič prevedenih v nemščino. Poleg tega velja omeniti tudi antologijo *Sarajevo Bibliothek*, ki je bila objavljena leta 2012, v kateri so prav tako zastopani številni bosanski avtorice in avtorji.⁵ Kot manjše težišče založbe bi lahko veljalo tudi prevajanje srbske poezije. Dragoslav Dedović je ob srbskem gostovanju na leipziškem knjižnem sejmu leta 2011 izdal dvojezično antologijo poezije z naslovom *Ulaznica/Eintrittskarte* (Vstopnica). V zbirki dvojezičnih izdaj srbske poezije je nato sledilo še nekaj del – začelo se je jeseni leta 2011 s Snežano Minić, nadaljevalo v letu 2013 z Zvonkom Karanovićem in leta 2015 s Stevanom Tontićem. Zbirka je bila nato začasno ukinjena.

Podobno sta v zbirki hrvaške sodobne književnosti, ki je nastala v sodelovanju s Tradukijem, izšli samo dve knjigi, preden je bila založba združena z založbo Wieser. Še vedno pa je v založniškem programu nekaj posameznih srbskih in hrvaških naslovov, mdr. dela Murata Baltića, Borisa Dežulovića in Srđana Tešina (vsi 2016). Založba Drava poleg tega aktivno sodeluje pri posredovanju znanja o književnosti in kulturi nekdanje Jugoslavije, npr. z objavljanjem disertacij v zbirki *Drava Diskurs*. Večino omenjenih prevodov, zlasti zbirke knjig, so podprle institucije za financiranje. Zgoraj omenjeno bosansko antologijo je naročila fundacija Heinricha Bölla, zbirko srbske poezije sta finančno podprla Ministrstvo za kulturo Republike Srbije in mreža Traduki, knjiga *Sarajevo Bibliothek* je bila izdana v sodelovanju z Goethe-Institutom Bosna in Hercegovina, številne prevode pa je sofinanciral Traduki. Jasno postane, da manjše založbe, kot je Drava, ki imajo veliko kulturnega, a skoraj nobenega ekonomskega kapitala, lahko uvajajo in uvažajo visokokakovostno literaturo, vendar le, če pri tem dobijo finančno podporo.

To velja tudi za založbo Wieser, ki je v nasprotju z drugimi avstrijskimi založbami predvsem specializirana za literaturo iz jugovzhodne Evrope. Za

⁴ Dubravka Brigić, Marko Cejović, Dario Džamonja, Aleksandar Hemon, Jasmin Imamović, Miljenko Jergović, Asmir Kujović, Alma Lazarevska, Adin Ljuča, Semezdin Mehmedinović, Aleksandar Obradović, Majo Otan, Damir Ovčina, Mario Parić, Vladimir Pištalo, Goran Samardžić, Dragan Šimović, Zlatko Topčić, Damir Uzunović, Nenad Veličković, Karim Zaimović, Jasmila Žbanić, Vule Žurić.

⁵ Adisa Bašić, Ahmed Burić, Vedrana Đekić, Ferida Duraković, Fadila Nura Haver, Lejla Kalamujić, Sanjin Musa, Saida Mustajbegović, Faruk Šehić, Milan Stančić, Mile Stojić, Stevan Tontić, Nenad Veličković.

razliko od Drave in tudi Mohorjeve⁶ – tretje in najstarejše koroškoslovenske založbe – založba Wieser ne objavlja pretežno slovenske literature.⁷ Lojze Wieser, ki je bil nekdaj zaposlen v Dravi, je založbo leta 1987 ustanovil z razmejevanjem do drugih dveh in od leta 1990 razširil svoj program z vključevanjem bosanske, hrvaške in srbske književnosti poleg slovenske.

Založba zavzema poseben položaj v tem smislu, da je kot majhna avstrijska založba v obdobju od 1991 do 2001 izdala največ prevodov del iz nekdanje Jugoslavije (oziroma iz srbsčine, hrvaščine in bosanščine) v celotnem nemškojezičnem prostoru. Poleg nekaj klasikov je v 90. letih izdala opazno veliko prvih izdaj – Nadja Grbić (2010: 241) v svoji tabeli navaja 20 naslovov – s čimer je na trg prodrlo veliko novih avtoric in avtorjev ter besedil iz te regije. Tudi v obdobju od leta 2002 do 2008 je Wieser s skupno 13 naslovi (Grbić 2010: 260) ostala založba, ki je izdala večino prevodov iz Bosne, Hrvaške, Srbije ter večino prvih izdaj na trgu. Ne le v Avstriji, temveč v celotnem nemškojezičnem prostoru je založba Wieser torej najbolj dejaven posrednik bosanske, hrvaške in srbske književnosti. Z izdajanjem zbirke *Europa erlesen*, ki je za založbo tudi najuspešnejši finančni projekt, objavlja veliko število antologij, ki zajemajo različna besedila iz tega kulturnega prostora in o njem. Omeniti gre tudi zbirko *Kroatische Literatur*, ki vključuje 19 del kanoniziranih hrvaških klasikov, pri čemer je zanimivo, da gre za znatno večje število besedil kot v zbirki *Slowenische Bibliothek*, ki jo založba izdaja skupaj z Dravo in Mohorjevo. Tudi znanstvena zbirka *Wieser Wissenschaft* se osredotoča na območje nekdanje Jugoslavije oz. jugovzhodne Evrope. Wieser igra pomembno vlogo nenazadnje še kot odkrivalec nove literature, saj med avtorje, katerih prvi knjižni prevodi so izšli pri Wieserju, spadajo npr. tudi Dževad Karahasan, David Albahari, Dragan Velikić in Miljenko Jergović, ki pa so založbo kasneje zamenjali za večje (nemške) založbe. Ta problem nikakor ni značilen le za založbo Wieser, saj poleg možnosti prestižnih odkritij in senzacionalnih debijev – kar ne velja samo za prevodno, ampak tudi za nemškojezično literaturo nasploh – za manjše, inovativne založbe vedno obstaja nevarnost, da začnejo njeni avtorice

⁶ Založba izdaja pretežno slovensko literaturo in sledi bolj konvencionalnemu, katoliško-konservativnemu programu, posreduje pa tudi nemško literaturo v slovenskem prostoru. Več informacij: <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/33-KostlerLeben.pdf> (Dostop: 15. 7. 2018).

⁷ Pölzer (2007: 103) za obdobje, ki ga je preučeval, zapiše, da pri Wieserju slovenski prevodi predstavljajo 19,6 %, pri Dravi 65,5 % in pri Mohorjevi 70 % celotne produkcije.

in avtorji, potem ko so si pridobili večjo popularnost, objavljati pri ekonomsko močnejših založbah (Pölzer 2007: 31).

Partnerstva z javnimi ustanovami, občinami, zasebno sponzorstvo, državno podpiranje založništva – le po takšnih poteh se lahko ohranja založniško raznolikost in kakovost močno specializiranih nišnih založb. Temeljno financirane zbirke in edicije spremljajo program založbe Wieser vse od njenih začetkov. Finančno podporo je dobila iz različnih avstrijskih ministrstev, bančne hiše Bank Austria in ustanove Kulturkontakt Austria. *Edition zwei* npr. predstavlja dober primer, kako simbolični kapital založbe stopa v interakcijo z ekonomskim kapitalom banke. V tej zbirki so bili mdr. zastopani Srđan Valjarević, Marija Knežević in Asmir Kujović. Več kot deset knjig je izšlo v zbirki *Kroatische Literatur*, ki je bila v glavnem financirana z državnimi sredstvi iz Hrvaške, podeljenimi v zvezi z gostovanjem na leipziškem knjižnem sejmu leta 2008, in v kateri so izšla ne le sodobna dela, ampak tudi klasiki, kot so romani Miroslava Krleža. Dodatni stroški, ki jih povzroča prevajanje, morajo biti pokriti s subvencijami, zlasti ker gre za literaturo, ki z nekaj prominentnimi izjemami ne obeta velikih prodajnih uspehov. Na tem mestu naj ne ostane nespregljano dejstvo, da je bilo treba založbo Wieser po stečaju leta 2012⁸ sanirati in od takrat naprej upravljati s strani na novo ustanovljene družbe. Leta 2016 se je nato zgodila že omenjena združitev z založbo Drava.

Motor dvojezičnosti

Tudi po tem kratkem pregledu je jasno, da sta majhni koroškoslovenski založbi Drava in Wieser ogromno prispevali ne le k literarnemu transferju iz slovenščine. Obema prvotno regionalno in kulturnopolitično angažiranima založbama, katerih glavni cilj (to velja bolj za založbo Drava kot pa za Wieser) ni bil ekonomski uspeh, temveč posredovanje in ohranjanje slovenskega jezika in ozave-

⁸ Založnik v poročilih okoli začasnega konca založbe kot razloge za stečaj navaja zavr-njene in skrajšane subvencije ter posledice gospodarske krize za manjša podjetja. Tako npr. v članku časopisa *Kleine Zeitung* beremo: »Wieser vidi razloge za stečaj mdr. v 'nišnem programu', s katerim ni mogel pokrivati stroškov. 'In subvencij je bilo vedno manj, deloma so bile v celoti ukinjene, in sicer predvsem v tistih državah, katerih literature smo izdajali, kot npr. Slovenija, Hrvaška, Bolgarija idr.'« (Fischer 2012).

ščanje o pravicah narodne manjšine, je namreč poleg tega uspelo preseči meje slovensko-avstrijskega konteksta. V zadnjih dveh desetletjih sta obe založbi vedno znova odločilno vplivali na prenos literature iz srbohrvškega (oz. bosanskega, hrvaškega in srbskega) jezika v nemščino. To je zahtevalo angažirane urednice in urednike, sodelavke in sodelavce ter prevajalke in prevajalce. Pomen posameznih založniških pobud za uresničitev prevodov iz jezikov, ki so v ciljni kulturi le malo znani, ni zanemarljiv, poleg tega pa ti prevodi zagotavljajo eksistenco prevajalcem, ki lahko postanejo pomembni posrednice in posredniki literature. Za uspešen aktiven prenos literature so bili potrebni tudi ustrezni družbeni, kulturni, gospodarski in politični pogoji. K njim spadajo že omenjene državne ali zasebne podporne ustanove ter avstrijsko in slovensko subvencioniranje založništva. Ker so predvsem male založbe odvisne od pridobivanja ekonomskega kapitala prek subvencij, da bi zagotovili pogoje za gospodarsko preživetje, lahko trdimo, da je za to kulturno delo značilna napetost med idealizmom in dobičkonostnostjo, med simboličnim in ekonomskim kapitalom. (Pölzer 2007: 20)

Pomemben dejavnik za to posebno uvažanje literature je v pričujočem primeru aktivna manjšinska oz. identitetna politika koroških Slovencev, ki je povzročila ne samo gospodarsko, temveč tudi kulturno in politično usmerjeno založniško dejavnost, prav tako pa zagotovila tudi potrebno jezikovno in kulturno znanje za prevajalsko delo in splošno zanimanje za literaturo nekdanje Jugoslavije. Zato lahko rečemo, da izjemno koroškoslovensko kulturno in posredniško delo že desetletja močno vpliva ne samo na povečanje uvoza slovenske, temveč tudi hrvaške, bosanske, srbske in makedonske literature ter drugih literatur jugovzhodne Evrope v nemškojezični prostor. Dvojezičnost in angažirana regionalna dvojezična kulturna politika očitno predstavljata posebej zmogljiv motor za prenos literature.

Literatura

- FISCHER, MARIANNE, 2012: Verleger Lojze Wieser musste Insolvenz anmelden. *Kleine Zeitung*, 13. 03. 2012.
- GRBIĆ, NADJA, 2010: Krieg als Kapital? Übersetzungen aus dem Bosnischen, Kroatischen und Serbischen ins Deutsche. V: Norbert Bachleitner in Michaela Wolf (ur.): *Streifzüge im translatorischen Feld: zur Soziologie der literarischen Übersetzung im deutschsprachigen Raum*. Wien: Lit-Verlag. Str. 221–226.

- KÖSTLER, ERWIN, 2014: Zur Intensivierung der Vermittlung slowenischer Literatur in den deutschsprachigen Raum. V: Andreas Leben, Martina Orožen in Erich Prunč (ur.). *Beiträge zur interdisziplinären Slowenistik: Prispevki k meddisciplinarni slovenistiki: Festschrift für Ludwig Karničar zum 65. Geburtstag*. Graz: Leykam. Str. 251–257.
- PÖLZER, RUDOLF, 2007: *Kein Land des Übersetzens? Studie zum österreichischen Übersetzungsmarkt 2000–2004*. Wien: Lit-Verlag.

Prevedel Felix Oliver Kohl

Večjezičnost in večkulturnost v literarnih delih Josipa Ostija in Gorana Vojnovića

ALENKA KORON

DA BI LAHKO BOLJE RAZUMELI aktualno zunajliterarno, politično, predvsem pa kulturno-zgodovinsko ozadje večjezičnega in večkulturnega literarnega ustvarjanja dveh v Sloveniji živečih sodobnih avtorjev, Josipa Ostija in Gorana Vojnovića, je treba seči v času nekoliko nazaj, najprej k dogajanjem v devetdesetih letih prejšnjega stoletja in nato še malo dlje. Življenje in delo obeh je namreč specifično zaznamoval razpad Jugoslavije na začetku devetdesetih, ki je bil tudi sicer odločilni dogodek v življenju številnih generacij in posameznikov v Sloveniji. Mnogi prebivalci Slovenije so se po desetdnevni vojni za osamosvojitve zlahka poistovetili z ustanovitvenimi velikimi pripovedmi (*grands récits*) nacionalne države. Evforija ob njenem nastanku leta 1991, temelječem na plebiscitarni odločitvi za samostojno Slovenijo (Čepič 2005),¹ je nenadoma zasenčila dejstvo, da je bil slovenski kulturni prostor od nekdanjega večjezičen;² slovenščina, ki je bila jezikovno standardizirana šele v devetnajstem stoletju, je naenkrat postala nekaj, kar doslej ni bila še nikdar, homogenizirajoči državni jezik. Toda njen kulturni prostor je vendarle poseljevala še množica drugih prebivalcev, ki se v razmerah poznokapitalističnega svetovnega sistema in v novo ustanovljeni državi, ta pa se je bolj ali manj utemeljila na etničnih temeljih, niso prav dobro znašli ali pa so kritično razmišljali drugače. Med njimi so bili zlasti številni tisti, ki so se v obdobju gospodarske rasti v času socialističnega samoupravljanja v Slovenijo priselili iz drugih delov, republik in pokrajin bivše Jugoslavije in so v novih pogojih življenja in dela izgubili prej samoumevno svobodo in zaščito. Zaradi nacionalne homogenizacije so bili pogosto odrinjeni na rob družbe, njihove socialne

¹ Na tem plebiscitu, ki je bil decembra 1990 in se ga je udeležilo 93,4 % volilnih udeležencev, je za samostojno in neodvisno Slovenijo glasovalo 88,5 % volilnih upravičencev.

² Glej prispevek Marka Juvana *Enojezičnost in večjezičnost literarnih sistemov* v tem zborniku.

vezi so bile v procesu razpadanja države naenkrat okrnjene, njihov položaj ekonomsko in simbolno ogrožen, postali so priseljenci, tako imenovani izbrisani,³ begunci, manjšinci, brezposelni itd.

Usodni premiki v začetku devetdesetih letih so bili del daljšega procesa razpadanja Jugoslavije in so nato v času med 1991 in 1995 na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini eskalirali v najnasilnejši vojni konflikt v Evropi po drugi svetovni vojni. Napovedovali so se že v desetletju poprej, ki so ga obremenjevali gospodarska in politična kriza, konflikti med konservativno partijsko politiko, ki se je zavzemala za industrializacijo in plansko gospodarstvo, in med liberalnejšo usmeritvijo, ki je v Sloveniji prevladovala in je v skupni socialistični državi utirala pot tržnemu gospodarstvu, visoka inflacija, zunanje zadolževanje, mednarodna trenja med jugoslovanskimi centralisti in opozicionalnimi kritičnimi glasovi ter drugi znaki destabilizacije večnacionalne države. V takih razmerah ni bilo presenetljivo, da sta bila za slovensko literarno življenje v osemdesetih letih prejšnjega stoletja v nasprotju s svetom, ki sta ga, kot piše slovenska anglistka Meta Grosman v knjigi *Književnost v medkulturnem položaju* (2004: 17), zaznamovala globalizacija in spremljajoče intenzivirano zanimanje za medkulturne stike, značilna kulturni in politični nacionalizem. Kulturno-politični boj med centralisti in avtonomisti se je med drugim razplamtel ob zahtevah po poenotenju znanstvene, kulturne in šolske politike v državi,⁴ še posebej ob srbskih predlogih za oblikovanje skupnih humanističnih izobraževalnih vsebin (prim. Štih, Simoniti in Vodopivec 2016: 727–728), in vanj so zelo aktivno posegli slovenski pisatelji. Kulturni nacionalizem je prišel najbolj do izraza v tako imenovani elitni kulturi (v popularni kulturi je bil položaj vendarle drugačen, razrahljan, svobodnejši), in sicer prav v odnosu do kultur in jezikov drugih jugoslovanskih narodov, manj pa v odnosu do zahodnih in srednjeevropskih vplivov. Vdiranje tujih tvorb, hibridnost in mešanje jezikov in elementov jugoslovanskih kultur tedaj nekako niso bili zaželeni kljub dejstvu, da je bilo okrog 10 % prebivalstva v Sloveniji vendarle drugačnega, neslovenskega etničnega porekla, in kljub desetletjem sobivanja v skupni večnarodni državi.

Poosamosvojitvena devetdeseta leta na Slovenskem so bila polna protislovij na vseh področjih in nasploh leta tranzicijske negotovosti, a v večini

³ O izbrisu in izbrisanih glej Dedić, Jalušič in Zorn 2003.

⁴ Te politike so bile prej vodene v vsaki federalni enoti samostojno.

drugih republik bivše Jugoslavije je bil položaj zaradi vojne v Bosni in Hercegovini in na Hrvaškem še mnogo slabši. Številni slovenski kulturniki so se na tedanje razmere na ozemlju bivše Jugoslavije odzvali zelo angažirano s svojim humanitarnim delovanjem kot tudi v literarnem ustvarjanju. O tem slednjem med drugim priča antologija, ki jo je uredil bosanski »priseljensec« v Slovenijo, Josip Osti, in jo naslovil *Muze niso molčale* (1999), in v kateri so objavljene pesmi slovenskih pesnic in pesnikov o vojni v Sloveniji, na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini.

Na težnje k monolingvalnosti (Yildiz 2012) in sploh na nove kulturne in literarne razmere v tranzicijskem desetletju devetdesetih let, ki so v bistvu nasprotovale globalizacijskim, sta potem v naslednjem desetletju, prvem v novem tisočletju vendarle odreagirali književnost in znanost. V obratnem kronološkem zaporedju naj bo najprej omenjena znanost, in sicer migracijski študiji; ti so se prvi začeli posvečati literaturi in kulturi »priseljencev«, torej etnično neslovenskih prebivalcev, ki živijo in ustvarjajo na ozemlju današnje države Slovenije. Tu je treba najprej omeniti delo Janje Žitnik Serafin, Lidije Dimkovske in Maruše Mugerli Lavrenčič. Zadnja navedena je leta 2005 sploh prva obravnavala priseljske avtorje v Sloveniji in o tem v članku *Slovenski prevodi literarnih del priseljskih avtorjev po letu 1990* pisala v znanstveni reviji migracijskih študij *Dve domovini/Two Homelands*.⁵ Vse tri avtorice so bile vključene v znanstveni projekt pod vodstvom J. Žitnik Serafin, naslovljen *Literarna in kulturna podoba priseljencev v Sloveniji* (2004–2007), na podlagi katerega je potem nastala njena monografija naslovom *Večkulturna Slovenija: Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru* (2008); zanjo je L. Dimkovska napisala poglavje *Književno delo priseljencev v Slovenijo*. Toda problematika večkulturnosti je bila tedaj nekako »v zraku«, saj so se ji posvetili tudi slovenisti. Istega leta 2005 je bilo namreč objavljeno kolektivno delo *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, zbornik niza predavanj na 41. poletnem seminarju slovenskega jezika, literature in kulture, ki ga je organizirala Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, v katerem so obravnavani tako historični kot moderni vidiki slovenske večjezičnosti in večkulturnosti, ne da bi bila sicer posebej tematizirana literatura priseljencev. Prav tako ni mogoče mimo raziskav Silvije Borovnik, ki jo že dlje časa zanimajo dvojne identitete v sodobni slovenski literarni ustvarjalnosti; svoje razprave na to

⁵ Ukvarjala se je tudi z Josipom Ostijem. Prim. Mugerli Lavrenčič 2005a.

temo je izdala v knjigi *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti* (2017). Poleg navedenih publikacij in avtorjev je bil v drugem desetletju novega tisočletja narejen pomemben korak k evidentiranju in promoviranju literature priseljencev in tudi literature tako imenovanih avtohtonih manjšin v Sloveniji z izidom večjezične antologije sodobne manjšinske in priseljske književnosti *Iz jezika v jezik* (2014), za katero je v največji meri zaslužna glavna urednica L. Dimkowska. Antologija prinaša dela v izvirnih jezikih avtoric in avtorjev in slovenskem prevodu besedil.⁶

*

Toliko zelo sumarično o zunajliterarnem ozadju večjezičnega literarnega ustvarjanja Josipa Ostija in Gorana Vojnovića, katerima je posvečen ta prispevek. Osti, rojen 1945 v Sarajevu, kjer je do preselitve v Slovenijo večinoma živel, je za nekaj generacij starejši od Vojnovića, in sodi v prvo generacijo priseljencev. Kot zanimivost naj bo omenjeno, da je bil njegov ded Slovenec, ki se je med gradnjo železnic v bivši avstro-ogrski monarhiji priselil v Bosno, se poročil z bosansko Poljakinjo in tam ostal. Osti je izjemno plodovit, delaven, tudi pogosto nagrajevan avtor, ki ima vrsto prevodov v druge jezike: poleg slovenskih (iz hrvaškega ali srbohrvaškega) in hrvaških (iz slovenskega jezika) so izšli tudi prevodi njegovih del v italijanščino, češčino, angleščino, poljščino, turščino, bolgarščino, španščino in makedonščino. Je pesnik, prozaist, esejist, literarni kritik in publicist, pa tudi medkulturni literarni posrednik, antologist in prevajalec. Za ilustracijo naj bo omenjeno, da je objavil več kot trideset knjig pesmi, zadnjih dvaindvajset v slovenščini, pet knjig proze, trideset knjig esejev, kritičnih in publicističnih besedil, da je bil tudi urednik in je med drugim uredil štirinajst antologij bosansko-hercegovske oziroma slovenske poezije in proze ter v svoj prvi jezik prevedel več kot sto knjig pesniških in proznih ter sedemnajst dramskih del.

Ko je Osti leta 1990 zaživel v Sloveniji – in to je z vidika literarne večjezičnosti zelo zanimivo –, je sprva še naprej pesnil v svojem prvem jeziku, ki ga je pozneje, ko se je oklenil slovenščine, začel poimenovati jezik spominov. Izdal je npr. zbirke *Barbara i barbar* (1990), *Plamen, žar, pepeo i obratno* (1991), *Sarajevska knjiga mrtvih* (1993) in dve zbirki pesmi za otroke, pesmi pa so v

⁶ Več o antologiji v članku L. Dimkowske *Književnost priseljskih avtorjev/avtoric v kontekstu slovenske književnosti in kulture* v tem zborniku.

slovenščino prevajali njegovi slovenski pesniški prijatelji. Primer dvojezične izdaje njegovih pesmi je npr. zbirka *Salomonov pečat*, zadnja, ki je bila napisana v srbohrvaščini in je izšla leta 1995, prevode v slovenščino pa je podpisal Jure Potokar. Poslednja pesem v njej z naslovom *Jesam li ostao bez jezika* ima nedvomno antologijsko vrednost.

Josip Osti

Jesam li ostao bez jezika

Jesam li ostao bez jezika, bez onoga što
mi je
jedino ostalo? Sve jeste i nije u imenu,
kažem bezimenim jezikom, kojim
imenujem sebe
i sve oko sebe. Palaca li moj jezik, oštricom
noža rasječen, poput zmijskog? Ne šapuću li
nježne riječi i u mrtvouzlicu spletene zmijske?
I djeca njihova, plodovi otrovne ljubavi,
koja svoja lijepa gola tijela povazdan izlažu
suncu? Učiti iznova govoriti ili zavijek
zašutjeti i, bezimenu te, dušo, samo dugo,
dugo gledati i milovati.

Sem ostal brez jezika

Sem ostal brez jezika, brez
tistega,
kar mi je edino ostalo? Vse je in ni
v imenu, pravim v brezimnem jeziku, s
katerim
imenujem sebe in vse okoli sebe. Ali moj
jezik, razcepljen z ostrino noža, šviga
kakor kačji? Ali ne šepetajo nežne besede
tudi v mrtvi vozeli spletene kače? In
njihovi otroci, plodovi strupene ljubezni,
ki svoja lepa
gola telesa ves dan izpostavljajo soncu? Se
učiti znova govoriti ali za vselej utihniti in
te, brezimno,
duša, samo dolgo, dolgo gledati in božati.

Prepesnil Jure Potokar

Pesem je preroška, a se tega ob njenem nastanku ni zavedal, je nekoč izjavil Osti (Dimkowska 2014a: 3), kajti s podobami z nožem razcepljenega kačjega jezika in lepih kačjih otrok simbolno spregovarja o osebni izkušnji in dilemah dvojezičnosti. Ostijeva naslednja pesniška zbirka *Kraški Narcis* (1999) je, tako kot vse, ki so sledile, prvotno napisana v slovenščini, njegovi prevodi v hrvaščino pa so naknadni. Za Ostijevo pesniško delo po letu 1995 je torej značilno svojevrstno preklapljanje (*code-switching*, *Sprachwechsel*) in ne mešanje jezikov (*Sprachmischung*).⁷ Potem ko je poglaval »korenine v zemljo jezika«, kot pravi v zbirki *Kraški Narcis* (Osti 1999: 33), se je držal slovenskega knjižnega stan-

⁷ O razliki med jezikovnim preklapljanjem in mešanjem glej Dembeck 2017.

darda, pogosto pa je svoja novonastala dela sam prevajal v knjižno hrvaščino. In če nam večkulturnost pomeni »aktivno sobivanje, medsebojno spreminjanje in bogatenje različnih kultur« – ta definicija je prevzeta od J. Žitnik Serafin (2008: 107), potem je treba reči še najmanj to, da je prav ta Ostijeva pesniška zbirka izrazito večkulturna, pesnik pa v njej, tako kot npr. v pesmi *Znova je zapihal močan vihar vojne*, ob ljubezenski tematiki spregovarja o usodi Sarajeva v vojni in se dotika tudi lastnega položaja priseljenca v Slovenijo:

Znova je zapihal močan vihar vojne

Znova je zapihal močan vihar vojne.
Opustošil je polja in naselja. Iztrgal
s koreninami tudi stoletna drevesa.
V zraku hiše, molilnice, mostovi ... –
z belimi loki med zemljo in nebesi.
Napetimi kot telesi nagih ljubimcev.
Nad pustimi travniki in porušenimi mesti
letijo ljudje, ki so preživel. Starci,
žene, otroci ... S culami spominov.
Vsem so zrasla nevidna krila. Lete,
kakor snežijo puhaste snežinke regratovih
lučk. Letijo brez smeri in cilja. Trdno,
krčevito se za roke držijo vsi tisti,
ki jih ni ločil val vojne nesreče.
Tisti, ki ne bodo več lebdeli v jantarju
zimskega zraka, bodo padli na plodna
ali neplodna tla. Poiskali bodo zavetje.
Z ostanki krhkega, nikdar odraslega
upa, bodo skušali sezidati nov dom.
Topel kotiček, v katerem bodo, objeti
v hudem kot nikdar prej v dobrem,
na neugaslem ognju srca, eni drugim
topili zledenele solze. Dokler znova
ne zapiha močan vihar vojne.

Podobno tematiko prepleta še v zbirki *Veronikin prt* (2002), posvečeni pesnikovi materi in sarajevskim spominom.

Menjava jezikov je razvidna tudi v Ostijevem proznem ustvarjanju. Leta 1998 je tako izšla njegova izvorno v hrvaščini napisana zbirka kratke proze z naslovom *Izginula ledena čarovnija* še v slovenskem prevodu Lele B. Njatin.

Naslednja kratkoprozna zbirka *Učitelj ljubezni* (2004) pa je bila že napisana v slovenščini. Obe sta avtobiografski in seveda večkulturni, tematizirata avtorjevo otroštvo in mladost v Sarajevu in izrisujeta fragmentaren album družinskih spominov.

Za osvetlitev konteksta v pričujoči pripovedi se je treba na tem mestu vrniti še nekoliko nazaj, v sedemdeseta leta oziroma na začetek osemdesetih, ko se je dober mesec po Titovi smrti leta 1980 rodil Goran Vojnović, sin hrvaške matere in očeta Bosanca. Sedemdeseta so bila v Sloveniji povezana s splošno relativno blaginjo in ekonomsko rastjo, ki se je odrazila med drugim tudi v družbeni (in ne zasebni) gradnji velikih stanovanjskih naselij, v katere so se – poleg Slovencev – v velikem številu naselili »južnjaki« (Mežnaric 1986), prišli iz manj razvitih republik Jugoslavije, ki so tu našli zaposlitev in boljše možnosti za življenje. Po razpadu Jugoslavije in v tranzicijskem obdobju devetdesetih let se je njihov položaj precej spremenil. Velika naselja so iz mladih multikulturnih sosesk včasih regredirala v socialno problematična multikulturna okolja, tako kot to velja npr. za ljubljanske Fužine. Kronotopu Fužin, kot je to tematično poimenoval Marko Juvan (2017: 204), je pri nas prvi iznašel večjezični izraz Andrej E. Skubic v romanu *Fužinski bluz* (2001). Knjižni jezik je v težnji po pristni, avtentični reprezentaciji družbeno različno umeščenih fužinskih govorcev razslojil v različne sociolekte, ki jih govorijo osrednji štirje literarni liki v romanu, ter dodal še srbohrvaško-slovenske (pravzaprav črnogorsko-slovenske) oziroma obratne hibride.

Vojnović, ki je tudi sam odrasčal na Fužinah, je sprva pisal pesmi v hrvaščini in jih leta 2000 objavil v reviji *Paralele*, vendar ni nikdar izdal zbirke pesmi. Znan je predvsem kot filmski režiser, pisatelj in publicist, najuspešnejši pa je kot pripovednik. Sodeč po nagradah, ki so jih dobili vsi njegovi do sedaj napisani romani, *Čefurji raus!* (2008), *Jugoslavija, moja dežela* (2012) in *Figa* (2016), je vseh kulturni eliti, saj je kot eden prvih vpeljal v slovensko literaturo tematiko travmatičnih posledic razpada bivše Jugoslaviji. Toda dobro se prodaja tudi na knjižnem trgu. To še posebej velja za prvenec *Čefurji raus!*, ki je bil prodan v za slovenske razmere neverjetno visoki nakladi tudi zaradi nehotene reklame; sprožila jo je policijska pritožba in obravnava zaradi Vojnovičeve literarne upodobitve ravnanja nekega policista v romanu. S kreacijo večjezične, hibridne, pogovorne in slengovske govorice mladoletnega protagonista Marka Đorđića, ki bi jo ruski formalisti verjetno imenovali *skaz*, pisatelj sam pa jo je

poimenoval »čefurščina«, se je navezal na kronotop Fužin, ob tem pa s protagonistovim komuniciranjem in infantilnimi ter čustveno prizadetimi samorefleksijami, polnimi vulgarizmov in srbohrvaško slovenskih in drugih jezikovnih hibridov, izpostavil nacionalizem in šovinizem večinskega naroda ter razprl prostor za etično in politično sporočilo romana.

Kot primer Vojnovičeve čefurščine si oglejmo preklapljanje jezikov iz slovenščine v srbohrvaščino v poglavju Zakaj Bosna ni za čefurje, ki je iz zadnjega dela knjige, ko se Marko na očetovo pobudo in z njegovo podporo z vlakom odpelje v Bosno, da bi se izognil soodgovornosti za do smrti pretepenega neznanca:

Čiča je zaspal, jaz pa sem se zagledal skozi okno. Bosna je pičila mimo s svojimi pogorelimi hišami, sivimi tvornicami in zelenimi hribi. Jadna Bosna. Dotrajani mostovi, makadamske ceste, nakaradne kafane, hiše brez fasad, čiče brez zob, poln kurac džamij in cerkva, tete in klinci, ki prodajajo ob cestah pekmez in rakijo, vozila ujedinjenih naroda, stari švabski avtomobili, neobdelana zemlja, polna min, razjebane in prazne železniške postaje. To je Bosna. Jadna i bjedna. Žalostna. (Vojnović 2008: 174)

Podobno kot v *Čefurjih raus!* je tudi v romanu *Jugoslavija, moja dežela* osrednji lik »južnjak«, torej prišlek oziroma priseljenec iz drugih delov bivše Jugoslavije. Tokrat je to že odrasli Vladan, edinec iz tako imenovanega mešanega zakona srbskega oficirja jugoslovanske vojske in Slovenke. V prvi osebi izpisana zgodba se začne plesti v bližnji preteklosti, ko Vladan med brskanjem po spletu odkrije, da njegov oče ni mrtev, kot mu je v preteklosti zatrdila mati, temveč živ in na begu pred sodiščem v Haagu, to pa ga išče zaradi vojnih zločinov v okolici Vukovarja. Odpravi se ga iskat in v srečanjih z očetovimi znankami in znanci ter sorodniki v nekem povsem drugačnem jugoslovanskem prostoru, kakor ga je Vladan poznal iz otroštva, se iz fragmentov sestavlja zgodba o potlačenih travmatičnih izkušnjah. Fantovih, ki ga je v otroštvu zaradi zvestobe jugoslovanski armadi zapustil oče, a tudi očetovih, saj je prav tako zgodaj osirotel in nekoč že kot odrasel izvedel za ustaški pokol cele družine svojih prednikov. Toda ključ do očeta je v Sloveniji, kjer od nekega njegovega znanca, sedaj politika, le izve, da se oče skriva na Dunaju. Tam se z njim tudi sreča in potem razide.

Vojnovičev roman je ambiciozno zastavljen, pogumno se loteva univerzalnih tem o svobodni volji in ujetosti posameznika v zgodovinsko dogajanje,

tiplje po vzrokih za razpad skupne države in družine kot njene osnovne celice, se dotika dominantnih etničnih stereotipov nekoč in danes, medsebojnih kulturnih razlik in konfliktnih etničnih mentalitet. Je delo s številnimi umetniškimi potenciali, čeprav ti zaradi včasih motečega preigravanja nacionalnih stereotipov, nekaterih klišejskih rešitev in včasih neprepričljive psihologije pripovedovalčevega lika niso vedno izkoriščeni. Kot se da sklepati že iz fabulativne zasnove, tudi v njem ne gre brez večjezičnosti. Preklapljanje v srbohrvaščino – Vladan npr. z materjo noče govoriti slovensko, ima pa tudi številne neslovenske sogovorce – je v romanu označeno s kurzivo ali z narekovaji.

Primer večjezičnosti v romanu je spodnji odlomek iz retrospektive, ki se nanaša na začetek razpadanja države, ko je oče že zapustil družino, mati pa se je z Vladanom iz Beograda zatekla k sorodnikom v Novi Sad:

Mislim, da sem, naslonjen na mamo, ki je še naprej odsotno gledala v televizor, zaspal nekako v trenutku, ko so Risto, Danilo, Sava in Kosa skupaj ugotavljali, »da je Tito oduvek mrzeo Srbe«, in je Danilo, verjetno pozabljač na to, da moja mama Duša sedi poleg njega, izpeljal veliki zaključek svojega večurnega »izlaganja« in zmagoslavno bleknil: »Ko jebe Slovence. Zbog mene nek se spakuju i krenu zajedno sa tom svojo državom za Afganistan. Ja sam bio u Bledu i ne moram više da idem tamo. Jebo njih svih onaj njihov brko, kako se zove ... Drnovšek da ih jebo, pička im materina afganistanska.« (Vojnović 2011: 97)

Roman *Figa* je Vojnovičevo doslej umetniško najkompleksnejše delo, ki govori o treh generacijah družine priseljencev z območja bivše Jugoslavije v Slovenijo, njihove življenjske zgodbe pa povezuje član zadnje generacije, prvoosebni pripovedovalec Jadran Dizdar. Roman se začne s predzgodbo, s prihodom Jadranovega dedka Aleksandra in dedkove matere v Ljubljano, nadaljuje z letom 1955, ko pride Aleksandar v istrske Buje po novo službo, in zaključi v sedanjosti z Jadranovimi brezupnimi poskusi razumeti in osmisлити zgodovino svoje razpadle večnarodne in večkulturne družine ter obnoviti zvezo s partnerko Anjo, s katero ima otroka. Pripoved pa ne poteka linearno, ampak preskakuje iz sedanjosti v preteklost in obratno, kot bi bila sestavljena iz kosov spominov in izkustvenih slik, ki jih Jadran pripoveduje v sebi logičnem zaporedju, da bi postopno osmisлил svoj trenutni položaj. Vsi drobci zgodb, ki jih prikazuje v romanu, se sestavijo in logično povežejo šele na koncu. Med njimi je tudi zgodba Jadranovega očeta Safeta, ki je bosanskega rodu in je bil ob slovenski osamosvojitvi »izbrisan«. Kot nedržavljan republike Slovenije je bil prepričan, da so vojno zakrivili Slovenci, zato je odklonil priložnost, da bi leta

1991 zaprosil za slovensko državljanstvo, in izgubil vse državljanske pravice, zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, dovoljenje za delo itd.

Zgodba romana ponuja številne priložnosti za večjezično izražanje. Tudi v *Figi* je, podobno kot že v prejšnjem romanu, dvojezičnost grafično označena s kurzivo, pojavlja pa se predvsem v reprezentacijah govora literarnih likov. Odlomek z značilnim preklapljanjem jezikov je iz začetka romana, ko se leta 1955 v Bujah pogovarjata protagonistov dedek Aleksandar Đorđević, tedaj mladi upravnik gozdov, in prišlek iz Srbije, komisar Risto Marjanović, ki skuša Đorđevića naseliti v zapuščeno bivališče istrskih ezulov:

Risto je odpeljal Aleksandra čez cesto do hiše, ki je stala na spodnjem koncu glavnega trga. Risto je odprl vrata in vstopil.

Ključev ne mam a i ne trebaju ti. Niko se neće gurati k tebi. Prije će bežati od tebe.

Pokazal mu je kuhinjo, kopalnico in spalnico. Odprl je omaro, ki je bila polna oblek.

Ako ti bude trebao prostor, možeš ovo pomaknuti ili baciti.

Risto je snel nekaj oblek z obešalnikov in jih spustil na tla omare.

Čije je ovo? Je vprašal Aleksandar.

To? Ne znam. Od nekib Talijana.

A gdje su?

Ko? Talijani?

Da.

Otkud da ja znam! Otišli su negde.

Bez svojih stvari?

Risto ni imel več potrpljenja zanj in za njegova vprašanja.

Vidi, mogu ja sutra ujutro da pošaljem nekoga da isprazni ormari ako bočeš.

Ja ne mogu živeti u ovoj kući.

Zašto?

Pa vidite, da tu žive ljudi.

Šta bi ti bteo? Da ti sagradim hotel? Sve kuće su takve. Oni su otišli, mi smo došli. Tako je to u životu.

A šta ako se vrate?

Skuvaj im kafu i ponudi meze. (Vojnović 2016: 16)

Glede na pozornost, ki jo Vojnović v svojem ustvarjanju posveča večkulturnosti, se da sklepati, da jo pojmuje kot alternativo etnonacionalizmu in šovinizmu, ki sta v jedru mnogih travmatičnih dogodkov v *Figi*. Značilen primer izrazito strpnega pogleda na druge jezike in kulture je npr. odlomek iz začetka romana:

Aleksandar je s svojo mamo sicer ob večerih učil slovenščino, ki jo je govoril s sošolci, a ona tega jezika ni spregovorila z nikomer. Učil jo je tudi italijanščino, ki so jo govorili v šoli, ona pa njega nemščino, ki se jo je naučila od svojega očeta. Bila je jezik sovražnika, a tudi jezik, v katerem je pisal Joseph Roth, mu je pojasnila. Na tem svetu ne obstaja nič enoznačnega, mu je govorila ta ženska, ki je na poblazneli svet gledala z drugačnimi očmi. (Vojnović 2016: 15)

Vojnović daje svojim literarnim likom sploh pogosto misliti o razmerjih med različnimi narodi in kulturami. Aleksandar, ki je zaradi službe dalj časa sam živel v Egiptu in imel tam težave s prilagajanjem novemu okolju, drugačnemu podnebjju in drugim navadam, npr. takole razmišlja o drugačnosti in podobnosti različnih narodnosti:

Še največ se je družil z Ljubomirjem, Črnogorcem z jugoslovanskem ambasade, ki je bil za Črnogorca presenetljivo nizke rasti, kar je pojasnjeval s siromaštvom in majhno posteljo, na kateri kot otrok ni mogel stegniti nog. [...] Aleksandar se je smejal, v njegovi družbi se je počutil udobno, saj je Ljubomir govoril arabsko in so ga ljudje poznali, se mu smehljali in stiskali roko tudi njemu, neznancu, ki je sedel poleg Ljubomirja. In kadar je dovolj spil, da mu je vino vtilo malce poguma, je tudi on, tako kot njegov črnogorski prijatelj, natakarka potrepljal po rami in takrat se je počutil povsem domačega in je celo pomislil, da Egipčani morda le niso tako zelo drugačni.

Opazil je, kako radi poljubljajo svoje otroke in jih ljubeče stiskajo k sebi, kakor počnemo tudi mi Balkanci, videl jih je, kako nasmejani posedajo po gostilnah in cele večere preglašujejo drug drugega s svojimi brezkončnimi zgodbami, pa kako hitro izgubijo živce in potem kričijo in mahajo z rokami, videl jih je, in tudi Ljubomir mu je pritrjeval. Niso oni tako drugačni, je rekel, morda so nam bolj podobni kot Švedi ali Danci, če ne bi bili muslimani, bi bili pljunuti Srbi, se je šalil pijani Ljubomir, in Aleksandar se je smejal njegovi šali [...] (Vojnović 2016: 174)

*

Kot je skušala pokazati pričujoča študija, posvečena dvema reprezentativnima sodobnima literarnima ustvarjalcema, se tako v novejši slovenski literarni vedi kot literarni praksi uveljavlja pojmovanje, da slovenski kulturni prostor pač ni monolingvalen, ampak da v njem drug na drugega mejijo oziroma v medsebojnem dialogu soobstajajo mnogi jeziki in kulture, med njimi tudi jeziki in kulture narodov bivše Jugoslavije. Dialog med njimi ne poteka vedno brez sporov ali trenj, vanj pa se vpletajo tudi transnacionalni tokovi. Medtem ko so nacionalne literarne zgodovine, med njimi tudi slovenska, na ozadju kul-

turnega nacionalizma potiskale večjezičnost in večkulturnost literarnih praks na svojem etničnem prostoru na obrobje ali ju sploh izrinjale iz obravnave, je v današnjih časih medkulturnosti, hibridnih identitet in globalizacije seveda pravi trenutek, da jima je odmerjeno ustrežnejše mesto. Navsezadnje literarna večjezičnost in večkulturnost vendarle prežemata literaturo, ki živi in je priljubljena med širokim občinstvom, zaradi svoje kvalitete pa si brez vsakega dvoma zasluži tudi pozornost akademske stroke.

Literatura

- BOROVNIK, SILVIJA, 2017: *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze.
- ČEPIČ, ZDENKO, 2005: Plebiscit o samostojni Sloveniji. V: Jasna Fischer idr. (ur.): *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. 2. zv. Ljubljana: Mladinska knjiga. Str. 1294–1297.
- DEDIĆ, JASMINKA, VLASTA JALUŠIČ in JELKA ZORN, 2003: *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- DEMBECK, TILL, 2017: Sprachwechsel/Sprachmischung. V: Till Dembeck in Rolf Parr (ur.): *Literatur und Mehrsprachigkeit: Ein Handbuch*. Tübingen: Narr. Str. 125–166.
- DIMKOVSKA, LIDIJA, 2014a: Spremnna beseda. V: Lidija Dimkowska (ur.): *Iz jezika v jezik: Antologija sodobne manjšinske in priseljske književnosti*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev. Str. 1–19.
- DIMKOVSKA, LIDIJA, (ur.), 2014b: *Iz jezika v jezik: Antologija sodobne manjšinske in priseljske literature v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- GROSMAN, META, 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut filozofske fakultete.
- JUVAN, MARKO, 2017: Literature and the Politics of Denial: Slovenian Novels on 'The Erasure'. V: Vladimir Biti (ur.): *Claiming the Dispossession: The Politics of History/Telling in Post-imperial Europe*. Leiden in Boston: Brill. Str. 194–223.
- MEŽNARIČ, SILVA, 1986: »Bosanci«: *A kuda idu Slovenci nedeljom?* Prev. Seta Knop. Ljubljana, Republiška konferenca ZSMS.
- MUGERLI LAVRENČIČ, MARUŠA, 2005a: Pisanje med kulturama: (Dvojezično pesništvo Josipa Ostija). V: Marko Stabej (ur.): *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. Str. 190–193.

- MUGERLI LAVRENČIČ, MARUŠA, 2005b: Slovenski prevodi literarnih del priseljenskih avtorjev po letu 1990. *Dve domovini = Two Homelands* 16, št. 22, str. 79–93.
- OSTI, JOSIP (ur.), 1999: *Muze niso molčale: Pesmi slovenskih pesnic in pesnikov o vojni v Sloveniji, na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini*. Prev. Viktor Jesenik idr. Ljubljana in London: Mirovni komite Mednarodnega PEN-a = Writers for Peace Committee of International PEN.
- OSTI, JOSIP, 1990: *Barbara i barbar*. Beograd: Prosveta.
- OSTI, JOSIP, 1991: *Plamen, žar, pepeo i obratno*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- OSTI, JOSIP, 1993: *Sarajevska knjiga mrtvih*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- OSTI, JOSIP, 1995: *Salomonov pečat*. Ljubljana: Mihelač in Društvo slovenskih pisateljev.
- OSTI, JOSIP, 1998: *Izginula ledena čarovinja*. Prev. Lela B. Njatin. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- OSTI, JOSIP, 1999: *Kraški Narcis*. Ljubljana: ŠOU, Študentska založba.
- OSTI, JOSIP, 2004: *Učitelj ljubezni*. Maribor: Litera.
- SKUBIC, ANDREJ E., 2001: *Fužinski bluz*. Ljubljana: Študentska založba.
- ŠTIH, PETER, VASKO SIMONITI in PETER VODOPIVEC, 2016: *Slovenska zgodovina: Od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*. 2. zv. Ljubljana: Modrijan, 2016.
- STABEJ, MARKO (ur.) 2005: *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- VOJNOVIĆ, GORAN, 2008: *Čefurji, raus!* Ljubljana: Študentska založba.
- VOJNOVIĆ, GORAN, 2012: *Jugoslavija, moja dežela*. Ljubljana: Študentska založba.
- VOJNOVIĆ, GORAN, 2016: *Figa*. Ljubljana: Beletrina.
- YILDIZ, YASEMIN, 2012: *Beyond the Mother Tongue: The Postmonolingual Condition*. New York: Fordham University Press.
- ŽITNIK SERAFIN, JANJA, 2008: *Večkulturna Slovenija. Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.

Književnost priseljskih avtoric in avtorjev v kontekstu slovenske književnosti in kulture

LIDIJA DIMKOVSKA

VCELOTNEM LITERARNEM IN kulturnem sistemu Slovenije zavzema književnost manjšinskih in priseljskih avtoric in avtorjev komaj opazno mesto. Literarna zgodovina kot družbeno-politična institucija vodi (ali ne) kulturno politiko integracije, od katere je odvisno, ali bodo manjšinski in priseljski pisatelji izolirani, getoizirani ali integrirani v njene strukture. »Slovenci so vedno poudarjali pomen kulture – zlasti literature – za svoje narodnostno oblikovanje,« pravi Igor Grdina, »vendar nikoli niso spregledali tudi pomena etnosa. Kdor ni bil 'vrojen' v njihovo jezikovno (na nek način 'krvno') skupnost, so ga težko priznali za svojega.« (Grdina 2003: 7) In tako je še vedno:

Slovenska literarna veda je slovensko književnost žal predolgo opazovala, analizirala in razvrščala kot zaprt, zgolj enonacionalen določen sistem, v katerem je k slovenski književnosti prištevala in upoštevala le tiste avtorje/-ice in dela, ki so nastala v Sloveniji in bila napisana v slovenskem jeziku. [...] Šele v novejšem delu nekateri raziskovalci, včasih pa tudi avtorji sami, opozarjajo na to, da nacionalnofilološki model preučevanja književnosti dandanes zaradi polifonije in pluralnosti literarnih sistemov ne zadošča več, da je potrebno upoštevati tudi literarno delo migrantov, vseh tistih, ki so se zaradi spleta različnih okoliščin znašli 'v vmesnem prostoru', v katerem ohranjajo svojo posebno, izvirno kulturno identiteto, a prevzemajo tudi mnoge elemente, pridobljene v novih kulturnih in nacionalnih okoliščinah (Grosman 2004, Mugerli 2005, Žitnik Serafin 2008). (Borovnik 2017: 50)

Najbrž zaradi tega priseljski avtorice in avtorji ostajajo neznani ne le bralcem, ampak tudi raziskovalcem. V tem smislu Silvija Borovnik v nadaljevanju ugotavlja: »[...] v Sloveniji nimamo mnogo književnih ustvarjalcev, ki bi pisali v tujem jeziku in objavljali (tudi) v slovenščini.« (Borovnik 2017: 69) V Sloveniji pa vendarle imamo mnogo takšnih ustvarjalcev, ali več kot 120 priseljskih književnikov, predvsem iz nekdanjih jugoslovanskih republik, zadnje

čase pa narašča tudi število pisateljic in pisateljev, ki prihajajo iz drugih delov sveta. Težava je v tem, da se je le majhen odstotek vseh uveljavil in se uveljavlja v okviru sodobne slovenske kulture, kar pomeni, da imajo prevode svojih del v slovenščini, da objavljajo v osrednjih literarnih revijah, pri pomembnejših založbah, da se udeležujejo osrednjih literarnih dogodkov in dejavno sodelujejo v osrednjih gibanjih slovenskega literarnega prostora. Prevodov njihovih del v slovenščino kronično manjka ali pa so slabše kvalitete. Še več, kot ugotavlja Maruša Mugerli Lavrenčič, zaenkrat v slovenskih prevodih lažje objavljajo tuji avtorji, ki nimajo nobenih stikov s Slovenijo, kot »tuj-domači« avtorji, ki pišejo v tujih jezikih in se zaradi neprevajanja in neinterpretacij svojih del »velikokrat znajdejo nekje vmes, v vmesnem prostoru med kulturama in pravzaprav ne pripadajo ne eni ne drugi« (Mugerli 2005: 190).

Priseljski pisatelji (razen peščica), ki večinoma pišejo v materinščini, objavljajo predvsem v reviji za kulturna vprašanja pripadnikov drugih narodov, ki živijo v Sloveniji, *Paralele*, in se udeležujejo srečanja *Sosed tvojega brega*, oba v organizaciji Javnega sklada republike Slovenije za kulturne dejavnosti. Čeprav je namen *Paralel* in festivala *Sosed tvojega brega* spodbujati kulturno izmenjavo, prestopanje kulturnih meja in s tem promocijo književnosti, ki se v okviru slovenske kulture piše v drugih jezikih, je dejstvo, da je krog bralcev književnosti priseljencev, če ta ni prevedena v slovenski jezik, zožen na občinstvo istih in (morebiti) drugih etničnih struktur, z minimalno udeležbo slovenskega. Za vse avtorje je značilno, da pišejo le v svojem maternem (ali očetovskem) jeziku ali pišejo tako v svojem maternem kot v slovenskem jeziku ali pa le v slovenščini. Priseljske avtorje v Sloveniji obravnavajo literarne revije v Sloveniji največkrat kot »tuje avtorje« in jih objavljajo v prevodnih rubrikah, ki so temu namenjene, to pa pomeni, da imajo priložnost za objavo le enkrat ali dvakrat. Če neki avtor živi v Sloveniji deset let, pri tem pa ima priložnost za objavo le enkrat v prevodni rubriki, se postavi vprašanje, ali kot avtor sploh lahko obstaja, čeprav živi v Sloveniji. Založbe nimajo zbirke s priseljsko književnostjo, nagrade (na višji ravni) za dela v drugem jeziku, razen slovenskem, v Sloveniji ne obstajajo. Avtorji imajo občutek, da ne pripadajo nikomur, da se nimajo na nikogar obrniti, nikomur ponuditi svojih del, da njihova literatura ni opažena. In čeprav je namen literarne revije *Paralele*, ki obstaja že več kot dvajset let, in festivala *Sosed tvojega brega*, ki se odvija redno že več kot trideset let, spodbujati medkulturnost, so Slovenci do njiju le strpnji, brez medkulturne zavesti, ki je nujna, da takšne dejavnosti ne padejo v parakulturnost ali da pred-

stavljajo zgolj tolerančni prag neke kulture. V reviji *Paralele* in revijah kulturnih društev priseljskih avtoric in avtorjev ti sami pišejo kritike o drugih avtorjih, predstavljajo knjige svojih kolegov, tako da so ustvarjalci hkrati tudi uporabniki. Kulturna politika zaradi lastnih (monopolnih) interesov ne spodbuja ustvarjanja in uveljavljanja teh pisateljev v širšem prostoru in pogosto izkorišča socio-psihološki položaj priseljencev, da bi jih postavila na rob kulture. Zato se nekateri priseljski pisatelji lahko zadovoljijo le s tem, če svoja literarna besedila objavijo v revijah, ki v Sloveniji niso osrednje, oziroma se udeležujejo neosrednjih literarnih festivalov in srečanj, ki niso medijsko podprti in o njih ni širše refleksije. Zaradi literarnih in še posebej zunajliterarnih dejavnikov pripada književnost priseljencev posebnemu tipu ranljive strukture v Sloveniji, ki potrebuje podporo in pomoč literarnih institucij v Sloveniji, a ju le redko dobi. Veliko teh avtorjev se je sprijaznilo s tem, da so prisotni le v matični literaturi (toda nekateri so začeli pisati v Sloveniji in ne v matični državi), v slovenski kulturi pa so nekateri celo popolnoma neznani. V tem smislu je pomembna zmeda pri razumevanju integracije in asimilacije. Od avtorja, ki piše v maternem jeziku, se pričakuje, da bo spremenil jezik (se asimiliral), da bi se »integriral« v slovensko nacionalno književnost. Toda integrirani pisatelj bi moral biti pisatelj, ki živi v Sloveniji in lahko ustvarja v svojem jeziku, je pa prevajan, objavlja svoja dela (tudi) v slovenščini in pripada slovenski književnosti. Jezik kot ideološki varuh nacionalnosti popolnoma ignorira dejstvo, da danes v Sloveniji, v njenih geografskih, geopolitičnih in zgodovinskih pretokih sodobnega časa, veliko priseljskih avtorjev ustvarja književnost, ki ne nastaja le iz jezika (nastaja v jeziku), ampak predvsem iz vpliva teh dejavnikov na notranje oblikovanje pisave. Npr. vsa objavljena besedila Erice Johnson Debeljak so nastala predvsem v Sloveniji in so inspirirana iz slovenske resničnosti in književnosti. Ali so njena dela ameriška ali celo angleška in ali je ona ameriška pisateljica, ker jih piše v angleščini? Med priseljskimi avtorji jih je veliko, ki prevajajo slovensko književnost v svoje matere jezike, postali so mostovi med dvema kulturama, a jih kultura doživlja včasih bolj kot prepade.

Kdo je sploh lahko slovenski pisatelj? Je slovenski pisatelj le pisatelj, ki piše v slovenskem jeziku? Je to pisatelj, ki živi v Sloveniji in piše v svojem maternem jeziku? Je to tudi pisatelj, ki piše v obeh jezikih? Je to pisatelj s slovenskimi koreninami, ki živi v tujini in ustvarja v tujem jeziku? V tem kontekstu današnje stanje najbolje ponazarja prav esej Erice Johnson Debeljak *Bi se zrušilo nebo, če bi kresnika dobila Maja Haderlap? Kdo sme biti slovenski pisatelj?*, v katerem med drugim piše:

Najprej je leta 2010 Društvo slovenskih pisateljev spremenilo svojo politiko in prvič dovolilo piscem v tujem jeziku, da zaprosijo za članstvo. Ta sprememba, tako kot večina drugih odločitev DSP, je bila izglasovana na občnem zboru z majhnim, a zadostnim kvorumom. DSP je edina institucija, ki je naredila tako javno ekumensko gesto in konkretno spremenila svojo politiko. Druge slovenske literarne institucije so do te odločitve zavzele različna stališča, tako rekoč vse pa so zaloputnile vrata, da bi *nepravi* ostali zunaj. Večernica je nemudoma spremenila formulacijo kandidatov za nagrado iz '*članov DSP v člane DSP, ki pišejo v slovenskem jeziku*'. JAK je podobno spremenila formulacijo za kandidate za pisateljske štipendije in izrecno izključila pisatelje, ki pišejo v tujem jeziku. (Debeljak Johnson 2013: 1)

Spremenila se je tudi kulturna politika Ministrstva za kulturo, ki tujejezičnim avtorjem, ki jim plačuje prispevke za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, raje dodeljuje le status prevajalca slovenske književnosti kot pa avtorja, ker ne piše v slovenskem jeziku, kar v preteklosti ni bil pogoj za status. Čeprav obstajajo seveda izjeme. Vsi, ki živijo v Sloveniji, plačujejo iste davke, prispevajo v sklade za pokojninsko in invalidsko zavarovanje vseh državljanov, s svojimi dajatvami sofinancirajo vse dejavnosti v katerem koli sektorju, ki so financirane iz postavk državnega proračuna. Pisateljske štipendije, sredstva za mobilnost, rezidenčne štipendije so iz državnega proračuna, toda do njih imajo pravico le avtorji, ki pišejo v slovenskem jeziku. Jezik je še vedno najpomembnejša slovenska ideološka in kulturna meja, zaradi katere ostali avtorji, ki ne pišejo v slovenskem jeziku, ne morejo postati del slovenske nacionalne književnosti in kulture. Slovenska družba sebe šteje za večkulturno, toda v praksi priseljska književnost kot vrsta »drugačnosti« ni vključena vanjo, saj slovenska kultura še vedno ni pripravljena razbremeniti kulturnih meja, s katerimi ostro ločuje priseljence od svojega okolja, v svoje strukture kulturne različnosti noče sprejeti drugih narodov, ki živijo v Sloveniji in ustvarjajo v svojih jezikih. Kot povzema Marijanca Ajša Vižintin (2014: 503): »Mogoče je 21. stoletje čas, ko bomo sposobni preseči začetke analize sodobne književnosti iz 19. stoletja, 'ko je univerzalna književnost začela dobivati nacionalne obrise in so nacionalne meje začele omejevati tudi razmislek o literarnem ustvarjanju' (Kozak 2010: 130).« Književno ustvarjanje vseh teh pisateljic in pisateljev, pesnic in pesnikov, dramatičark in dramatikov predstavlja slovensko književnost – če je naše izhodišče vključevanje, ne izključevanje. A tako široko dojemanje slovenske književnosti je redko, »žal še vedno bolj načelno kot pa funkcionalno« (Žitnik Serafin 2008: 12), še manj pa je razvidno v pregledih slovenske književnosti, učnih načrtih in berilih (Vižintin 2014: 506). Položaj priseljskih pisateljev v slovenski kulturi

je precej marginaliziran. »Viri so monopolizirani, ena etnična skupina ima kot matična monopolni položaj.« (Lukšič-Hacin 1995: 67) Viri na področju književnosti so založbe, revije, razpisi, nagrade, institucije. V osrednjih slovenskih založbah, revijah itd. objavlja le peščica priseljskih pisateljev. Iz vseh analiziranih virov je očitno, da različni priseljski pisatelji različno sprejemajo svoj položaj v slovenski kulturi, kar je odvisno od osebnih kriterijev, pričakovanj, stopnje izobrazbe, percepcije samega sebe. Tako kot slovenska kulturna politika pogosto enači asimilacijo z integracijo, se to dogaja tudi s priseljenci. Pri tem je pomembna tudi »tipologija priseljencev« (Klinar 1976: 161) oziroma psihološki portret priseljenca, ki je v novem okolju pogosto drugačen kot v starem oziroma se spremeni in ga zaznamujejo slabljenje samozaupanja, kriza identitete, doživljanje kulturnega šoka, zgubljanje referenčnih točk, zadovoljevanje z majhnim (po principu boljše nekaj kot nič) oziroma pomiritev s svojim podrejenim statusom, kompleks manjvrednosti, občutek, da mora začeti živeti znova in z ničle. Kulturna politika zaradi lastnih (monopolnih) interesov ne spodbuja ustvarjanja in uveljavitve priseljskih pisateljev in pogosto izkorišča njihov socio-psihološki položaj, da bi jih postavila na rob kulture. »Moramo upoštevati, kje ljudje govorijo, znotraj ali zunaj privilegiranega prostora, in ali ta prostor zagotavlja, da se različne skupine medsebojno poslušajo.« (Lukšič-Hacin 1999: 107) Priseljski pisatelji govorijo zunaj privilegiranega prostora, zato jih slovenska etnična skupnost ne posluša. Slovenska nacionalna literatura odkrito in prikrito pritiska na izbor literarnega jezika priseljskih avtorjev oziroma na jezikovno asimilacijo ali popolno izločenost priseljskih pisateljev, kajti jezik je najpomembnejša ideološka meja in konstanta, ki odloča, ali je nekdo »slovenski« ali tuj avtor, od tega pa so odvisne praktične in teoretične beneficije avtorjev in njihova literarna integracija. »Slovenski nacionalni kulturni program navaja slovenski jezik kot bistveni element kulturne identitete in temelj nacionalne identitete« (Žitnik 2002b: 176), jezikovna diferenciacija priseljskih pisateljev pa je glavna ovira njihovega integriranja v slovensko kulturo, ki je v prehodnem obdobju oblikovanja medkulturne zavesti. Slovenska nacionalna književnost ponuja le dva radikalna izbora: ali jezikovno asimilacijo ali nesprejetje v slovenski literarni sistem. Dolgoletno ignoriranje literarnega ustvarjanja priseljskih pisateljev s strani slovenske nacionalne književnosti pa se kaže kot negativno ne samo za psihološki in družbeni status priseljskih pisateljev, ampak je slabo tudi za slovensko književnost samo, ki se ne zaveda izgube lastne, nove, osvežilne moči, ki bi jo pridobila z integracijo književnosti priseljencev v svoje strukture, in se omejuje v stereotipne meje pripadnosti na

osnovi jezika. Prav pisatelji večinske literature, prevajalci, uredniki literarnih revij, založb, učbenikov in enciklopedij, organizatorji literarnih dogodkov, podeljevalci literarnih nagrad in drugi kulturni delavci na področju literature in oblikovalci literarnega polisistema bi morali biti najbolj odprti do večkulturnosti svoje države, v tem kontekstu pripomoči h kanonizaciji književnosti priseljencev in tako rešiti pred pozabo cel literarni makrosvet, saj branje književnosti priseljencev v medkulturnem položaju omogoča širjenje vseh obzorij (Grosman 2004: 190). V tem bi tudi mediji (TV, radio, spletne strani, literarne revije itd.), v katerih kronično manjkajo priseljenjski avtorji, pripomogli k medkulturnemu dialogu. Od asimilacije književnosti priseljencev slovenska kultura ne bo imela nobene koristi, od njene avtentičnosti, jezikovne heterogenosti in njenih literarnih in kulturnih vrednot pa veliko. »V zahodni Evropi in s Svetom Evrope razvijamo medkulturnost od sedemdesetih let dalje v kontekstu, v katerem kulturna pluralnost v glavnem izhaja iz migracij; ta koncept pa se je razširil iz izobraževalne sfere.« (Rey-Von Allmen 2002: 87) V Sloveniji se koncept medkulturnosti, ki izhaja iz migracij, tudi po tridesetih letih od njegove uvedbe v Evropi še ni mogel razširiti iz izobraževalne sfere na druga področja, saj je, denimo, tudi razvijanje medkulturnih kompetenc v slovenski vzgoji in izobraževanju – kljub nekaterim uspešno zaključenim projektom na tem področju – še vedno v bolj ali manj v začetnih fazah (Žitnik 2008: 104–105).

V letu 2012 se je Društvo slovenskih pisateljev prijavilo na razpis Ministrstva za kulturo s projektom *Usposabljanje na področju kulturnega menedžmenta in založništva* in v tem kontestu tudi s predlogom o izdaji antologije sodobne manjšinske in priseljenjske književnosti v Sloveniji. To, da je antologija manjšinske in priseljenjske književnosti *Iz jezika v jezik* izšla kot projekt Društva slovenskih pisateljev, ni naključje: Društvo slovenskih pisateljev je namreč v zadnjih letih naredilo velik korak v priznavanju priseljenjskih avtorjev, ko je odprlo vrata članstva za pisatelje, ki živijo in ustvarjajo na območju Republike Slovenije, ne glede na jezik, v katerem pišejo, in se s tem vključujejo v sodobni tok razumevanja literature in literatov, ki so v vse večjem številu dvo- ali celo tronacionalni.¹

¹ V statutu Društva slovenskih pisateljev je še pred nekaj letih pisalo: »Član društva lahko postane vsak slovenski pisatelj, pesnik, prozaist, dramatik, esejist, ki piše v slovenščini.« Z novim *Temeljnim aktom Društva slovenskih pisateljev* (www.drustvo-dsp.si), sprejetim 29. aprila 2010, pa je ta pogoj bistveno razširjen: »Član društva lahko postane vsak slovenski pisatelj (pesnik, prozaist, dramatik, esejist), ki piše v slovenščini ali tudi v kakšnem drugem jeziku ali državljani Republike Slovenije oziroma pisatelj s

Antologija sodobne manjšinske in priseljske književnosti v Sloveniji *Iz jezika v jezik* (Dimkova 2014) je dejansko prva tovrstna antologija. Od več kot 140 avtorjev je bilo obravnavanih 92, v antologijo pa je vključenih 34 avtorjev, pripadnikov avtohtonih manjšin in priseljskih skupin, ki pišejo tudi ali samo v svojih maternih jezikih, to pa so: madžarski, italijanski, romski, slovaški, makedonski, bosanski, hrvaški, srbski in angleški jezik. Antologija izpostavlja na enem mestu največje in najboljše literarne dosežke že uveljavljenih, malo manj uveljavljenih ali še neuveljavljenih manjšinskih in priseljskih avtorjev. Naslov antologije *Iz jezika v jezik* poudarja pomen prehajanja/prevajanja literarnih besedil iz enega v drug jezik. Devet materinščin prehaja v slovenski jezik, iztočasno pa ostaja kot hiša bitja vsakega posameznega avtorja. Navzočnost izvirnika in prevoda v antologiji je poleg praktičnega tudi simbolnega pomena: v isti knjigi/domu lahko živijo vsi ti jeziki, drugačni, toda enakovredni. Antologija je predstavljena kronološko, od najstarejše avtorice (rojene 1928) do najmlajšega avtorja (rojenega 1998). Razširjeni naslov knjige (antologija sodobne manjšinske in priseljske književnosti v Sloveniji) ni ravno posrečen, opisuje pa poreklo te književnosti: da jo pišejo pripadniki avtohtonih manjšin in priseljskih skupnosti. Lahko bi jo imenovali tudi antologija sodobne medkulturne književnosti v Sloveniji ali dvodomne književnosti, a se pripadniki dveh domov žal včasih počutijo tudi brez domovine.

Vsa srečanja z besedili iz drugih/tujih kultur, ne glede na to, ali jih beremo v prevodu, se pravi že vsaj delno prilagojena lastni/domači kulturi, ali v izvirniku [...] prinašajo medkulturni stik, se pravi, da jih beremo in sprejemamo v medkulturnem položaju, v katerem se kot bralci oz. gledalci z izvirno slovensko kulturo srečujemo z besedili, filmsko pripovedjo in drugimi kulturnimi tvorbami iz neke neslovenske oz. tuje kulture. Pri razviti medkulturni zavesti tako širjenje doživljajske zmožnosti prinaša samo raznolikost in bogatenje pri razumevanju, brez nevarnosti hibridizacije ali drugačnega ogrožanja primarne jezikovne identitete. (Grosman 2004: 25)

Cilj antologije manjšinske in priseljske književnosti *Iz jezika v jezik* je bil vzpostaviti medkulturni stik oziroma brati književnost priseljskih avtoric in avtorjev v medkulturnem položaju. Nekaj premikov se je zgodilo – slovenski bralke in bralci so lahko spoznali književnost priseljskih (in manjšinskih)

pravico bivanja v Sloveniji, ki ni Slovenec po narodnosti, vendar piše v slovenskem ali v svojem maternem jeziku. Člani društva so lahko tudi slovenski pisatelji, ki ne živijo na območju Republike Slovenije, ne glede na državljanstvo, pod enakimi pogoji.«

avtoric in avtorjev v Sloveniji, na predstavitvah antologije po Sloveniji so se lahko pogovarjali z ustvarjalci, mednarodni literarni festival Vilenica se je povezal z antologijo tako, da je bila predstavljena na osrednjih dogajanjih festivala z udeležbo avtoric in avtorjev iz antologije, itn. Ni pa bilo širše kritiške recepcije antologije razen nekaj kritiških besedil v slovenskih medijih. Književnost priseljskih avtoric in avtorjev je z antologijo naredila korak naprej, toda bistvenih sprememb v njeni recepciji in sprejetju v slovenski literarni sistem ni bilo.

Sklep

Za izboljšanje položaja priseljskih pisateljev v Sloveniji so nujni (strokovna, stanovska in medijska) problematizacija položaja književnosti priseljskih pisateljev, določanje jasne meje med asimilacijo in integracijo književnosti priseljencev v slovensko nacionalno književnost, programi za integracijo različnojezikovnih pišočih avtorjev, spodbujanje prevajanja njihovih del v slovenski jezik, dejansko izvajanje multikulturne politike slovenskih kulturnih institucij, odpiranje velikih in ne samo majhnih vrat slovenske kulture, da bi v njej našli svoje mesto vsi, ki živijo in ustvarjajo v Sloveniji, ne glede na njihovo nacionalno in jezikovno pripadnost. Jeziki, v katerih pišejo priseljski pisatelji, morajo demokratično ostati njihova »hiša bitja«, prevajanje njihovih del pa demokratična pravica do njihovega mesta v korpusu skupne literature. Zgodovinska naloga slovenske nacionalne književnosti je brati, afirmirati in integrirati književnost priseljencev v skupno literaturo, ki ne bo več »slovenska za Slovence«, temveč literatura večkulturne Slovenije za vse, ki živijo v Sloveniji. Nemara bo vendarle treba tudi na drugih področjih vztrajati pri spremembi pogoja jezika za pripadnost določenemu literarnemu polisistemu, kar bo sprostilo meje nacionalne književnosti, pa tudi njene definicije in označbe. V sodobne antologije slovenske poezije je do zdaj vključen le Josip Osti, ki od leta 1995 piše poezijo le v slovenščini. Ko bo dojemanje pojma »nacionalna (slovenska) književnost« ustrezno dopolnjeno, med eno- in dvojezičnimi avtorji ne bo več kulturnega prepada, pretok literarnih del, informacij, vrednotenj in bralnih pričakovanj pa bo svobodno krožil in bogatil slovenski literarni prostor in čas. Mar niso avtorji in avtorice, kot so Žanina Mirčevska, Erica Johnson Debeljak, Svetlana Slapšak, Carlos Pasqual, Noah Chareny, Stanislava Repar, Rick Harsch že slovenski avtorji in avtorice po svoji priljubljenosti pri slovenskih bralcih, ki jih zanima le dobra pisava, ne pa ideologija jezika pisave? Nimajo priložnosti to postati

tudi Ivan Antić, Ismet Bekrić, Jadranka Matić Zupančič, Senada Smajić, Zlatko Kraljić, Dušan Šabić, Branko Bačović, Seiko Araki Gerl, Nataša Kupljenik, Ana Lasić, Željko Perović in veliko drugih? »Bodo 'priseljenske' dežele zares absorbirale vse svoje priseljenske kulture v svojo skupno kulturo šele tedaj, ko jim bodo omogočile enakopraven razvoj v materinščini, jih bodo z vrednotenjem in prevajanjem v mnogo večjem obsegu kot doslej sprejele tudi v svoje večinske jezike,« poudarja Janja Žitnik Serafin (2002a: 131). Šele takrat vsaj polovica avtorjev, ki izpolnjuje estetska literarna pričakovanja bralstva oziroma se uklaplja v literarno socializacijo slovenskih bralcev, ne bo več bogatila le avtentične etnične kulture, ampak tudi skupno, in šele takrat bodo njihova literarna dela dvonacionalna ali, še bolje, nadnacionalna.

Dejstvo je, da je danes po celem svetu, ne le v Sloveniji, vse več avtorjev, ki se selijo, spreminjajo okolje, dom, nekateri tudi jezik, nomadstvo je že naravni pojav med umetniki, migracija pa neločljivi del življenja. Zato ni čudno, da na literarnih srečanjih vse več avtorjev ne predstavlja le ene države. Seveda bo idealno in v neki daljni prihodnosti tudi ne nemogoče, da bo poreklo avtorja le nepomembna informacija, kar bo v prid literaturi in avtorjem.

Literatura

- BOROVNIK, SILVIJA, 2017: *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.
- DEBELJAK JOHNSON, ERICA, 2013: Bi se zrušilo nebo, če bi kresnika dobila Maja Haderlap? Kdo sme biti slovenski pisatelj? *Air Beletrina*, 15. 10. 2013, str. 1.
- DIMKOVSKA, LIDIJA (ur.), 2014: *Iz jezika v jezik: Antologija sodobne manjšinske in priseljenske literature v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- GRDINA, IGOR, 2003: Narod in njegova literatura ali literatura in njen narod? *Apokalipsa*, št. 70, str. 7–31.
- GROSMAN, META, 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- KOZAK, JACEK KRIŠTOF, 2010: *Literatura in medkulturnost*. V: Mateja Sedmak in Ernest Žitko (ur.): *Razprave o medkulturnosti*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 129–142.
- KLINAR, PETER, 1976: *Mednarodne migracije*. Maribor: Založba Obzorja.
- LUKŠIČ-HACIN, MARINA, 1995: *Ko tujina postane dom*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, Zbirka Sopfia.

- LUKŠIČ-HACIN, MARINA, 1999: *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- MURGERLI, MARUŠA, 2005: Pisanje med kulturama (Dvojezično pesništvo Josipa Ostija). V: Marko Stabej (ur.): *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. Str. 190–193.
- REY-VON ALLMEN, MICHELINE (2002): Une éducation interculturelle: Défi et nécessité pour nos sociétés pluriculturelles. *Migracijske i etničke teme* 18, št. 1, str. 85–98.
- VIŽINTIN, MARIJANCA AJŠA, 2014: Kdo vse piše in (so)ustvarja slovensko književnost? Recepcija slovenske književnosti/The Reception of Slovene Literature. V: Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Str. 503–512.
- ŽITNIK, JANJA, 2002a: Naj še pišem v materinščini? Slovenski zdomski književniki v multikulturnem okolju. V: Boža Krakar-Vogel (ur.): *Ustvarjalnost Slovencev po svetu. Zbornik predavanj 38. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Str. 119–132.
- ŽITNIK, JANJA, 2002b: Literarno povratništvo in meje narodne književnosti. *Dve domovini – Two Homelands*, št. 15, str. 163–178.
- ŽITNIK SERAFIN, JANJA, 2008: *Večkulturna Slovenija: položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

O literarnem dvojezičju slovenskih leposlovcev v Italiji

MIRAN KOŠUTA

Uvodna zamejitev teme

LE ZAČNIVA PRI HOMERI, dragi bralec, bi tale na tematske strune literarne dvojezičnosti slovenskih leposlovcev v Italiji ubrani premislek bržkone uvedel France Prešeren (Prešeren 1847: 108). Kajti metaforičnih Homerjev, pesnikov predvsem, a tudi pripovednikov in dramatikov, ki se v Italiji danes občasno ali trajno, izmenično ali kontinuirano selijo iz svoje slovenske ali mešane jezikovno-identitetne narodenosti v sosednje, italijansko leposlovno izrazilo za besednoumetniško izpovedovanje svoje duhovno-čustvene biti, ni ravno malo. *Signum temporis*, bi dejali Latinci. V čedalje bolj globaliziranem, multikulturnem, narodno hibridnem, zdomsko razseljenem in kreoliziranem svetu postaja pač posledično tudi pojav literarnega pisanja v dveh ali več jezikih vse bolj običajen, pogost, vsakdanji.

Drži. A tu ne gre za tako imenovano »migrantsko« književnost, za azilno govorico posvajajoče leposlovje, za jezikovne optante *à la* Samuel Beckett, Joseph Conrad, Vladimir Nabokov, Arthur Koestler, Joseph Brodsky, za Čeha Milana Kundero, Rusa Andreja Makina ali Slovenko Brino Svit, ki se sredi Pariza odločijo za besedovanje v francoščini, za v Združene države pribežalega in odtlej tudi angleško pišočega Bosanca Aleksandra Hemona ali za v Rim priseljeno ameriško Indijko Jhumpa Lahiri, ki svojemu angleškemu opusu doda zato še italijanski roman z zgovornim naslovom *In altre parole* (V drugih besedah, 2015). Ne. Tu v furlansko-julijskem srcu stare Evrope – od Alp do morja, od Žabnic do Milj – gre za avtohtone, v Italiji rojene in živeče slovenske besedne ustvarjalce, ki se leposlovno izpovedujejo tako v maternem kot v sosedovem jeziku, zdaj v slovenščini (ali v katerem izmed njenih narečij) zdaj v italijanščini. Podobno kakor njihovi mnogo številnejši leposlovno dvojezični rojaki na Koroškem zastavljajo danes literarni vedi in zgodovini, ki

sta mnogokdaj še trdovratno utesnjeni v enojezikovni narodni kalup, vrsto kočljivih izzivov in vprašanj: kam, v katero nacionalno književnost uvrstiti njihovo jezikovne bregove prestopajoče leposlovje? Je romantični, herderjansko-schleglovski monolit nacionalnih literatur sploh še uporaben in aktualen sredi današnje multikulturne, večjezične planetarne stvarnosti in, še posebej, na narodno hibridnih obmejstvih, kakršna so npr. slovenska v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem? Ali pa si bo treba nujno omisliti nove, kompleksnejše, nadjezikovne, morda čezregionalne, ozemeljske, duhovno-vsebinske, tematsko-problemske ali estetsko-slogovne oblike literarnovedne sistemizacije in konec koncev pristati na unitarističnem zastavku o eni sami, le v različnih jezikih sveta pregibani Goethejevi *Weltliteratur*?

Kajti ugotovitve Erwina Köstlerja in Andreja Lebna ob pretresu novejših ustvarjalnih dinamik na avstrijskem Koroškem se danes kažejo vse prej kot iz trte izvite, ko pledirata za sprejem zamisli

[...] o medkulturni osnovanosti vsakršne literarne dejavnosti, saj so menjava in 'mešanje' jezika – '*code-switching*', citiranje 'drugega' v lastnem (ali drugem) jeziku itn. del splošnih medkulturnih procesov, ki se jim ni mogoče izogniti s sklicevanjem na jezikovno enoličnost. S tega vidika je eksofonijo (tj. pisanje v drugem jeziku) treba razumeti kot normalno stanje v heterogenih družbah in transnacionalnih kulturah – tudi če nacionalne literarne zgodovine slej ko prej utrjujejo Herderjev ideal jezikovno konsistentne nacionalne literature in s tem sugerirajo stanje, ki ga v resničnosti ni. (Köstler in Leben 2016: 156)

Kopico takih in podobnih dilem zastavlja tudi sodobna slovenska književnost v Italiji, ko vključuje duhovno, kulturno ali govorno drugačnost italijanskega sokrajana v svoj ustvarjalni horizont in se mestoma celo izpoveduje v njegovi besedi. Zato bo nezanemarljivo poradovediti: kje, pri kom, kdaj in v kolikšni meri vznika v sodobni slovenski književnosti v Italiji pojav literarne dvojezičnosti? Gre zgolj za osamljeno, osebno umetniško izbiro jezikovno nadizobraženih in večkulturno kompetentnih piscev ali tudi za splošnejši literarni odsev socialno napredujoče narodnostne asimilacije Slovencev v Italiji? Kakšni vzgibi sprožajo in podžigajo tovrsten literarni »code-switching«: identitetni, kulturni, izobrazbeni, tržni, recepcijski? So tudi ali pretežno v italijanščini pišoč slovenski pesniki in pisatelji iz Furlanije – Julijske krajine literarno povsem enakovredno dvojezični? In kam sodi navsezadnje njihova izpoved: v italijansko, slovensko, hibridno primorsko, obmejno književnost?

Predhodniki

Ni treba ravno rakovo v čas trubadurja Oswalda Wolkensteinskega in njegove pidžinske *Do fraig amors* (Prošnje za ljubezen, ok. 1417), v kateri ob nemških, latinskih, italijanskih, francoskih, ogrskih, flamskih in drugih enakovredno odzvanjajo tudi slovenski lirski utrinki, da bi na tem jadranskem koncu Srednje Evrope naleteli na zgovorne primere literarne dvojezičnosti, ki takšno ustvarjalno prakso potrjujejo za povsem običajno in samoumevno sredi narodnostno mešanih, večjezičnih, multikulturnih okolij. Dovolj je, da se zazremo v bližnjo polpreteklost XIX. in XX. stoletja, pa že lahko naštejemo tudi med krajevnimi Slovenci peščico tovrstnih leposlovcev.

Začetnik slovenske tržaške književnosti Josip Godina Verdelski (1808–1884) svojemu tretjeosebemu avtobiografskemu pripovedništvu sicer ni postavil ob bok primerljive italijanske literarne izpovedi, je pa znal v sosedovem jeziku suvereno sestaviti npr. strokovni davčni priročnik (*Manuale delle leggi sul bollo e sulle tasse*, 1843). Pozabljeni literat slovenskih korenin Alojz Kriščan (1870–1935) je pod imenom Luigi Crociato objavil obsežen italijanski lirski opus, v katerem prednjači leta 1912 v Rimu izdana verzna zbirka s povednim, morda tudi na avtorjevo slovenstvo cikajočim naslovom *Canta il selvaggio* (Poje divjak). Z neizdano, le v njegovi literarni zapuščini ohranjeno in pod psevdonimom Giovanni del Carso (Ivan s Krasa) izpisano italijansko pesniško zbirko *I canti del barbaro* (Barbarovi spevi) mu le malo kasneje naslovno asonira sicer povsem slovenski, a pesniško tudi dvojezični Tržačan Janko Samec (1886–1945). Da o kopici drugih besedilnih prič nedavnega literarnega dvojezičja krajevnih slovenskih pesnikov in pisateljev niti ne črhnem: od Trinkovih italijanskih knjig ali iz slovenskega izvirnika predstavljene pesnitve *Eccidio d'Aquileja* (Propad Ogleja, 1896), Vukovih po sili fašistične cenzure v italijanščini izpisanih *Ljubezenskih pisem* (1940–1944) ženi Danici Tomažič ali Bartolovih v *Tržaških humoreskah* (1957) mrgolečih italijanskih dialogov do začetnih literarnih poskusov Borisa Pahorja ali Alojza Rebule v Dantejevem in Ovidijevem jeziku.

Seveda je ob že sokoljem kronološkem preletu nad tovrstnim ustvarjanjem jasno razvidno, da ga je bilo v starejših obdobjih razmeroma mirnega etničnega sožitja na ozemlju današnje Furlanije - Julijske krajine zaznavno več, v časih ostre nacionalne polarizacije ali celo fašistične in nacistične genocidnosti nad krajevnim slovenstvom pa občutno manj. A je vendarle bilo in preživel je vse

do danes. In zdaj? Kakšna je sedanja podoba leposlovne dvojezičnosti med slovenskimi pisci v Italiji?

Današnjiki

Od Žabnic do Milj, od Mužcev do dolinskega Brega danes slovstveno beseduje na ozemlju šestintridesetih občin nekdanjih videmske, goriške in tržaške pokrajine dežele Furlanije - Julijske krajine vsega okrog šestdeset slovenskih pesnikov, pripovednikov in dramatikov z vsaj eno samostojno knjižno objavo. V tem avtorskem zboru, ki je samo zadnje četrt stoletja ustvaril in objavil zvečine v knjižni in, redkeje, v narečni slovenščini okrog petdeset romanov, šestdeset cvetnikov kratke proze, nad sto pesniških zbirk in stotine dramskih, radijskih, otroških ali mladinskih del, je tudi nekaj piscev, ki jim italijanska leposlovna izpoved ni tuja. V primerjavi s koroškim manjšinskim miljejem, kjer število nemško-slovenskih avtorjev zadnje čase tako narašča, da se narodno angažirani Florjan Lipuš že zaskrbljeno sprašuje »Kdo se bo še prelomil zaradi jezika?« (Lipuš 2015: 217), je tovrstnih primerov v italijanskem predmejestvu manj. A vendar so in zato jim kaže posvetiti dolžno literarnozgodovinsko pozornost. Niti pod književnoteoretsko, niti pod sociološko ali narodnostno lupo namreč ni postransko, da je med slovenskimi leposlovci v Italiji ta hip možno uzreti in tipološko sežeti zlasti štiri opaznejše rodove dvojezičnikov: avtorice in avtorje, ki ustvarjajo izključno v italijanščini; take, ki ustvarjajo v italijanščini, a se občasno sami prevajajo v slovenščino; avtorice in avtorje, ki ustvarjajo v slovenščini, a se občasno sami prevajajo v italijanščino; in take, ki ustvarjajo tako v italijanščini kot slovenščini.

Književniki prve skupine pravzaprav ne premorejo literarne, ampak v najboljšem primeru le funkcionalno dvojezičnost, saj se leposlovno izpovedujejo zgolj v italijanščini. Skoraj praviloma so to ustvarjalci slovenske narodne istovetnosti ali rodovne pripadnosti, ki pa jim v družinskem okolju ali med šolskim izobraževanjem ni bilo dano usvojiti zborne materinščine. Tako povečini diglotično obvladujejo domače slovensko narečje in italijanski knjižni jezik, edini, v katerem lahko dajejo duška svoji leposlovni invenciji. S tovrstnimi pisci je obdarjena predvsem Benečija v videmski pokrajini, ki se je leta 1866 plebiscitno pridružila kraljevini Italiji in postala odtlej žrtev tako načrtnega raznarodovanja in surovega jezikovnega zatiranja, da so tam-

kajšnji slovenski ljudje še danes oropani zbornega znanja lastne materinščine. Kljub evropskim in državnim ustavnim ter zakonskim zagotovilom o zaščiti krajevnе slovenske narodne manjšine, na Videmskem namreč še vedno ni državnih šol s slovenskim učnim jezikom, celotno breme zbornega opismenjevanja Benečanov v materinščini pa nosi edinole špeterska Državna večstopenjska šola s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom. Zdajšnjim beneškim književnikom predvsem starejših generacij, ki niso mogli uživati njene blagodejne docenture, je zato še zmeraj dobro znana jezikovna stiska, ki jo je uredniku *Ljubljanskega zvana* Franu Levcu epistolarno zaupal davnega leta 1884 njihov ugledni predhodnik Ivan Trinko, ko je ob lirski pošiljki matični reviji potožil, da si je moral zbornu slovenščino prisvojiti »brez učitelja, brez slovnice, brez slovarja; v kljub mnogim zaprekam, ker so mi učenje zabranjevali ...« (Trinkova 1978: 40).

V Klavorah rojeni Roman Firmani (1930–2009), avtor trpkih pripovednih portretov beneške dolinske perifernosti in emigracije, Antonella Bukovaz (1963), subtilna moderna lirčarka in performerka, v literarni sosesčini bližnjega apeninskega polotoka pesniško in prevajalsko že dodobra uveljavljeni Miha Obit (1966) ali mlajša tržaška »krimičarka« Anja Zobin (1984) so morda najprepoznavnejši prototipi tovrstnega izključno italijansko pišočega slovenskega ustvarjalca ali ustvarjalke, ki sežemata v sebi jezikovno travmo preteklosti in multikulturno odprtost sodobnega obmejstva. Njunu hibridno izrazno razpetost med domačim in sosednjim, sožitje dveh jezikovnih jazov v sebi je domala zgledno povzela leta 2017 medijska izjava Antonelle Bukovaz ob prejetju kristala mednarodne literarne nagrade Vilenica: »To je nekaj, kar me spravlja v zadrego, ker – čeprav sem Slovenka in se počutim Slovenko in sem zavedna Slovenka – pišem v italijanščini. Slovenščino sem se naučila šele pri dvajsetih in to verjetno ni bilo dovolj. Rezultati te meje so tudi taki, kot sem jaz, ki pač razmišljam, čutim in živim v slovenščini, pišem pa v italijanščini.« (Bukovaz 2017)

Drugo tipološko ugotovljivo skupino slovenskih literarnih dvojezičnikov v Italiji tvorijo pesnice / pesniki, pripovednice / pripovedniki in dramatičarke / dramatiki, ki sicer ustvarjajo v italijanščini, a lastno leposlovje občasno sami prevajajo v slovenščino. Gre za sicer redke, v obeh jezikih različno verzirane avtorice in avtorje, ki jim je umetniško očitno bližja italijanska zbornost in jim za ustvarjalno delovanje v materinščini morda primanjkuje samozavesti,

vendar se jim zdi pomembno zagotoviti lastni leposlovni besedi vsaj prevodni povratek v domovino.

O takem profilu dvojezično kultiviranega ustvarjalca / ustvarjalke pričata npr. pesnica Liliana Visintin (1952) v Laškem ali prozaist in lirik Igor Gherdol (1979) na Tržaškem, domala paradigmatično pa ga pooseblja goriška pesnica in pripovednica Klavdija Voncina (1943), ki je svoje prve lirske korake sicer prehodila izključno v italijanščini (npr. v verznihi zbirkah: *Frammenti* [Frammenti, 1990]; *Parole* [Besede, 1994]; *Gocce infrante* [Razbite kapljice, 1997]; *Icône* [Ikone, 1997]), a je začela nato pristavljati italijanskemu izvirniku svojih proznih in pesniških knjig ob bok še slovenski samopreвод (npr. *Confine orientale – Meja na vzbođu*, roman, 1999; *Fantasia – Fantazija*, pesniška zbirka, 2001; *Mosaico – Mozaik*, pesniška zbirka, 2006).

Zrcalno različico tovrstnega avtorskega lika predstavlja tretji tip slovenskega literarnega dvojezičnika v Italiji, tisti, ki si je za umetniško izrazilo izvolil materinščino, vendar svoje leposlovje občasno prevaja tudi v sosedov zborni jezik. Vzgibi takšnega samoposredniškega truda so lahko najrazličnejši: zdaj intimo osebno stremljenje k izpolnitvi svojega drugega ustvarjalnega jaza, zdaj estetski izziv in mik preizkusa v sosednjem jeziku, zdaj recepcijska namera zagotoviti lastni leposlovni besedi širši odmev ali, še najpogosteje, žlahtna kulturna razprtost sosedu, želja omogočiti sokrajanu čim neposrednejše, gregorčičevsko zrtje v lastno demiurško delavnico. Čeprav je večina slovenskih leposlovcev iz Furlanije – Julijske krajine z eno ali več knjigami danes že znana italijanskim bralcem po zaslugi ne ravno številnih slovensko-italijanskih književnih prevajalcev, ni težko naleteti tudi na dvojezično podkovanega umetnika, zlasti pesnika, ki sam poitalijanja ali soprevaja lastno besedo, da bi bila tudi v ciljnem jeziku čim bolj avtentična, avtorsko zvesta in prepričljiva. Nekaj odbranih knjižnih kolofonov bo v ilustracijo povedanega nemara zgovornejših: »versione libera dell'autore tratta dalle raccolte *Glas odznotraj*, *In legla je tišina* ed *El silenzio de una città*«¹ je zapisano npr. v zborni italijanski in tržaško narečni zbirki *L'incendio bianco* (1990) Borisa Pangerca (1990: 2); »traduzioni dallo sloveno di Darja Betocchi, Jolka Milič e dell'Autore ...«² je brati v lir-

¹ Avtorjeva prosta poitalijanitev besedil iz zbirk *Glas odznotraj*, *In legla je tišina* in *Molkega mesta*. Prevod navedka: Miran Košuta.

² Iz slovenščine prevedli Darja Betocchi, Jolka Milič in avtor ... Prevod navedka: M.K.

skem cvetniku *Terra da masticare – Za grizljaj zemlje* (2009) Marka Kravosa (2009: 2); soroden, ob slovenskem izvirniku natisnjen italijanski samoprevod avtoričinih lirik pa premore tudi pesniški prvenec Tatjane Rojc *Zemlja, rdeča in neskončna – Terra, rossa e infinita* (1995).

A če sta pravkar naštetih vrsti slovenskih leposlovcev v Italiji bolj prevajalsko kot demiurško dvojezični, potem gre dejanski, avtentični literarni »code-switching« zanesljivo pripisati četrtemu tipu predmejskega književnika, avtorici oziroma avtorju, ki je sposoben neposrednega besednega ustvarjanja tako v italijanščini kakor v slovenščini. Govor je tu kajpak izključno o piscih slovenskega ali mešanega rodu, ki suvereno obvladajo sosedovo leposlovno govorico, saj ni doslej zabeležen niti en sam obratni primer v slovenščini literarno pišočega Italijana. Portretne konture tovrstnega književnika razkrivajo torej biografski obraz avtohtonega krajevnega ustvarjalca slovenske ali mešane narodenosti, ki je zaradi posebno raznolike družinske, šolske, študijske ali poklicne izobrazbe suvereno usvojil oba literarna jezika in je zato zmožen njune izmenične ustvarjalne rabe. Kdaj in čemu se – če si prisvojim slikovito prisposodobu Alice Oxman – seli v svojem literarnem stanovanju iz ene jezikovne sobe v drugo, besedujoč zdaj v italijanščini zdaj v slovenščini, je kajpak zamotano, večplastno, od mnogih osebnih ali okoljskih, notranjih ali zunanjih spremenljivk odvisno vprašanje. Intimna nuja čustvene distance do upovedane snovi, širitev kulturnega dometa lastne literarne besede, estetski izziv drugojezične izpovedi, povratek h koreninam ali odhod v sosednji svet: to so za pokušino le nekateri od številnih možnih razlogov, ki lahko pogojujejo avtorjev literarno-kodni preskok.

V pisanem zboru tovrstnih književnikov italijanskega predmejstva je vse-kakor možno dodatno razlikovanje med občasnimi, epizodnimi, in trajnimi, tej praksi bolj zdržema zavezanimi literarnimi dvojezičniki. V prvi podskupini je takšnih ustvarjalcev domala kot listja in trave, saj skorajda ni slovenskega književnika v Italiji, tako generacijsko starejšega kot mlajšega, ki bi se leposlovno ne preizkusil kdaj tudi v sosedovem jeziku: od Alojza Rebule, Borisa Pahorja ali Miroslava Košute do Borisa Pangerca, Jakoba Renka ali Igorja Pisona. Dušan Jelinčič npr. si je v svojem slovenskem pripovednem opusu privoščil jezikovno izjemo z romanom *La dama bianca di Duino* (2010), ki ga je izvirno izpisal v italijanščini, nato pa še istega leta sam prevedel v slovenščino in izdal pod naslovom *Bela dama Devinska*. Pretežno slovenska pesnica

in esejistka Tatjana Rojc pa je pred nedavnim poslala na trg svoj italijanski romaneskni prvenec *La figlia che vorrei avere* (Hči, ki bi jo želela, 2017), ki po avtobiografski zasnovi in jezikovni drugačnosti vsaj deloma asonira zrcalni demiurški izkušnji koroške rojakinje Maje Haderlap ob romanu *Engel des Vergessens* (*Angel pozabe*, 2011).

Med pripadniki druge, kontinuiranemu literarnemu dvojezičju zapisane podskupine deželnih ustvarjalcev pa izstopa ob mlajšem prozaistu Igorju Pisonu (1982), avtorju kratkoproznih prvencev *Squarci* (Reže, 2011) in *Zasilni izbodi* (2013), predvsem tržaški pesnik, pripovednik in esejist Giovanni oziroma Ivan Tavčar (1943), v čigar obsežnem, zvečine italijanskem lirskem in proznem opusu je najti doslej tudi več slovenskih verznihi zbirk (*Hoja v neskončnost*, 2004; *Dih večne besede*, 2005; *Odselitev*, 2012; *Vrtoglavoost duše*, 2012; *Vrnil bom svoj obraz*, 2018). Tenkočutni, glasbeno dovzetni, tematsko često versko navdahnjeni in jezikovno polifonični, tudi nemščino obvladujoči književnik leposlovno odmevnega slovenskega imena in priimka se v njih razkriva za prototipno zglednega literarnega dvojezičnika, saj svojih italijanskih verznihi besedil ne prevaja ali poustvarja, ampak se v slovenščini lirsko povsem na novo izpoveduje.

V podkrepitev povedanega bo od še tako globokoumnega literarnokritiškega uvida nemara nazornejši droben besedilni primer: v slovenski verzni zbirki *Odselitev* (2012) in italijanski *Dilagante eternità* (Preplavljajoča večnost, 2015) je namreč Tavčar objavil pesem z istim naslovom, a povsem drugačnim miselnim zaledjem, čustvenim vzdušjem in sporočilno poanto, *Sam – Solo*.

Sam

*Jaz sem bil vedno sam
s svojimi sanjami.*

Neusmiljeno sam.

*In vendar
neizrekljivo srečen.*

*Jaz sem bil vedno sam
s svojim brepenenjem.*

Neizmerno sam.

*In vendar
nepojmljivo vzradoščen.*

*Razpet preko časa
in daljav,
usločen preko temin
in puščav.*

*Neizbežno ujet
v burnošumeče valovanje
vsemirskih širjav.*

(Tavčar 2012: 43)

Solo³

*Solo,
chiuso nella mia stanza,
con tutti i miei errori
e le mie virtù,
a pensare,
a scavare nell'intimo
più profondo,
a meditare
sulle vere o presunte
sembianze.*

*Solo,
tra le costellazioni
che non hanno nome,
sospeso tra passato e futuro,
nel vano tentativo
di pareggiare
i conti in sospeso,
di riempire
il vuoto delle parole,
spengo la luce
e tento
di dimenticare il mondo
e me stesso.*

(Tavčar 2015: 16)

Že površno smiselno branje in primerjanje bralki ali bralcu razkrije, da ne gre za navaden prevod zgodneje objavljenih slovenskih verzov v italijanščino, ampak za povsem novo, motivno sicer sorodno, a miselno, vsebinsko in poantno nadvse različno pesem. Medtem ko se lirski jaz slovenske izpovedi *Sam* izjavlja za ekstatično vzradoščenega in neizrekljivo srečnega ob svoji indi-

³ Sam, / v lastno sobo zaprt / z vsemi svojimi napakami / in čednostmi, / da bi razmišljal, / da bi grebel v najglobljo / intimo, / da bi modroval / o pravih ali domnevnih / podobah. // Sam / med ozvezdji, / ki nimajo imena, / razpet med včeraj in jutri / v brezplodnem naponu, / da poravnam / neporavnane račune, / da napolnim / praznino besed, / ugasnem luč / in poskusim / pozabiti na svet / in nase. Prevod pesmi: M.K.

vidualni, vendar v »burnošumeče valovanje | vseмирskih širjav« vpeti osami, puščavniški protagonist italijanske pesmi *Solo* z globljenjem v lastno intimo do tolikšne mere dosluti nesmiselnost etične introspekcije, puhlost besedništva in bivanjski absurd, da prek podrazumljenega epilognega izklopa stikala resignirano ugasne v temo in pozabo. Makarovičevska »samost« je torej ponudila literarno dvojezičnemu Tavčarju skupno tematsko izhodišče, družben motivni vir, ki pa je bil nato prelit v vsebinsko in jezikovno drugačni verzni strugi, v diametralno različni občutji avtorjeve samote.

Sklep

Navedena Tavčarjeva pesem je hkrati tudi nazorna prisposoba zdajšnjega družbeno-kulturnega položaja dejanskih slovenskih literarnih dvojezičnikov v italijanskem predmejestvu, ki so v opisanem zboru sorodnih ustvarjalk in ustvarjalcev še razmeroma redki in sami. Med šestdesetglavo avtorsko množico, ki jo je pričujoči prispevek tipološko razčetril *sub specie italianitatis*, pod lupo literarnega obvladovanja sosedovega jezika, namreč zdaleč prevladujejo občasni samoprevajalci v italijanščino, medtem ko je zrcalnih samoprevajalcev v slovenščino in pretežno italijansko pišočih leposlovcev manj, pravih, neobčasnih leposlovnih dvojezičnikov pa niti za prste ene same roke. Podatek neposredno potrjuje zahtevnost in težavnost enakovrednega literarnega dvojezičja, ki ne terja od ustvarjalca le pretanjene jezikovne kompetence, ampak tudi globoko duhovno zasidranost v obeh referenčnih miljejih, v italijanski in slovenski narodni, družbeni ter književni danosti.

O umetniški kakovosti in jezikovni spretnosti književne besede pripadnikov vseh štirih naštetih skupin je mogoče nadalje izreči komaj kaj kritičsko objektivnega in znanstveno preverljivega. Vendar ob pozornem vzporednem branju in primerjanju njihovih italijanskih in slovenskih leposlovnih besedil bije v oči opazno estetsko nesorazmerje med izvirnim in ciljnim jezikom, primarno govorico izpovedi in njenim nadaljnjim, zlasti prevodnim prekodiranjem. Obe kategoriji samoprevajalskih dvojezičnikov izkazuje namreč klenjšo literarno obvladovanje izvirnega kot prevodnega jezika, s čimer nevede pritrjujejo mnenju, ki ga je v članku *Why write in English?* (Čemu pisati v angleščini?) prepričljivo argumentiral Tim Parks na spletnih straneh *The New York Review of Books*: »The second language never seems to mean quite as

much as the first.«⁴ (Parks 2016) Če kje, potem se tehtnica literarno-jezikovne spretnosti izravna pri trajnejših dvojezičnih ustvarjalcih, ki bi jim tudi v Italiji lahko pripisali na Koroškem često brano in iz ust, denimo, Maje Haderlap intervjujsko slišano mnenje o estetsko in umetniško enakovrednem sožitju obeh jezikov v dvoperformativnem avtorju:

Oba jezika sta del moje jezikovne identitete, nobenega ne izključujem. Ta dvojezičnost je, mislim, edina prednost, ki jo imamo koroški Slovenci. Zakaj bi se potem morali zaradi te posebne prednosti, ki jo imamo pred enojezičnimi kulturnimi prostori, komurkoli opravičevati ali se je celo sramovati? [...] Seveda je literarna dvojezičnost ali prehod v drug literarni jezik poseben izziv, in sploh ne vem, ali bom temu izzivu kot pisateljica kos; ne vem, kam vse to vodi. A ko so mi nekateri Slovenci očitali, da sem se ponemčila, sem ugotovila, da je to pač njihov način razmišljanja – mene osebno se takšno razmišljanje ne dotakne. Delitev na ali-ali je zgolj ideološki konstrukt in čisti nesmisel. Kultura mora takšno gledanje presegati [...]. (Jezernik 2011: 26)

Mimo umljivega polemičnega zopervanja nacionalističnim očitkom o narodnem izdajstvu, ki jih je moral na Koroškem in drugod požreti poleg Haderlapove že marsikateri literarni dvojezičnik, izjava pomenljivo šepeče, da je zlasti na večkulturnih, mejnih območjih minil čas granitno enovite narodno-jezikovne istovetnosti, zato pa tudi tesnih, stereotipnih nacionalnih kalupov enojezičnih literatur. Prav dvoživsko, »izdajalsko« kodno preklonništvo literarnih dvojezičnikov – med njimi tudi obravnavanih slovenskih leposlovcev v Italiji – namreč dokazuje, da lahko obstaja v piscu kakor v človeku tudi drugačno, heterogeno identitetno občutje, kulturno in govorno večplastje, ubrana osebnotna polifonija, ki zvesto odseva vesoljni latinski *orbis pictus* in slovensko pisano raznoličje sveta. Z meje dveh jezikov in kultur nam v italijanskem predmestju ta hip še razmeroma redki, a zato tem bolj dragoceni literarni dvojezičniki dopovedujejo skratka v en glas z verznim sklepom pesmi *Jutrišnje tržaško jutro* Miroslava Košute, da »ni več daleč dan, ko se še v nas dva jaza zbudita – ma cosa vuoi così è la vita«⁵ (Košuta 1991: 42).

⁴ Zdi se, da ni drugi jezik nikdar toliko pomenljiv kakor prvi. Prevod navedka: M.K.

⁵ – a kaj hočeš, takšno je pač življenje. –Prevod navedka: M.K.

Viri

- BUKOVÁZ, ANTONELLA, 2017: Ustna televizijska izjava ob prejetju kristala Vile-nice 2017. Televizijski deželni dnevnik slovenskega sedeža RAI Furlanije - Julij-ske krajine z dne 6. 9. 2017. <http://www.sedezfjk.rai.it/dl/RaiTV/programmi/media/ContentItem-ce67948e-a282-4273-8ba7-985a0c1efa73.html#p=0> (dostop 9. 9. 2017).
- JEZERNIK, JERNEJA, 2011: Maja Haderlap, pisateljica. Angel pozabe je postal moja pripoved. *Pogledi* 2, št. 20, 12. 10. 2011, str. 24–26.
- KÖSTLER, ERWIN, in ANDREJ LEBEN, 2016: Dvojezična literarna praksa koroških Slovencev po ukinitvi mladja (1991) in njena pozicija v nadregionalnem prostoru literarne interakcije. V: Irena Destovnik (ur.): *Koroški koledar* 2017. Celovec: Drava. Str. 148–158.
- KOŠUTA, MIROSLAV, 1991: *Riba kanica*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- KRAVOS, MARKO, 2009: *Terra da masticare: Za grižljaj zemlje*. Empoli: Ibiskos Editrice Risolo.
- LIPUŠ, FLORJAN, 2015: Kdo se bo še prelomil zaradi jezika: Nagradam Bachman-nove na rob. *Rastje*, št. 9, str. 217–221.
- PANGERC, BORIS, 1990: *L'incendio bianco*. Trieste: Loufried editrice.
- PARKS, TIM, 2016: Why Write in English? *The New York Review of Books*, 18. 4. 2016. <http://www.nybooks.com/daily/2016/04/18/why-not-write-in-foreign-language/> (dostop 26. 10. 2017).
- PREŠEREN, FRANCE, 1847: *Poezije doktorja Franceta Prešerna*. V Ljubljani: Natisnil Jožef Blaznik.
- TAVČAR, IVAN, 2012: *Odselitev*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- TAVČAR, IVAN, 2015: *Dilagante eternità*. Villanova di Guidonia (RM): Aletti Editore.
- TRINKOVA pisma Francu Levcu, 1978. V: *Trinkov koledar* 1979. Gorica: Samoza-ložba, 40–55.

Literatura

- DAVIAU, DONALD G., 2002: *Writing in a Different Language. The Example of Charles Sealsfield*. TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften, 13. <http://www.inst.at/trans/13Nr/daviau13.htm> (dostop 10. 9. 2017).
- FERRARI, STEFANO, 2007: *La scrittura infinita. Saggi su letteratura, psicoanalisi e riparazione*. Firenze: Nicomp Laboratorio editoriale.
- GIGANTE, GIULIA, 2008: Tra due lingue e due culture. Il fenomeno dei giovani scrittori russi che scrivono in un'altra lingua. *eSamizdat*, VI, št. 1, str. 283–288.

- GNISCI, ARMANDO, 2003: *Creolizzare l'Europa. Letteratura e migrazione*. Roma: Meltemi.
- HOFFMAN, EVA, 1996: *Come si dice*. Roma: Donzelli.
- LEBEN, ANDREJ, 2013: Slovenska literatura na avstrijskem Koroškem: manjšinska – regionalna? *Jezik in slovstvo* 58, št. 4, str. 5–15.
- PATERNU, BORIS, 2005: Po sledih jezikovnih travm v sodobni slovenski književnosti. *Jezik in slovstvo* 50, št. 2, str. 63–77.
- PROIETTI, PAOLO, 2000: *Lontano dalla lingua madre. In viaggio con la narrativa nel secondo Novecento*. Roma: Armando.
- RUGGI, SIMONA in SYBIL VON DER SCHULENBURG, 2013: *Tradursi e tradirsi. Bilinguismo e psicologia*. Roma: Aracne editrice.
- ŽITNIK, SERAFIN, JANJA, 2011: Literarna zapuščina slovenskih izseljencev v drugih deželah Evrope. *Dve domovini/Two homelands*, št. 34, str. 35–45.

Dodatek: Bibliografija sodobnih slovenskih literarnih dvojezičnikov v Italiji

V prispevku razvito tipologijo dvojezičnih slovenskih leposlovcev, ki živijo in ustvarjajo danes v Italiji, podatkovno dopolnjuje naslednja *Bibliografija*. V njej so iz knjižnega opusa osemnajstih krajevnih leposlovnih dvojezičnikov odbrana in bibliografsko popisana zgolj tista njihova leposlovna ali esejistična dela, ki so jih napisali v svojem drugem (italijanskem ali slovenskem) literarnem jeziku (ali jih vanj iz prvega v celoti ali delno prevedli sami).

- BORIS PAHOR (1913): *Srečko Kosovel* (biografija v italijanščini, 1993); *Letteratura slovena del Litorale: Vademecum. Kosovel a Trieste e altri scritti* (Slovenska primorska književnost: Vademecum. Kosovel v Trstu in drugi spisi, eseji v italijanščini, 2004); *Tre volte no* (Trikrat ne, spomini v ital., soavtorica Mila Orlič, 2009); *La lirica di Edvard Kocbek* (Lirika Edvarda Kocbeka, dipl. naloga v ital., 2010); *Figlio di nessuno* (Nikogaršnji sin, avtobiografija v ital., soavtorica Cristina Battocletti, 2012); *Così ho vissuto* (Tako sem živel, spomini v ital., soavtorica Tatjana Rojc, 2013); *Venuti a galla* (Izplavanci, eseji v ital., 2014); *Quello che ho da dirvi* (Kar vam imam povedati, intervju v ital., 2015); *Triangoli rossi* (Rdeči trikotniki, spomini v ital., 2015).
- ALOJZ REBULA (1924–2018): *Credo* (Verjamem, verski spis v ital., 1989, 2006); *Jakob Ukmars* (biografija v italijanščini, 1992; prev. v slov. 2000); *Testimoni della risurrezione – Witnesses of the Resurrection – Pričevalci vstajenja* (pripoved v ital. in slov., prev. v angl. Leo Thomas Corduff, 1998, 1999); *Carteggio scazonte* (Šepavo dopisovanje, pisma v ital., soavtor Manlio Cecovini, 2001); *Da Nicea a Trieste* (Od Niceje do Trsta, eseji v ital., 2012).

- MARKO KRAVOS (1943): *Il richiamo del cuculo* (Kukavičji klic, pesmi, prev. v ital. Loredana Bogliun, Arnaldo Bressan, Carmela Fratantonio, Jolka Milič, Patrizia Raveggi, Eros Sequi, Sergij Šlenc in avtor, 1994); *Terra da masticare – Za grižljaj zemlje* (pesmi, prev. v ital. Darja Betocchi, Jolka Milič in avtor, 2009); *Impulsi di coppia – Parni zagon* (pesmi, prev. v ital. Darja Betocchi, Roberto Dedenaro, Marko Kravos, 2012); *Su pietra, su acqua* (Na kamnu, na vodi, pesmi v ital., 2013); *Sol na jezik – Sale sulla lingua* (pesmi, prev. v ital. Darja Betocchi, Roberto Dedenaro, Marko Kravos, 2013).
- IVAN (GIOVANNI) TAVČAR (1943): *Ta mala zemška večnost* (pesmi v slov., 1997); *Ko bisere v očeh rojevaš* (pesmi v slov., 1999); *Hoja v neskončnost* (pesmi v slov., 2004); *Dih večne besede* (pesmi v slov., 2005); *Albin Kjuder Tomajski* (biografija v slov., 2005); *Vrtoglavost duše* (pesmi v slov., 2012); *Odselitev* (pesmi v slov., 2012); *Il profumo delle memorie – Čarobna piščal – Das Schiff der Ewigkeit tutet ungeduldig* (pesmi v ital., slov. in nemšč., 2015); *Vrnil bom svoj obraz* (pesmi v slov., 2018).
- KLAVDIJA (CLAUDIA) VONCINA (1943): *Confine orientale – Meja na vzvodu* (proza v ital., lastni prev. v slov., 1999); *Fantasia – Fantazija* (pesmi v ital. in slov., 2000); *Mosaico – Mozaik* (pesmi v ital. in slov., 2006).
- JAKOB (GIACOMO) RENKO (1946): *Riflessioni poetiche* (Pesniška razmišljanja, pesmi v ital., lastni prev. v ital., 1995, 2008).
- BORIS PANGERC (1952): *In legla je tišina – E scese il silenzio* (pesmi v ital. in slov., prev. v ital. Jolka Milič in avtor, 1981); *L'incendio bianco* (Beli požar, pesmi v ital., lastni prev. v ital., 1990); *Lasseme dir* (Pustite me, povedati, pesmi v tržaškem ital. narečju, 2003); *Price v mojem oljčniku – Gli uccelli del mio uliveto* (pesmi v slov. in ital., lastni prev. v ital., 2017).
- LILIANA VISINTIN (1952): *Ecat'ombre* (pesmi v ital., slov. in španšč., 1993); *Agoni e solitudini* (*Agoni in samote*, pesmi v ital., slov. in španšč., 1998); *Preden luna izpuhti – Evanesce luna* (pesmi v slov. in ital., prev. v slov. Maja Gal Štromar, 2010).
- DUŠAN JELINČIČ (1953): *Aleksander od kresnic – Alessandro delle lucciole* (proza v slov. in ital., lastni prev. v ital., 2006); *La dama bianca di Duino* (roman v ital., 2010); *Ifantasm di Trieste* (Tržaške prikazni, eseji v ital., 2018).
- BORIS KOBAL (1955): *Bonjour Triestesse* (*Dobro jutro, žalostni Trst*, komedija v tržaškem ital. narečju, soavtor Maurizio Soldà, 2003); *La soffitta* (*Kašča*, komedija v tržaškem ital. narečju, soavtor Maurizio Soldà, 2004); *La propustniza* (*Prepuštnica*, kabaret, soavtor Maurizio Soldà, 2007).
- MARKO SOSIČ (1958): *Grozljiva lepota – Paurosa bellezza* (drama v slov. in ital., 2016).
- MIRAN KOŠUTA (1960): *Scrittura parallele* (*Vzporedna pisanja*, eseji v ital., 1997); *Verso dove* (*Proti kam*, proza v ital., soavtorji Marco Aliprandini, Alessandro Banda, Beppe Bonura, Luciano Comida, Massimiliano Forza, Dušan Jelinčič, Marko Kravos, Kenka Lekovich, Francesco Locane, Sepp Mall, Alojz Rebula,

- Marko Sosič, Pietro Spirito, Paolo Valente, lastni prev. v ital., 2003); *Slovenica* (Slovenskosti, eseji v ital., 2005); *L'imperfezione*; *La Milaneseiana 2012: Catalogo* (Nepopolnost; Festival La Milaneseiana 2012: Katalog, kratka proza v ital., 2012).
- TATJANA (TATIANA) ROJC (1961): *Zemlja, rdeča in neskončna – Terra, rossa e infinita* (pesmi v slov. in ital., 1995); *Le lettere slovene dalle origini all'età contemporanea* (Slovenska književnost od začetkov do sodobnosti, študija v ital., 2004, 2005); *Così ho vissuto* (Tako sem živel, spomini v ital., soavtor Boris Pahor, 2013); *La figlia che vorrei avere* (Hči, ki bi jo želela, roman v ital., 2017).
- ANTONELLA BUKOVÁZ (BUCOVÁZ) (1963): *V nebu luna plava* (pesmi v beneško-slovenskem narečju, 2010); *3 x 3 besede za teater* (pesmi v ital. in slov., prev. v slov. Ace Mermolja, Alenka Jovanovski, Marko Ipavec, 2016).
- MICHELE (MIHA) OBIT (1966): *Per certi versi – Po drugi strani* (pesmi v ital. in slov., prev. v slov. Marko Kravos, 1995); *Leta na oknu* (pesmi v slov., prev. v slov. Taja Kramberger, 2001); *Marginalia – Marginalije* (pesmi v ital. in slov., prev. v slov. Pavlina in Iztok Osojnik s sodelovanjem avtorja, 2010); *V nebu luna plava* (pesmi v beneškoslovenskem narečju, 2013); *La balena e le foglie* (Kit in listje, pesmi v ital. in beneškoslovenskem narečju, 2019).
- IGOR GHERDOL (1979): *Plamen gori v srcih* (pesmi v ital. in slov., 2008).
- IGOR PISON (1982): *Squarci* (Reže, kratka proza v ital., 2011); *Zasilni izhodi* (kratka proza v slov., 2013).
- ANJA ZOBIN (1984): *Strigoi... Strigoi* (Štrige ... Štrige, srhljivka v ital., 2013); *Il cimitero delle streghe* (Pokopališče čarovnic, srhljivka v ital., 2017); *Il cimitero delle streghe – VIXI* (Pokopališče čarovnic – VIXI, srhljivka v ital., 2018).

Sodobna italijanska književnost v Istri

NIVES ZUDIČ ANTONIČ

Uvod

KJIŽEVNO USTVARJANJE ITALIJANSKIH avtoric in avtorjev v Istri in na Reki je že od nekdaj bogato in živahno, v tem pogledu se je geografska marginalnost območja skozi stoletja izkazala kot pozitiven dejavnik in ne kot ovira. Odmaknjenost je po eni strani vplivala na počasnejši pritok zanimivih kulturnih spodbud, po drugi pa ima zasluge za razvoj gostejše mreže odnosov z deželami, s katerimi so (bili) Istrani in Rečani v stiku. Krepili so se odnosi z Beneško republiko, Habsburškim cesarstvom in z večjimi literarnimi središči. Zgodovinski in posledično tudi ekonomski razvoj sta postopno, skozi obdobja, rušila predvidljivo, statično istrsko okolje. Ta dinamika je ustvarila razmere za ekonomsko in ustvarjalno rast in preplavila različna književna področja. Omogočila je ohranjanje ustvarjalnega naboja številnih književnikov tega območja, ki so zasloveli po vsej Italiji in Evropi, kot so npr. Peter Pavel Vergerij starejši (1370–1444), Peter Pavel Vergerij mlajši (1498–1565), Girolamo Muzio (1496–1576), Gian Rinaldo Carli (1720–1795), Pasquale Besenghi degli Ughi (1797–849), Michele Facchinetti (1812–1852), Giuseppe Picciola (1859–1912) in Giovanni Quarantotto (1881–1977). Ti so književnost in kulturo tega področja postavili v privilegirani položaj, kot razlaga Tomizza v odlomku svojega romana *Zlo pride s severa* (2015),¹ ki ga navajam v nadaljevanju:

¹ *Zlo pride s severa* (izvirnik iz leta 1984: *Il male viene dal nord*) je drugi Tomizzov zgodovinski roman, v katerem pisatelj predstavi koprškega škofa Petra Pavla Vergerija mlajšega (1498–1565), jurista, nuncija, škofa reformatorja 16. stoletja. Zgradba romana je zelo izvirna: v prvem delu knjige avtor predstavi sintezo tako svojih življenjskih, kulturnih izkušenj kot tudi lastnih izkušenj v pisateljevanju, v drugem delu pa portret Pier Paola Vergerija mlajšega. Gre za osebnost, ki je bila v evropski zgodovini renesanse deležna številnih kritik. Bil je zagovornik reforme katolicizma, zato je bil obtožen herezije in izgnan. Imel je tudi vidno vlogo pri širjenju protestantizma.

Ta privilegiran položaj seveda ni bil neutemeljen, kakor je dokazoval skoraj vsak vogal ulice s svojimi gotskimi loki, balkoni iz marmorja, železnimi rešetkami, grbi, doprskimi kipi, geometrijskimi in alegoričnimi okraski, s tisoči napisov, ki so svoj najvišji izraz dosegli na trgu s stolnico, pretorsko palačo in ložo. Tudi meščanstvo ni kazalo, da si ga ne bi zaslužilo; drugi napisi so razkrivali, da je dalo mesto Italiji in Evropi pomembne genije na vseh področjih, od Vittoreja Carpaccia, čigar rojstno hišo je ohranilo, do humanista Petra Pavla Vergerija starejšega, od Andrea Diva, ki je v latinščino prevajal homerske epe in so jih proučevali celo na Sorboni, do pesnika Muzia, čigar razpravo o dvoboju citira Manzoni v svoji umetnini, do ekonomista Gian Rinalda Carlja iz milanske skupine iluminatov, do zdravnika Santorija, ki je z Galilejem izumil termometer in ga prvi uporabil pri človeku; da ne govorimo o tiskarjih, pomorščakih, svetnikih, trgovcih, vojščakih, ki so se odlikovali v Lepantu, o grofu iz Kopra, ki je bil predsednik prve grške republike, in končno o obsežnem seznamu mučnikov velike vojne, iz katerega se pokaže lik Nazaria Saura. (Tomizza 2015: 10–11)

V 20. stoletju so se lokalnim književnikom pridružili še umetniki, ki so izbrali istrsko in kvarnersko območje za drugo domovino. S svojimi stvaritvami so ohranjali kulturno dediščino območja in spodbujali razvoj te vitalne književnosti. Konec 20. stoletja se je temu krogu pridružila še nova generacija avtorjev, ki se je uveljavila v zadnjih desetletjih.

V svojem prispevku želim predstaviti književnost Istre in Kvarnerja, njeno ustvarjalno moč in izvirnost. Izhajala bom iz splošne predstavitve razvoja književnosti Istre in Kvarnerja, vendar se bom osredotočila predvsem na zadnje obdobje ustvarjanja, ki je zanimivo zaradi preizkušanja novih ustvarjalnih poti sodobnih književnikov, s poudarkom na literarni večjezičnosti in večkulturnosti.

Zgodovinski oris književnosti Istre in Kvarnerja

Od 13. stoletja do prve polovice 20. stoletja zgodovina italijanske književnosti narodne skupnosti v Istri in Kvarnerju sovпада z zgodovino književnosti v Italiji. V drugi polovici 20. stoletja pa se razmere spremenijo. Bruno Maier, v Kopru rojeni tržaški literarni kritik, deli italijansko književnost 20. stoletja v Istri na dve ključni fazi: obdobje med obema svetovnima vojnama in obdobje po letu 1945. V prvem, ki traja od konca prve svetovne vojne do leta 1945, sta Istra oziroma celotna Furlanija - Julijska krajina prešli pod Italijo. V tem obdobju je večino časa na oblasti Mussolinijev fašistični režim, le med letoma 1943 in 1945 je Jadransko Primorje priključeno nacistični Nemčiji, ita-

lijanska književnost v Istri in Kvarnerju pa je vseskozi prepletana z italijansko; pomembni avtorice in avtorji tega časa so zlasti pesnica Lina Galli, pripovednik Pier Antonio Quarantotti Gambini in reški pisatelj Enrico Morovich (Maier 1996: 11–12); Zudič Antonič 2014: 387–388).

Drugo obdobje se začne po koncu druge svetovne vojne (natančneje, neke v času med podpisom mirovnega sporazuma leta 1947 in londonskim memorandumom leta 1954, ki je bil ratificiran z osimskim sporazumom leta 1975) in traja do današnjih dni. Značilnost tega obdobja je nastanek in razvoj dveh zelo različnih, a vzporednih književnosti. Na eni strani meje vznikne t. i. »književnost eksodusa« (včasih označena tudi kot tržaška), njeni predstavniki pa so avtorji, ki do leta 1945 ali 1954 živijo v Istri, po prehodu tega območja pod Jugoslavijo pa odidejo v bližnji Trst, druga italijanska mesta ali v tujino. Med temi avtorji izstopa Fulvio Tomizza, ki se leta 1955 sicer odloči za Italijo in selitev v Trst, a se vztrajno vrača, tudi za daljša obdobja, v rojstno Materado, kot bi s svojo življenjsko potjo hotel poudariti srečevanja, sobivanje in možnost medsebojnega razumevanja različnih etnij in kultur, kot so italijanska, hrvaška in slovenska.

Druga nova književnost, »istrsko-kvarnerska« ali »istrsko-reška«, se je razvila na območju Istre in Kvarnerja, ki je v tem času pripadalo Jugoslaviji. Njeni predstavniki so bili avtorji, ki se niso odselili, in nekateri levičarski intelektualci, ki so se priselili iz Italije, da bi sodelovali s kulturniki novoustanovljene republike Jugoslavije. Ti italijanski intelektualci, ki so istrsko-kvarnersko območje izbrali za drugo domovino, so se torej v 20. stoletju priključili lokalnim pisateljem in pesnikom in s svojimi deli razvijajo obstoječo literarno tradicijo.

Temu krogu se je pridružila tudi nova generacija avtoric in avtorjev, ki se je uveljavila v zadnjih desetletjih. Tako na območju Istre in Reke lahko govorimo o rojstvu italijanske književnosti, ki ima svoje tematske in slogovne posebnosti ter upošteva italijansko književno tradicijo, čeprav se umešča v novo medčloveško in družbeno situacijo, v mestno in podeželsko okolje, pa tudi v kmečko in obmorsko oziroma ribiško okolje. Pisci posvečajo svojo pozornost psihologiji posameznika, hkrati pa tudi kolektivnemu družbenemu položaju, italijanščini in lokalnim istrobeneškim ali istroromanskim narečjem. Najopaznejši predstavniki te književnosti so: Osvaldo Ramous, Lucifero Martini, Eligio Zanini, Alessandro Damiani, Giacomo Scotti, Mario Schiavato in Nelida Milani Kru-

ljac. Po razpadu Jugoslavije je Istra razdeljena na slovenski in hrvaški del, toda književnost italijanske narodne skupnosti ostaja v okolju prisotna in povezana ter nadaljuje svojo skupno pot (Milani Kruljac 2010: 17–45; Zudič Antonič 2014: 388–391).

Pisatelji in pesniki italijanske narodne skupnosti v Istri in na Reki

Povojna istrsko-kvarnerska književnost je nov pojav, s katerim se ukvarjajo literarni zgodovinarji, kritiki in esejisti; kakor ugotavlja tudi Bruno Maier (1996: 113–124), gre za književnost, ki se je razvijala skozi različne faze. Prva faza, ki je bila označena kot avanturistična in pionirska, se odvija med letoma 1941 in 1945 in je neposredno povezana z osvobodilnim bojem. Temelji na ilegalnih časopisih, letakih, razglasih. Gre torej za borbena književnost, ki je delno junaška in delno letopisna, saj večinoma prikazuje tedanje dogodke. Odras te faze istrsko-kvarnerske književnosti je dnevniški roman *Eravamo in tanti* (Bilo nas je veliko, 1953), ki ga je napisal Eros Sequi. Temu razdobju pravimo tudi razvojna faza, poteka pa med drugo svetovno vojno in po njej, medtem ko gre v povojnem obdobju za neorealistično fazo. V tem času ustanovijo književniki literarno revijo *Orizzonti* (*Obzorja*, 1951), ki zaznamuje prve spremembe v književnosti. Vse manj je namreč angažiranih vsebin in vse bolj se uveljavljajo intimne in poetične teme. Tu odigrajo ključno vlogo avtorji, ki se priselijo iz Italije in so zelo dejavni v kulturnem življenju: Eros Sequi, Lucifero Martini, Giacomo Scotti, Alessandro Damiani in Sergio Turconi. Omeniti velja še književnika Osvalda Ramousa, ki vzpostavlja kontinuiteto med predvojnimi in povojnimi obdobji istrske književnosti. Vsestransko nadarjeni in pretanjeni Ramous izstopa v okviru italijanske skupnosti bodisi kot plodni prozaist in dramatik ali kot pesnik, prevajalec in režiser. Predvsem po zaslugi obsežnega pesniškega opusa, za katerega so značilni dannunzievsko² obarvani, prefinjeni in čutni verzi, je Ramous že od leta 1938 nesporen protagonist na istrsko-kvarnerskem kulturnem prizorišču in kakovostno bistveno presega zgolj regionalne okvire te pokrajine.

² Gabriele D'Annunzio je eden izmed vidnejših predstavnikov italijanske in evropske dekadence. Njegov slog (ita. *stile dannunziano*) označuje raba redkih in žlahtnih izrazov, izbrano literarno podoben in nenehno iskanje ritma in muzikalčnosti.

Druga faza zajema šestdeseta in sedemdeseta leta 20. stoletja. Gre za pomembno obdobje, v katerem se začne razcvet na književnem, umetnostnem, kulturnem in tudi znanstvenem področju, z značilnimi potezami, ki odsevajo poseben zgodovinski trenutek. Odpirajo se nova pesniška obzorja z ustvarjalkami in ustvarjalci, kot so Anita Forlani, Mario Cocchietto, Umberto Matteoni, Romano Farina in drugi. Mlajši pesniki tega obdobja so še Giacomo Scotti, Alessandro Damiani, Mario Schiavato in Adelia Biasiol. (Milani in Dobran (ur.) 2010a: 163–502; Zudič Antonič 2014: 390)

V tem času se intenzivno razvije tudi ustvarjanje v dialektu. Narečna poezija, ki ima pomembno vlogo v književnosti italijanske narodne skupnosti v Istri, se skladno z obstoječima dialektoma razvije v dva tokova: istroromanski in istrobeneški. Znotraj istroromanskega toka se pojavita dve »šoli«: rovinjska, v okviru katere ustvarjajo Eligio Zanini, Giusto Curto, Libero Benussi, Vlado Benussi ter Antonio Gian Giuricin, in vodnjanska, v katero spadajo Loredana Bogliun, Lidia Delton in Mario Bonassin; tu je še poezija, pisana v narečju kraja Bale z Romino Floris in Sandrom Cergno. V okviru istrobeneškega toka ustvarjajo puljski avtorice in avtorji, kot so Ester Sardoz Barlessi, Venceslao Venci Krizmanich in Gianna Dallemulle Aussenak, ter reški avtorji Egidio Milinovich, Lucifero Martini in Laura Marchig. V istem obdobju obravnavajo Claudio Uguss, Nelida Milani, Ester Sardoz Barlessi, Gianna Dallemulle Aussenak in Ezio Mestrovich v svojih proznih delih predvsem tematiko eksodusa, medtem ko spregovori Isabella Flego o bolj avtobiografskih temah (Maier 1996: 122–124; Milani in Dobran (ur.) 2010a: 507–701; Zudič Antonič 2014: 390).

Tretja faza traja neke od osemdesetih let do leta 2000. Leta 1980 se začnejo dogajati opazne spremembe, povezane z novimi temami in uporabo jezika. Avtorice in avtorji tega obdobja so: Ugo Vesselizza, Maurizio Tremul, Roberto Dobran, Silvio Forza, Laura Marchig, Marco Apolloni. Sledijo jim še Marianna Jelich, Giuseppe Trani, Carla Rotta in Aljoša Curavić. Omeniti velja tudi istrsko »trubadursko liriko« pesnice Vlade Acquavita (Milani in Dobran (ur.) 2010b: 311–316; Zudič Antonič 2014: 390).

Zadnja ali postmoderna faza tako po izboru tem kot tudi po načinu pisanja sovпада z razvojem italijanske in evropske književnosti v zadnjih letih. Med avtoricami in avtorji, ki smo jih že našli v zvezi s prejšnjo fazo, naj posebej opozorimo na Aljošo Curavića, Carlo Rotta, Marca Apollonia in Franca Jurija.

Izšlo je tudi nekaj antologij italijanske književnosti v Istri: med njimi sta izbora Bruna Maierja in Alessandra Damianija, ki predstavljata literarno ustvarjanje od samih začetkov do danes; tu so še analitično izostrena dela Elis Deghenghi Olujić (2004, 2009, 2016) in Nelide Milani (2006); leta 2010 je izšla obsežna monografska publikacija *Le parole rimaste* (Besede, ki so ostale) o zgodovini italijanske književnosti Istre in Kvarnerja v drugi polovici 20. stoletja, ki sta jo uredila Nelida Milani in Roberto Dobran, leta 2014 pa še monografija *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Izole in Pirana* avtorice Nives Zudič Antonič.

Značilnosti sodobne italijanske književnosti v Istri in Kvarnerju

Ko predstavljamo italijansko književnost Istre in Kvarnerja, moramo razmišljati o njenih temeljnih značilnostih, ključnih konceptih, na katerih temelji njena ustvarjalna moč, in o tem, ali se navezuje na italijansko, hrvaško ali slovensko književnost. Lahko bi jo opredelili kot sestavni in neločljivi del italijanske književnosti, čeprav nastaja in se razvija izven italijanskih državnih meja. Italijanska književnost Istre in Kvarnerja vsekakor začenja vitalen socio-kulturni prostor in v njem ohranja in razvija lastno kulturno dediščino. Milani in Dobran (2010: 659) trdita, da »slednja poseduje moč in odpornost za preseganje meja in izražanje v regionalni različici nacionalne italijanske književnosti«, in menita, da so književniki Istre in Kvarnerja dosegli visoko zrelost z vidika jezikovne avtonomnosti, kot tudi inovativnost na ravni vsebin in umetniškega izražanja, zato jih v vseh pogledih uvrščamo med italijanske književnike.

Sicer pa književnost Istre in Kvarnerja zadeva tudi zgodovino književnosti Hrvaške in Slovenije, saj nastaja znotraj njunih meja ter z njima deli sodobno zgodovino. Italijanska književnost Istre in Kvarnerja zato prispeva k pestrosti in izvirnosti literarne dediščine obeh držav. Spodbuja družbo k večji občutljivosti do različnosti in pozitivnemu sprejemanju kulturne drugačnosti. Pripadniki tega območja vstopajo v zapleten sistem identitete, ki ga opredeljujejo kompleksni medetnični odnosi. Ti spodbujajo odprtost do pripadnikov druge narodnosti in zagotavljajo enakopravnost narodnih skupnosti. Čeprav govorimo o italijanski književnosti v Sloveniji in Hrvaški, se ta ne odraža le v spo-

minu enega naroda, ene tradicije in ene kulture. Gre za vstop v druge svetove, preučevanje v smislu razvozlav, povezav, členitev različnih področij in interesov. (Milani in Dobran (ur.) 2010b: 657–665)

Značilna pluralnost Istre in Kvarnerja postavlja to področje v pomemben in aktualen položaj, ob bok vsem območjem sveta, kjer se zaradi zgodovinskih in aktualnih družbenih dogodkov soočajo s konflikti, povezanimi z nacionalno identiteto. Kljub njeni genezi v določeni regiji te književnosti ne moremo označiti za provincialno: rojeva se v prepričanju, da univerzalnost ni nekaj abstraktnega, eksemplaričnega, temveč izvira iz poglobljenega preučevanja posebnih razmer v danem času in prostoru. (Milani 2006: 10)

Tematike sodobnih italijanskih književnikov Istre in Kvarnerja

V poeziji in prozi istrskih avtorjev sprva prevladujejo motivi, ki se povezujejo z dramatičnim eksodusom, dogodkom, ki so ga že velikokrat opisali z različnih zornih kotov in zato postopno izgublja svojo pričevanjsko vrednost. Pri starejših avtorjih je sicer še vedno v ospredju spominska razsežnost pripovedi, medtem ko se pri mlajših pojavlja težnja po distanciranju od preteklosti, ki je sami niso doživeli. Pri najmlajših avtorjih pa se prepletajo tradicionalni in domišljjski motivi, s čimer nastaja nova književnost področja Istre in Kvarnerja. Ta deloma vzdržuje odnos s tradicionalno, deloma obmorsko in deloma podeželsko kulturo, a se v večji meri usmerja k aktualnejšim literarnim temam, ki so bližje sodobni italijanski in evropski književnosti.

Nekateri mladi pisatelji so tradicionalno politično angažirani. V iskanju socialne pravičnosti se vključujejo v evropski prostor in so tisti del zahodne civilizacije, ki opozarja na izključevanje in nasilje nad manjšinami iz različnih okolij. Jasen je namen oblikovati nov koncept družbe, ki dokazuje zaton nacionalne države, kot so jo pojmovali v preteklosti. Današnja nacionalno državo ob večinski kulturi sestavlja splet različnih kultur, za katere ni nujno, da se integrirajo. Sploh pa pripadniki različnih kultur nočejo integracije z večino, trudijo se drug drugega spoštovati, zato da so in bi bili tudi sami spoštovani. (Maier 1996: 122–124; Milani in Dobran (ur.) 2010b: 657–665; Zudič Antonič 2014: 389–391)

Med temi avtoricami in avtorji je vrsta mlajših pesnikov, katerih verzi razkrivajo številne negotovosti v iskanju smisla življenja v kaotičnem svetu. Ne prikazujejo več Istre kot idilične pokrajine vinogradov, mandljevcev, galebov in morskih valov, ampak obraz dežele, ki – tako kakor mnoge druge – vsiljuje zakon močnejšega. Nova okolja so urbana, npr. točilnice, kinodvorane, igralnice ali notranjščine sob, in v njih nezavedni vzgibi sprožajo nasilne odnose, tudi ko gre za erotiko. Na trenutke sledimo upodobitvam dogajanj na »bojnih poljih«. Zdi se, da gre za krute obrede starodavnih bojevnikov, ki jih sodobni človek še ni zmozel izkoreniniti iz svoje lastne kulture. Uveljavljajo pa se tudi avtorji oziroma predvsem avtorice, ki se umeščajo v tradicionalnejšo linijo, skozi poezijo odkrivajo lastne korenine ter opevajo ljubezen do rodne dežele. Klic k jasnejšemu in realnejšemu pogledu na svet je včasih tudi del sodobne postmoderne zavesti. Ta dvomi v obstoj harmonije sveta, ki je zgolj mit, simbol, težko dosežena katarza, talisman, ki sicer pomirja, ni pa verjetno, da resnično obstaja. Nekateri avtorji skušajo z arhivskimi in filološkimi raziskavami ohraniti pokrajinsko jezikovno in kulturno tradicijo, ki postopoma izumira, ter obujajo starodavne mite in legende. S tem bralce navdušujejo z istrsko arhaično preteklostjo. Če spregledamo sveže zadane rane, pač lahko ustvarimo čudovit, še neobjavljen portret, ki se nam ponuja v raziskovanje. (Milani in Dobran (ur.) 2010b: 657–665; Zudič Antonič 2014: 390)

V umetniških delih književnic in književnikov Istre in Kvarnerja so obravnavane tudi dramatične in vedno aktualne teme o življenju in smrti, neskončnosti, o odnosu med nastajanjem in vestjo, med posameznim in celoto. Obujajo se spomini na nasilne ločitve, osebne tragedije naroda, ki so ga vključili v novi politični kontekst, v radikalno spremenjeno okolje, odprto za številne prišleke. Od tu izvira eksistencialno nelagodje in iskanje novih pomenov za lastno eksistenco, ki je pogosto odrinjena od izvirne kulture kot tudi od kulture, ki jo je sprejela. Številne strani avtorjev Istre in Kvarnerja so zato posvečene različnim pripovedim o osebnih izkušnjah in notranji odtujenosti »ljudi, ki so ostali«. Vedno znova se posvečajo temi o osebni identiteti, o krizi identitete, notranjih konfliktih, generacijskih konfliktih, nerazumevanju, zvestobi tradiciji ali upor, dvojni identiteti. (Milani in Dobran (ur.) 2010b: 657–665)

Na začetku tretjega tisočletja nova generacija pisateljev Istre in Kvarnerja išče alternativne poti v načinu razumevanja in ustvarjanja književnih besedil. Na ta način se oblikujejo neka splošna načela, ki razlikujejo med književnostjo,

zazrto v preteklost, zgodovino, spomin, eksodus, ter med književnostjo od začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja do današnjih dni. Slednja se je razvijala v zelo nemirnem času, ki so ga zaznamovale spremembe na političnem, gospodarskem in socialnem področju. Naznanila je novo književno usmeritev, ki je pomenila odmik od ustaljene prakse in prehod na novo izrazno obliko in tematiko.

Te spremembe so omogočile izjemno heterogenost v umetniškem izražanju, pojavila se je skupina ustvarjalk in ustvarjalcev z raznolikim estetskim čutom in pestro izbiro tematik. Nekateri sledijo izzivom sodobne književnosti, prevladujoči miselnosti in duhovni usmerjenosti, dominantnim slogom in jezikovnemu izražanju, drugi pa si povsem avtonomno utirajo pot v umetniški svet. Gre za avtorice in avtorje, kot so Marco Apollonio, Carla Rotta, Aljoša Curavić, Franco Juri in Vlada Acquavita. Vsi ti se zavedajo pomena lastnih izkušenj, vedno izhajajo iz lastnih stališč, so svobodni pri izbiri lastnega sloga in književne vrste. Presegajo preživeta načela iz preteklosti, ustvarjajo v sedanjosti, zmožni so projiciranja v alternativni svet, ne da bi pri tem osiromašili svojo osebnost in lastno jezikovno izražanje. Vsak ustvarja na svoj način, toda vsi si želijo izslediti znamenja, ki jih razodeva stvarnost. V te konceptualne kategorije usmerjajo svoja razmišljanja, da bi ozavestili spremembe, ki se odvijajo v družbi. (Milani 2006: 8–12; Milani in Dobran 2010b: 311–316; Zudič Antonič 2014: 389–391)

S stvaritvami Vlade Acquavita se uveljavlja ženska literatura v bolj intimni dimenziji in ponotranjeni obliki, v dislokaciji osebnosti in inovativnih književnih modelih. Čeprav se na konceptualni ravni sklicuje na oddaljeno preteklost, je njena pesniška ali pripovedna oblika povsem sodobna. Njena edinstvena ustvarjalnost je jasno načrtana, prednost daje dialogu s preteklostjo, trubadursko romansko literaturo, starogrško poezijo in srednjeveško krščansko literaturo. Pri Vladi Acquavita se soočamo s skrivnostnim ustvarjanjem, z intimistično poezijo, polno retoričnih figur, ki težijo bolj k prikrivanju kot k razodevanju. (Milani in Dobran (ur.) 2010b: 553–575)

V pripovedništvu je zaznati večjo raznolikost predvsem v delih avtoric in avtorjev, ki spadajo v zadnjo ali postmoderno fazo, kot so na primer: Aljoša Curavić, Carla Rotta, Marco Apollonio in Franco Juri. Marco Apollonio spada v skupino piscev, ki jih je Nelida Milani v eseju *Generazioni a confronto su un*

percorso comune (Soočanje generacij na skupni poti) označila kot četrto generacijo istrsko-kvarnerskih avtorjev, generacijo, ki ni »mlajša« le po starosti, temveč tudi po izrazu; sestavljajo jo »nova imena, ki s svežimi močmi izvajajo vsebinsko in jezikovno prenovo« in z »različnih kulturnih pozicij nakazujejo modernizacijo našega literarnega delovanja«. (Milani 2006: 9) Apollonio je avtor povesti, verzov v standardnem jeziku in narečju ter antologije *Breve antologia dello humor nero nella letteratura triestina del Novecento: Trieste a confronto con il Decadentismo europeo* (Kratka antologija črnega humorja v tržaški literaturi 20. stoletja: Primerjava med Trstom in evropsko dekadenco) (Apollonio 1993). V svojih delih ustvarja psihološke in kulturne pretvorbe in nove senzorične zaznave, ki označujejo sedanjost, sobivajo z načinom pisanja, ki je hkrati narativno in eksistencialno preučevanje. Svoje ustvarjanje osmisli s povezovanjem najsodobnejših literarnih izkušenj s tradicijo. Gre za način pisanja, s katerim se skuša soočiti z bistvenim problemom vsakršnega ustvarjanja, natančno predvidi izvirno okolje, opredeli sebe, cilj lastnega ustvarjanja, lastne izkušnje o svetu. (Milani in Dobran (ur.) 2010b: 369–394)

Carli Rotta ostaja pripoved najljubša besedilna vrsta, vendar jo bogati z novimi elementi in tematikami, ki še niso bile preizkušene oziroma jih preizkuša z drugega zornega kota. Posebnost njene literarne izkušnje je vztrajanje v priganjajočem ritmu, ohranjanje ironične in hkrati izzivalne ravnodušnosti, in to predvsem zaradi sijajnega in treznega jezikovnega izražanja, ki je na trenutke razposajen, skoraj norčav. Avtorica s kratkimi in natančnimi deli besedila opredeljuje epizode vsakdana. Njen slog pisanja je zelo prijeten, rahlo vznemirjen zaradi užitka ob lastni domiselnosti, svetel, nepredvidljiv in sodoben. Tako njene daljše kot krajše pripovedi, začinjene s humorjem na povsem ženski način, z značilno občutljivostjo omogočajo primerjanje z malimi in hkrati velikimi eksistenčnimi tragedijami kot tudi z manj dramatičnimi in bolj sproščenimi trenutki. Gre za sodobno podobo ženskosti, zdaj zastrto zdaj bolj transparentno in poetično. Avtorica z minuciozno pretanjenostjo pripoveduje o tesnobi, plahosti, upanju in ljubezni mlade ženske. V svojih pripovedih predstavi vrsto situacij in variacij na temo življenjskega nemira in posveča veliko skrb detajlom, se preizkuša in na neprisiljen način, z mehkim in neposrednim slogom uvaja novosti v jezikovnem izražanju, uporablja tehniko toka zavesti in se zateka k notranjemu monologu. (Milani in Dombran 2010b: 577–584)

Aljoša Curavić v svojih romanih izbira teme, ki se navezujejo na aktualno stvarnost, s sodobnimi izkušnjami, nesoglasji, vpijočimi bridkostmi, s preobrazbami in protislovji sodobne družbe. V prvi knjigi *Sindrome da frontiera: I ricordi di uno sconosciuto* (Obmejni sindrom: Spomini neznanca, 2003) Curavić v obliki nekakšnega dnevnika pripoveduje o kriznem obdobju na Balkanu, o etničnih čistkah, množičnem izseljevanju in iskanju miru. Njegova ustvarjalna pot se pozneje nadaljuje s prikazovanjem nasilja, zato se zateka h kriminalki ali besedilni vrsti »roman noir« (kriminalno dejanje je predstavljeno z gledišča kriminalca). V obeh primerih izpostavi jezikovno izražanje. V njegovih delih ni poglavja, v katerem se ne bi zgodili nenadni preobrati, preseñčenja, nasilje, intenzivni dialogi. Prisotna je stalna napetost, brez umirjenih con. Tudi Curavićevo kriminalko *A occhi spenti* (Z ugaslimi očmi, 2010) zaznamuje pospešen pripovedni ritem, njen avtor pa je z refleksijo in psihološko introspekcijo zmožen sprevideti najglobljo in najbolj skrito logiko, izraziti posebno nagnjenje do močnih čustev, ustvariti prefinjeno fabulo, doseči, da se zgodba odvije z adrenalinsko hitrostjo, in poskrbeti za presenetljive obrate, zaradi katerih bralčeva pozornost nikoli ne popusti. (Milani 2010: 2) V njegovih delih se družba pojavi taka, kot je v resnici, brez pretvarjanja ali olepševalnih filtrov. Kar je pomembno, je dati bralcu možnost zaznave različnih protislovnih spodbud in tesnob sodobne družbe, v kateri, vse kaže na to, ni napotkov za izgradnjo temeljev za osebni razvoj posameznika.

Roman *Ritorno a Las Hurdes: Guerre, amori, cicogne nere e istriani lontani* (Vrnitev v Las Hurdes: Vojne, ljubezni, črne štorke in oddaljeni Istrani, 2008) avtorja Franca Jurija je primer zelo spontane in pisane avtobiografije, ki je postala »roman preobrata« (Milani in Dobran 2010: 551). Dva elementa ključno vplivata na njegovo literarno ustvarjanje: prvi se nanaša na kritično moralno-politično naravo avtobiografije, drugi element, čeprav je še vezan na pretekla protislovja, se odraža v seriji tematik, ki danes predstavljajo pomembna območja napetosti med Slovenijo in Hrvaško po razpadu Jugoslavije. Roman je, kot v predgovoru zapiše Nelida Milani, »biografija generacije, ki so jo pokopale lastne sanje; ki pa vendarle živi, četudi na robu prepada, osupla spričo preteklosti in prihodnosti, a vseeno ponižana zaradi gnusne sedanjosti, ki zanika vsakršno strast«. (Milani 2008: 3) Roman je pričevanje o našem času, ukvarja se z Istro in razpadom bivše Jugoslavije, osamosvojitvijo Slovenije in nastankom organizacije Gladio, in se giblje med Španijo in Čilom. Govori pa tudi o uporabi proti fašizmu, o propadu socializma in svetu, ki ga ni

več. Protagonist romana je Cesco, pisatelj *alter ego*, ki pripoveduje o svojih pripetljajih in o sedanjosti ter zgodovini majhnega območja, ki se razteza prek treh državnih meja in povezuje vsaj tri različne kulture. Poleg lastnih dogodivščin in izkušenj obravnava avtor še mnoge druge teme: zgodbo svojega očeta, pripadnika brigade Garibaldi, ki se je po vojni iz Furlanije preselil v Koper, zgodbo o eksodusu Italijanov iz Istre, zgodbe ljudi s te in one strani meje, zgodbe o prijateljih in drugih posameznikih iz Španije, prikazuje pa tudi prelepi, a danes žal pozabljeni in revni predel Las Hurdes v španski Estremaduri. (Zudič Antonič 2014: 482)

Juri v svojem delu analizira dogajanje prostorsko in časovno. Dimenzija prostora se izraža v premikanju po različnih okoljih, časovna dimenzija pa udejanja spremembe, ki jih prinese življenje. Opis dogajanja je poln iskrivega humora, ki se v polni meri izrazi v prepletanju avanture in spominov. S tem romanom želi Juri predvsem poudariti pomen avtorefleksije za literarno področje; beseda je v tem primeru sredstvo za raziskovanje lastne osebnosti, hkrati pa tudi sredstvo za razumevanje in interpretacijo sveta, most, ki omogoča prehajanje od osebe do stvari. (Milani in Dobran (ur.) 2010b: 597–603)

S pomočjo analize posameznih avtorjev Istre in Kvarnerja iz tega obdobja lahko ugotovimo, da imajo vsi obravnavani književniki skupno značilnost. Zavedajo se sprememb stvarnega in eksistenčnega okolja in zaznavajo konec nekega zgodovinskega ciklusa. Pri vseh avtorjih je dokončno zamrla ideja o možnosti večjega obrata na globalni ravni, ki bi vplivala na eksistenco posameznika.

Literarna večjezičnost in večkulturnost italijanskih književnikov v Istri

Istra je bila vedno obmejno ozemlje, območje, na katerem ni bilo mogoče začrtati jasne ločnice med tu živečimi Slovenci, Italijani ali Hrvati. Ta posebnost se odraža tudi v književnosti: veliko italijansko govorečih avtorjev Istre in Kvarnerja ob materinščini, ki je lahko knjižno-pogovorna različica italijanščine ali eno izmed tu prisotnih narečij (istrobeneško ali istroromansko narečje), občasno piše tudi v jezikih drugih narodnosti. Še ena posebnost je značilna zanje: v italijanskih besedilih pogosto srečujemo narečne izraze v vseh treh jezikih. Včasih pa naletimo celo na sposojene besede iz slovenščine,

hrvaščine ali kakšnega drugega jezika. To prehajanje in prepletanje izrazov iz več jezikov zaznavamo pri skoraj vseh avtorjih Istre in Kvarnerja, ki so ustvarjali po drugi svetovni vojni. Opažamo jo tudi pri mlajših avtorjih, ki so se uveljavili v zadnjih letih. Na splošno pa italijanski književniki pišejo pretežno v svoji materinščini oziroma v svojem prvem jeziku. Italijanska Unija Istre in Reke skrbi za prevode najprezentativnejših umetniških del tega območja. Dela nekaterih sodobnih avtorjev, npr. Marca Apollonia in Aljoše Curaviča so prevedle tudi slovenske založbe.

Ko govorimo o literarni večjezičnosti, velja omeniti dramsko besedilo *Esodo* (Eksodus) avtorja Diega Runka, ki se nam predstavi v štirih jezikih, in sicer v italijanščini (oziroma v istrobeneškem narečju), slovenščini, hrvaščini in angleščini. *Esodo* prikazuje tragične dogodke, povezane z italijansko diasporo v Istri po letu 1943. Runko predstavi nejasno, zamegljeno dogajanje z opisi žrtev in njihovih krvnikov, maščevanj in pokolov. Runko³ je prebivalec Istre in osebnost z več narodnostmi, jeziki in kulturami – vsaj štiri narodnosti lahko našteje, če se ozre v zgodovino svoje družine. Za razliko od mnogih pripadnikov italijanske narodnosti v Istri, se njegova družina ni odselila v Italijo. Tudi sedaj za daljša obdobja ostaja v Istri.

V *Esodu* prikazuje zgodbe, ki mu jih je kot otroku pripovedoval njegov dedek Rudi. Glavni junak zgodbe z imenom Rudi, se ni nikoli odselil iz svojega kraja. Je pa videl veliko ljudi, kako so odpluli proti Italiji s parnikom Toscana. Rudi se odloči, da bo desetletnemu otroku, ki je tudi Istran, povedal svojo življenjsko zgodbo. To je fantazijska, neverjetna zgodba, kjer nastopajo komarji, bombe, barke in Alida Valli, slavna italijanska igralka, tudi ona rojena v Pulju. Medtem ko se Rudijevo življenje odvija skozi različne anekdote fantazijskega sveta, v katerem nastopajo še druge znane osebnosti, npr. Tito, pevec Sergio Endrigo, poteka dramsko dogajanje vzvratno z drugimi obrazi in v drugih jezikih. Tako srečamo vojaka, navijača Liverpoola, ki govori v angleščini. Hrvaščino zasledimo v pogovoru z lokalnim novinarjem, Don Željko se sporazumeva v slovenščini. Vse te osebe se nezavedno približujejo druga drugi. Srečajo pa se v jeziku,

³ Diego Runko je igralec, dramatik, režiser. Rodil se je leta 1981 v Ljubljani in živel v Pulju. Diplomiral je iz moderne italijanske književnosti in magistriral iz pisanja in dramske igre na univerzi Cattolica v Milanu. Trenutno je član gledališke skupine La Confraternita del Chianti. Kot igralec se je šolal v Milanu, Scuola di Teatri Possibili.

ki ga vsi poznajo, to je narečje Puljčana Gilda. Slednji lovi ribe z bombami v roju komarjev, ko doživi eksplozijo plaže. To je 18. avgusta 1946, ko je bil pokol na puljski plaži Vergarolli in začetek eksodusa, množičnega izseljevanja pripadnikov italijanske narodne skupnosti iz Istre in Kvarnerja.

Runkovo dramsko besedilo sta potem z avtorjevim sodelovanjem povzela in priredila režiser Marco Di Stefano in dramatičarka Chiara Boscaro; zasnovali so novo dramsko uprizoritev z naslovom *Esodo pentateuco#2*,⁴ v kateri so še razvili dramske osebe in poglobili dogajanja in tematiko Runkove izvirne različice.⁵ (Sardelli 2015)

Esodo je osebna zgodba, hkrati pa je tudi univerzalna. Pripoveduje o dogajanjih na obmejnem območju v določenem zgodovinskem obdobju, ki presega življenji dveh dečkov (dedka in vnuka) v štiridesetletnem časovnem razmiku. Runko se je na to besedilo zelo dobro pripravil, preučil je pisane vire in izhajal iz osebnih ter družinskih izkušenj. Zgodbo, ki nam jo predstavi, je privlačna in zabavna. Na trenutke je tudi nekoliko ganljiva. Njena vrednost je v izvirnem prikazovanju Istre, njenih prebivalcev, dogodkov iz prejšnjega stoletja, brez ideoloških filtrov in delnih rekonstrukcij povojnega dogajanja. Diego Runko mojstrsko in živahno uprizarja junake zgodbe, vsakega s svojim jezikom in svojim deležem resnice. Ob branju nas preveva občutek, da istočasno listamo po družinskem albumu in pustolovskem romanu. (Corini 2015)

Sklep

Književnost italijanske narodnostne skupnosti Istre in Kvarnerja je zaradi žalostnih zgodovinskih dogodkov eksistenčna nuja in osnova za preživetje narodnosti. Manjšina namreč neobhodno potrebuje oporo, ki jo nudi kultura. Knji-

⁴ »Pentateuco« je projekt s petimi monologi, petimi igralci, petimi mednarodnimi partnerji (in en Italijan) in petimi zgodbami o izseljevanju. Izhodišče tematike je v prvih petih knjigah Biblije. Besedilo *Esodo pentateuco#2* je vključeno v drugem delu.

⁵ Premiera te dramske uprizoritve se je odvijala od 18. do 21. novembra 2015 v Verdijevem gledališču v Milanu. Predstavitve na mednarodni ravni pa je bila izvedena 10. februarja na Reki (Hrvaška) v sodelovanju z italijanskim gledališčem – Hrvaško nacionalno gledališče Ivan Zajc. To je edino stalno gledališče v italijanskem jeziku izven države Italije.

ževnost, gledališče, pesništvo so primerna opora za vsakodnevni obstoj. Navkljub maloštevilnosti pripadnikov narodnostne skupnosti, teritorialni razpršenosti, političnim in socialnim problemom je manjšini uspelo, da sta kultura in predvsem književnost postali razpoznavni znak narodnostne identitete. Književnost ni zgolj umetniška dejavnost, je tudi blažilna in zdravilna praksa za nepredvidljivost življenja, bivanjska gonilna sila in opora pogosto izpodbijani identiteti.

Prav zaradi tega razloga se je ob uporabi italijanskega književnega jezika veliko avtorjev italijanske narodnostne skupnosti odločilo ustvarjati v narečju, ki ga zaznavajo kot materinščino. Drugače pa se na problematiko narodnostne identitete in jezika odzivajo najmlajši ustvarjalci. Ti sicer uporabljajo knjižno različico italijanskega jezika, vendar v besedilo vključujejo tudi izraze drugih jezikov. Tudi v Runkovem dramskem besedilu so vključeni različni jeziki, s čimer avtor italijanski književnosti v Istri odpira nove ustvarjalne poti. V omenjenem besedilu vsak junak predstavi svojo zgodbo v svojem jeziku ter s tem povzame jezikovni *melting pot* iz povojnega obdobja v Pulju, ki se ohranja do današnjih dni.

Ta primer književnega ustvarjanja je lahko tudi izziv za tiste mlade pisatelje Istre in Kvarnerja, ki se zmorejo preizkušati v več jezikih.

Literatura

- APOLLONIO, MARCO, 1993: *Breve antologia dello humor nero nella letteratura triestina del Novecento: Trieste a confronto con il Decadentismo europeo*. Firenze: Atheneum.
- CORINI, ALESSIO, 2015: Esodo: Una storia istriana, 18.11.2015. https://www.milanofree.it/201511206791/milano/teatro/esodo_una_storia_istriana.html (dostop 20.6.2018).
- CURAVIĆ, ALJOŠA, 2003: *Sindrome da frontiera: I ricordi di uno sconosciuto*. Firenze: MEF.
- CURAVIĆ, ALJOŠA, 2010: *A occhi spenti*. Rijeka: Edit.
- DEGHENGI OLUJIĆ, ELIS, 2004: *La forza della fragilità. La scrittura femminile nell'area istro-quarnerina: Aspetti, sviluppi critici e prospettive*. Rijeka: Edit.
- DEGHENGI OLUJIĆ, ELIS, 2009: La letteratura degli Italiani di Croazia e Slovenia: Un patrimonio di valori etici ed estetici nell'Europa delle tante culture. V: Maria Da Rif: *Civiltà italiana e geografie d'Europa*. Trieste: Edizioni Universtà di Trieste. Str. 229–233.

- DEGHENGI OLUJIĆ, ELIS, 2016: Nuove geografie letterarie nell'Italia del XXI secolo. La letteratura degli italiani dell'Istria e di Fiume dal 1945 a oggi: Una realtà da includere nella contemporanea storia della letteratura italiana. V: Silvia Contarini in Margherita Marras: *Nuove (e vecchie) geografie nell'Italia del XXI secolo*. Firenze: Franco Cesati Editore. Str. 101–109.
- JURI, FRANCO, 2008: *Ritorno a Las Hurdes: Guerre, amori, cicogne nere e istriani lontani*. Formigine (MO): Infinito.
- MAIER, BRUNO, 1996: *La letteratura italiana dell'Istria dalle origini al Novecento*. Trst: Italo Svevo.
- MILANI, NELIDA, 2006: Generazioni a confronto su un percorso comune. *Panorama* 2, IX, str. 8–12.
- MILANI, NELIDA, 2008: Prefazione. V: Franco Juri: *Ritorno a Las Hurdes. Guerre, amori, cicogne nere e istriani lontani*. Formigine (MO): Infinito. Str. 3.
- MILANI, NELIDA, 2010: Prefazione. V: Aljoša Curavić: *A occhi spenti*. Rijeka: Edit. Str. 2.
- MILANI KRULJAC, NELIDA, 2010: Introduzione. V: Nelida Milani in Roberto Dobran (ur.): *Le parole rimaste: Storia della letteratura italiana dell'Istria e del Quarnero nel secondo Novecento, volume I*. Rijeka: Edit. Str. 17–45
- MILANI, NELIDA, in ROBERTO DOBRAN (ur.), 2010a: *Le parole rimaste: Storia della letteratura italiana dell'Istria e del Quarnero nel secondo Novecento, volume I*. Rijeka: Edit.
- MILANI, NELIDA, in ROBERTO DOBRAN, 2010b: *Le parole rimaste: Storia della letteratura italiana dell'Istria e del Quarnero nel secondo Novecento, volume II*. Rijeka: Edit.
- SARDELLI, VINCENZO, 2015: Pentateuco 2: La confraternita del Chianti e l'esodo istriano, 27.11.2015. <http://www.klpteatro.it/pentateuco-2-la-confraternita-del-chianti-e-lesodo-istriano> (dostop 28.6.2018)
- TOMIZZA, FULVIO, 1984: *Il male viene dal nord*. Milano: Mondadori.
- TOMIZZA, FULVIO, 2015: *Zlo pride s severa*. Ljubljana: Beletrina.
- ZUDIČ ANTONIČ, NIVES, 2014: *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Isole in Pirana*. Koper: Italijanska unija.

Regionalne jezikovne igre: za komparativistiko regije Alpe-Jadran

JANEZ STRUTZ

Konkretni pogoj: biografska vmesnost

V NADALJNJEM BOM OBRAVNAVAL nekaj doslej neformuliranih ali samo bežno nakazanih pogojev svojega dela. Moja razmišljanja potekajo pod pojmom jezikovne igre, ki se v mojem delu pojavlja večkrat (Strutz 2000, 2006, 2007). Vendar se le približno orientiram po Wittgensteinovem razumevanju pojma, kakršnega razvija v *Filozofskih raziskavah*, in upoštevam tudi ludistične, stilistične in retorične prvine. Poleg tega skušam pojem vključiti v svoj komparativistični pristop s pomočjo dodatka 'regionalno' oz. 'medregionalno'. Medtem ko je Wittgensteinov model podvržen konceptu vsakdanje govornice – podobno kot vodilo Raymonda Williamsa »*culture is ordinary*«-, prinašajo literarizacije regionalne jezikovne igre tudi dialoški dejavnik.

Eden od pogojev za moje delo, in s tem tudi za regionalno težišče celovške komparativistike, je povezan z biografsko konstelacijo, kakršna je lahko nastala le v okolju južne avstrijske Koroške: z napetostnim razmerjem med dvojezično regijo, politiko in družbo. Z naraščajočim vedenjem o moji regionalni in hkrati nadregionalni perspektivi je socialna in kulturna večjezičnost regije postala gibalno mojih del. Tako se z literarnoznanstvenim pristopom spaja tudi družbenoznanstveno zanimanje za mehanizme delovanja kulturnih praks.

Prihajam iz vasi na južnem avstrijskem Koroškem, ki se je pred razmeroma kratkim časom – dve generaciji oziroma 50 let nazaj – še zdela tako rekoč dvojezična: manjši, v socialnem pogledu ne nepomemben del prebivalstva je slovenskemu pogovornemu jeziku dajal prednost oziroma ga je pretežno uporabljal (podobno situacijo je bilo mogoče zaslediti v številnih drugih vaseh na

južnem Koroškem). Nadaljnji razvoj mi še danes ni povsem jasen. Kako se je lahko v enem samem desetletju – med začetkom 1960-ih in začetkom 1970-ih let – zgodila tako temeljita sprememba? 'Stara' slovenska vas je postala navzven zvečine nemško govoreč kraj. Slovenščina je v tem desetletlju izgubila veliko na veljavi in iz socialnega prestiža se je pretežno umaknila v zasebno in družinsko sfero.

Komplementarno je bila raba slovenščine v javnosti kaznovana z izključevanjem in socialno diskriminacijo. Da se je lokalna slovenščina pri velikem delu starejšega prebivalstva v odmaknjenosti ohranila kot »zasebni«¹ jezik spominjanja in refleksije, je mogoče vedno znova opaziti še danes v samogovorih ali v posamičnih spontanah izjavah, in to tudi pri tistih, ki se ji v javnosti sicer izogibajo. Smrt jezika je imela veliko vzrokov, vendar sta dva odločilna dejavnika posebej ugodno vplivala na menjavo. Prvi je medijskozgodovinske narave in povezan s povečano popularnostjo televizije od sredine 50. let naprej. Drugi, v kronološkem pogledu pravzaprav prvi, je status slovenščine na avstrijskem Koroškem, ki je najkasneje od plebiscita leta 1920 in predvsem v času nacional-socializma in s tem povezano prepovedjo jezika postal prekaren. O tem, kakšne nevarnosti so bile takrat povezane z javno rabo slovenščine, pričajo ne le izselitve in deportacije številnih družin ali 'kazni' drugačne narave. Stigmatizacija in travme prebivalstva, ki so iz tega izvirale, so bile opazne še dolgo po letu 1945, npr. kadar so ljudje še v 70. in 80. letih v prisotnosti določenih ljudi ali ob pojavljanju tujcev zamenjali jezik. V takšnih situacijah je bil pogosto potreben komentar »šta (ta) je naš«, da je skupina spet začela uporabljati slovenščino. Približno dve desetletji nazaj se je to vedenje začelo rahljati in menjava koda zdaj pogosto postaja igra.

Podobna kot na južnem Koroškem je bila situacija tudi na drugih območjih prostora Alpe-Jadran, npr. v Trstu ali v Istri, pri čemer so rezultati dokazljivo lahko zelo različni. Teoretik in ideolog tržaškega iredentizma Ruggero Timeus Fauro (1892–1915) je problem izrazil takole: Ali naj se človek odloči za boj med narodi in nacionalnimi državami ali za boj razredov? Beri: Ali naj se italijansko prebivalstvo v Avstriji bori proti Dunaju, ki ga občuti kot nemškega, proti Slovencem v Trstu in v Primorju, proti Hrvatom v Istri, Reki in Dalmaciji, ali naj počaka na proletarsko revolucijo? Timeus sicer priznava, da imajo italijanski delavci, tudi tržaški, druge interese kot italijanski meščani, v ospredju pa naj bi bil vedno narodni interes, ne razredni (Timeus 1929: 152).

Literatura in jezik kot izločevalna in vključevalna dejavnika

Kulturnopolitični program, ki ima v jezikovnem pogledu izločevalno, razmejevalno funkcijo, npr. po principu »en jezik, ena država, en narod«, mora v smislu notranje homogenizacije neizogibno imeti tudi vključevalno funkcijo. Navzven se razmejuje, navznoter se homogenizira, prisilno se izenačuje, nive-lira, s tem, da se poenoti jezikovni položaj določenega teritorija. Načeloma je v takšnih primerih veljalo, da je treba tujejezične prvine na določenem območju diskriminirati, zmanjšati, omejiti, razmejiti in prepovedati ali kolonizirati in asimilirati. Politična pravila in zahteve, po katerih se to dogaja, so znani: Na Koroškem je to npr. prepoved jezika v času nacionalnega socializma, na vasi npr. svarilni poziv »govori nemško!« ali sploh ne tako zelo staro politično geslo »Korošec govori nemško!«. Podobno je bilo v Soški dolini, kakor poroča publicist Andrej Gabršček v svoji kroniki *Goriški Slovenci* o dogodku na goriškem okrožnem sodišču iz leta 1896, ko mu je predstojnik povedal: »Le proibisco di parlare in lingua slovena! (Prepovedujem Vam govoriti slovenski)« (Gabršček 1932: 401).

Dokaj rigiden narodnostnopolitični koncept je podpiral tudi Scipio Slataper: asimilacijo Slovencev in Hrvatov, sicer ne na prisilen način, ampak mogoče na daljši rok. Slataper je predlagal šest ukrepov: 1. takojšnje oviranje vseh političnih gibanj, 2. pouk italijanščine v slovenskih in hrvaških šolah, 3. zatiranje slovenskega in hrvaškega meščanstva, da bi kmetje ostali brez vodilnega sloja, 4. italijanska imigrantska politika, 5. priključitev območij italijanskemu gospodarskemu sistemu, 6. nadzor nad tistimi nekaj slovenskih in hrvaških iredentistov. Opisana situacija je bila vendar le predstopnja še ostrejših ukrepov v času fašizma. Julija 1920 je bil Narodni dom v Trstu tarča požarnega atentata s strani fašističnih in nacionalističnih demonstrantov. Pesem tržaškega Slovenca Miroslava Košuta, ki jo na tem mestu želim citirati skupaj z nemškim prevodom Klausa Detlefa Olofa (1980: 146),¹ eksemplarično ponazarja izločevanje:

¹ Prevod je izšel v antologiji *Na zeleni strebi vetra / Auf dem Grünen Dach des Windes* (Neuhäuser, Olof in Paternu 1980: 146).

Ta Trst

Dieses Triest

Ta Trst je kot
mesto na robu sveta.
Obreden in star gre pod stojnico hiš,
na grla kakor na flavte igra,
ko mu v srebrnino obraze loviš.

Triest, diese Stadt wie am Rande der Welt,
geht förmlich und alt auf den Häusermarkt
und spielt auf den Kehlen ein Flötenkonzert,
wenn ihr ihm Gesichter mit Silberglanz fangt.

Cesarsko odpada nekdanji sijaj.
Po ulicah ladje na vetru drse.
Kot ženska odpira se na stežaj.
Grenkejši ko pelin so mrtvi ljudje.

Der Glanz von einst fällt, fällt kaiserlich ab,
die Gassen entlang gleiten Schiffe im Wind.
Es öffnet sich wie eine Frau angelweit.
Viel bitterer als Wermut die Toten noch sind.

Opasan z jeziki, ki pesmi pojo,
pijan od požara in strog od soli,
okraden za jutri, ob čast in nebo –
ta Trst je kot vera, ki ne dogori.

Gegürtet mit Sprachen und ihrem Gesang,
betrunken von Bränden, von salziger Gischt,
ums Morgen, um Himmel und Würde gebracht
Triest – wie ein Glaube, der niemals verlischt.

Gre za lep prevod, ki mu tudi v metričnem in ritmičnem pogledu uspeva reproducirati izvirnik. Kdor se ukvarja s prevajalskimi vprašanji, se mu bo v mislih porajal tudi drugi del povedi, po katerem lepi prevodi niso oziroma ne morejo vedno biti najzvestejši. To se posebej pokaže v drugem verzu zadnje kitice, kjer je v prevodu iz metričnih razlogov uporabljena množina: »betrunken von Bränden«, medtem ko je v izvirniku govora le o enem požaru. »pijan od požara«, »trunken vom Brand« bi bil dobesedni prevod. In s tem je

tudi jasno, kateri požar je mišljen: pravkar omenjeni julijski atentat leta 1920 na Narodni dom v Trstu, sedežu tamkajšnih slovenskih organizacij. Tako je mogoče določiti tudi prvo vrstico tretje kitice. »Opasan z jeziki« – »Gegürtet mit Sprachen« – jasno namiguje na obe konkurenčni jezikovni kulturi: na eni strani italijanska, ki se zapira vase in v svojo italijanskost, in na drugi strani slovenska, ki po mnenju italijanskih nacionalistov od zunaj pritiska na mesto, ga obkolja.

Besedilni korpus

Celovit prikaz različnih jezikovnih kultur regije Alpe-Jadran bi na področju slovenskih literarnih pokrajin vseboval razmeroma izolirano kulturo Rezijske doline. Prav tako bi vključeval slovensko kulturo v okolici Vidma. Ta podregija se je v slovenščini imenovala oz. se imenuje Benečija, Beneška Slovenija ali Slavia Venetia in Slavia Italiana, ponekod tudi Slavia Friulana oziroma Furlanska Slavija. Slovenska literatura tukaj obstaja tako rekoč le v rudimentarni oziroma rezidualni obliki. V nasprotju s tržaškimi in goriškimi Slovenci je prišla Slavia Veneta že leta 1866 pod italijansko oblast in je bila s tem odrezana od nadaljnjih razvojov in šolskih možnosti, ki so jih imele druge regije. Rezijska literatura pripada – *cum grano salis* – »kulturam brez literature«, sem spadata tudi istroromanska in istriotska kultura ter 'slovenski', italijansko pišoči avtor Roman Furlani, ki je mdr. napisal roman *L'ultima valle* (Zadnja dolina, 1981), v katerem predstavlja slovensko vsakdanjo ustno kulturo najbolj zahodne slovenske jezikovne pokrajine. Rezijska literatura namreč razpolaga le z malo samostojnimi literarnimi objavami, če izvezamemo najbolj znanega lirika Renata Quaglia.²

Tudi glede obeh slovanskih literatur v Istri – hrvaške in slovenske – je potrebno nekaj pojasnjevalnih besed, saj se prav glede lingvistične polifonije in dialošnosti v Bahtinovem smislu posebej medsebojno razlikujeta v njuni

² Poleg Quaglia velja omeniti tudi Bruna Petrisa (1984) in Silvano Paletti (2003). Leta 2011 je izšla tudi antologija rezijske poezije: *Resia: Der Gesang der Erde: Gedichte von Rino Chinese, Silvana Paletti, Renato Quaglia*. Aus dem Resianischen übertragen von Reinhard Kacianka. (Rezija: Pesem zemlje: Pesmi Rina Chineseja, Silvano Paletti in Renata Quaglia). Celovec: Mohorjeva, 2011.

medregionalni večjezičnosti. Istrskohrvaška literatura ima dolgo, bogato dokumentirano tradicijo, ki sega v srednji vek, četudi ne v danes standardnem štokavskem idiomu, ampak v čakavskem, ki ima danes status narečja, a je od srednjega veka do 18. stoletja deloval kot nadregionalni literarni jezik, dokler ga ni zamenjala štokavščina.

Kot je mogoče dokazati na primeru različnih besedil, je čakavščina tudi za slovensko prebivalstvo delovala kot uporabna narečna jezikovna oblika, tako da je lahko imela vsaj kompenzacijsko funkcijo. Razlika do današnjega slovenskega standarda je večinoma v izreki, medtem ko je zapisani jezik zaradi etimološke norme slovenskega pravopisa večinoma identičen. Jezikovni puristi in nacionalisti se z mano sicer ne bodo strinjali, vendar mislim, da so čakavsko literaturo vsaj deloma pisali tudi govorci narečja, ki bi jih danes morali uvrščati med slovensko prebivalstvo. Čakavščina je bila vsaj nekaj časa tudi izrazno sredstvo obeh literatur. Primeri starejše istroslovenske literature v pravem pomenu besede pa so redki.³ Šele v 70. letih dvajsetega stoletja se začenja sodobna slovenska literatura z avtorji kot Marjan Tomšič, Edelman Jurinčič in Franjo Francič. Od teh najpomembnejših avtorjev se je v Istri rodil le Jurinčič. Razlog za to, da sem kljub razmeroma kratki tradiciji istroslovenske literature upošteval omenjene tri avtorje, je njihova osupljivo intenzivna, svojstvena in edinstvena interpretacija istrske kulture in zgodovine. Podobno velja v koroškem kontekstu za Florjana Lipuša, za katerega lahko trdimo, da predstavlja celotno koroško slovensko kulturno zgodovino. Dokaj upravičeno lahko rečemo, da je koroška slovenska literatura v njegovih besedilih medbesedilno in interdiskurzivno prisotna v celoti, bodisi karnevalizirana bodisi transcendirana.

Dialoškost regije – polifonija in pluralnost literatur

Policentrična organizacija regionalnih literatur pomeni tako v diahronem kot tudi v sinhronem pogledu za razmeroma maloštevilno prebivalstvo nenavadno raznolikost interferenc. Slednje izhajajo iz različnih medregionalnih stičišč in njihovih večjezičnih pogojev za produkcijo in recepcijo ter iz posamezne tre-

³ K njej npr. šteje nekaj posameznih avtorjev v zgodnjem 19. stoletju – samo pogojno npr. Goričan Valentin Stanič in njegove *Pesme za Kmete ino mlade ljudi* (1822) – ali nekateri duhovniki.

nutne in zgodovinske lastne dinamike. Kako zanimivo je dejansko lahko vprašanje recepcije v medregionalnem kontekstu prostora Alpe-Jadran, pokaže primerjava Tomizzeve recepcije v Italiji, na Hrvaškem in v Sloveniji ter v nemškem jezikovnem prostoru.

Tomizza je v Italiji že zelo zgodaj prejel pomembne nagrade. Predvsem njegovi istrski romani so bili hitro prevedeni v nemščino, hrvaščino in slovenščino. Zanimanje zanj v Italiji je pozneje popustilo in nekoč mi je v pogovoru zaupal, da ga nemško govoreče občinstvo najbrž bolj ceni kot italijansko oziroma italijanska kritika. Izhajajoč iz tega sem se v nekem simpozijemskem prispevku v slovenščini lotil načelnega orisa Tomizzeve recepcije v Avstriji, kjer je leta 1979 prejel državno nagrado za evropsko literaturo (Strutz 2001: 65–71).

Slovenska in hrvaška recepcija Tomizzevih del se je začela razmeroma pozno, o čemer priča prispevek iz leta 2001 k simpoziju o Tomizzi v Umagu, ki ga vsako leto organizira Milan Rakovac. Na tem mestu želim opozoriti na kuriozitetu, ki je vendar značilna za medregionalni kontekst: avtorica prispevka o Tomizzevi recepciji pri Slovencih, Jasna Čebren, zapiše: »Najobsežnejšo – in edino – študijo o Tomizzi beremo v *Primerjalni književnosti*. Avtor [je] Janez Strutz« (Čebren 2001: 46–48). Tukaj se zato poraja vprašanje, kdo je recipiral – jaz (kot Avstrijec) ali jaz (kot Slovenec). V tej luči se zdi le dosledno, da se na področju recepcije nadaljuje to, kar je zasidrano že na ravni produkcije: pripadnost dvema različnima literarnima sistemoma, ki se nahajata v nenehnem medsebojnem dialogu. Literarna kritika – npr. Handke in Pasolini – je Tomizzo namreč uvrstila med dvoje literatur. Primerjalna študija Tomizzeve recepcije bi predstavljala pomemben prispevek za raziskovalni projekt o regionalnih literarnih razmerjih v prostoru Alpe-Jadran. Na tem mestu se omejujem na nekaj načelnih opažanj, pri orisu njegove recepcije v Italiji in na Hrvaškem pa izhajam iz Bourdieueve teorije literarnega polja.⁴

V skrajnem nasprotju z empatično recepcijo in s prevodom »Istrana« sorodne duše, Milana Rakovca je Tomizza v »uradnem«, osrednjem hrvaškem kontekstu, v obsežni študiji pisatelja, publicista in italijanista Nedjeljka Fabria (1977: 5–199), doživel uničujočo nacionalistično kritiko. Kakor pokaže preliminarne primerjave, je v obeh nacionalnoliterarnih poljih postalo odločilno

⁴ Na splošno o tem glej Joseph Jurt (1997: 152–180).

prav vodilno načelo ideološke literarnosti: v italijanskem primeru načelo literarne oblike, v hrvaškem identitarni model. V obeh primerih je Tomizza zastajal za nacionalnim »standardom«. V Italiji so njegove poznejše romane – po prvi evforiji nad glasom iz »neodrešene« province – na ozadju italijanske razprave o postmoderni označili kot realistične in regionalistične, ker po mnenju merodajnih kritikov niso več ustrezali sodobnemu estetskemu standardu. V hrvaškem literarnem polju, kjer je vsaj drugo najpomembnejše vodilo identitarni model (ki naj bi mu istrska periferija po mnenju središča vsekakor morala ustrezati), je Tomizza izstopal v tem, da je pokazal, da ne obstaja samo zahodno istrska, enojezično hrvaška obala, temveč tudi njeno dvojezično in transkulturno kmečko zaledje. To tezo potrjuje dejstvo, da se je »istrska« recepcija Tomizze, npr. v osebi poliglota, regionalista in modernista Milana Rakovca, bistveno razlikovala od »nacionalnega« pogleda.

Perspektiva: Regija Alpe-Jadran kot laboratorij kultur

Južnotirolski avtor Gerhard Kofler je v svoji knjigi *Die Rückseite der Geographie* (Hrbitna stran geografije, 1988) objavil pesmi v italijanskem in nemškem jeziku ter v južnotirolskem narečju. Jezik je tu po eni strani skrajno regionaliziran, torej geografsko omejen, hkrati pa prekorača državne meje in odpira nove poglede, kot npr. v pesmi *Magari* (na avstrijskem Koroškem bi se reklo »mangare«): 'dass [...] es mer/magari sogar di eigene sprochen verschlogt'⁵ (Kofler 1988: 13).

Tudi Milan Rakovac v svoji poeziji pogosto opušča načelo nadregionalne razumljivosti in piše besedila, ki načeloma segajo po vseh idiomih istrske regije. Zato bi Rakovca, ki se je uveljavil predvsem kot pripovedovalec, prevajalec, kritik in novinar, glede njegove poezije lahko označiti kot doslednega polifonega regionalista, paradoksalno pa tudi kot doslednega internacionalista. Njegov kulturni koncept, ki ga je že večkrat predstavil, meri na posploševanje, na nič manj kot na »istranizacijo Evrope«.

Večjezični poeziji Milana Rakovca in drugih istrskih avtorjev, kot npr. Daniela Načinovića, bi se zato najbolj prilegla oznaka »regionalna svetovna

⁵ Prosti prevod: »da [...] mogoče ostane celo brez besed«.

literatura« – v analogiji s pojmom »svetovne glasbe«, saj gre za prepletanje regionalnih in mednarodnih teženj. Dejansko se pokaže, da gre regionalni istrski mešanici jezikov in narečij osrednja funkcija že leta tudi v istrski popularni kulturi. V okviru t. i. ča-vala, poimenovanega po starem istrskem narečju, igra istrska popularna glasba že dolgo odločilno vlogo tudi v zagrebški pop in rock sceni. Najbolj znani skupini poleg pevca Alena Vitasovića sta Gustafi in Šajeta (prim. Kalapoš 2002: 1–16).

Iz tega lahko sklepamo, da besedilna večjezičnost v nacionalnem literarnem polju vodi do motenja koherence in do skrajne regionalizacije, medtem ko lahko v popularnokulturnem polju koherenco naravnost ustvarja, ker geografski domet polja ne ostaja omejen na narodno raven in njeno disociativno, notranje razločevalno razpravo o središču in periferiji, ampak je mednarodno ali globalno utemeljen (prim. Schuberth 2002). Eden stranskih učinkov te popularizacije in zdaj tudi komercializacije (istrske) regionalne kulture je seveda v tem, da je s tem re-nacionaliziran tudi istrski regionalizem. Kako primerna bi bila Istra kot model kulturne pluralnosti in polifonije, hočeš nočeš dokazuje recenzija moje istrske antologije v zbirki *Europa erlesen* (Celovec: 1998). Eden zagrebških časopisov je o antologiji kritično zapisal, da naj ne bi odgovorila na vprašanje, komu in kateri državi pripada Istra (»čija je Istra«). Najkasneje takrat sem spoznal, da je bila izbira besedil pravilna. Medtem ko je v torej »uradni« literaturi in publicistiki na obeh straneh vladala le nacionalna vrednost enojezičnega kanona, poudarjajo literature večjezičnih regij povezovalni moment jezikovne raznolikosti.⁶

Na koncu te razprave zato stoji primer iz sodobne koroške literature, v katerem so regionalni sosedni jeziki med seboj združeni in ki se osredinja na

⁶ Eden zame najbolj presenetljivih odlomkov iz koroške slovenske literature je mogoče najti v neupravičeno malo znanem plebiscitnem romanu Petra Moharja *Med nebom in peklom*, ki je izšel leta 1986 v sodelovanju Slovenske matice s koroškima založbama Drava in Mohorjeva. Gre za naslednji odlomek: »Govorili so sprva v družčinah po dva ali trije, Šiman in Škodnik sta obravnavala letino in živino, Vurm in Povoden sta se jezila čez jugoslovansko upravo [...], Dolf in Majerjev Pepej pa sta govorila v nemškem jeziku [...]. Pri tem je bilo opaziti, da so vsi, kadar jim je nenegovana slovenščina delala težave, kratkomalo vpletali v pogovor ne samo posamezne nemške besede, kar je že tako posebnost pri jezikovno zanemarjenih Korošcih, temveč cele stavke v nemškem jeziku, kar pa pestrosti večera ni škodilo.« (Mohar 1986: 368)

mestece Buje. Avtor Jani Oswald se v tem štirijezičnem besedilu v hudomušni obliki ne omejuje le na prikaz regionalne jezikovne mešanice, temveč združuje tudi različne jezikovne in besedne igre.

Nach Buje

Heute a Buje doman nach Triban
iskat ragacu si va obadva
aber da ein Phantom auf der piazza
va la ragazza z drugim fantom
im Mazda über den Platz da.
(Oswald 1996: 44)

Besedilo se na prvi pogled zdi šaljivo, o čemer pričajo že topografske razmere: kraj Triban je leži le dva, tri kilometre vzhodno od notranjeistrskega trškega mesteca Buje, kar bi bilo podobno, kot če bi kdo v kakem potopisu zapisal: »... danes v Celovec, jutri v Otoče.« Ob natančnejšem pogledu pa se izkaže, da ludistični postopki vzdržijo tudi poglobljeno presojo, saj se Oswald »poigrava« z različnimi vzorci. Tako v smislu Barthesovih mitov vsakdana konotira povezovanje samostalnika »fantom« z orodniško obliko »z drugim fantom« tudi slovnično besedno igro. Poleg citata nemške skladnje ironično deluje tudi dejstvo, da je edina beseda, ki je nedvomno hrvaška (vse druge so ali bi vsaj lahko bile tudi slovenske), hrvaško zapisan tožilnik italijanske besede: »ragacu«. Sicer pa je jezikovna mešanica slovnično pravilna, kot dokazuje npr. namenilnik »iskat«, ki se nanaša na italijansko »andare« oziroma »va«. Makaronska protipostavitvev odlomkov v različnih jezikih karnevalizira posamezne jezike in njihove norme. Oswaldovo besedilo tako postane model vesele slovnice večjezične medregionalne komunikacije, kakor pač ustreza temu delu prostora Alpe-Jadran kot laboratoriju kultur. Imeti prostor pomeni tudi imeti svobodo. Ne gre namreč samo za princip resničnosti, temveč tudi za princip možnosti. In tako je prispodoba igre še posebej blizu regionalnemu pristopu komparativistike. Izhaja iz konstruktivnega in hkrati utopičnega momenta, saj bi nam drugače ostala le možnost, da bi žalovali za izgubo stare regionalne raznolikosti. V neprestanem mešanju jezikov bi lahko bila tudi perspektiva za obstoj koroške regionalne dvojezičnosti: regionalna večjezičnost kot pogoj za kulturno polifonijo.

Literatura

- ČEBRON, JASNA, 2001: Recepcija Tomizze pri Slovencih. V: *Tomizza i mi – susreti uz granicu: Tomizza e noi – incontri di frontiera / Tomizza in mi – obmejna srečanja*. Umag–Umago: Pučko otvoreno učilište »Ante Babić«. Str. 46–48.
- FABRIO, NEDJELJKO, 1977: Tršćanska književnost i slavenski jug. V: Nedjeljko Fabio: *Štavljenje štiva: Eseji i sinteze*. Zagreb: Znanje. Str. 5–199.
- FURLANI, ROMAN, 1981: *L'ultima valle*. Trieste: EST.
- GABRŠČEK, ANDREJ, 1932: *Goriški Slovenci: Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice. I. knjiga: Od leta 1830 do 1900*. Ljubljana: Samozaložba.
- JURT, JOSEPH, 1997: Bourdieus Analyse des literarischen Feldes oder der Universalitätsanspruch des sozialwissenschaftlichen Ansatzes. *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 22, št. 2, str. 152–180.
- KALAPOŠ, SANJA, 2002: Die gleiche Sprache in geänderten Zeiten: Beziehungen zwischen Sprache und Regionalität am Beispiel Istriens. In: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 54, št. 105, str. 1–16.
- KOFLER, GERHARD, 1988: *Die Rückseite der Geographie: Gedichte in Italienisch, Deutsch und in Südtiroler Mundart ...* Wien in Bozen: Frischfleisch, Südtiroler Autorenvereinigung.
- KOŠUTA, MIROSLAV, 1980: Ta Trst. V: Rudolf Neuhäuser idr.: *Na zeleni strebi vetra / Auf dem Grünen Dach des Windes. Sodobna slovenska lirika / Slowenische Lyrik der Gegenwart*. Klagenfurt: Heyn, str. 146.
- MOHAR, PETER, 1988: *Med nebom in peklom: Pričevanje iz plebiscitnega leta*. Ljubljana in Celovec: Slovenska matica, Drava in Mohorjeva.
- OSWALD, JANI, 1996: *Achillesverse: Kein Heldenepos*. Celovec: Drava.
- PALETTI, SILVANA, 2003: *Rozajanski serčni romonenj / La lingua resiana del cuore / Rezijanska srčna govorica*. Ljubljana: Založba ZRC.
- PETRIS, BRUNO, 1984: *Autori resiani: Reziä, Reziä, a ti cón šcale dobrë*. Udine: Editrice Gillo.
- QUAGLIA, RENATO, 1985: *Baside*. V knjižni jezik prestavil in spremno besedo napisal Marko Kravos. Trst: ZTT.
- SCHUBERTH, RICHARD, 2002: *CrossRoots: Das Lexikon der irischen, schottischen, englischen, walisischen und bretonischen Folk-, Traditional- und Roots-Musik*. Moers in Göttingen: Christian Ludwig Verlag in Lamuv Verlag.
- STRUTZ, JOHANN, 2000: Komparatistik als Theorie und Methodologie des Kulturvergleichs: Zur Interkulturalität im Alpen-Adria-Raum. V: Peter V. Zima idr.: *Vergleichende Wissenschaften: Interdisziplinarität und Interkulturalität in den Komparatistiken*. Tübingen: Narr, str. 201–221.

- STRUTZ, JOHANN, 2001: Recepcija Tomizze v Avstriji. V: *Tomizza i mi – susreti uz granicu / Tomizza e noi – incontri di frontiera / Tomizza in mi – obmejna srečanja*. Umag–Umago: Pučko otvoreno učilište »Ante Babić«. Str. 65–71.
- STRUTZ, JOHANN, 2006: Der Alpen-Adria-Raum, das Dreiländereck und die nationalstaatliche Dreiteilung im Spiegel der Literatur. V: Tina Bahovec in Theodor Domej: *Das österreichisch-italienisch-slovenische Dreiländereck: Ursachen und Folgen der nationalstaatlichen Dreiteilung einer Region*. Celovec: Mohorjeva. Str. 353–421.
- STRUTZ, JOHANN, 2007: The Two Languages of Wales Speaking with One and the Same Tongue: Emyr Huphreys's Novel *A Toy Epic – Y Tri Llais* (»The Three Voices«) in Two Versions. V: Werner Delanoy idr. (ur.): *Towards a Dialogic Anglistics*. Wien: LIT Verlag. Str. 233–246.
- TIMEUS, RUGGERO FAURO, 1929: *Scritti politici (1911–1915)*. Trieste: Tipografia del Lloyd Triestino (cit. po Renate Lunzer, 2002. *Triest: Eine italienisch-österreichische Dialektik*. Celovec: Wieser).

Prevedel Felix Oliver Kohl

Literarna večjezičnost v avstrijski književnosti migracij – oblike, funkcije in recepcija pri Tomerju Gardiju, Semierju Insayifu in Vladimirju Vertlibu

SANDRA VLASTA

Književnost in migracije, književnost migracij in literarna večjezičnost

MIGRACIJA, DEFINIRANA KOT dolgoročna sprememba kraja bivanja, pogosto preko meja, ni zgolj fenomen sedanjosti. Tudi v preteklosti so avtorice in avtorji večkrat migrirali, delno prostovoljno, delno pod prisilo, in tudi besedila migrirajo, prečkajo meje. Tako so bile migracije že od nekdaj literarna tema. Kljub temu pa so dogodki bližje in najbližje preteklosti oz. sedanjosti – konec kolonializma, dolgoročne posledice zdomstva, propad komunizma, krize in vojne – povzročili še posebno velike vale migracij, ki vplivajo na sodobno književnost. Te posledice so raznolike: po eni strani se v nove jezikovne in kulturne prostore priseljuje tudi čedalje več avtoric in avtorjev. Po drugi strani migracijo kot temo obravnava in se z njo ukvarja veliko literarnih del.

Kadar v literarni vedi govorimo o književnosti migracij, imamo večinoma v mislih prvo, to pomeni, da večina literarnovednih del izhaja iz biografij avtoric in avtorjev in tako sestavlja korpuse besedil, ki so jih napisali 'priseljeni avtorji in avtorice'. Izrazi, ki se uporabljajo v nemški literarni vedi, kot so književnost migrantov (*Migrantenliteratur*), gastarbajterska književnost (*Gastarbeiterliteratur*), medkulturna književnost (*interkulturelle Literatur*) in številni drugi, označujejo isti pojav: književnost avtoric in avtorjev, ki so se bodisi priselili sami ali pa so se priselili njihovi starši ali stari starši.¹ Tudi v drugih jezikovnih

¹ Za zgodnji pregled ter podrobnejšo diskusijo o posameznih izrazih glej npr. Chielino (2000).

okoljih priseljene avtorice in avtorje združujejo v posebne kategorije² in jih poimenujejo na primer *chicanos/cbicanas* (avtorice in avtorji mehiškega porekla v ZDA), ali *Commonwealth Literature* v britanskem kontekstu, s čimer označujejo vsa tista dela, ki jih niso napisali belci oz. avtorice in avtorji iz Velike Britanije in tako nadaljujejo razlikovanje iz časa kolonializma. Tudi francoski izraz *littérature francophone* gradi na takšnem razlikovanju med francosko književnostjo, ki so jo napisali belci v Franciji, in 'drugo' književnostjo, napisano v francoščini.

Ta pristop je lahko ploden, še zlasti za literarno-sociološka vprašanja,³ vendar vselej predstavlja nevarnost, da bi ga kritizirali zaradi njegove biografske perspektive ter zaradi tega, ker v skupine združuje avtorice in avtorje, ki razen migracijske izkušnje (ki je po navadi zelo individualna izkušnja) nimajo veliko skupnega. Tudi številne avtorice in avtorji nasprotujejo takšnim kategorizacijam ter želijo, da se v središče postavlja njihova dela in ne njihovih biografij. Tako na primer Julya Rabinowich meni, da nam označba književnost migrantov po eni strani ničesar ne pove: »[...] pri zelo strogi interpretaciji pojma migrantske književnosti bomo kmalu govorili tudi o pojmu književnosti stonjic s klobasicami, če bo dotični pisatelj, preden je začel pisati, delal tam« (Schilly 2008), po drugi strani pa se ji zdi ta označba vzvišena, kajti v književnosti nikogar drugega ne ocenjujemo glede na njegovo poreklo (prim. nav. d.). Seher Cakir zavrača pojem pisateljice z migracijskim poreklom: »Pišem književnost in pika!« in prav tako ne želi, da bi jo kategorizirali na podlagi tega, od koder prihaja.

Zato se zdi bolj smiselno, književnost migracij opredeliti neodvisno od biografije avtorice ali avtorja in pod njo razumeti besedila, ki se migracijam posvečajo tematsko: za tak koncept se zavzemam tudi sama.⁴ Ta definicija književnosti migracij v smislu žanra omogoča, da v središče postavimo besedila in pri tem upoštevamo tudi dela avtoric in avtorjev, ki z migracijo nimajo osebne izkušnje, vendar se s temo migracij spoprijemajo literarno.⁵ Poleg tega

² Za primerjalni prikaz omenjenega izrazoslovja in njegovo uporabo glej Sievers in Vlasta, ur. (2018).

³ S tem v zvezi prim. npr. Minnaard (2008), Sievers, ur. (2016), Vlasta (2012).

⁴ Koncepta, ki se prav tako nagibata k argumentacijam v tem smeri: prim. Grünefeld (1985) in Frank (2008).

⁵ Prav v avstrijskem kontekstu lahko v zadnjem času najdemo kar nekaj primerov, kot so Ludwig Laher: *Verfahren* (Postopek, 2011), Martin Horváth: *Mohr im Hemd oder*

je podrobnejša analiza takšnih besedil pokazala, da med njimi obstaja veliko podobnosti vsebinske in formalne narave: tema migracij prinaša podobne motive, četudi so ti v posameznih besedilih obravnavani individualno. To drži tudi takrat, ko besedila primerjamo medjezikovno in medkulturno, kar dokazuje uporabnost definicije žanra književnosti migracij.⁶

Eden od vidikov, ki zaznamujejo književnost migracij, je njena večjezičnost. Pri prikazovanju gibanj preko meja odigra večjezičnost pomembno vlogo, zato lahko književnost migracij označimo kot večjezično književnost *per se*. To literarno večjezičnost najdemo na različnih ravneh, ima različne vsebinske in estetske funkcije ter različno učinkuje na recepcijo. Pri tem fenomen večjezičnosti razumem v najširšem pomenu, ki ustreza različnim ravnam, na katerih se pojavlja v književnosti migracij:

1. Na formalni ravni besedila, na njegovi površini, npr. kadar sta uporabljeni tehniki *code switching* ali *code mixing* in se besede, fraze ali celi odstavki pojavljajo v drugem jeziku, kot je jezik glavnega besedila. Sem sodijo tudi socialne, regionalne in historične zvrsti jezika, torej narečja, sociolekti in variante nestandardnega jezika, kar ustreza obsežnemu vidiku večjezičnosti, ki jo Rainier Grutman definira kot *bétérolinguisme* (prim. Grutman 1997) in ki razširja tradicionalno razumevanje dvojezičnosti in večjezičnosti okoli koncepta polifonije Mihaila Bahtina. Večjezičnost pa lahko prav tako upoštevamo na metrični, retorični in estetski ravni, kot predlaga Till Dembeck (prim. 2017: še posebno 2–3, 10). Primer bi bila raba metruma, ki je značilen za določen jezik oz. določeno jezikovno področje, v nekem drugem jeziku.

2. Večjezičnost poleg tega najdemo tudi na vsebinski ravni, npr. ko besedilo tematizira druge jezike in narečja, menjavo jezika ali usvajanje jezikov – oblika večjezičnosti, ki ji lahko rečemo metavečjezičnost. Tudi govor v drugih jezikih, ki je vstavljen v glavni jezik besedila (»je rekel po rusko« itd.), sodi na to raven večjezičnosti, kot oblika latentne večjezičnosti.

wie ich auszog, die Welt zu retten (Zamorec v srajci ali kako sem se oblačil, da bi rešil svet, 2012), Susanne Scholl: *Emma Schweigt* (Emma molči, 2014) in Michael Köhlmeier: *Das Mädchen mit dem Fingerhut* (Dekle z naprstnikom, 2016).

⁶ Za takšno primerjalno študijo med nemškim in angleškim govornim področjem glej Vlasta (2016).

3. Naposled lahko najdemo večjezičnost pri književnosti migracij na ravni produkcije, kadar so avtorice in avtorji večjezični (pri tem nivo jezikovne kompetence posameznega jezika ni natančneje opredeljen). To lahko različno učinkuje: lahko na primer odseva v večjezičnosti besedila ali pa usmerja recepcijo bralk in bralcev, kadar spremljevalna besedila tematizirajo večjezičnost avtorice ali avtorja.

Te tri ravni predstavljajo zgolj grobo shemo in jih lahko razčlenimo še naprej: literarno večjezičnost lahko na primer prevedemo na vsebinsko raven ali pa ne, in če jo prevedemo, imamo pri tem različne možnosti (kot so parafraza, opomba pod črto, razlaga, neposredni prevod itd.). Poleg tega lahko večjezičnost sočasno vključuje tudi večpisemenost (*Mehrschriftlichkeit*), kadar so v uporabi različni pisni sistemi (na primer latinski, grški, arabski, kitajski pisni sistem) ali pa tudi samo diakritični znaki iz različnih sistemov (kot na primer å, é, ï, ò, ñ). Ti večpisemski elementi v besedilo vnašajo nadaljnjo grafično raven, ki je povezana z vsebinsko povednostjo besedila, ter njegovim formalnim učinkom in recepcijo – primer tega, kako se lahko pri točkah 1 in 2 omenjeni obliki prepletata na vsebinski in formalni ravni. Dejansko je pogosto težko neki fenomen enoznačno pripisati eni ali drugi ravni, pogosto pripada obema. Poleg tega se moramo zavedati, da poskusi kategorizacije oblik večjezičnosti implicirajo idejo nekega glavnega jezika (ki ga v lingvistiki imenujemo matrični jezik) in enega ali več jezikov, ki se pomešajo, interferirajo vanj (v lingvistiki jim pravimo *embedded languages*). Večjezičnost skuša preseči ta hierarhični vidik – jasen znak za to je koncept filozofije večjezičnosti s postulatoma »monolingvalno besedilo ne obstaja« (Dembeck 2017). Filozofija večjezičnosti izhaja iz tega, da so standard večjezična besedila, enojezična pa so prej izjema; poleg tega so vsi jeziki, ki se v določenem besedilu pojavljajo, obravnavani enakovredno in med seboj niso v hierarhičnem odnosu.

Primeri literarne večjezičnosti pri književnosti migracij v avstrijskem kontekstu

Latentna večjezičnost v pripovedi Abschiebung (Izgon, 1995) Vladimirja Vertliba

V pripovedi *Izgon* Vladimirja Vertliba mladi prvoosebni pripovedovalec postane za svoje starše prevajalec. S starši je pripotoval v Ameriko, kjer judovska družina, ki je emigrirala iz Rusije, zaprosi za dovoljenje za bivanje, potem ko so se odločili, da ne želijo živeti ne v Izraelu ne v Nemčiji. V središču pripovedi sta zahtevki in čakanje na dovoljenje za bivanje v ZDA, ki ga družini naposled ne odobrijo.

Ker sin in hkrati prvoosebni pripovedovalec govori angleško najboljše od vseh, prevzame vlogo tolmača in posrednika med starši in uradniki, s čimer pogosto prevzema veliko odgovornost: »Star sem bil štirinajst let, kar ni olajšalo moje glavne naloge, da prevajam vse pogovore na državnih uradih.« (Vertlib 1995: 9)

Sin, ki razume angleško, je za uradnike prvi sogovornik, natančno mu razložijo postopke in ga tudi pogostejše sprašujejo kot starše. Pri tem otroku zaradi njegove jezikovne kompetence naložijo veliko odgovornost: zaradi njegovega znanja angleščine so za uradnike pogovori s sinom pomembnejši od pogovorov s starši – breme, ki ga pogosto duši:

In šele zdaj, povsem nepričakovano, me je zgrabil strah, ki mi je vzel sapo. Bilo mi je, kot bi se mi noge zrasle s tlemi in kot bi mi glavo in zgornji del telesa nekaj počasi obračalo naprej [...]. In bolj kot sem se trudil, da bi se osredotočil na povedano, bolj kot sem si prigovarjal, da je pogovor odločen zame, za mojo nadaljnjo usodo ter starše, toliko manj sem lahko sledil vsebini pogovora, toliko več povedanega mi je ušlo. Zdelo se je, kot da se nikoli ne bi učil angleško. (Vertlib 1995: 35–36)

Staršem, ki so prav tako pod pritiskom, pa se sin v vlogi tolmača nikoli ne zdi zadosti dober: »Oče se je vznemirjal, me pogosto prekinjal, medtem ko me je mama, ki je razumela kanček več angleščine kot oče, začela popravljati in tu in tam sama direktno posegla v pogovor.« (Vertlib 1995: 9) Sin se zdi

staršem prepočasen, premalo zgovoren, zdi se jim, da uporablja napačne fraze itd. Prvoosebni pripovedovalec se teh pomanjkljivosti, ki mu jih pripisujejo, zaveda, in se boji, da bo spet naredil iste napake: Po možnosti bom spet rekel »That is not true!«, se prestrašeno ozrl, videl, kako je oče zardel in zaslišal živčen, nekoliko hiter, ampak odločen mamin glas: »Kolikokrat sem ti že povedala: Ne reče se 'That is not true!' ampak 'That is not correct!' 'True' je zelo nevljudno, bi nas rad dokončno pahnil v nesrečo, nenazadnje gre vendarle zate!« (Vertlib 1995: 9)

Razen teh kratkih, vrinjenih, tujejezičnih elementov, poteka pri Vertlibu poročanje o večjezičnih situacijah v enem samem jeziku, in sicer v nemščini: s tem v jezikovno situacijo vnaša novo raven, ki pa je same po sebi ne tematizira, temveč jo bralec zazna v drobnih namigih (kot na primer: »[...] je rekel oče po rusko [sic]« (Vertlib 1995: 49); »[...] sem prevedel v angleščino« (Vertlib 1995: 50)). Pripovedni jezik se ne spreminja, dodatna nemška pripovedna raven je dodana brez komentarja. S tem pripovedovalec prevzame vlogo prevajalca ne samo za svojo družino, temveč tudi za bralke in bralce, za katere vse skupaj prevaja v nemščino. Protagonistovi prevodi tako postanejo dvojni prevod, besedilo pa večjezično, pri čemer gre v tem primeru za latentno večjezičnost.

Večjezični roman *Faruq* (2009) Semierja Insayifa

Besedilo *Faruq*, ki je izšlo leta 2009, je prvi roman Semierja Insayifa, ki smo ga doslej poznali predvsem kot pesnika. V avtobiografsko obarvanem romanu spoznamo biografijo protagonistovega očeta, ki je v petdesetih letih preteklega stoletja prišel iz Iraka na Dunaj, da bi tam študiral medicino, naposled v novi domovini ustvaril družino in zaradi težkih političnih razmer v Iraku ostal na Dunaju. Dogajanje poteka na več ravneh. Tukaj nas bo zanimala predvsem raven protagonista, ki se počasi in telesno spominja različnih arabskih besed, z njimi pa tudi svojega očeta; na tem mestu učinkuje tudi večjezičnost oz. večpismenost besedila: besedilo, ki je dosledno zapisano z malimi črkami, prekinjajo besede iz (knjižne) arabščine. Da bi ponazorili, kako Insayif uvaja arabske besede, navajamo citat, kjer protagonista prvič doleti spomin:

قورُش bil je tu. *schurūq*. zvenelo je povsem drugače od njegovih drugih besed. قورُش / *schurūq*. rodilo ga je njegovo telo. [...] bil je vzhod – قَرْش / *scharq* –, in bil je in bo sončni vzhod – قورُش / *schurūq* –, ki se je pojavil v njem. topel vzšel. v njem. kljub temu mrazu. (Insayif 2009: 30)

Tukaj se protagonist polagoma spominja, spomin ga počasi zajema, več kot eno stran besedila se poigrava z zvenom besed *scharq* in *schurūq*, pusti da – vzhod in sončni vzhod – počasi ogrejeta njegovo telo. Pri tem bralke in bralce, ki ne znajo arabsko, za pol strani pusti v negotovosti glede točnega pomena besed *scharq* in *schurūq*: prvemu delu zgornjega citata – ki je označen z [...] – sledi približno pol strani besedila. Šele nato pride prevod, v obliki, ki predstavlja vzorec za vsa nadaljnja tujejezična mesta v besedilu: arabskemu zapisu sledi, zaznamovan s poševnico, prečrkovan v latinsko pisavo, nemški prevod, ki je pri tem paru bodisi pred njim ali za njim. Arabske besede posreduje torej s transliteracijo: Insayif uporabi tako imenovano transkripcijo, ki poskuša slediti originalnemu načinu zapisovanja. V Insayifovih besedilih tako opazimo spremenjene črke kot na primer ū, ā ali ī.

Tudi v zadnji tretjini knjige sta dva odlomka v arabščini – citati iz pesmi, ki jih oče recitira protagonistovi mami (Insayif 2009: 125) in citati iz spevov, ki jih je v družini prepeval neki stric (Insayif 2009: 159–160) –, ki sta sicer prečrkovana, nista pa prevedena:

jahrestag ihrer ersten begegnung rezitierte. er habe seither kein jahr ausgelassen, die gedichte von abu nuwas – أبو نواس –, dem lockigen, für sie zu sprechen. und auch er konnte sie auswendig. rezitieren.

قَدْ سَقَنْتَنِي وَالصُّبْحُ قَدْ فَتَّقَ اللَّيْلُ بِكَاسَيْنِ ظُبَيْيَةِ حَوْرَاءُ
عَنْ بَنَانٍ كَانَهَا قُضْبُ الْفَضَّةِ قَتَى أَطْرَافَهَا الْجَنَاءُ
ذَاتُ حُسْنٍ تُسْجَى بِأَرْدَافِهَا الْأَزْزَرُ وَتُطَوَّى فِي قُمْصِهَا الْأَحْشَاءُ
قَدْ طَوَى بَطْنُهَا عَلَى سَعَةِ الْعَيْشِ ضُمُورٌ فِي حَقْوِهَا وَإِنِّ طَوَاءُ

*qad saqatnī ūa as-ṣubḥu qad fataqa laīla
bikāasaīni ṥabīatan ḥaūrā-u
'an banānin kāanahā quṥhubu ul-fīṥhati qana
aṥrāfahā al-ḥinā-u
dhātu ḥussnin tusdschi bi ārdāfihā al-uzru
ūa tutūa fī qumṣihā al-aḥschā-u
qad ṥaūa batnahā 'ala sa'ati l-'aīshi ṥumūrun
fī ḥaqūihā ūantīuā-u*

sie lachten. beide. dann sprachen sie das zweite gedicht. gemeinsam. zweistimmig. im chor.

بِبَابِ بُنْيَةِ الْوَضَاحِ ظُبَيْيَ عَلَى دِيْبَاجَتِي حَذْيِهِ مَاءُ
كَمَاءِ الذَّنِّ يَسْكُرُ مَنْ رَأَاهُ فَيَحْقِيقُ وَالْقُلُوبُ لَهُ سِبَاءُ
يُعْذِبُ مَنْ يَشَاءُ بِمُقْلَتِيهِ إِذَا رَنَّنَا وَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

*bībābi bunāiyati l-ūathāhi ṥabīun 'ala
dībādschataī chadāihī mā-u
kamā-i ad-dunni īaskaru man ra-āhu faīachfitu
ūa l-qulūbu lahu sibā-u
īu'adhibu man īaschā-u bimuglataīhi īdhā*

V Insayifovih besedilih zaradi večpismenosti za bralke in bralce, ki ne znajo arabsko, nastanejo vrzeli: pojavljajo se v celotnem besedilu v obliki arabskih besed, njihovem prečrkovanju in prevodih, sprva skromno, pozneje bolj pogosto in tudi v večjih sklopih, kot v primeru zgoraj citiranih pesmi. Elementi iz drugih pisav besedilo spremenijo tudi optično. Vrzeli pri tem nastanejo tako zaradi arabskih črk kakor tudi zaradi delno neznanih črk arabske transkripcije. Čeprav po navadi neposredno naveden prevod arabskih izrazov takoj zapolni semantično vrzel, ponuja besedilo tudi druge oblike asociacij oz. alternativnih branj: besedilo večkrat in na različne načine sugerira glasno branje – s prečrkovanjem, z refleksijo protagonistov o zvenu besed, z diskurzi o govorni tehniki in govorni vzgoji (na neki drugi pripovedni ravni), z ekskurzi o arabski glasbi ter s citati iz pesmi in napevov, dveh ustnih oblik umetnosti. Omenjeni, daljši neprevedeni mesti v drugi polovici romana pa naposled dopuščata zavedne vrzeli v razumevanju – izkušnjo večjezičnosti za bralke in bralce, ki jim omogoča, da podoživijo izkušnjo protagonista.

Jezikovna kreativnost večjezičnega avtorja: Tomer Gardi, broken german (2016)

Na štiridesetem tekmovanju za nagrado Ingeborg Bachmann leta 2016 je izraelski avtor Tomer Gardi z odlomkom iz romana *broken german* poskrbel za zmedo in burne diskusije.⁷ Med drugim tudi za diskusije o tem, mar ne bi moral biti pogoj za udeležbo na literarnem tekmovanju obvladanje (!) jezika.⁸ Kajti Tomer Gardi je svoj prvi roman napisal v nemščini, v jeziku, ki ni njegov

⁷ Gardijev roman *broken german* v pričujočem prispevku obravnavamo kot 'književnost migracij v avstrijskem kontekstu', saj ga lahko umestimo v avstrijsko literarno polje: roman je izšel pri graški založbi Droschl Verlag, prvič je bil predstavljen na tekmovanju za nagrado Ingeborg Bachmann v Celovcu, Gardi je bil dvakratni štipendist programa Styria-Artist-in-Residence (2014 in 2015), leta 2018 pa postal prvi prejemnik nove štipendije za inovativne tehnike pisanja, ki jo zvezna dežela Štajerska podeljuje pisateljicam in pisateljem, katerih delo se neposredno navezuje na avstrijsko Štajersko.

⁸ Pisni povzetek diskusije, ki je sledila Gardijevemu branju na tekmovanju za nagrado Ingeborg Bachmann, je dostopen na spletni strani ORF: Jurydiskussion Tomer Gardi <http://bachmannpreis.orf.at/stories/2783362/> (dostop 19. 6. 2018). Videoposnetek celotne diskusije si je mogoče ogledati na: Tomer Gardi – ISR (Video: Diskussion Tomer Gardi) <http://bachmannpreis.orf.at/stories/2773156/> (dostop 19. 6. 2018).

prvi ali materni jezik.⁹ Pri tem ne gre za osamljen primer, temveč se postavlja v dolgo vrsto pisateljev, kot so Adelbert von Chamisso, Joseph Conrad, Elias Canetti, Joseph Brodsky, kakor tudi v vrsto sodobnih pisateljic in pisateljev, kot so Kazuo Ishiguro, Emine Sevgi Özdamar, Igiaba Scego in številni drugi. Toda v nasprotju z omenjenimi je Gardijeva knjiga napisana v jeziku, ki bi ga lahko opisali z naslovom romana – *broken german*; gre za polomljeno nemščino, polno napak, ki se vlečejo skozi celotno besedilo. Odlomek z začetka romana:

Drei Kinder steigen von eine U-Bahn aus. Eine heisst Amadou, eine Radili, eine heisst Mehmet. Es ist Sommer. Im U-Bahn steht Mehmet, sein Hand hochgestreckt, hält sich zum Stange. Er hat schwarzes Haar unter sein Arm und sieht, stolz, wie Radili es anschaut. Radili ist dreizehn und Mehmet schon vierzehn und er fragt sich selbst, Radili, wann es bei ihm auch schon anfangen wird mit dem Haar. Dann hält das U-Bahn und Mehmet öffnet die Tür und Radili, von hinten, stösst Mehmet auf eine Frau die da vor dem Tür steht. Sie schreit Mehmet an und dann ist er nicht mehr so Cool mit sein Haar unter seine Ärmel und Radili lacht und räumt weg zum Rolltreppe. Mehmet räumt ihm nach und erwischt ihm am anfang von Treppe und schlägt ihm mit Faust auf sein Schulter. Dann ist Amadou auch da und er sitzt auf das schwarzes Gummi Rand als die Rolltreppe die drei zum blauen Licht und Luft hoch nimmt. (Gardi 2016: 5)¹⁰

Roman *broken german* pripoveduje v sprva navidezno nepovezanih, pozneje pa vendarle subtilno med seboj povezanih epizodah o imigrantkah in imigrantih v Berlinu, o srečanjih s prijatelji v lokalih in Call shopih, o namerni zamenjavi kovčkov, ki na presenetljiv način tematizira identiteto in najdenje identitete, o bolečih posledicah holokavsta v Evropi, o soočanju z nemško-judovsko preteklostjo in še o marsičem. Jezik, v katerem pripoveduje roman *broken german*, zaznamujejo slovnične napake, kot so raba napačnih členov, napačnih sklonov, napačni predlogi, pravopisne napake, lastne kreacije besed in stilistične posebnosti.¹¹ Pri čemer *broken german* ne razvije alternativnih pravil (kot na primer *Zé do Rocks Ultradoitsh*), nasprotno, lahko bi rekli, da pravil ni: členi se tekom

⁹ Vsi trije v tem prispevku obravnavani avtorji so večjezični, ne da bi pri tem na tem mestu podrobneje izpostavili njihove jezikovne kompetence posameznih jezikov (Semier Insayif na primer, se je arabsko naučil šele kot odrasel).

¹⁰ Na naslednji povezavi avtor bere citiran odlomek in še nekaj naslednjih odstavkov: 3sat Mediathek, Kulturzeit, 7. 12. 2016 video branje iz *broken german*: <https://www.3sat.de/mediathek/?mode=play&obj=63491> (dostop 14. 5. 2018).

¹¹ Vse to ilustrira tudi zgoraj citirani odlomek z začetka romana, ki ga v ta namen nismo prevedli v slovenščino. (Op. prev.)

besedila spreminjajo, imena so zapisana včasih tako, včasih drugače (npr.: Fikret, Fikert). *broken german* je nepravilna nemščina, ki odslikava jezik protagonistov. Z omembo njihovih imen in njihovih maternih jezikov so še dodatno označeni kot 'nenemški', kot 'tujci' ali kot 'drugačni', ali vsaj kot 'od nekod drugje'. Hkrati pa spremljevalna besedila – informacije o avtorju, oglasi založbe, intervjuji, nastop na tekmovanju za nagrado Ingeborg Bachmann – sugerirajo, da je *broken german* nemščina, ki jo govori tudi avtor sam; nemščina, ki se je naučil med bivanjem na Dunaju in v Berlinu in ki jo zaznamuje govorjeni jezik. Sam koketira: »Svojih napak [...] sploh ne opazim.« Ta konstelacija napeljuje na vprašanje o jezikovnih kompetencah avtorja in ne nazadnje tudi na diskusijo pri tekmovanju za nagrado Ingeborg Bachmann, kakor tudi na nadaljevanje diskusije po tem (prim. Kastberger 2016), ki spet ciljajo na enojezično realnost literarne scene.

Osrednja izjava tega jezika je: »Vsakdo naj bi smel pisati v nemščini.« (Lühmann 2016) Roman Tomerja Gardija prevprašuje kategorijo nacionalne književnosti kot korpusa, ki je vezan na specifično geografski in jezikovni kontekst, poleg tega pa pod vprašaj postavlja predstave o nemškogovoreči književnosti oz. opozarja na meje takšnega pojmovanja. *broken german* na glavo postavlja to, kar je Yasemin Yildiz poimenovala kot paradigmo enojezičnosti: za književnost ni nujno, da je napisana v enem, v »lastnem« jeziku (torej prvem ali maternem jeziku), temveč je lahko napisana tudi v drugih jezikih. *broken german* pod vprašaj postavlja jezikovne hierarhije tujega in prvega jezika, pa tudi različne kompetenčne stopnje posameznega jezika.

Sklep

V pričujočem prispevku sem predstavila koncept književnosti migracij kot književnost, ki govori o izkušnji z migracijami, in pokazala, da je ta žanr, ne nazadnje tudi zaradi svoje tematike, vselej večjezičen. Večjezičnost je vidik migracijske izkušnje, ki jo besedila literarno obravnavajo. Predstavljena besedila – *Izgon* Vladimirja Vertliba, *Faruq* Semierja Insayifa in *broken german* Tomerja Gardija – so primeri književnosti migracij ter različnih oblik literarne večjezičnosti: latentne večjezičnosti in večpismenosti kakor tudi varietet nemščine – *broken german* – ki jo govorijo večjezični protagonisti in v kateri piše večjezični avtor, ter vključuje elemente iz različnih jezikov. Te raznovrstne oblike literarne večjezičnosti različno učinkujejo na recepcijo. Tako Vertlib

sicer eksplicitno opozarja na večjezičnost situacij, vendar ta precej številna mesta za bralke in bralce prevede v nemščino ter do te mere izpili, da besedilo na površini ostaja enojezično. Drugače je pri Insayifu, ki večinoma sicer navaja neposredne prevode, vendar s poudarjanjem zvočne kakovosti jezika, še posebno arabščine, ter z obema neprevedenima mestoma ustvarja vrzeli v razumevanju, ki bralce in bralke postavljajo v neposredno večjezično situacijo, ter pokažejo, da je ta lahko povezana tudi z nerazumevanjem. Gardi pa svoje bralke in bralce sooči z varieteto jezika, ki po konvencionalnih merilih velja za nepravilno in zelo zaznamovano z govorjenim jezikom, ter z njo zadene v osrčje diskusij o enojezičnosti, nacionalni književnosti in nacionalnih jezikih, ter »pogojih sodelovanja« pri nemškogovoreči književnosti. Tudi sam roman tematizira te diskusije, ko skupina opitih skinov, ki govorijo »arijsko nemščino« (Gardi 2016: 6), kot navrže (prvoosebni) pripovedovalec, fizično zasleduje protagoniste Radilija, Amadoua in Mehmeta zaradi njihovega »čudnega jezika« (Gardi 2016: 6).

Izključevanje večjezičnih avtorjev in avtoric oz. večjezičnih besedil iz nemškogovoreče literarne scene ter otežen vstop na literarno sceno morda nista v prvi vrsti fizične temveč predvsem eksistencialne narave. Marko Juvan v svojem prispevku *Enojezičnost in večjezičnost literarnih sistemov* v pričujočem zborniku zastavlja pomembno vprašanje o možnosti objavljanja večjezičnih besedil. Založbe morajo biti predvsem pripravljene objavljati večjezična besedila (oz. avtorice ter avtorje) ter dopuščati odprte literarne scene in literarno večjezičnost. Tako dolgo, kot se bo, kot na primer v primeru nekega večjezičnega pisatelja, ki hoče – kot Gardi – objavljati v državi z drugačnim jezikom, kot prvo zastavljalo vprašanje o njegovi jezikovni kompetenci, bo z enojezičnega vidika književnosti in literarne scene živa večjezičnost prej ovira kot priložnost.

Literatura

- 3SAT MEDIATHEK, KULTURZEIT z dne 7.12.2016, branje iz *broken german*. <https://www.3sat.de/mediathek/?mode=play&obj=63491> (dostop 14. 5. 2018).
- CHIELLINO, CARMINE, 2000: Interkulturalität und Literaturwissenschaft. V: Carmine Chiellino (ur.): *Interkulturelle Literatur in Deutschland: Ein Handbuch*. Stuttgart: Metzler. Str. 387–398.

- DEMBECK, TILL, 2017: There Is No Such Thing as a Monolingual Text! New Tools for Literary Scholarship. Webportal [www.polyphonie.at](http://www.polyphonie.at/index.php?op=publicationplatform&sub=viewcontribution&contribution=105) <http://www.polyphonie.at/index.php?op=publicationplatform&sub=viewcontribution&contribution=105> (dostop 15. 6. 2018).
- DISOSKI, MERI, 2010: Ich mache Literatur und Punkt! [derstandard.at](https://derstandard.at/1265851881267/Interview-Ich-mache-Literatur-und-Punkt) 15. 2. 2010. <https://derstandard.at/1265851881267/Interview-Ich-mache-Literatur-und-Punkt> (dostop 4. 6. 2018).
- FRANK, SØREN, 2008: *Migration and Literature*. New York: Palgrave Macmillan.
- GARDI, TOMER, 2016: *broken german*. Graz: Droschl.
- GRÜNEFELD, HANS-DIETER, 1985: Literatur und Arbeitsmigration: Probleme literaturwissenschaftlicher Gegenstands- und Begriffsbestimmung. V: Evangelische Akademie Iserlohn (ur.): *Ausländer- oder Gastarbeiterliteratur: Geschichte und aktuelle Situation einer neuen Literatur in Deutschland*. Iserlohn: Evangelische Akademie. Str. 4–31.
- GRUTMAN, RAINIER, 1997: *Des langues qui résonnent: L'hétérolinguisme au xixe siècle québécois*. Montréal: Fides-CÉTUQ.
- HORVÁTH, MARTIN, 2012: *Mohr im Hemd oder wie ich auszog, die Welt zu retten*. München: DVA.
- INSAYIF, SEMIER, 2009: *Faruq*. Innsbruck: Haymon.
- KASTBERGER, KLAUS, 2016: Wir schaffen das! Zeit-online 19. 8. 2016. <https://www.zeit.de/kultur/literatur/2016-08/literatur-migration-tomer-gardi-broken-german> (dostop 14. 6. 2018).
- KÖHLMEIER, MICHAEL, 2016: *Das Mädchen mit dem Fingerhut*. München: Hanser.
- LAHER, LUDWIG, 2011: *Verfahren*. Innsbruck: Haymon.
- LÜHMANN, HANNAH, 2016: Jeder sollte auf Deutsch schreiben dürfen. Welt online 18. 8. 2016. <https://www.welt.de/kultur/literarischewelt/article157738156/Jeder-sollte-auf-Deutsch-schreiben-duerfen.html> (dostop 18. 6. 2018).
- MINNAARD, LIESBETH, 2008: *New Germans, New Dutch*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- SCHILLY, JULIA, 2008: Dann hätten wir bald viele Würstelstand-Literaturen. [derstandard.at](https://derstandard.at/1226396889022/Interview-Dann-haetten-wir-bald-viele-Wuerstelstand-Literaten) 19. 11. 2008. <https://derstandard.at/1226396889022/Interview-Dann-haetten-wir-bald-viele-Wuerstelstand-Literaten> (dostop 4. 6. 2018).
- SCHOLL, SUSANNE, 2014: *Emma schweigt*. Wien: Residenz.
- SIEVERS, WIEBKE (ur.), 2016: *Grenzüberschreitungen: Ein literatursoziologischer Blick auf die lange Geschichte von Literatur und Migration*. Wien: Böhlau.
- SIEVERS, WIEBKE in SANDRA VLASTA (ur.), 2018: *Immigrant and Ethnic-Minority Writers since 1945: Fourteen National Contexts in Europe and Beyond*. Leiden: Brill in Rodopi.

- VERTLIB, VLADIMIR, 1995: *Abschiebung*. Salzburg: Otto Müller Verlag.
- VLASTA, SANDRA, 2012: Angekommen und anerkannt? Die Rezeption des Autors Dimitré Dinev im deutschsprachigen Raum. *Aussiger Beiträge* 6, str. 237–256.
- VLASTA, SANDRA, 2016: *Contemporary Migration Literature in German and English: A Comparative Study*. Leiden: Brill in Rodopi.
- YILDIZ, YASEMIN (2012). *Beyond the Mother Tongue: The Post-Monolingual Condition*. New York: Fordham University Press.
- ZÉ DO ROCK, 1995: *fom winde ferfeelt: ain Buch fon Zé do Rock*. Berlin: Edition diá.

Prevedla Tina Štrancar

Literarne konstrukcije identitete v časopisu *Marburger Zeitung* v letih vélike vojne

MATJAŽ BIRK, SAŠO ZVER

Uvod

V PRIČUJOČEM PRISPEVKU BOMO obravnavali identitetne pripovedi v literarnih prispevkih, objavljenih v časopisu *Marburger Zeitung* v obdobju od septembra 1914 do novembra 1918. Med literarnimi prispevki v obdobju velike vojne so najpogostejši, kar je z ozirom na zgodovinski trenutek pričakovano, tisti s sodobno zgodovinsko, torej vojno tematiko. Za raziskovano temo so poleg prispevkov v prozi relevantne tudi pesmi, ki so bile v času vojne in tudi sicer integralni del literarnega segmenta v obravnavanem časopisu. Primarni cilj je z vidika reprezentacije lastnega in tujega oziroma drugega ter kolektivnega spomina analizirati identitetne konstrukcije in koncepte skozi prizmo postkolonialne kritike in v nadaljevanju osvetliti mesto in vlogo identitetnih pripovedi v družbenih diskurzih na Spodnjem Štajerskem in njeni prestolnici Mariboru v prelomnem zgodovinskem obdobju. Lokalne in regionalne družbene diskurze je zaznamovala heterogenost kulturnega okolja, ki se je preslikavala v medijih. Prav mediji, med njimi tudi najpomembnejši, regionalno časopisje, so bili hkrati produkt in dejavnik te heterogenosti. V prispevkih v spodnještajerskem nemškem časopisju se je kulturna heterogenost tradicionalno izražala v jezikovni in estetski večglasnosti, ki tudi v časih zaostrenih mednacionalnih napetosti in institucionalizacije slovenske kulture v drugi polovici 19. in na prelomu 19. v 20. stoletje ni povsem poniknila iz medijske in simbolne reprezentacije družbene resničnosti (prim. Birk in Urekar Osvald 2013, Birk 2017). Teoretsko podlago tukajšnje analize predstavlja preplet kulturoloških in literarnovednih konceptov postkolonializma (Castro Varela in Dhawan 2015), medkulturne hermenevtike in literarne ksenologije (Waldenfels 1997) oziroma literarne tipologije tujosti (Schäffter 1991) ter kolektivnega spomina (Assmann 1998) oziroma spominskoretorične naratologije (Erl 2005). V tu obravnavanih besedilih z visoko stopnjo hetero-

referenčnosti, je ključnega pomena za pripovedno konstruiranje identitet prav insceniranje procesa spominjanja in spomina. Tudi literarna besedila so lahko mediji kolektivnega spomina, kar je mogoče ugotoviti predvsem z analizo njihovega zgodovinskega vpliva v posamezni spominski kulturi.

Zgodovinski konteksti

Politične odnose med Avstro-Ogrsko in Nemčijo je zaznamovala svojevrstna ambivalenca med željami ljudstva in državno politiko; razlike so obstajale tako v družbenem kot gospodarskem, predvsem pa v nacionalnem pogledu. V zadnjih desetletjih habsburške monarhije je tudi v Mariboru in na Spodnjem Štajerskem prišlo do zaostritve nacionalnih nasprotij med Slovenci in Nemci, ki so si prizadevali ohraniti hegemonijo v vseh poglavitnih družbenih sistemih in podsistemih (Jenuš 2011: 17). Do začetka šestdesetih let 19. stoletja je kolektivno identiteto Slovencev določala zavest pripadnosti štajerski deželi. V poznejšem obdobju je prišlo do teženj po nacionalni enakopravnosti, kar je sprožilo na nemški strani odpor in silovite politične ter medijske reakcije.

Do prve večje zaostritve med obema nacionalnima skupnostma je prišlo v poznih osemdesetih letih 19. stoletja, ko se spodnještajerski Nemci niso hoteli sprijazniti s politiko habsburške države. Ta je Slovincem priznala nacionalne pravice, kar je odločilno pripomoglo k njihovemu družbenemu ugledu na političnem, gospodarskem in kulturnem področju. Leta 1893 so Nemci na nacionalnem strankarskem dnevu v Celju sprejeli t. i. Linški program, ki je določal nemško prevlado v državi. Kljub odločnemu nasprotovanju je prišlo leto pozneje na Spodnjem Štajerskem do velike »zmage slovenskega nacionalizma«, kakor so uvedbo prvih paralelnih razredov v šolah označili nemška politika in mediji, ki so proti tej odločitvi nastopili s silovito protiakcijo, pri kateri je sodeloval tudi časopis *Marburger Zeitung* (N.N.a 1894: 2).

Izbruh vojne poleti 1914 je prinesel priložnost za uvedbo zakonov, ki naj bi omejili politično življenje, državljske pravice, okrepili vlogo vojske v družbi in podobno. Tako je avstro-ogrška vlada pod vodstvom grofa Karla Strürgkha 26. julija 1914, tik pred začetkom vojne, uvedla vojni absolutizem, ki je poleg omenjenih ciljev poskušal okrepiti položaj Nemcev v državi (Ehrenpreis 2005). Nemška nacionalistična civilna uprava je nastopila proti slovenski politiki z

namenom, da bi preprečili združitev Slovencev z drugimi južnoslovanskimi narodi, kar bi lahko pripeljalo do dokončne izgube južnoslovanskih dežel v habsburški monarhiji. Vsak poskus federalizacije je bil opredeljen kot izdaja, saj naj bi pomagal antantnim silam uresničiti njihov načrt in zadati monarhiji smrtni udarec. Leta 1917 so se Nemci v dunajskem parlamentu v primerjavi s poslanci iz slovanskih dežel znašli v manjšini: od skupno 481 so imeli le 97 sedežev, zgolj enega več kot Čehi, ki so bili njihov največji politični rival. Pod vplivom za centralne sile vse bolj neugodnih razmer na bojiščih, je v zadnjem letu vojne prišlo do radikalizacije avtonomistično-federalističnih teženj slovanskih narodov; Čehom so s podobnimi zahtevami sledili tudi poslanci iz južnoslovanskih delov monarhije.

Marburger Zeitung

Marburger Zeitung je v letih 1909–1919 urejal Norbert Jahn, avtor mnogih prispevkov, v katerih je propagiral velikonemško ideologijo in nemško kulturno hegemonijo na Spodnjem Štajerskem. Prva socio-kulturna značilnost, ki je bila skupna večini piscev besedil, je bilo vojaško ozadje: bili so poklicni vojaki ali pa so bili v vojsko vpoklicani. Večina piscev besedil prihaja iz nemškega regionalnega socio-kulturnega in literarnega okolja, avtorji iz regije (Spodnja Štajerska, Kranjska in Goriška) in s tem predstavniki regionalnega avstrijskega literarnega sistema so bili v manjšini. Toda razlike med socializacijo enih in drugih so vendarle majhne. Obe skupini avtorjev nadomestita pod vplivom kriznih zgodovinskih okoliščin izmenjavo identitetnih elementov različnih etnij in nacij in pripadajočih ideologij in politik z identitetnimi premiki k monokulturnosti. Monokulturnost v konkretnem zgodovinskem trenutku enačimo z ideološko razmejitvijo od jezikovne polifonije. Ta je sicer predstavljala specifičen razlikovalni kriterij na jezikovnih mejah umeščenih regionalnih kulturnostičnih prostorov v Nemčiji in Avstriji, na katere se v tej ali oni obliki veže večina obravnavanih besedil.

Med avstrijskimi regionalnimi avtorji, predstavlja tipičnega 'vojnega literata' častnik Herbert Wilhelm Josefa Gratzy pl. Wardenegg (1893–1940; N.N.a b. l.).¹ Gratzy je bil rojen v Ljubljani. Ob začetku vojne je začel delovati

¹ Wardenegg je nemški toponim za Stražo na Dolenjskem.

kot vaditelj rekrutov v Mariboru, se zatem na čelu 5. pešadijskega eskadrona boril v Karpatih, bil premeščen v Bruck na Leithi in dočakal konec vojne v Brodyju v Galiciji. V avstrijski vojaški zgodovini je Gratzy zapisan kot pionir padalstva in avtor znamenitega priročnika z naslovom *Kamerad Fallschirm* (Tovariš Padalo), ki je leta 1937 izšel na Dunaju in v Leipzigu. Gratzy je v časopisu *Marburger Zeitung* objavljal pesmi in zgodbe z regionalno vsebino. Kot tipičen 'vojni pisec' je v času vojne pisal o njej, a se je po koncu vojne od literature dokončno oddaljil.

Med avtorji iz štajerske regije pripada, ideološko gledano, posebno mesto pastoru Ludwigu Mahnertu (1874–1943), ki je bil rojen v Vestfaliji in je bil od leta 1903 na čelu mariborske evangeličanske skupnosti (Giebisch in Gugitz 1964: 245). Mahnert je bil goreč pristaš nacionalno-religiozne ideologije 'Los-von-Rom', gibanja, ki je v izrazito katoliškem okolju in območju na jezikovni meji na Spodnjem Štajerskem oziroma v kulturno stičnem prostoru doseglo svoj vrhunec prav v času njegovega službovanja v Mariboru. Med vojno je Mahnert deloval kot kurat, leta 1917 pa se je službi pastora odpovedal. Konec 1918 so ga jugoslovanske oblasti zaradi političnega delovanja zaprle. Januarja 1919 je pobegnil v Avstrijo, kjer je sprva deloval v Mürzzuschlagu in zatem v Innsbrucku (Cvirn 2016). Mahnert je pisal pripovedi, ki so povezane s Spodnjo Štajersko; leta 1912, torej v času službovanja v Mariboru, je v Duisburgu izšel njegov odmeven časovno-domačijski roman *Hungerglocke*² (Zvon lakote), s podnaslovom *Ein Roman aus der steierischen Los von Rom Bewegung* (Roman o štajerskem gibanju Proč-od-Rima; Pungartnik 2015). Mahnert za razliko od Gratzyja ob koncu vojne ni prenehal pisati, vendar se je preusmeril k zgodovinskim romanom. Posebno mesto med avtorji regionalnih vojnih pripovedi zavzema Karl Gaischeg (Gajšek), ki je bil kot Gratzy poklicni vojak in poveljnik četrte čete c.k. strelskega bataljona prostovoljcev Maribora, ki so ga sestavljali spodnještajerski rekruti pretežno slovenskega rodu (N.N.c 1942: 6). Gaischeg je v regionalnih časopisih *Marburger Zeitung*, graškem *Tagespost* in mariborskem *Štajercu* objavljal pripovedi o bojih na soški fronti.

Med avtorji literarnih prispevkov najdemo tudi Alfonsa Petzolda (1882–1923), ki je bil prav tako kot Mahnert nemškega porekla. V nasprotju z versko- in nacionalnoideološkim Mahnertom, velja Petzold za enega najpo-

² Poslovenitve nemških naslovov in navedkov: Matjaž Birk

membnejših predstavnikov socialnokritične proletarske književnosti (*Arbeiterliteratur*) v Avstriji.

Med nemškimi regionalnimi peresi naj med prvimi omenimo Otta Elsterja, častnika iz Braunschweiga, ki je objavljaj pod psevdonimom Otto von Brunneck in pisal mladinska dela in vojne, družbene ter ljubezenske romane in drame. Elster se je profiliral tudi kot avtor vojaškega zgodovinopisja o zgodovini tridesetletne vojne in Velfov, da bi se uveljavil v literarnem polju, pa je pristopil še k regionalnim literarnim združenjem. Med priljubljene nemške pisce literarnih besedil z vojno tematiko sodi tudi na Saškem rojeni Max Karl Böttcher s psevdonimom Karl Hilbersdorf. *Marburger Zeitung* je na začetku vojne objavil Böttcherjev roman *Der Kanzelleutnant* (Poročnik s prižnice) iz leta 1911. Posebej priljubljen je bil v Münchnu rojeni Matthias Blank, znan pod psevdonimoma Theo von Blankensee in Matthias Blank-Hohenzollern. V zgodnjem 20. stoletju je Blank napisal kriminalne romane, kot so *Die Anarchisten*, *Der Mord im Baalsaal*, *Der seltsame Zeuge* (Anarhisti, Umor v plesni dvorani, Nenavadna priča), s katerimi si je pridobil naklonjenost bralstva in urednikov časopisja na Nemškem in v habsburških deželah. Blankova besedila je med drugim mogoče zaslediti tudi v *Grazer Tageszeitung*, *Salzburger Volksblatt* in *Salzburger Chronik*.

Literarne prispevke v *Marburger Zeitung* so pisale tudi ženske; po navedbah avtorstva sodeč so prihajale iz regije in tudi izven nje. Podobno kot to velja za moške kolege, so med njimi predstavnice avstrijskega in nemškega popularnoliterarnega sistema, vendar pa o njih vemo zelo malo. Med avtoricami literarnih prispevkov omenimo Marto Hnidy iz Rutenije, Sido Sölch, ki je pisala za *Frauenzeitung*, žensko prilogo k *Marburger Zeitung* (Sölsch 1918), zatem Drago Nitsche-Hegedusic, hčerko avstroogrskega častnika hrvaških korenin Martina Hegedusica, ki se je po častniški karieri naselil v Mariboru ter Irene pl. Hellmuth (1917), avtorico priljubljenih ženskih romanov, med njimi romana *Die Feuerlese* (Ognjevita Liza), ki je izšel leta 1900 v Heilbronn. Čeprav so predstavljeni avtorji in avtorice izhajali iz kulturno heterogenih okolij, je bila ta okoliščina v obravnavanih delih, kot bomo videli kasneje, prisotna le izjemoma.

Identitetne konstrukcije med lastnim in tujim ter kolektivnim spominom

Večina analiziranih literarnih prispevkov – teh je več kot petdeset – je proznih, med njimi prevladujejo romani v nadaljevanjih. Tem sledijo krajše pripovedi oz. zgodbe in novele. Kot smo navedli v uvodu, je časopis poleg proznih prispevkov v letih vojne objavljala tudi številne pesmi, ki smo jih prav tako vključili v raziskavo, saj vsebujejo pripovedne fragmente, pomembne za osvetlitev reprezentacije identitetnih konceptov in kolektivnega spomina. Gre za časopisne oz. feljtonske romane s sodobno zgodovinsko snovjo, tj. dogajalnim časom v bralčevi sodobnosti, ki jih žanrsko uvrščamo v časovni roman. Pripovedi z zgodovinskimi žanrskimi oznakami, kot sta kriminalni in ljudski roman, so maloštevilne, prav tako so redkeje zastopani romani z zgodovinsko snovjo, čepravno je zgodovina na pripovedni in diskurzivni ravni prisotna v mnogih časovnih romanih. Skladno s popularnoliterarno estetiko zaznamujejo te romane še primesi družbenega, vojnega, potopisnega, ljubezenskega in kriminalnega romana. Vojno-potopisni roman kot pogost žanrski hibrid z dogajalnim prostorom v oddaljenih, eksotičnih okoljih, npr. v Alžiriji (Hohe-nofen 1916) je služil avtorjem za mimikrijsko insceniranje žgočih ideoloških tem, povezanih z vojno politiko in dogodki na vojnih prizoriščih. Številni analizirani literarni prispevki izkazujejo regionalne implikacije avtorstva, dogajalnega prostora in snovnih, motivno-tematskih ter diskurzivnih značilnosti. Te implikacije so povečini povezane s socio-kulturnimi prostori v nemških regijah, predvsem tistimi na jezikovnih in kulturnih mejah, kot sta denimo Lotaringija (Blank 1917) ali Vzhodna Prusija (Elster 1917a). Literarni regionalizmi, povezani z bralkam in bralcem domačimi kulturnimi prostori – (spodnje)štajerskim in bližnjima kranjskim in goriškim –, so maloštevilni, kot so maloštevilna tudi besedila, v katerih se pojavljajo; temu je botrovala velikonemškost uredništva in bralstva časopisa, ki je bila posledica razmerij moči v prelomnem zgodovinskem obdobju. Med prispevki z regionalno tematiko prevladujejo pesmi, nekaj pa je tudi zgodb. Prispevki vsebujejo posamične elemente jezikovnega in literarnega večglasja, predvsem kodni preklap, o čemer bo tekla beseda v nadaljevanju.

Obravnavani romani pripovedujejo o konfliktnih ljubezenskih konstelacijah (Beye 1914) in iz njih izvirajočem ljubosumju, ki v dramatični dogajalni strukturi z nepričakovanimi preobrati vodi v zločinsko dejanje in smrt. Zločinu

sledi kazen, tej pa uvid v storjeno napako, kar rezultira v končno vzpostavitev porušenega naravnega in družbenega reda. Ta temelji na ideoloških postavkah patriarhalnosti in kolonializma – njegove žrtve so stereotipne identitetne konstrukcije temnopoltih in mulatk – ter poveljanih moralnih vrednotah nemškega meščanstva, med katerimi zavzema posebno mesto patriotizem v kombinaciji s pogumom, človečnostjo, modrostjo in ljubeznijo. V vojnih pripovedih so našteje vrednote pogosto povezane z identitetnim hibridom, ki se kaže v pripadnosti etnični oz. nacionalni in religiozni oz. veroizpovedni skupnosti: »Der feste Glaube muss das Gotteshaus ersetzen, heute, morgen und wer weiß noch wie viele Tage, bis der Feind niedergedrungen und die Gefahr für die eigene Scholle verbannt ist.«³ (Gratzy 1915c: 1) Poudariti velja, da je nacionalno-religiozni identitetni hibrid v sozvočju z domačijsko ideologijo in s postulatom prostorske umestitve v regiji ter kot tak aktualen in pogost tudi v sodobnih literarnih pripovedih z vojno tematiko. Imaginacija regije je v pripovedih dvo- in večkulturno kodirana, pri čemer sta obe razsežnosti simbolno umeščeni med poloma dominantne konfliktnosti in reprezentacije prepleta etničnih kultur. Ta je v manjšini in – kot bomo videli na koncu –, doživi pod vplivom kolektivnih vrednostnih predstav bistveno vsebinsko spremembo.

Inscenirane identitetne konstrukcije predstavljajo realistično preslikavo zgodovinskih in so plod radikalnega razmejevanja med lastnim in tujim, ki operira s celo paleto nacionalnih avto- in heterostereotipov. Ti predstavljajo eno osrednjih identitetnih sestavin in igrajo pomembno vlogo v reprezentaciji kolektivnega spomina. Stereotipi tvorijo nacionalnokulturno hierhično lestvico z Angleži in Francozi na vrhu in Rusi ter drugimi rasami oziroma mešanci na njenem dnu. Mnogi stereotipi se napajajo v nacionalnozgodovinskih in mitološko-legendarnih diskurzih iz zgodovine nemških zmag in porazov, med njimi predvsem iz nemško-francoske vojne leta 1871 in obdobja okupacije in aneksije Bosne: »Pah! Es [Österreich-Ungarn] hat Bosnien gestohlen wie Deutschland die französischen Kinder Elsaß und Lothringen gestohlen hat.«⁴ (Blank 1917: 1)

³ »Trdna vera mora nadomestiti božjo hišo, danes, jutri in kdo ve še koliko dni, dokler sovražnik ne bo premagan in nevarnost za rodno grudo pregnana.«

⁴ »Eh! Ukradla je [Avstro-Ogrska] Bosno, kot je Nemčija ukradla francoska otroka Alzacijo in Loreno.«

Stereotipne identitete tvorijo imaginarij sovražne tujosti (Schäffter 1991: 11–24) in z njim povezane konfliktne konstelacije, ki se skladno z literarno oziroma dogajalno shemo brez izjeme razrešijo v prid domačemu protagonistu, čemur botrujejo pripisane kreposti. Te se v koordinatah transparentnega razmejevanja med lastnim in tujim, ob uspešnih poskusih prisvojitve fascinantno-ogrožujoče eksotičnosti (Elster 1915) in integracije potujenega lastnega ter v kontekstu insceniranja kulturnih asimetrij zlijejo v vrednostno paradigmo v odnosu do alteritete. Stereotipne identitete so v funkciji kulturne homogenizacije, ki poteka prek evrocentričnega prisvajanja tujega, kar je še posebej prisotno pri reprezentaciji identitet mulatk kot personifikacij eksotične lepote.

Nekaterim nacionalnim stereotipom so zapisani nastavki za dekonstrukcijo prek reprezentacije notranjekulturne difference, kar je opaziti pri reprezentaciji Madžarov, zgodovinsko in politično prikazanih kot notranjekulturna družbena skupina s heterogeno identiteto, ki sega od potencialnega zmagovalca do žrtve (Beye 1914: 1). V besedilih obstajata dva načina pripovednega in diskurzivnega upravljanja z notranjekulturno razliko. Prvi pride do izraza v zgodbi o nemškem frankofilu iz kulturno heterogene Lotaringije: individualna identitetna razlika postane v dogajalnem toku predmet subverzivne dekonstrukcije, ki je posledica groteskizacije trivialnega hororja. Pojavi se z grajskim strahom, ki je mimikrija za vojno špijonažo (Blank 1917), to pa pooseblja eden od protagonistov. Groteskna dekonstrukcija popularne estetike v kombinaciji z nacionalno homogenizacijo v zasebnem in javnem nastopi v funkciji končnega homogeniziranja regionalne nemške kolektivne identitete v obmejni Lotarinigiji in konsolidacije njenega sistema vrednot, ki ga je na začetku dogajanja ogrožala notranjekulturna razlika.

Druga oblika reprezentacije notranjekulturne razlike je možnost dekonstrukcije prevladujočih praks mišljenja in ravnanja ter, posledično, oblikovanje alternativnih identitetnih konceptov. Potencial za to tiči v subverzivnem odnosu do družbene stvarnosti, ki ima dva izhoda – homogenizirajočega in heterogenizirajočega ter emancipativnega. Prvi se kaže v pripovedi, v katere središče je postavljen protagonist, ki s svojim manipulativnim odnosom do vojne kot sredstva za reševanje zakonskih težav – kot rekrut se prostovoljno prijavi k neobstoječi vojaški enoti – sproži vrsto vprašanj o smislu vojne in umiranja v vrednostnem kontekstu patriotizma: »Haben Sie sich freiwillig gemeldet?« frug er. »Dös schon!« erklärte der Luis. »Was? Freiwillig g'meldet!« rief die Rosl. »Dös hast mir antan!« »Dös hast mir antan!« grölte der Luis voller Schneid.

»Weil ich dös Leben neben deiner dick kriagt hab. Liebar geh' i in den Kriag!«⁵ (Greinz 1916: 1).

Tudi v tem primeru pride do groteskizacije ene od poglavitnih semantik – namreč vojne –, ki jo pripovedovalec tako zameji od lastnega kulturnega reda. Prav na tem mestu pride v dogajanju do preobrata in subverzija preide v svoje nasprotje: potujena ljubezen v dveh pojavnih oblikah, prijateljski in zakonski, nastopi v prelomnem trenutku dogajanja kot resonančni okvir in ima funkcijo homogeniziranja lastnega. To dezaktivira diskurzivacijo transnacionalnega oz. transkulturnega, ki je zapisano reprezentaciji ljubezni kot 'univerzalijske'.

Drugi izhod subverzivnega odnosa do kolektivnih praks se kaže v zgodbi, kjer je v središču eksotični lik brazilske mulatke z imenom Arrita. Ta z navidezno kulturno mimikrijo kot obliko subverzivnega prisvajanja in instrumentalizacije manipulativnih socialnih praks, stopi na pot ne zgolj družbene in kulturne, marveč tudi spolne emancipacije, s čimer so ustvarjeni pogoji za pozicioniranje notranjekulturne difference in s tem heterogeniziranje dominantne kulture:

Die Schönheit Arritas machte Aufsehen selbst in dieser Welt der oberen Zehntausend. Sie wurde von den Herren umschwärmt, von vielen jungen Damen beneidet, von den alten Damen, denen sie mit ihrem kindlichen Wesen zu schmeicheln wußte, verhättselt – kurz, die schöne Brasilianerin war eine Zeitlang der Mittelpunkt der Gesellschaft gewesen. Das hatte aber ihren Charakter gänzlich umgewandelt oder vielmehr die in ihrem Charakter liegenden Eigenschaften entwickelt. Mit instinktiver Schlaueheit wußte sie von den Vorzügen ihrer äußeren Schönheit Vorteil zu erzielen – ihre Schönheit in das rechte Licht zu stellen, ohne dabei ihr kindlich-naives Wesen abzulegen.⁶ (Elster 1915: 1)

⁵ »Ste se prostovoljno prijavi!«, je vprašal. »To že!« je pojasnil Luis. »Kaj? Prostovoljno ste se prijavi!« je vzkliknila Rosl. »To s' mi ti nar' dila!« »To s' mi ti nar' dila!« je pogumno zarjovel Luis. »Ker 'mam dost' življenja zraven tebe. Rajš' grem na vojno!«

⁶ Arritina lepota je vzbujala pozornost celo v svetu zgornjih deset tisočih. Gospodje so jo obletavali, mnoge mlade dame so ji zavidale, starejše dame, ki jim je s svojim otroškim bitjem znala laskati, so jo razvajale – skratka, lepa Brazilka je bila nekaj časa središče družbe. Toda to je njen značaj v celoti spremenilo ali pa še bolj razvilo značilnosti njenega značaja. Z instinktivno zvitostjo je znala iz prednosti svoje zunanje lepote potegniti korist – svojo lepoto postaviti v pravo luč, ne da bi pri tem odložila svoje otroško-naivno bistvo.

Od predstavljenih načinov spominske retorike, ki evocirajo kolektivni spomin, prevladuje izkustveni in s tem insceniranje komunikativnega spomina, kar je tesno povezano s časovnim romanom in prigodnicami o zgodovinskih dogodkih v mestu in regiji. Oba literarna žanra je bralstvo sprejemalo kot izraz sodobnega vsakdanjika. Izkustveni način spominske retorike pride do izraza v vsakdanjih kronotopih, ki evocirajo realno individualno oz. kolektivno izkušnjo – tudi tam, kjer ta sodi v bralčevo preteklost, ki pa je pogosto v semantični korelaciji z bralčevo sodobnostjo. Izkustveni način je opaziti tudi v insceniranju jezikov posameznih imaginiranih skupnosti, kar pride do izraza v omenjenem kodnem preklopu. V središču reprezentacije večjezičnosti so nacionalni jeziki vojskujočih se strani, pri čemer se nemščina, ki je razumljivo v dominantnem položaju, mestoma preklaplja z angleščino oz. ameriško (Hohenhofen 277/1916: 1), večinoma pa s francoščino in z italijanščino:

Sie [das Serviermädchen] machte einen zierlichen Knix und radebrechte in deutsch und italienisch: »O Signori – Der Mond, der Mond – unna bella notte – eine sehr viel schönere Nacht, – e vero!«; Und sie fragte nun hastig, was der Signore zu essen und trinken wünsche? »Polenta? – Uova con prosciutto – Eier mit Schinken? Limoni, Arancie, mele, formaggio? Zitronen, Orangen, Käse?«⁷ (Bötcher 1914: 1)

Kodni prekop je omejen na reprezentacijo kulturnega drugega in tujega, bodisi nemških obmejnih in stičnih regionalnih prostorov in kulturnih prostorov na jezikovni meji iz nemško-italijanskega sosodstva. Iz kodnega preklopa z nemščino je izvzeta slovenščina kot konkurenčni kulturni idiom, s čimer je iz literarne imaginacije regionalnega kulturnega reda dvojezičnost izvzeta. Standardni jezik se pogosto preklaplja s substandardnimi oblikami. Ti pridejo do izraza v regionalnih in dialektalnih kodih, medtem ko med poklicnimi jeziki pričakovano prevladuje vojaški žargon: »*Panzerkreuzer, Audacious, Paathfinder? Wo sind Aboukic, Crossy und Rogue?*«⁸ (Hohenhofen 1917: 1)

⁷ Napravila je [servirka] ljubek priklon in govorila v polomljeni nemščini in italijanščini: »O Signori – luna, luna – unna bella notte – zelo veliko lepša noč, – e vero!«; in naglo je vprašala, kaj si Signore želi piti in jesti? »Polento? – Uova con Prosciutto – Jajca s šunko? Limoni, Arancie, mele, formaggio? Limone, pomaranče, sir?«

⁸ »Križarke, Audacious, Paathfinder? Kje so Aboukic, Crossy in Rogue?«

Izkustveni način se nadalje kaže v 'osebnem glasu' in prvoosebni pripovedi. Ta vidik izkustvene spominske retorike je v vojnih pripovedih vseprisoten in je povezan s pripovedovalcem, ki nastopi v vlogi priče takratnega časa. Prav vloga insceniranja osebnega glasu v povezavi s prikazom zgodovinske realnosti⁹ z vidika prič je bila izrednega pomena za oblikovanje pozitivne kolektivne zavesti o upravičenosti vojne kljub žrtvam. Izkustvena spominska retorika je očitna tudi v insceniranju individualne izkušnje prek čutnih zaznav in čustev, v povezavi s pripovedjo o dogodkih in izkušnjah na vojnem polju, ki s pripovedovanjem postanejo ključni del komunikativnega spomina skupnosti bralcev: »Siegesgefühl durchströmt die pulsierenden Herzen von Alt und Jung auch jetzt noch nach Tagen, als der fürchterliche Anprall der russischen Massen an der steirischen Felswand zerschellt, und keine Entbehrung wird in diesem Gefühlszustande zu schwer.«¹⁰ (Gratzky 1915c: 2)

Na mestih, kjer se vsakdanji jezik skupnosti prepleta z jezikovno frazo oz. s formaliziranimi in arhaični idiomi — »Alle meldeten sich freiwillig zum Kampfe. Ein starkes Kaiserwort hat sie gerufen.«¹¹ (Blank 1915: 7) —, opazimo prvo od mnogih oblik prehoda izkustvenega v monumentalni spominski način. Oscilacija med obema spominskoretoričnima načinoma je ena od osrednjih pripovednostrukturnih značilnosti besedil. Do naslednjega prehoda med izkustvenim in monumentalnim načinom pa pride v pripovedovalčevem posredovanju: pripovedovalec namreč spregovori z 'avtoritativnim glasom', nagovori fiktivnega bralca in tako z njim stopi v neposreden stik: »Durfte sie denn horchen? Durfte sie sich in ein Geheimnis einschleichen, von dem die Freundin ihr selbst nichts verraten wollte?«¹² (Blank 1917: 1)

Do oscilacije med izkustvenim in monumentalnim načinom prihaja tudi na mestih, ko realni kronotopi in izkušnje, kodirane v zunajliterarnem komunikativnem spominu, dobijo predznak mitičnega in legendarnega in tako posta-

⁹ Insceniranje zunanjega in notranjega dogajanja se v literarnih prispevkih po pričakovanjih tesno prepletata, kar je skladno z realistično estetiko in zvrstno poetiko besedil.

¹⁰ Občutek zmage je preplaval utripajoča srca mladih in starih tudi sedaj, še po dneh, ko se je strašen nalet ruskih množic raztreščil ob štajerski skalni steni, in v tem čustvenem stanju nobeno odrekanje ne bo pretežko.

¹¹ »Vsi so se prostovoljno javili v boj. Močna cesarjeva beseda jih je poklicala.«

¹² »Je potem smela prisluškovati? Se je smela vtihotapiti v skrivnost, ki ji jo njena prijateljica ni hotela izdati?«

nejo del kulturnega spomina. Poleg že omenjenih Lotaringije, Bosne in Prusije, so kulturnospominsko kodirani tudi obmejni pokrajini Alzacija in Kurlandija (Elster 1917b) ter kraji iz domačega okolja in z njimi povezani dogodki, kot npr. bitka na soški fronti (N.N.d 1915: 2sl.).

Opazni pa so tudi obratni primeri, kjer postanejo kraji spomina in z njimi povezani dogodki, npr. bitka pri Leipzigu (Gratzy 1915b: 5), prek aktualne izkušnje vnovič del komunikativnega spomina. Ta oblika oscilacije temelji na uporabi popularnih literarnih sredstev, npr. personifikacije, ki je eden osrednjih mikrostrukturnih vzvodov identifikatoričnega branja. Opisano oscilacijo med monumentalnim in izkustvenim načinom je moč opaziti tudi v potopisnih pripovedih. Med njimi je tudi prispevek, ki inscenira potovanje po dolini reke Drave navzgor – od Maribora do južnotirolskega Franzensfesta. Prek izkušnje potovanja, ki je umeščena v ideološko zaznamovano kulturno topografijo in asimetrično kontrastiranje med naravno in kulturno krajino – Štajerska je za razliko od Koroške in Tirolske v svoji prvobitnosti kodirana kot naravna krajina – postanejo zgodovinski dogodki in spomeniki del bralčeve sodobnosti: »Großglockner und Großvenediger [...] diese Gegend ist aber von geschichtlichem Interesse. In der keltisch-römischen Zeit stand hier von Kaiser Claudius mit dem Stadtrechte ausgezeichnete Ansiedlung Aguntum, aus der später das bajuwarische Dorf Luenzia entstand, [...] Drautal, nun Pustertal genannt, [...] der in den Kämpfen der Tiroler gegen die Franzosen eine bedeutende Rolle spielte. [...] Rechts erheben sich die Höhen von Spinges, wo 1797 einer der heftigsten Kämpfe gegen die Franzosen stattfand.«¹³ (Baum 1915: 2)

Ponekod je osciliranje med monumentalnim in izkustvenim opaziti tudi v medbesedilnosti, ki se večkrat kaže v bibličnih referencah – »Ruhig Blut, mein wilder Junge! Das Ungerechte in dem Wort der heiligen Schrift steht nur die Selbstsucht.«¹⁴ (Grabowski 1918: 2) – in je v konkretnem primeru v funkciji

¹³ Veliki Klek in Veliki Benečan [...] to področje je zgodovinsko zanimivo. V keltsko-rimskem času je tu stala naselbina Aguntum, ki jo je cesar Klavdij odlikoval z mestnimi pravicami, kasneje je iz nje nastala bajuvarska vas Luenzia, [...] Dravska dolina, sedaj imenovana Pustriška dolina, [...] ki je v bojih Tirolcev zoper Francoze igrala pomembno vlogo. [...] Desno se dviguje vzpetina Spinges, kjer je 1797 potekal eden najsilovitejših bojev proti Francozom.

¹⁴ »Mirno kri, moj divji fant! Ob nepravčnosti stoji v besedi svetega pisma samo sebičnost.«

inscenacije zgoraj opisanega religiozno-nacionalnega identitetnega koncepta. Iz oblik osciliranja med monumentalnim in izkustvenim načinom je mogoče razbrati namen avtorjev, kako z diskurziviranjem nemške kulturne premoči v zgodovinski perspektivi prispevati k poistovetenju bralstva z nemško socio-kulturno skupnostjo in njenim vrednostnim sistemom, kar je bila ena osrednjih značilnosti medijskih diskurzov v jezikovno heterogenih obmejnih okoljih v historičnih pokrajinah Avstrije in Nemčije.

Tretji način spominske retorike v obravnavanih besedilih je antagonističen. Pojavlja se v narativizaciji individualnih in kolektivnih identitetnih konceptov, ki so produkt ideološkega razmejevanja med lastnim in tujim, pri čemer avtorji zasledujejo cilj izključitve alternativnih spominov. Iz konstelacije likov je razvidno, da so v spominski komunikaciji prvenstveno udeleženi izjemni predstavniki nemške skupnosti – vojaki na fronti in v zaledju, ženske v zaledju, patriotični ideji zavezani posamezniki. Antagonistični modus pride do izraza v inscenaciji prostorskih kontrastov. Posebej zanimivo je razmerje med tujino in fronto na eni in domovino ter zaledjem na drugi strani. Zaznamujeta ga tako kontrastiranje kot večplastna, patriotično kodirana korelacija med njimi (N.N.b 1915: 4). Za razliko od osebne glasu kot nosilca komunikativnega spomina stopi v antagonističnem načinu spominske retorike v ospredje glas skupnosti. Ta pride do izraza v pripovedih v prvi osebi množine in predstavlja vzvod literarne strategije za monopoliziranje spomina oziroma omenjeno izključitev drugih imaginiranih skupnosti – zlasti nacionalnih – iz posredovanja spomina: »Wir [die Engländer] fürchten sie [die Deutschen] nicht! Aber lästig sind sie. Deshalb werden wir sie noch abschütteln.«¹⁵ (Hohenhofen 1916: 1)

Antagonistični način, ki se v opisanih pripovedih prepleta z izkustvenim, ima za cilj empirično legitimiranje tistih družbenih in medialnih praks – kot npr. identifikacije z nacionalno skupnostjo, posredovanja kolektivnih identitetnih konceptov in opisanih vrednostnih hierarhij lastnega –, ki so ključne ne le za družbeni položaj skupnosti, marveč tudi za njeno preživetje. Taisti cilj zasleduje tudi osciliranje med antagonističnim in monumentalnim načinom, ki se kaže v insceniranju navedenih krajev spomina.

¹⁵ »Mi [Angleži] se jih [Nemcev] ne bojimo! A so nadležni. Zato se jih bomo še znebili.«

Zgoraj prikazano insceniranje razlik v kolektivnih identitetah lastnega nastopa v dvojni funkciji, v funkciji njegove homogenizacije, istočasno pa predstavlja eksemplaričnost v razmišljanju in ravnanju posameznika tudi impulz za možen kritičen razmislek o reprezentaciji lastnega in njegovih identitetnih in spominskih atributov, ki se na nivoju spominske retorike kaže v refleksivnem načinu. Nastavkov zanj je v besedilih nekaj: v omenjenih prigodnicah z domačijsko-regionalno semantiko (Mahnert 1914: 3) so namreč inscenirani rituali. Toda ta potencial je iz ideoloških razlogov in pod vplivom osciliranja izkustvenega načina z monumentalnim in antagonističnim, dezaktiviran.

Nastavki za refleksivno retoriko so zapisani v prehodih v drugo vrsto antagonističnega spominskega načina, takega, ki nosi v sebi potencial za vpis alternativnih spominskih diskurzov v dominantni kolektivni spomin, kot je to razvidno iz prigodnice, ki je nastala ob porazu na soški fronti:

Vorbei der Tanz. Nur eine Massengruft
Schreit auf nach Rache, und ruft Gott zum Zeugen.
Beim Himmel – wir haben dieses Morden nicht gewollt.
Wir haben dieses Morden nicht gewollt.
Du warfst den Pechkranz auf des Freundes Haus,
Du hast dem Bund die Ehre nicht gezollt.
Du ludst die Geier ein zum Leichenschmaus.
– Nun hat der welsche Sturm sich ausgetollt:
Die Lüfte schweigen – und der Tanz ist aus. ¹⁶(N. N. c 1915: 2–3)

Refleksivni spominskoretorični nastavki so zapisani tudi reprezentaciji notranjekulturne razlike, to pa smo identificirali kot potencialni dekonstrukcijski mehanizem na primerih analize insceniranja nacionalnih identitet z vidika identitete in alteritete. V domačijsko-patriotskih kodiranih pesmih se notranjekulturna razlika kaže v insceniranju etnične in kulturne heterogenosti v regiji, v kateri pa znotraj diskurzivnega prepleta ključnih ideoloških praks nastavki za večjezičnost poniknejo, kar se nazorno kaže v pesmi o legendarnih mariborskih dragoncih, v kateri prevlada konstrukt identitetne homogenosti:

¹⁶ Konec je plesa. Le množična grobnica / Kriči po maščevanju, in kliče Boga za pričo / Pri nebesih – mi te morije nismo hoteli. / Mi te morije nismo hoteli. / Ti si vrgel ta smolnjak na prijateljevo hišo. / Ti nisi Zvezi izkazal časti. / Ti si povabil mrhovinarje na pogrebščino. / Sedaj se je razdivjal laški vihar / Nebo molči – in plesa je konec.

Ob Kärntner oder Steirer
 Ob wir vom Künstenland
 Ob Görzer oder Krainer
 Ob vom Isonzostrand.
 [...]
 Eins haben wir halt alle

Den Geist! – und Gott zum Schutz!¹⁷ (Gratzy 1915a: 3)

Če se je zgoraj kolektivnoidentitetni dekonstrukciji zoperstavila končna umestitev potujenega lastnega v njegovo središče, se reflektivni spominski retoriki v tem primeru (kot je razvidno iz navedka) zoperstavi virulenten preplet religiozne, domačijske in patriotične ideologije; te so v svoji identifikatorični funkciji vse preveč dominantne in manipulativne, da bi lahko prišlo do diskurziviranja alternativnih regionalnih spominov in s tem transkulturnih implikacij dominantne spomske pripovedi in prevladujoče kolektivne identitete kot njenega nosilca.

Sklep

V obravnavanih literarnih besedilih, ki so v letih vélike vojne izšla v *Marburger Zeitung*, se jasno zrcalijo njihovi zgodovinski konteksti, osebne biografije avtorjev in pripadnost družbenim skupinam ter njihova vpetost v regionalne socio-kulturne prostore, po drugi strani pa tudi zgodovinska dogajanja in družbeni diskurzi v realnih, večinoma regionalnih, večetničnih prostorih na jezikovnih mejah v habsburški monarhiji in še prav posebej v Nemčiji. Umetitev literarnih prispevkov v opisane prostore je predstavljala enega ključnih vzvodov za identifikatorično branje, ki je imanentno idejno-estetskemu konceptu obravnavanih pripovedi in pesmi, zapisano pa je tudi v ideološkem programu vodilnega nemškega časopisa na Spodnjem Štajerskem.

Identitetne konstrukcije in spomska retorika pričajo o poskusih eksistencialne in družbene orientacije ter samoumestitve in kolektivnega umeščanja posameznikov in družbenih skupin. Pri tem so avtorji literarnih prispevkov

¹⁷ Naj bodo Korošci ali Štajerci / Ali mi s Primorske / Naj bodo Goričani ali Kranjci / Ali s soških bregov / [...] / Eno pa imamo vsi / Duha! – in Boga za varstvo!

najpogostejše uporabljali identitetne koncepte, ki temeljijo na mehanizmi razmejevanja oziroma izključevanja v odnosu do drugega in pogosto vodijo v kulturni esencializem. Vojna predstavlja izkustveni okvir za povezovanje v besedilih prevladujoče izkustvene spominske retorike z monumentalno in antagonistično, pri čemer sta z vidika insceniranja kolektivne identitete še posebej pomembna umeščanje pripovedovanega v kulturni spomin in umeščanje kulturnega spomina v območje komunikativnega spomina preko sodobne kolektivne izkušnje. Tesna izmenjava med družbeno realnostjo in sodobnozgodovinsko literarno fikcijo kot osrednja estetska značilnost obravnavanih besedil, vsebuje nastavke za estetsko večglasje, ki se kažejo v prepletu naturalizma in fantastike. Insceniranju homogenih kolektivnih identitet znotraj nemškega kulturnega reda, reprezentaciji »univerzalnih konceptov« in regionalno zaznamovanega komunikativnega spomina so ponekod zapisani tudi nastavki in signali za dinamiziranje identitet in posledično njihovo umestitev v diskurz heterogenega in transkulturnega. Te dekonstrukcijske nastavke predimenzionirana ideološka kodiranost med nacionalizmom, patriotizmom in religionizmom slejkoprej dezaktivira. Tu in tam nam reprezentacija notranjekulturne razlike s pripadajočimi konstelacijami likov in njihovimi identitetnimi atributi nakaže možnost refleksije o stereotipni identiteti kot konstrukt. Še najdlje gredo v tej smeri eksotični ženski liki s kulturnega roba v oddaljenih regionalnih prostorih. Ti liki stopijo s svojim subverzivnim privajanjem dominantnih socialnih praks v kritično izmenjavo z vrednostnimi podlagami in tako ustvarijo idejne ter estetske pogoje za 'poševni pogled' na literarizirano družbeno resničnost in njeno spominsko dimenzijo. Poleg razlike v socialnih praksah je tem oddaljenim socio-kulturnim prostorom lastnega ponekod zapisana tudi večjezičnost. Ta se pojavlja tudi v bližnjih tujekulturnih okoljih, medtem ko v reprezentaciji spodnještajerske in kranjske kulturne regije, v kriznih družbenih razmerah in pod vplivom patriotizma, domačijskosti in religionizma, nastavki zanjo in za insceniranje različnih socialnih praks, poniknejo.

Literatura

Viri:

- BAUM, FRANZ, 1915: Von Marburg nach Franzenfeste. *Marburger Zeitung*, št. 32, str. 2; št. 33, str. 2.
- BEYE, PAUL, 1914: Die Zigeunerin von Eib-See. *Marburger Zeitung*, št. 135, str. 1.
- BLANK, MATTHIAS, 1915: Der Feigling. *Marburger Zeitung*, št. 294, str. 7–8.
- BLANK, MATTHIAS, 1917: Schloss Lorriand. *Marburger Zeitung*, št. 10, str. 1; št. 14, str. 1; št. 35, str. 1.
- BÖTTCHER, MAX KARL, 1914: Der Kanzelleutnant. *Marburger Zeitung*, št. 64, str. 1; št. 169, str. 1.
- BLÜMCKE, LUDWIG, 1915: Täuschender Schein. *Marburger Zeitung*, št. 1–30.
- BLÜMCKE, LUDWIG, 1916: Durch Sturm und Wetternacht. *Marburger Zeitung*, št. 35–69.
- BLÜMCKE, LUDWIG, 1916: Deutsche Treue. *Marburger Zeitung*, št. 81–87.
- ELSTER, OTTO, 1915: Blaues Blut. *Marburger Zeitung*, št. 106, str. 1.
- ELSTER, OTTO, 1917a: Die Seemannsbraut. *Marburger Zeitung*, št. 36–90.
- ELSTER, OTTO, 1917b: Singende Liebe. *Marburger Zeitung*, št. 91–127.
- ELSTER, OTTO, 1917c: Aus eigener Kraft. *Marburger Zeitung*, št. 128–20.
- GAISCHEG, KARL, 1916: Marburger Schützen in der Front. *Marburger Zeitung*, št. 298, str. 3.
- GRABOWSKI, E., 1918: Irrwege der Liebe. *Marburger Zeitung*, št. 96, str. 2.
- GRATZY, HERBERT VON, 1915a: Hoch die Fünfer-Drögoner. *Marburger Zeitung*, št. 212, str. 3.
- GRATZY, HERBERT VON, 1915b: Schützenlied. *Marburger Zeitung*, št. 219, str. 5.
- GRATZY, HERBERT VON, 1915c: Stimmungsbilder von Marburger Hausregiment, Karpatenkämpfe. *Marburger Zeitung*, št. 154, str. 2.
- GREINZ, RUDOLF, 1916: Einberufung des Tschurtschen Luis. *Marburger Zeitung*, št. 267, str. 1.
- HELLMUTH, IRENE VON, 1916: Das kleine Paradies. *Marburger Zeitung*, št. 88–147.
- HELLMUTH, IRENE VON, 1917: Im stillen Winkel. *Marburger Zeitung*, št. 212–275.
- HOHENOFEN, M., 1916: Englands Verrat – Deutsche Tat. *Marburger Zeitung*, št. 270, str. 1.
- HÜBLER, R., 1914: Wenn die Weihnachtsglocken klingen... *Marburger Zeitung*, št. 201, str. 3.
- MAHNERT, LUDWIG, 1914: Zur Säbelweihe. *Marburger Zeitung*, št. 63, str. 3.
- N.N.a, 1894: Eine Interpellation der Slowenen. *Marburger Zeitung*, št. 16, str. 2.

- N.N.b (unbekannte Marburger-Dame), 1915: Glatt und verkehrt. *Marburger Zeitung*, št. 63, str. 4.
- N.N.c (aus der K.F. Div. Telefonabt.), 1915: Isonzoschlacht. *Marburger Zeitung*, št. 294, str. 2–3.
- N.N.d, 1942: So kämpften die Untersteierer. Das Heldenlied des Marburger freiwilligen Schützenfeldbataillons. *Marburger Zeitung*, št. 224, str. 6.
- NITSCHKE-HEGEDUSIC, DRAGA, 1918: Erlebnis. *Frauenzeitung der Marburger Zeitung*, št. 34, str. 6.
- SÖLCH, SIDA, 1918: Lenz im Kriegsjahr. *Frauenzeitung der Marburger Zeitung*, št. 118, str. 5.

Sekundarna literatura:

- ASMANN, JAN, 1998: Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. V: Jan Assmann in Tonio Hölscher: *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. Str. 9–19.
- BIRK, MATJAŽ, 2017: Slawische Kulturelemente in der deutschsprachigen Presse Krains in der Nachmärzzeit. V: Hannes Phillip in Andrea Strobel (ur.): *Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa: Geschichtliche Grundlagen und aktuelle Einbettung*. Regensburg: F. Pustet. Str. 250–261.
- BIRK, MATJAŽ in ANJA UREKAR OSVALD, 2013. Die literarisch-kulturelle Inszenierung der Pariser Vororte-Verträge in deutschen und slowenischen Zeitperiodika des SHS-Königreichs 1919–1921. V: Harald Gröller in Harald Heppner (ur.): *Die Pariser Vororte-Verträge im Spiegel der Öffentlichkeit*. Wien in Berlin: LIT Verlag. Str. 71–89.
- CASTRO VARELA, MARIA DO MAR in NIKITA DHAWAN, 2015: *Postkoloniale Theorie: Eine kritische Einführung*. Bielefeld: transcript Verlag.
- CVIRN, JANEZ, 2016: »Das Festungsdreieck«: Zur politischen Orientierung der Deutschen in der Untersteiermark (1861–1914). Wien: LIT Verlag.
- EHRENPREIS, PETRONILLA, 2005: *Kriegs- und Friedensziele im Diskurs: Regierung und deutschsprachige Öffentlichkeit Österreich-Ungarns während des Ersten Weltkriegs*. Innsbruck, Wien in Bozen: Studien Verlag.
- ERLL, ASTRID, 2005: *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen*. Stuttgart in Weimar: Metzler.
- GIEBISCH, HANS in GUSTAV GUGITZ, 1964: *Bio-bibliographisches Literaturlexikon Österreichs*. Wien: Hollinek.
- JENUŠ, GREGOR, 2011: *Ko je Maribor postal slovenski: Iz zgodovine nemško-slovenskih odnosov v Mariboru od konca 19. stoletja in v prevratni dobi*. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča.

- SCHÄFFTER, ORTFRIED, 1991: *Modi des Fremderlebens. V: Ortfried Schaffter (ur.). Das Fremde: Erfahrungsmöglichkeiten zwischen Faszination und Bedrohung.* Opladen: Westdeutscher Verlag. Str. 11–24.
- WALDENFELS, BERNHARD, 1997: *Topographie des Fremden: Studien zur Phänomenologie des Fremden.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Spletni viri

- N.N.a (b. l.) *Herbert von Gratzy: Forschungsprojekt Lebensbilder und Tagebücher – Kavallerie.* <https://www.cavallerie.at/gratzy-herbert/> (dostop 22. 9. 2018).
- N.N.b (1941). Spodnještajerski prostovoljci so bili junaki. *Štajerski gospodar*, št. 26, str. 7. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-K7HBVLHK/5ba503fe-8e3b-4548-bff2-da709c95f024/PDF> (dostop 22. 9. 2018).
- N.N.c (1942). Spodnještajerci v svetovni vojni. *Štajerski gospodar*, št. 30, str. 6. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-IWBFH42N/7bba665b-2ffe-4219-a5a0-cf3ff5c07397/PDF> (dostop 22. 9. 2018).
- PUNGARTNIK, MARJAN (ur.), 2015: Dr. Ludwig Mahnert. *Locutio*, št. 86. <https://www.locutio.si/avtorji.php?ID=1307> (dostop 22. 9. 2018).
- <https://www.fuenferdragoner.at/das-regiment/> (dostop 13. 11. 2018).

Transdiferenca v književnosti nemško govorečih pisateljic migrantk v Avstro-Ogrski

ALEXANDRA MILLNER

PRIČUJOČA RAZPRAVA POVZEMA delne rezultate raziskovalnega projekta Avstrijske znanstvene fundacije (FWF) *Transdiferenca v književnosti nemško govorečih migrantk v Avstro-Ogrski*, ki je potekal od leta 2012 do 2016 v soavtorstvu s Katalin Teller v okviru programa Elise Richter. Izhodišče projekta je bilo vprašanje, kako se izkustveno védenje pisateljic migrantk ali popotnic zrcali kot razlikovalna značilnost njihovih literarnih besedil z ozirom na državo izvora ali na kraje, ki so jih obiskale.¹ Izkustveno védenje pomeni v tem primeru vse, kar so ženske doživele med migracijo oziroma potovanjem in je povezano z izkušnjo tujega – se pravi, da vključuje stike, soočanje in spoprijemanje s tujim, kar primarno zaznavamo v jezikovno-kulturni drugačnosti, dotika pa se tudi številnih drugih vidikov identitet oz. družbenih kategorij, kot so spol, vera, generacija. Na vidik večjezičnosti bomo na tem mestu opozorili le mimogrede, seveda pa ga lahko prav tako razumemo kot pomembno družbeno kategorijo.

Izhodiščna hipoteza

Osredinjenost na besedila pisateljic migrantk je posledica opažanja, da lahko prav v teh besedilih pogosto zaznamo izrazita odstopanja od konvencionalnih literarnih postopkov in v njih prepoznamo številne družbenokritične elemente, zlasti z ozirom na družbeno zapostavljenost etničnih manjšin in marginaliziranih skupin.

¹ Delni rezultat projekta je raziskovalna baza www.univie.ac.at/transdifferenz z več kot 200 avtoricami, njihovimi biografijami in literarnimi deli ter povezavami do digitaliziranih podatkov.

Večina avtoric izvira iz avstroogrske periferije in so migrirale – v okviru t. i. bega s podeželja – večinoma v velemesta: na Dunaj, v Budimpešto, Prago, Berlin; nekatere so se zgolj preselile v druga urbana središča, tretje so odšle le začasno. Glede na dejstvo, da je veliko besedil nastalo kmalu po končani migraciji oz. potovanju in da je dogajanje velikokrat postavljeno bodisi v državo izvora ali prihoda, bi lahko sklepali, da izkušnja tujega pomembno vpliva na posameznika oz. posameznico in da je s tem povezano predelovanje doživetega ena od pomembnih funkcij književnosti. Z migracijo oz. potovanjem je vedno povezana tudi konfrontacija s tujim jezikom, kar je – poleg izkušnje večjezičnosti, še posebej izrazite spričo transkulturnega značaja plurietnične habsburške monarhije – zagotovo v središču našega zanimanja. Med slovenskimi avtoricami, ki so bile, mimogrede, vse večjezične, naj omenimo novinarki Hedwig von Radics-Kaltenbrunner (Dunaj 1945–Ljubljana 1919) in Ivanko Anžič Klemenčič (Ljubljana 1876–1960), ki je v času urednikovanja feminističnega glasila *Slovenka* (1897–1902) živel v Trstu, ter Zofko Kveder (Ljubljana 1878–Zagreb 1926), ki jo je Ivan Cankar opisal kot »edino slovensko pisateljico« (Cankar 1900: 213; Vitorelli 2007: 24).

Izhodiščna hipoteza naše študije se glasi, da avtorice s transdiferenčnimi pristopi vpletajo svoje izkustveno védenje o družbenih in topografskih robovih v strukturo svojih likov in zgodb in s tem spodkopavajo literarne stereotipizacije in družbene predsodke. S tem pa se znani motivi, teme, snovi in žanrski liki pokažejo v povsem novih perspektivah, ki prevprašujejo dominantne diskurzne položaje in lahko v njih vidimo znanilce protidiskurzov.

Material

Književnost Avstro-Ogrske v času od 1867 do 1918 je tako primerna za preučevanje tega vprašanja zato, ker so se naraščajoče družbene napetosti 19. stoletja, nastale kot posledica restavrativnih centripetalnih in demokratično-emancipacijskih centrifugalnih sil, konec stoletja manifestirale v fazi družbenopolitičnega vzpona oziroma preloma. Ta »prehodni čas« se je izražal v naraščajoči liberalizaciji in demokratizaciji družbe, konkretno v feminističnih, nacionalističnih ter socialističnih emancipacijskih gibanjih, katerih zahteve so bile le delno realizirane. Tehnizacija, elektrifikacija in pospešena industrializacija so sprožile večjo mobilnost širših plasti prebivalstva in beg

s podeželja, s tem pa tudi večja migracijska gibanja predvsem znotraj monarhije. Izboljšave v tisku so povzročile pravi razcvet časopisja in posledično množično medializacijo javnosti ter pojav prvih množičnih medijev, prek katerih so se lahko hitreje in preprosteje širile tudi virulentne družbenopolitične teme.

V času tega družbenega preloma je prišlo do globljega prevpraševanja polarnosti binarnih razlik, ki tvorijo konstrukcijo simbolnega reda. To se je nanašalo predvsem na univerzalistične asimetrične odnose dominacije, kakršni so se v preteklih stoletjih uveljavili na področju spolov, med etničnimi skupinami v monarhiji ter med tistimi, ki nekaj imajo, in tistimi, ki nimajo ničesar. Nato se je pojavilo vse več alternativ, ki so se postavile po robu tradicionalni »binarni inkluzivno-ekskluzivni shemi« (Lösch 2005: 36) družbenokulturnih ločnic, obenem pa so številni literarni zapisi z začasnim suspenzom tovrstnega razločevanja opozorili na kontingenco simbolnega reda, ki se lahko ohranja samo z nenehno novim izključevanjem alternativ.

V teoretičnih, esejističnih in literarnih besedilih (tendenčna književnost) se vedno bolj neposredno in v vedno večji meri porajajo teme, kot so delavsko izkoriščanje, status etnično drugačnih in vprašanja spola. Poleg tega se pojavljajo drugačni literarni postopki, s katerimi se družbeno relevantne teme kažejo v povsem novih perspektivah.

Transdiferenca

Kar se na ta način – vsaj začasno – izlušči »iz tistega, kar je bilo v dihotomnem razločevanju izključeno« (Lösch 2005: 23), lahko po nemških amerikanistih Helmbrechtu Breinigu in Klausu Löschu razumemo s konceptom transdiference. Transdiferenca se nanaša tako na inter- in intrasistemske postopke dogovarjanja kot na raven subjekta, ki nas zanima v smislu oblikovanja literarnih likov, kot »vzajemno prepletanje medsebojno relativizirajočih in s tem stalno spreminjajočih se vidikov pripadnosti« (Lösch 2005: 34). Transdiferenca je torej »produkt mnogoterih kulturnih pripadnosti, nasprotujočih si vidikov identitete in disparatnih kolektivnih zahtev po solidarnosti in participaciji v različnih komunikacijskih oz. interakcijskih formacijah« (nav. m.).

Kako se lahko transdiferenčni signali ekstrapolirajo v literarnih besedilih? Izkazalo se je, da je najbolje analizirati protagoniste s tistimi medsebojno odvisnimi družbenimi kategorijami, ki določajo njihove pripadnosti (spol, etnična pripadnost, razred, vera, poklic, generacija, lastnina, zdravje itd.) in nato s konceptom interseksionalnosti opredeliti medsebojno vplivanje posameznih kategorij (prim. Millner 2018).

Interseksionalnost

Pojem interseksionalnosti razumemo tako, da družbenih kategorij, kot so spol, etnična pripadnost, narod ali razred ni mogoče konceptualizirati ločeno drugo od druge, temveč jih moramo analizirati v njihovih »prepletanjih« oz »križanjih« (*intersections*). Aditivne vidike odpravimo tako, da se osredotočimo na *sočasno interakcijo* družbenih neenakosti. Zato ne gre le zgolj za upoštevanje več družbenih kategorij, temveč tudi za analizo njihovih *interakcij*. (Walgenbach 2012: 81)

Raziskovalke Katharina Walgenbach, Gabriele Dietze idr. so dinamizirale koncept interseksionalnosti (Walgenbach idr., ur.: 2007). Če so bile prej kategorije oz. pripadnosti jasno opredeljene in so si sledile druga za drugo, so Walgenbach idr. fokus analize preusmerile na odprto, nikoli zaključeno situativno-procesno interakcijo. Tako je na primer spol le ena od individualizacijskih kategorij, na katero hkrati vplivajo tudi druge kategorije. Te medsebojno odvisne kategorije imajo glede na družbeni ali zgodovinski kontekst in vključene subjekte različno strukturno dominantnost (Walgenbach 2007). Pri migracijah je posebna pozornost namenjena različni jezikovno-etnično-kulturni in verski pripadnosti, vendar moramo kljub temu upoštevati tudi kategorije spola, spolnosti, generacije, poklica, lastnine, zdravja, izobrazbe itd., ker se največje razlike pojavljajo ravno glede strpnosti do drugega.

O metodi

Za besedilno analizo to konkretno pomeni, da lahko protagonistke in protagoniste kategoriziramo na podlagi njihove pripadnosti. To bi rada ponazorila na prozni črtici z naslovom *Rabel* dunajske avtorice Ade Christen (s pravim imenom Christiane Breden; Dunaj 1839–1901) iz leta 1876, v kateri avtorica, ki je kot potujoča igralka prišla v Translajtanijo in se tam ustalila, pripove-

duje zgodbo, ki kaže veliko vzporednic z njeno biografijo (Breden 2018). Da bomo lahko kasneje bolje ekstrapolirali posamezne metodološke korake, naj za začetek na kratko podam *histoire*:

Rahel je zgodba o dveh mladih igralkah, približno dvajsetletni Liese in nekoliko mlajši prvoosebni pripovedovalki, ki sta skupaj s svojo igralsko potovalno skupino čez jesen in zimo nastanjeni v madžarskem provincialnem mestecu v Habsburški monarhiji.² Ker sta v skupini najmlajši, jima je dodeljeno najtežje dostopno bivališče na robu vasi. Tam ju v svoj napol propadli grad na visoki skali sprejme revna judovska družina. Družino sestavljajo stari potujoči kramar Jakob, njegova bolna žena, sin Rafael in vnukinja Rahel, otrok Jakobove že umrle hčerke. Po prihodu v hišo prepozna Liese v Rafaelu svojega nekdanjega ljubimca, ki ga je izgubila izpred oči in živi zdaj kot domači učitelj v sosednjem komitatu. Ob smrti Jakobove žene se Rafael za kratek čas vrne v rojstno hišo, kjer poteka *šiva*, sedemdnevno žalovanje za umrlo materjo, obe gostji pa po krščanski navadi molita za duševni mir umrle. Medtem ko se Liese uči za igralske vloge, se mlajša igralka, prvoosebna pripovedovalka, posveča predvsem skrbi za malo Rahel. Ko jo ta na božični večer sprašuje po hudobnih Jezusovih morilcih, pripovedovalka obsodi judovski narod, nakar jo Rahel označi za lažnivko. Igralka čuti, da je deklaci storila krivico. Še istega večera izve, da je Liese že pred štirimi tedni prevzela judovsko vero, da hodi na skrivaj v sinagogo in se je preimenovala v Leo. Pripovedovalko to prizadene, zato se umakne, Liese pa ji razloži, da je konvertirala v judovstvo zato, da bo lahko postala Rafaelova žena. Na koncu se najdemo v pripovedni sedanjosti: Iz pisem mlada igralka izve, da sta Rafael in Liese/Lea srečno poročena in da skupaj gospodarita na kmetiji. Na podlagi prepričljivih pisem in dodatnega branja pripovedovalka zdaj razume Leino odločitev za prestop v drugo vero.

Protagonistke in protagoniste črtice *Rahel* Ade Christen lahko jasno razporedimo v omenjene kategorije; za analizo transdiferenčnih značilnosti pa je odločilna sprememba znotraj teh kategorij.

² Tu lahko vidimo jasne vzporednice z biografijo avtorice, ki je tudi sama kot igralka potovala po monarhiji in v madžarskem Szentgótthardu spoznala svojega prvega moža, Siegmunda von Neupauerja, pri katerem je živela vse do njegove smrti (prim. Vancsa 1957; http://www.univie.ac.at/transdifferenz/index.php?option=com_content&view=article&id=6¶m1=8&group_by=publikationen_ust__textsorte).

Opredelitev družbenih kategorij omogoča kontekstualizacijo *histoire* v nad-individualnem družbeno-političnem univerzumu. Prepletene družbene kategorije lahko literarne like postavljajo v razmerja drug do drugega in jih medsebojno primerjajo; z družbenimi kategorijami pa lahko postanejo oprijemljive tudi tiste družbene skupine, do katerih občutijo protagonisti in protagonistke določeno pripadnost. Sem sodi seveda tudi diferenca jezikovno-kulturne pripadnosti, pa čeprav se je ta razlikovalni kriterij v besedilu Ade Christen v večji meri zabrisal, saj ni v njem ne intratekstualnosti ne metavečjezičnosti. Kajti Liese/Lea mora za to, da bo lahko prestopila v judovsko vero, najprej hoditi k rabinu na privatne ure in usvojiti vsaj osnovno znanje hebrejščine; z Rafaelovo družino govori jidiš, z vaščani pa madžarsko. Tematizacija večjezičnega okolja bi poudarila transkulturne značilnosti identitete osrednje junakinje (Welsch 2010: 17–20).

Različni pogledi in mnenja posameznikov glede konflikta, ki se je razvil v pripovedi, poskrbijo za to, da so vidne tudi individualne diskurzne pozicije. Liesino vedenje tukaj jasno presega vnaprej določene tirnice dominantnih pripadnosti. Liese ne preseže zgolj konfesionalnih meja: neodvisno in nomadsko življenje igralka zamenja za garaško in ustaljeno kmečko življenje. Kasneje bo svoji prijateljici, pripovedovalki, to pojasnila takole: »[Č]esar on ni mogel in smel zaradi svoje družine, sem lahko storila jaz, osamljena ... odrekla sem se svoji veri, da bi lahko postala njegova žena.« (Christen 1876: 88)

Med vsemi literarnimi liki gre Liese/Lea skozi najbolj dinamično spremembo in tudi nasploh učinkuje v kontekstu *histoire* kot motor celotnega dogajanja. Takšni transdiferenčno konstruirani liki so v opoziciji s konvencionalnimi in stereotipnimi karakterizacijami in so rezultat zelo kompleksne individualizacije.

Na tej poti lahko prepoznamo oscilirajoče in s tem transdiferenčno pozicioniranje. In sicer lahko to transdiferenčno samopozicioniranje umestimo povsod tja, kjer lahko znotraj kategorij opazimo zavestno izbrano spremembo. Kot pravi Jürgen Straub, se prav po tej pravici do samoopredelitve, ki jo začuti posameznik do lastnega položaja v družbi, moderna razlikuje od tradicionalnih družb, v katerih so bile identitete (in pripadnosti) razumljene kot vnaprej določene (Rosa 2007: 50). S tem pa ne le prelamljamo z molče predpostavljenim konvencionalnim kodeksom ravnanja in obnašanja, temveč postavljamo pod vprašaj tudi univerzalistično zahtevo po upoštevanju družbenih norm nasploh.

V obravnavanem proznem besedilu se zgodi pomembna sprememba, ki jo

sproŹi zgoraj opisani transdiferenčni moment: pri pripovedovalki se spremeni raven njenega znanja, tako glede judovstva kot narave ljubezni. S tem pa stopi v ospredje pomen izobrazbe v razsvetljenskem smislu, kar je bila takrat ena od osrednjih značilnosti knjiŹevnosti, predvsem tiste, ki so jo pisale Źenske. Pogosto poudarjanje mladostniške nevednosti, ki se nanaša tako na opisovanje sebe kot drugih, lahko razumemo po eni strani kot opravičilo, po drugi strani pa seveda tudi kot vzpostavljjanje distance do samega sebe. Osrednja vloga je tako namenjena zadnjemu odstavku besedila, v katerem prvoosebna pripovedovalka stopi izza pripovednega dejanja in skoči v pripovedno sedanjost, da bi lahko komentirala razliko med svojim nekdanjim in sedanjim jazom:

Tega je Źe dolgo, oh, kako dolgo! Mala Rahel je danes lepa mlada Źena; njena svakinja, moja Liese [= Lea], pa jo čuva kot punčico svojega očesa in mi s svojega najetega posestva na MadŹarskem piše presrečna pisma. Prebrala sem kopico grešno-posvetnih knjig in se morda zato nikoli več sprla z lepo Rahel – ki me je vendarle nekoč obtoŹila laŹi. (Christen 1876: 88)

Šele ob tem komentarju prvoosebne pripovedovalke se izza osrednje zgodbe okoli Liese/Lea in Rafaela izlušči še en prizor, ki se izkaŹe za ključnega in pojasni tudi naslov zgodbe: še enkrat si moramo prebrati celotno zgodbo in pripovedovalnine opise, tokrat od konca proti začetku, da bi spoznali, kako se vzporedno z Liesino/Leino zgodbo pripovedovalka spopada s povsem drugačnimi občutji: občutek ima, da jo je prijateljica izključila iz svojega kroga, v novem okolju se – zaradi druge vere, kulture in povečane družine – počuti kot tujka. Zaradi te močne izkušnje izključenosti se počuti ogroŹena, kar kulminira v boŹičnem sporu, ki simbolizira *culture clash* med krščanstvom in judovstvom: pripovedovalka se pri tem oprime antisemitskega diskurza znotraj krščanstva o judih kot Kristusovih morilcih, vendar se takoj, ko vidi, kako zelo je s tem prizadela malo Rahel, od njega tudi ogradi. Šele prek pisem, v katerih ji prijateljica opisuje svojo srečo, ter dodatnega branja – mišljeni so ljubezenski romani – postopno izgubi strah pred tujim in stopi na pot razumevanja in sprejemanja Liese in Rahel ter njene vere. Ker zgodbo o prijateljici in svojem ozkogledem odzivu pripoveduje Źe v tem »očiščenem« stanju, lahko na koncu tudi izrecno poudari pomen izobrazbe, ki nam omogoča reflektirano izkušnjo sveta in Źivljenja, potrebno za zrel in strpen odnos posameznika do družbe. V tem pogledu bi lahko govorili o latentnem trenutku transdiference, v katerem pripovedovalka preseŹe ozkost lastnega intelektualnega obzorja in v prijateljici-činem prestopu v drugo vero prepozna izkušnjo kontingence.

Kot se kaže na spremenjeni drži prvoosebne pripovedovalke, moramo poleg analize družbenih kategorij, njihove intersekcionalnosti in transdiferenčnega premika nujno upoštevati tudi strukturo, pripovedni položaj ter stilistična sredstva, saj prav ti elementi v največji meri diferencirajo in poudarjajo značaj transdiferenčnega. Če bi v interpretativno igro vpeli še kategorijo »intratekstualne večjezičnosti« (Kremnitz 2004: 13), bi jo morali presojati glede na vsakokratno konkretno situacijo (prim. tudi Simonek 2016):

- Kljub večjezičnemu kontekstu protagonistki vztrajata pri enem samem jeziku, kar po eni strani izpostavlja tujost, spodbuja razmejevanje in izključevanje ter zrcali hierarhično lestvico jezikov, po drugi strani pa lahko to razumemo tudi kot dokaz transkulturne prakse, če predpostavljamo, da je v večjezičnem okolju prisotno pasivno razumevanje.
- Menjavanje jezika lahko interpretiramo kot gesto integracije, solidarizacije in posredovanja ali pa kot opozorilo na večjezičnost akterk in akterjev. Lahko pa bi se v tem zrcalile tudi različne komunikativne strategije.
- *Code-switching* med jeziki predpostavlja večjezičnost in je rezultat situativnega prilagajanja ali tujejezičnega posredovanja oz. prevoda – to pa je funkcija, ki je praviloma rezervirana za pripovedno instanco.
- Tujejezično markiranje na splošno poudarja avtentičnost ali eksotičnost, pa tudi družbeno distinkcijo, saj se tako pokažejo razlike med jeziki.
- Večjezičnost je neposredno nagovorjena predvsem v nacionalistično obarvanih besedilih, pa čeprav se v habsburški monarhiji jezikovna in etnično-nacionalna samoidentifikacija v književnosti ter resničnem življenju praviloma med seboj precej razlikujeta (Mannová in Tancer 2016).
- Cilj nacionalističnih prizadevanj je nacionalna država, ki temelji na homogenosti jezika in kulture, kar pa obenem nujno pomeni zatiranje drugih jezikov in kultur oziroma njihovo podrejanje.

Zofka Kveder, ki je po kratkih vmesnih postajah v Trstu (1898), Zürichu in Bernu (1899) živela nekaj časa v Pragi (1900–1906) in nato v Zagrebu, je pisala v slovenščini, nemščini, češčini in hrvaščini. Delovala je kot urednica, novinarka in literatka, pa tudi kot praška dopisnica za nemške, slovenske in hrvaške časopise (Vitorelli 2007: 19) ter kot prevajalka med vsemi temi jeziki. Tako je npr. prevedla Ivana Cankarja v nemščino in objavljala tako v češkem kot nemškem časopisu (praška *Politik*). V Pragi je navezala stike s skupino

praško-nemško-(judovskih) avtoric in avtorjev, zbranih v skupini *Jung-Prag* (Jensterle-Doležal 2016: 271), s čimer si je pripravila ustrezen teren za uspešno mednarodno recepcijo.

Po letu 1909 je Zofka Kveder urejala tedensko prilogo *Frauenzeitung* nemškega časopisa *Agramer Tagblatt* in poleg tega napisala številna krajša prozna dela, ki pričajo o njenem družbenem in feminističnem angažmaju ter prikazujejo težak položaj žensk, otrok in brezdomcev, ki se je z izbruhom vojne 1914 še dodatno poslabšal. Iz njenih časopisnih prispevkov pa veje tudi zelo močan internacionalizem, značilen tako za zgodnje feministke kot socialistke, pa naj gre za opis Američank, ki odklanjajo spremembo priimka po poroki, za povojni položaj bolgarskih žensk ali za Kitajko, ki je postala vodja visoke zdravstvene šole za ženske (Birk 2016). Kako zavestno se je postavila po robu nacionalističnemu diskurzu, dokazuje njena kritika Roda-Rode iz leta 1913: V opisih Slavonije, v katerih je prikazoval zaostalost južnoslovanskih dežel, kritizira njegovo evrocentrično držo (Kveder 1913; Birk 2016: 285–286). Leta 1917 je ustanovila časopis *Ženski svijet*, ki se je leta 1918 preimenoval v *Jugoslawensko ženo*. V poznejših letih se je Zofka Kveder feminističnim temam večidel odrekla in se posvečala bolj nacionalističnim in monarhističnim temam (Vitorrelli 2007: 19).

Življenje in delo Zofke Kveder je tako prepredeno z večjezičnostjo, kar se med drugim kaže tudi v njenih nemških zgodbah, v katerih se pojavljajo leksemi, prevzeti iz pogovorne slovenščine in hrvaščine (Kveder 1914; Birk 2016: 291). Kljub temu pa je v nemškem geslu na Wikipediji označena zgolj kot »slovenska pisateljica, prevajalka in borka za pravice žensk«, pa čeprav prispevek obenem omenja tudi različne kraje njenih bivališč in ga uvaja citat iz nemške monografije Marije Mitrović *Zgodovina slovenske književnosti* (*Geschichte der slowenischen Literatur*) (Mitrović 2001: 318 sl.): »Zofka Kveder je bila prva slovenska pisateljica, ki je zaslovela tudi izven slovenske književnosti, in sicer na Hrvaškem in na Češkem.« (Kveder 2018)

Kljub temu, da je ta trditev v nasprotju s siceršnjo predstavitev avtorice v besedilu, v nadaljevanju članka ni natančneje razložena. S takšnimi netočnostmi in pomanjkljivostmi se zgolj nadaljuje homogenizirajoči nacionalistični diskurz v današnjem novinarstvu in znanosti, ki vse transkulturne elemente zavestno potiska na stran.

Sklep

Transdiferenco lahko »konceptualiziramo kot teoretični kraj upora proti normativnemu družbenemu pritisku, enoznačnim identifikacijskim zahtevam in zapovedim po totalni inkluziji, ki jim grozijo sankcije« (Lösch 2005: 40). Če vemo, da prispevajo konvencionalna besedila in literarni stereotipi k stabilizaciji simbolnega reda, lahko v transdiferenčnih momentih zaznamo potlačeno alternativo kot kontingenco. V literarnih besedilih se s tem odpre dostop do družbenokritičnega oz. subverzivnega potenciala. Mišljenje onstran hegemonistično določenih mej tako postane povsem običajna možnost. Toliko o metodi, s katero lahko s koncepti interseksionalnosti in transdiference v literarnih besedilih razkrivamo protidiskurze.

Literatura

- BIRK, MATJAŽ, 2016: Erzählen zur Repräsentation von kollektivem Gedächtnis in Zofka Kveders literarischen Beiträgen aus der Zagreber Frauenzeitung (1914). V: Vesela Tutavac in Ilse Korotin (ur.): »*Wir wollen der Gerechtigkeit und Menschenliebe dienen ...*«: *Frauenbildung und Emanzipation in der Habsburgermonarchie: Der südslawische Raum und seine Wechselwirkung mit Wien, Prag und Budapest*. Wien: Praesens. Str. 284–301.
- BREDEN, CHRISTIANE. Porträt Autorin. http://www.univie.ac.at/transdifferenz/index.php?option=com_content&view=article&id=6¶ms=8&group_by=publikationen_ust__textsorte (dostop 15. 5. 2018).
- CANKAR, IVAN, 1900: Literarno pismo. *Slovenka* 4, št. 9, str. 211–213.
- CHRISTEN, ADA, 1876: Rahel. V: Ada Christen: *Aus dem Leben: Skizzen*. Leipzig: Ernst Julius Günther. Str. 67–88.
- JENSTERLE DOLEŽAL, ALENKA, 2016: The Influence of Czech Women Writers on the first literary Work of Slovene Zofka Kveder. V: Vesela Tutavac in Ilse Korotin (ur.): »*Wir wollen der Gerechtigkeit und Menschenliebe dienen ...*«: *Frauenbildung und Emanzipation in der Habsburgermonarchie: Der südslawische Raum und seine Wechselwirkung mit Wien, Prag und Budapest*. Wien: Praesens. Str. 268–283.
- KREMnitz, GEORG, 2004: *Mehrsprachigkeit in der Literatur: Wie Autoren ihre Sprache wählen. Aus der Sicht der Soziologie der Kommunikation*. Wien: Praesens.
- KVEDER, ZOFKA, 1913: Roda Roda. *Agrar Tagblatt*, 10. 03., str. 1–2.

- KVEDER, ZOFKA, 1914: Die kranke Mutter. *Frauenzeitung (Agramer Tagesblatt)*, 17. 01., str. 1–2.
- KVEDER, ZOFKA. https://de.wikipedia.org/wiki/Zofka_Kveder (dostop 15. 10. 2018).
- LÖSCH, KLAUS, 2005: Begriff und Phänomen der Transdifferenz: Zur Infragestellung binärer Differenzkonstrukte. V: Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer in Arne Manzeschke (ur.): *Differenzen anders denken: Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*. Frankfurt am Main: Campus. Str. 26–49.
- MANNOVÁ, ELENA in JOZEF TANCER, 2016: Mehrsprachigkeit. V: Johannes Feichtinger in Heidemarie Uhl (ur.): *Habsburg neu denken: Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa: 30 kulturwissenschaftliche Stichworte*. Wien, Köln in Weimar: Böhlau. Str. 133–139.
- MILLNER, ALEXANDRA, 2018: Transdifferenz. Zur literaturwissenschaftlichen Anwendung soziologisch-kulturwissenschaftlicher Konzepte auf deutschsprachige Texte von Migrantinnen Österreich-Ungarns. V: Alexandra Millner in Katalin Teller (ur.): *Transdifferenz und Transkulturalität. Migration und Alterität in den Literaturen und Kulturen Österreich-Ungarns*. Bielefeld: transcript. Str. 25–48.
- MITROVIĆ, Marija, 2001: *Geschichte der slowenischen Literatur: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Prev. Katja Sturm-Schnabl. Celovec: Mohorjeva/Hermagoras.
- ROSA, HARTMUT, 2007: Identität. V: Jürgen Straub, Arne Weidemann in Doris Weidemann (ur.): *Handbuch interkulturelle Kommunikation und Kompetenz: Grundbegriffe – Theorien – Anwendungsfelder*. Stuttgart in Weimar: Metzler, 47–56.
- SIMONEK, STEFAN, 2016: Literatur-Konstellationen. V: Johannes Feichtinger in Heidemarie Uhl (ur.): *Habsburg neu denken: Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa: 30 kulturwissenschaftliche Stichworte*. Wien, Köln in Weimar: Böhlau. Str. 125–132.
- WALGENBACH, KATHARINA idr. (ur.), 2007: *Gender als interdependente Kategorie: Neue Perspektiven auf Intersektionalität, Diversität und Heterogenität*. Opladen: Barbara Budrich.
- WALGENBACH, KATHARINA idr. (ur.), 2007: Gender als interdependente Kategorie. V: Katharina Walgenbach idr. (ur.): *Gender als interdependente Kategorie: Neue Perspektiven auf Intersektionalität, Diversität und Heterogenität*. Opladen: Barbara Budrich. Str. 23–64.
- WALGENBACH, KATHARINA idr. (ur.), 2012: Intersektionalität als Analyseperspektive heterogener Stadträume. V: Elli Scambor in Fränk Zimmer (ur.): *Die intersektionelle Stadt. Geschlechterforschung und Medien an den Achsen der Ungleichheit*. Bielefeld: transcript. Str. 81–92.
- WELSCH, WOLFGANG, 2017: *Transkulturalität: Realität – Geschichte – Aufgabe*. Wien: new academic press.

VANCSA, KURT, 1957: Ada Christen. V: Otto Stolberg-Wernigerode (ur.): *Neue deutsche Biographie. Bd. 3: Bürklein – Ditmar*. Berlin: Duncker & Humblot. Str. 219–220.

VITORELLI, NATASCHA, 2007: *Frauenbewegung um 1900: Über Triest nach Zagreb*. Wien: Löcker.

Prevedla Irena Samide

Slovensko-nemška literarna dvojezičnost

MIRAN HLADNIK

SPODBUDA ZA PONOVO PREVERBO razmerij med slovensko in nemško književnostjo na Slovenskem v 19. stoletju je aktualno vključevanje avtorjev, ki pišejo v drugih jezikih (Louis Adamič, Julius Kugy, Alma Karlin, Maja Haderlap, Erika Johnson Debeljak), v sistem slovenske literature. Gre za prehod od slovenske literarne zgodovine k literarni oziroma interkulturni zgodovini na Slovenskem. V starejši literarni zgodovini so bili drugojezični avtorji dojeti in obravnavani kot motnja, stranpot ali odpadniki od velike nacionalne literarnozgodovinske zgodbe, tj. zgodbe o zedinjenju Slovencev, in naravnost nezaslišano bi bilo nemško pišoče šteti med slovenske pisatelje, danes pa je to skoraj samoumevno. Zdi se nam, da smo jih v preteklosti iz kulturnopreživetvene nuje ali tudi po krivici spregledali, in želeli bi jih v imenu kulturnega sožitja, multikulturalnosti in podobnih civilizacijskih idealov potegniti iz pozabe.

Javno življenje se je v 19. stoletju na Slovenskem odvijalo v nemščini, ki je bila jezik uprave, sodstva, šolanja in tudi zasebne komunikacije med izobraženci. Slovenstvo se je vzpostavljalo v opoziciji z nadrejenim nemštvom. Najočitnejša specifika nacionalnega je bil jezik, zato je bilo bistveno prizadevanje za uveljavitev slovenščine v javnem življenju, zlasti v publicistiki. Emancipiranje slovenščine na eni strani in ohranjanje dominantnega položaja nemščine na drugi strani je imelo poteze kulturnega boja. Osrednja skupina slovenskih književnikov je bila obremenjena s prizadevanjem, da bi bili čim manj podobni Nemcem, saj se je vzpostavljala v razliki do njih; nemška književnost, ki je nastajala v slovenskem prostoru, pa se ni mogla razumeti zunaj načrta *Drang nach Osten*.

Nemščina se je zdela slovenskim emancipatoričnim načrtom nevarna do te mere, da so odločno odsvetovali prevajanje iz nje. Bali so se namreč, da bo kontaminirala slovenščino z germanizmi, sintakso in načinom mišljenja. Slovenskega meščana so odvrčali od branja nemških knjig in revij in ga nagovarjali, naj raje odšteje denar za nakup izvirne slovenske književnosti.

Pripovedniki so na obeh straneh oblikovali negativne podobe drug drugega: npr. pri Josipu Jurčiču so antagonisti Italijani ali Nemci, pri Gustavu Renkerju pa Slovenci. Zahteve po uveljavitvi slovenščine so na nemški strani zbuja le negodovanje in posmeh:

Gäb' es nur eine Sprache unter den Menschen wer weiß ob sie nicht die der Götter wäre: mit den slavischen aber lassen sie mich jedenfalls verschont. Ihre Laute zerreißen mein Ohr, sie tönen wie Klagen aus dem Tartarus, wie der Iammer des Gedankens, der hinter den rauhen Eisenstäben unzähliger Konsonanten verschmachtet. Wenn jener Beweis des Slavomanen wahr wäre, Adam habe im Paradiese slavisch gesprochen, so that er dies gewiß nur mit der Schlange. Was soll uns eine Sprache die keine Literatur hat[?] (Tschabuschnigg 1846: 85)¹

Tudi koroški pisatelj Josef Friedrich Perkonig (1890–1959), rojen v Borovljah slovenskemu očetu in nemški materi, se je odločil za nemški kulturni krog. Slovenci v njegovem romanu *Bergseggen* (Blagoslov gora, 1930) prevzemajo negativne vloge kriminalcev, divjih lovcev, grobijanov, edina pozitivna oseba med njimi je mlado kmečko dekle, v katero se zaljubi nemški protagonist in ji avtor zaradi brezizglednosti socialno nesimetrične zveze nakloni smrt v snežnem metežu. Pri Slovencih je Perkonig cenil zgolj ljudsko izročilo, npr. pripovedko o Kralju Matjažu. Med drugo svetovno vojno je simpatiziral z nacizmom, po vojni pa je v znak spreobrnjenja organiziral prevajanje slovenskih klasikov v nemščino in pomagal pri njihovi promociji v nemškem prostoru (Perenič 2005).

Pri nacionalnem opredeljevanju piščočih je treba biti previden. Večina populacije na Slovenskem so bili kmetje in ti so sredi 19. stoletja uporabljali materni jezik slovenščino, imeli pa so se za Kranjce ali Štajerce ali kar za Avstrijce. Mestno prebivalstvo in izobraženstvo je v veliki meri komuniciralo nemško, ne glede na to, ali so pripadali nemškemu ali slovenskemu taboru, celo najbolj slovensko orientirana inteligenca se je pogovarjala med

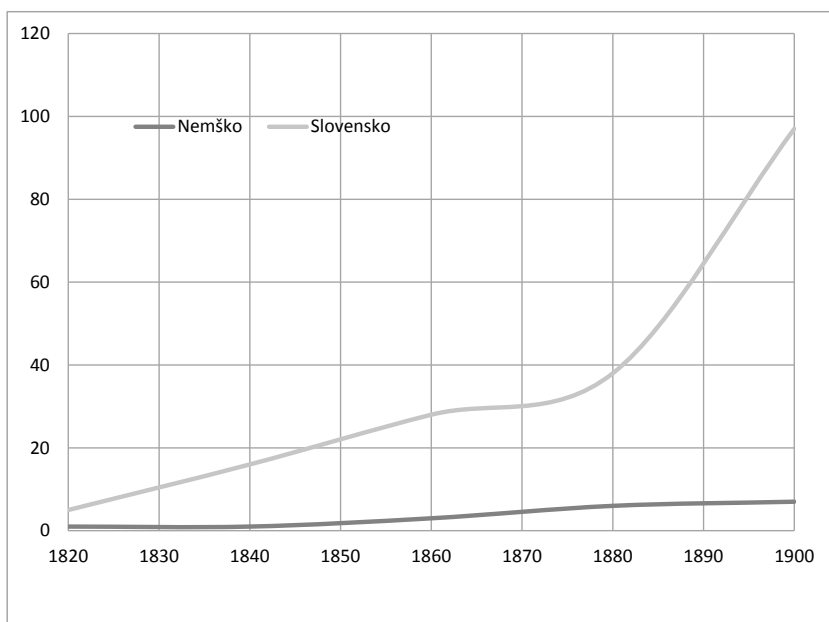
¹ »Če bi obstajal samo en jezik, kdo ve če to ne bi bil jezik bogov: ampak s slovanskimi jeziki naj mi bo v vsakem primeru prizaneseno. Njihovi glasovi trgajo moje uho, zvenijo kot tožbe iz Tartara, kot bedna misel, ki se izgublja za grobimi železnimi palicami nešteti soglasnikov. Če drži dokaz slavomanov, da je Adam v raju govoril slovansko, potem je tako govoril gotovo le s kačo. Kaj nam bo jezik, ki nima nobene literature!« (Prev. M. H.)

seboj nemško. Posebej močno so bila poleg kočevske enklave nemška mesta Maribor, Celje, Ptuj in Tržič. Pisci so prehajali iz ene kulture v drugo. Dragotin Dežman je zapustil slovenski krog in nehal pisati v slovenščini, o Heinrichu Pennu pravi France Kidrič, da je »po konjunkturi menjaval tudi svoj nacionalni kostum«. Celo slovenski klasik Josip Stritar je proti koncu svojega življenja po sili razmer, ko se je ob razpadu Avstro-Ogrske odločil za avstrijsko državljanstvo, izjavljal, da pripada nemški kulturi. Dvojno kulturno pripadnost avtorjev kaže že njihovo različno podpisovanje, ko so objavljali v nemščini oz. v slovenščini: Dr. Preschérn : Dr. Prešhérn, Louise Pessiack : Lojza Pesjakova, Carl Melzer : Dragotin Melcer, Franz Kadilnik : France Kadilnik, Karl Deschmann : Dragotin Dežman, Jakob Aleschouz : Jakob Alešovec.

Postati izobraženec je v 19. stoletju pomenilo priučiti se nemščine in se šolati v njej, postati zaveden Slovenec pa je od izobraženca zahtevalo, da se iztrga nemškemu jezikovnemu in kulturnemu vplivu.

Do preklopa od nemščine na slovenščino ni prišlo nenadoma v določenem zgodovinskem trenutku, ampak sta jezika merila moči skozi celo stoletje in od medija do medija različno. V 19. stoletju je knjižna in revijalna produkcija rasla konstantno in predvidljivo, po 1920 pa slovenska publicistična produkcija zelo poskoči.

Na Slovenskem izdanih nemških leposlovnih knjig je bilo malo. Bile so priložnostnega, lokalnega ali celo zasebnega značaja, v primeru potopisov, pamfletov ali jubilejnih publikacij ni šlo za leposlovje v ožjem pomenu besede. Slovenski prostor produkcijsko za nemško leposlovje ni bil pomemben. Leposlovne knjige v slovenščini so imele ves čas veliko prednost pred nemškimi, slovenska leposlovna knjižna produkcija je v Ljubljani za večkratnik presegala nemško in izpričevala slovenski značaj lokalne kulture; k ravnotežju so nekaj prispevale nemške leposlovne objave v številčnejši nemški periodiki.

Grafikon 1: Leposlovne knjige, izšle v Ljubljani

V prvi polovici 19. stoletja so se v leposlovju avtorji na Slovenskem večinoma odločali za slovenščino in zato so predmet slovenske literarne zgodovine, medtem ko so bili na drugih področjih (zgodovina, pravo, gramatika, gospodarstvo itd.) odprti tudi za nemščino. Prav nič nenavadno ni bilo, da so se nekateri slovensko nacionalno ozaveščeni pisci tudi v leposlovju oklenili nemščine. V Ljubljani rojeni profesor Johann Anton Suppantschitsch (1785–1833) je pisal in objavljaj nemške patriotske verze prigodniške narave, zlasti ob obletnicah vladarjev. Dvojezično (slovensko-nemško) je objavil samo ljudsko pesem o Pegamu in Lambergarju.² Jožef Anton Babnik (Joseph Anton Babnigg, psevdonim Buchenhain, ok. 1800–1873) je objavljaj v ljubljanski periodiki v nemščini in je poznan kot pozitiven ocenjevalec Prešernovih Poezij, nemško so pisali tudi urednik ljubljanskih nemških časopisov Leopold Kordes (1808–

² *Der [sic!] Turnier zwischen den beyden Rittern Lamberg und Pegam: Ein krainerisches Volkslied mit einer deutschen Uebersetzung.* (Dvoboj vitezov Lamberga in Pegama: Kranjska ljudska pesem z nemškim prevodom). Laibach: Eger, 1807.

1879) iz Kamne Gorice, pravnik in politik Karel Ullepitsch (Karel Aleksander Adam Ullepitsch plemeniti Krainfels, 1811–1862), po rodu iz Žužemberka, ki je prevzel uredništvo *Illyrisches Blatt* in se pod svoje nemške tekste podpisoval s psevdonimom Jean Laurent, in zgodovinar Peter Radics (1836–1912). Ullepitschevo jezikovno izbiro je povzel Anton Svetina v SBL: »Ullepitsch se je do konca marčne revolucije čutil Slovenca, bil v stikih s slovenskimi izobraženci [...] hotel pa biti nemški literat in vsa dela napisal v nemščini, četudi se je ponašal z znanjem slovenščine.«

Pisatelj Heinrich Penn (tudi Franc Henrik Penn ali Heinrich Moritz Penn, 1838–1918) se je rodil v ljubljanski nemško-češki krojaški družini. Objavljal je samo v nemščini, tudi precej prevajal iz slovenščine, zlasti Franceta Prešerna. Kot igralec je precej potoval in menjal tudi svoje nazore: njegov sonet *An mein Krain* (Moji Kranjski) je nemško nacionalističen, drama *Der Untergang Metullums: Trauerspiel in vier Aufzügen aus der Geschichte Krains* (Propad Metuluma, žaloigra v štirih dejanjih iz zgodovine Kranjske), pa je podložena z ilirsko ideologijo. Potem ko v Ljubljani ni mogel postati ravnatelj narodnega gledališča, je zapustil slovenski prostor, vendar tudi v tujini pesnil na temo slovenske zgodovine (*Der slavische Bauernkönig* [Slovanski kmečki kralj], v knjigi 1874), pisal o Prešernu (Der sloven. Dichter France Prešern [Slovenski pesnik France Prešeren], *Gartenlaube* 1866) in objavljajl prevode njegovih pesmi. Objavil je dvajset romanov, a je danes, sodeč po tem, da ga nemška Wikipedija ne pozna, pozabljen.

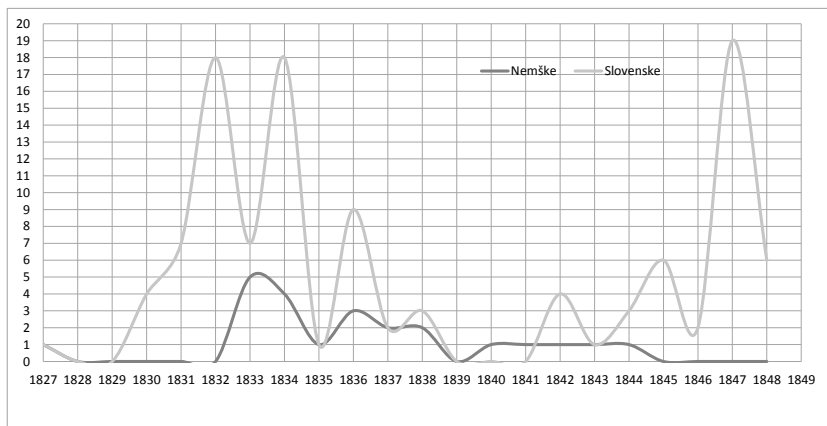
Od domačinov v vzhodni Sloveniji, ki so pisali nemške knjige, sta poznana v Mariboru rojeni pesnik Ottokar Kernstock in v Celju rojena potopiska Alma Karlin. Kernstocku (1848–1928), ki je Maribor opeval v nemškonacionalističnih verzih »Lasst die wilden Slawenheere nimmermehr durch Marburgs Tor,/ lieber rauchgeschwärmte Trümmer als ein windisch Maribor!«,³ so leta 1908 podelili častno mariborsko občanstvo. Ne on ne A. Karlin (1889–1950) nista doma izdala nobene knjige.

Pisci, npr. Johann von Kalchberg (1765–1825), Anton Adolph, Franz Hermann von Hermannsthal (1799–1875), ki so na Slovensko prišli od drugod,

³ »Nikdar več slovanskim divjim hordam ne dovoli v Maribor, / bolje ožgane razvaline kot slovenski Maribor.« (Prev. M. H.)

potrebe bo pesnjenju in objavljanju v slovenščini niso čutili, so pa posamezne nemške leposlovne knjige natisnili pri slovenskih tiskarjih oziroma založnikih.

Zgled za objavljanje v dveh jezikih je v prvi polovici 19. stoletja dajal slovenski klasik France Prešeren (1800–1849). Objavil je 111 pesmi, med njimi 25 (22,5 %) v nemščini. Napisal je 36 nemških pesmi (18 % celotnega opusa oz. 20 %, če upoštevamo tudi njegove prevode ljudskih pesmi v nemščino), v *Poeziji* je v razdelku *Nameček nemških in ponemčenih pesmi* predvidel prostor za 17 nemških pesmi (15 % opusa), vendar je razdelek že po prestani cenzuri »po mnogem prigovarjanji« izločil iz rokopisa za tiskarno. Nemške pesmi naj bi izšle posebej, vendar do tega ni prišlo. Nemški razdelek za *Poezije* je pospremil z motom iz Ovida »Getico scripsi sermone libellum«,⁴ ki pesnjenje v tujem jeziku razume kot sramotno. Ovidovo izkušnjo pesnjenja v nematernem jeziku je izrecno apostrofiral v sonetu *Obschon die Lieder aus dem Vaterlande*⁵ (*Illyrisches Blatt* 1833) in se s tem opravičil bralcu, češ da mu je pesnjenje v maternem jeziku prineslo samo zavist in grajo.

Fragikon 2: Prešernove objave

Delež nemščine je bil sicer v Prešernovem pisanju večji: od 25 ohranjenih pisem sta samo dve v slovenščini (pismo staršem in pismo Čelakovskemu;

⁴ »V getskem jeziku sem napisal knjigo.«

⁵ Četudi pesmi so iz domovine. Prev. Kajetan Kovič.

nadaljnji dve dolgi pismi Čelakovskemu je kljub začetnemu dogovoru, da se bosta pesnika menila vsak v svojem jeziku in se tako jezikov učila, napisal v nemščini). V nemščini je tudi vse njegovo pravno poslovanje.

Izbiro slovenščine za svoje ljubezenske pesmi je Prešeren utemeljeval skoraj humorno z dejstvom, da je slovenščina za razliko od gosposke nemščine jezik služinčadi. Pesnik si mora izbrati slovenščino, ker je pač največji služabnik ljubezni (*Warum sie, wert, daß Sänger aller Zungen* (Zakaj nji, vredni, da slavilce imela, *Illyrisches Blatt* 1834). Najjasneje je upesnil razmerje med materinščino in nemščino, v kateri se je izšolal, v sonetu *Ihr, die entsprossen aus dem Slawenstamme* (Vi, ki vzbrsteli Slavi ste iz krila, *Illyrisches Blatt* 1838):

Ihr, die entsprossen aus dem Slawenstamme,
Die ihr der eignen Mutter lang entzogen,
Die Bildung nicht an ihrer Brust gesogen,
Die man, wie mich, vertraut der deutschen Amme!

Nicht glaubet, daß ich euch deshalb verdamme,
Daß dankbar der Germanin ihr gewogen;
Nur daß sie wird der Mutter vorgezogen,
Das ist's, was in mir weckt des Zornes Flamme.

Der wahren Mutter soll, und muß sie weichen;
Doch mein' ich, daß es ziemt dem Pflegesohne
Der Pflegerin ein Dankgeschenk zu reichen.

Vom edlen Erz, nicht vom gemeinen Thone
Sei doch das, was er bringt der überreichen,
Die auf Armseligkeiten blickt mit Hohne.⁶

Prešeren je hud, če pesnik materno slovenščino postavlja v podrejeno vlogo; slovenščina mora biti prvi pesnikov jezik, nemščini pa se za izobrazbo oddolži s kvalitetnimi pesmimi. Z rojaki, ki pesnijo v nemščini, je namigoval na dvajset-

⁶ Vi, ki vzbrsteli Slavi ste iz krila, / pa rodno mater ste pogreševali, / obrazbe ne iz prsi nje sesali, / ker z mano vred vas Nemka je dojila; // ne bljujem, verujte, na vas ognjila, kadar tekmujete v Germanke hvali; le da ji mati bodi dekla, ka-li, / ta misel srd je v meni razžarila. // Na prvi stol naj mati prava seda! / Pristaja pa rejencu, menim, dati / rednici v dar hvaležnosti vezilo: // od rude žlahtne le, ne bore ilo / naj bo, kar ji prinese prebogati, / na beračijo zgolj s posmehom gleda! (Prev. Anton Sovre.)

letnega Franca Malavašiča, ki mu je pokazal svoje začetne pesmi v nemščini, čeprav mu je v gimnaziji nemščina nagajala. Malavašič je Prešernu v sonetnem odgovoru *An Dr. Preßhörn Veranlaßt durch sein Sonett im Illyr. Blatte Nr. 14* (Doktorju Prešernu ob povodu njegovega soneta v *Ilirskem listu* št. 14) opomnel, da je Prešeren svoj apel po slovenskem pesnjenju izrazil v nemščini. Malavašič se je pozneje izkazal med prevajalci, zaslužen je za vpeljavo gajice, v nemški brošuri je polemiziral z načrti za omejevanje slovenščine,⁷ vleče pa se za njim zamera, ker je »odkril« pesnika Jovana Vesela Koseskega in z njim za nekaj časa zasenčil slavo Prešerna kot prvega slovenskega pesnika.

Prešernova odločitev za slovenščino kot jezik pesnjenja ob dejstvu, da je intelektualna komunikacija v vseh drugih segmentih javnega in zasebnega življenja potekala v nemščini, ni bila samoumevna. Reflektiral jo je v nagrobnem napisu za prvega slovenskega dramatika Antona Tomaža Linharta Stezé popustil nemškega Parnasa in s tem potrdil programski značaj jezikovne odločitve. Linhart je svoje prve literarne tekste – drama *Miss Jenny Love* je izšla 1780 v Augsburgu, pesniška zbirka *Blumen aus Krain* (Cvetje s Kranjskega) pa 1781 že v Ljubljani – objavil v nemščini in šele 1789 prešel na slovenščino. Odločitev za slovenščino ni bila samoumevna, vendar tudi še ni bila konfliktna. Prešernova nepojasnjena izločitev nemških pesmi iz *Poezij* (napovedovalo jo je pojemajoče objavljanje pesmi v nemščini) bi bila lahko prvo znamenje ekskluzivne jezikovne rabe in tekmovalnosti med jezikoma, ki se je potem razmahnila v drugi polovici 19. stoletja.

Prešeren je vse svoje nemške pesmi objavil v regionalnih časopisih, kar pomeni, da je verze, slovenske in nemške, namenjal izključno rojakom in da mu ni šlo, za razliko od naslednikov, za uveljavitev v širšem, nemško govorečem prostoru.

Prešerna so imeli za literarno avtoriteto vsi, slovensko in nemško pišoči sodobniki in nacionalno nasprotni pesniki naslednjih generacij, zato je zanimivo, kako so mu pri izbiri jezika sledili v praksi. Mladostno uporniškemu Anastasiusu Grünu (1806–1876) je bil Prešeren na Dunaju vzgojitelj. Ohranila sta

⁷ *Krain und das Deutschthum*. Von einem Freunde der Wahrheit, Das Deutschthum in Krain (Kranjska in nemštvo. Od nekega prijatelja resnice, Nemštvo na Kranjskem), Ljubljana: Blasnik, 1862.

prijateljske stike, drug drugemu sta tudi prevedla po eno pesem, Grün Prešernovo *Kam?* v nemščino, Prešeren Grünove *Drei Wünsche* (Tri želje) v slovenščino. Prešeren je Grūna pripravil do zbiranja in prevajanja slovenskih ljudskih pesmi v nemščino in mu pri tem pomagal. Izšle so pod naslovom *Volkslieder aus Krain* (Kranjske ljudske pesmi, 1850) z obsežno Grünovo spremno besedo in opombami. Ob Prešernovi smrti 1849 je Grün napisal pesem *Nachruf auf Prešeren* (Nekrolog za Prešernom), ki pa je doživela objavo šele deset let pozneje, in prvi prispeval za njegov nagrobnik.

V zgodovinskem spominu je sodelovanje med pesnikoma zbledelo, nadomestila ga je predstava o njuni diametralno nasprotni poziciji. Kriva so Grünova poznejša, slovenskemu nacionalnemu interesu nasprotna politična stališča in izjave. Anastasius Grün je bil pesniški psevdonim grofa Antona Alexandra von Auersperga, ki je poznan kot mladonemški politik in lirik. Bil je izrazito protikatališki, v mladih letih tudi v nasprotju s kranjsko lojalnostjo do Habsburga proticesarski, pa še protiruski in projudovski. Slovence je neuspešno nagovarjal k bolj svetovljanski politiki: »[D]ie großen civilisatorischen Aufgaben des Jahrhunderts nur durch das Zusammenwirken aller Kulturvölker gelöst werden können, und daß diesen Aufgaben gegenüber ein kleiner Volksstamm, der sich isolieren wollte, ohnmächtig dasteht und in Rückschritt und Verwilderung verfallen mußte. Die Menschheit steht denn doch etwas höher als die Nationalität!«⁸

Wer seine Blicke und bescheidenen Kräfte den großen kulturellen und humanitären Aufgaben der Menschheit, wie solche sich für unser Jahrhundert geltend machen, zugewendet hat, der kann und will keiner einzelnen Nationalität ausschließlich dienen, aber auch keiner derselben feindlich gegenüberstehen.⁹

⁸ »Velike civilizacijske cilje stoletja lahko doseže le skupno prizadevanje kulturnih narodov. Malo plemo, ki se tem nalogam nasproti želi izolirati, nemočno ždi in bo v nazadovanju in podivjanosti propadlo. Človeštvo je pač višje kakor narodnost!« Anastasius Grüns (Anton Grafen v. Auerspergs) *Briefwechsel mit einem Landsmanne*, Original Feuilleton, *Laibacher Zeitung* 1877, št. 172–177. [Pismo Josipu Cimpermanu] Graz, Neujahr 1874; *Laibacher Zeitung* 31. julij 1877, št. 173, 1–2.

⁹ »Kdor bo posvetil svoje poglede in skromne moči velikim humanitarnim in kulturnim nalogam človeštva, ki so v veljavi v našem stoletju, ta ne bo mogel in ne bo hotel služiti nobeni posamezni naciji posebej niti se ne bo nobeni naciji sovražno postavljaj po robu.« Prav tam: [Pismo Josipu Cimpermanu] 12. okt. 1873.

Uresničitev človečanskih ciljev se mu je kazala obetavnejša skozi razvitejšo nemško kulturo (torej z nemščino kot orodjem) kot skozi emancipatorična nacionalna gibanja v habsburški monarhiji. Po 1850 je kozmopolitizem zamenjal z nemškim nacionalizmom in leta 1861 začel v deželnem zboru v Ljubljani javno nastopati proti slovenskim težnjam, v zasebni korespondenci je izkazal vzvišen in zaničevalen odnos do slovenske kulture, nanj jezni Slovenci pa so radi poudarjali njegovo osebno skopost in brezobzirno uveljavljanje aristokratskih pravic, kar vse je bilo v ostrem nasprotju z njegovimi deklariranimi človečanskimi ideali.

12. februarja 1866 je publiko v kranjskem deželnem zboru prepričeval, da z izjemo verskega pouka slovenščina zaradi pomanjkanja učbenikov ne more biti nemščini enakovreden učni jezik v slovenskih višjih šolah. Žalitev je Slovence boleče zadela. Zavzeto slovensko izdajateljsko dejavnost, ki je sledila škandalu, je mogoče razumeti tudi kot dokazovanje, kako je bila Auerspergova trditev napačna. (Hladnik 1993: 802)

Nemška in slovenska stran sta tekmovali s postavljanjem obeležij v spomin na Prešerna in Grüna. Grüna so Nemci 1881 počastili s spominsko ploščo ob Blejskem jezeru in 1885 s ploščo na Auerspergovem dvorcu v Ljubljani. Slovenci so se odzvali 1883 z obeliskom Prešernu na Bledu, z izgredi ob Grünovem ljubljanskem obeležju, ki so ga razumeli kot provokativno demonstracijo nemštva, in 1905 s celopostavnim Prešernovim kipom na Tromostovju v Ljubljani. Po prvi svetovni vojni so obe plošči Grünu sneli in ju nadomestili s krščanskima znamenjema: z Marijinim reliefom v Ljubljani in z razpelom na Bledu. Očitno Grün Slovincem ni bil v želodcu le kot nemški nacionalist, ampak tudi (ali celo najprej) kot deklarirani nasprotnik klerikalizma.

H Grünovemu kranjskemu domoljubju je spadalo občudovanje slovenskih ljudskih pesmi. V nemščino jih je prevedel preko sto in pripomogel k promociji slovenske kulture v nemškem svetu. Slovenski rojaki so mu bili simpatični v folklornem smislu, ne pa kot enakopraven kulturni in politični subjekt, zato je odločno nastopal proti slovenskim zahtevam po slovenščini kot jeziku poučevanja. Ljubljane ni videl kot aktivnega prostora nemške kulture in je vse svoje pesniške knjige izdal pri založbah v Stuttgartu, Münchnu, Leipzigu, Gradcu in drugod.

V Grünov vplivni krog so spadali domačini Ivan Gornik, Josip Cimperman in Dragotin Dežman. Literarni kritik Ivan Gornik (1845–1889), ki ni hotel

uporabljati slovenščine in je danes pozabljen, je osrednji slovenski pisateljski skupini zameril, ker se hoče na vso silo razlikovati od nemške književnosti in ker postavlja vlogo jezika, ki je zgolj orodje, višje od nalog, ki naj jih jezik opravlja. Njegov prijatelj, hromi pesnik Josip Cimperman (1847–1893) je prvo pesniško zbirko *Pesmi* (1869) izdal v slovenščini, 1873 pa je v duhu Prešernove dvojezičnosti objavil še drobno nemško zbirko *Rosen und Disteln* (Vrtnice in osat); Cimpermanovo ime ni več predmet javnega spominjanja.

Najbolj enigmatična in problematična osebnost v nemško-slovenskih literarnih razmerjih je bil narodni odpadnik Dragotin Dežman (1821–1889). Začel je kot slovenski pesnik, postal velik up mladoslovenskega političnega in kulturnega gibanja in njegov potencialni vodja, 1861 pa je nepričakovano zamenjal stran. Prenehal je pesniti in se začel ukvarjati z znanostjo, kar je pomenilo tudi zamenjavo slovenščine z nemščino in imena Dragotin Dežman za Karl Deschmann. Konvertiral je tudi politično in postal vodja nemškega tabora na Slovenskem. V državnem zboru na Dunaju je nastopil proti uveljavljanju slovenščine v intelektualni sferi, češ da Slovencem za to pač bolje služi nemščina. Dežman je postal strelovod za vse protinemške izbruhe, ki so doživeli vrhunec v času njegovega ljubljanskega županovanja 1871–1873. Zaradi groženj si je celo moral priskrbeti varstvo.

Sposobni Dežman je bil prvi govornik v deželnem zboru v Ljubljani, racionalen in prepričljiv, neznansko delaven in uspešen organizator, zagovarjal je naprednejše ideje od slovenskih kolegov parlamentarcev (proti vplivu cerkve, za versko in nacionalno strpnost in ob vprašanju zakonske razveze). Svobodomiselnosti in demokratizaciji je dajal prednost pred tedaj že pojemajočim kranjskim avtonomizmom, pa tudi pred nacionalizmom, na katerega so poudarjeno stavili sicer prav tako demokratično razpoloženi mladoslovenci. Glavne vzroke slovenskemu zaostajanju je videl v lenobi, »farški potuhnjenosti«, pohlevnosti, alkoholizmu, nadutosti, egoizmu, prepirljivosti, nezainteresiranosti za javne reči in surovosti rojakov. Napredek si je obetal le od nemške omike, odpoved nemščini bi po njegovem Slovence vodila v obskurantizem in ultramontanizem. Njegovo prepričanje, da bodo Slovenci z nemščino ohranili svojo konkurenčno zmožnost, je bilo sorodno današnjemu zavzemanju za angleščino kot *linguo franco*.

Grünov kulturni načrt je do prve svetovne vojne na Slovenskem uresničeval ljubljanski gimnazijski profesor Josef Julius Binder (1850–1931), po rodu z

Dunaja. Izdal je desetero nemških publikacij, med njimi drame in Grünovemu spominu posvečene brošure, katerih prodaja je bila namenjena vzdrževanju spominskega obeležja, ki ga je leta 1885 ob izgredih Slovencev odkril.¹⁰ Binder je bil osebno skromen, darežljiv, vztrajen in zelo delaven, dober in navdušen pedagog ter organizator. Problematični pa so bili njegov nemški nacionalizem, antisemitizem in odkrito sovraštvo do slovenščine.¹¹ Bil je steber ljubljanskega nemštva, zaradi njegove gorečne dejavnosti je bilo maloštevilno ljubljansko nemštvo resen nasprotnik slovenskim emancipatoričnim prizadevanjem. Ob razpadu Avstro-Ogrske leta 1918 je zapustil Ljubljano in se preselil v Beljak.

Dunajski pesnik Johann Gabriel Seidl (1804–1875), ki je med 1829 in 1840 v Celju služboval kot gimnazijski profesor, in mariborski lokalni zgodovinar Rudolf Gustav Puff (1808–1865) sta dokaz, da je bilo vključevanje priseljenih nemško govorečih na štajerskem delu Slovenije manj konfliktno kot na Kranjskem, vzporedne nemško-slovenske literarne tvornosti pa vendarle ni prineslo.

Seidl je prišel v Celje že kot uveljavljen pesnik, po vrnitvi na Dunaj je uspel na razpisu za priredbo cesarske himne *Gott erhalte, Gott beschütze* (Bog ohrani, Bog obvarji), ki je bila v prevodu ponatiskovana v slovenskih učbenikih. Popisoval je Celje, Dobrno, Savinjsko dolino (»Die untersteirische Schweiz« [Spodnještajerska Švica]) ..., slovenska in slovanska tematika je zašla tudi v njegovo poezijo. Knjig na Slovenskem z izjemo priložnostne drame, ki je izšla v Ljubljani 1846, ni izdajal, nekaj malega je objavljal le v nemškem časopisju na Slovenskem, sicer pa pri založbah zunaj Slovenije. Franceta Prešerna in Jakoba Zupana je javno povabil k sodelovanju v časopisu *Aurora*, ki ga je urejal, vendar do objav slovenskih pesnikov tam ni prišlo. Družil se je z nemškimi pisci in suplenta na goriški gimnaziji Mateja Vehovarja pripravil, da je postal nemški pesnik in eden najplodnejših sodelavcev časopisa *Die Aufmerksame*. Seidlova konservativna romantična poezija je vplivala na poezijo Antona Martina Slomška. Slovence (die Wenden) je popisoval naklonjeno, bil je tudi človeško harmonična osebnost. Leta 1904 so mu vzdali v Celju spominsko ploščo, ki so jo v 1919 po prevratu odstranili, čeprav je bil svetovljan in ni imel nič z nemškim nacionalizmom.

¹⁰ Büchlein zur Anastasius-Grün-Feier des Laibacher deutschen Turnvereins am 9. Mai 1885 (Knjižica ljubljanskega telovadnega društva ob slovesnosti za Anastazija Grüna 9. maja 1885).

¹¹ »[K]rog gimnazijskih profesorjev z Binderjem na čelu [je] izpričano sovražil slovenski jezik in se o njem izražal žaljivo.« (Matič 2002: 9)

Rudolf Gustav Puff s Severnega Štajerskega je služboval kot profesor v Mariboru in je zelo veliko, z enciklopedično širino in z naklonjenostjo pisal o štajerskih in kranjskih Slovencih in o drugih južnih Slovanih. Opravil je izpit iz slovenščine, objavljaj pa je le nemško, in to večinoma zunaj Slovenije. V knjižni obliki so izšli njegovi potopisi po slovenski Štajerski, opisi zdravilišč in zborniki *Marburger Taschenbuch für Geschichte, Landes- und Sagenkunde der Steiermark und der an dieselben grenzenden Länder* (Mariborski priročnik za zgodovino, deželoznanstvo in folkloristiko Štajerske in sosednjih dežel), od tega v Mariboru le 1835 in 1836 v tiskarni Josepha Carla Janschitzza pesniška zbirka *Gedichte* (Pesmi). Mariboru je posvetil dve obsežni knjigi.

Brez konfliktov pa tudi na Štajerskem ni šlo. Vpliven zagovornik nemštva na Slovenskem je bil med obema vojnoma celjski odvetnik Fritz Zangger (1877–1939). V spominih *Das ewige Feuer im fernen Land* (Večni ogenj v daljni deželi, Celje, 1937) je pisal o nacionalnih napetostih med obema vojnoma:

Ein gesellschaftlicher Verkehr zwischen Deutschen und Slowenen war vollkommen ausgeschlossen. Jeder Deutsche oder jeder Slowene, der sich in der Gesellschaft eines nationalen Gegners hätte blicken lassen, wäre allsogleich als Verräter angeprangert worden. Nie betrat ein Deutscher einen Gasträum oder einen Tanzboden, wo Slowenen verkehrten, und umgekehrt.¹² (Zangger 1937:31)

Nihče od zgolj nemško pišočih priseljencev se ni zavzemal za dvojezično objavljanje. Dvojezičnost so vsak na svoj način gojili samo domačini: poleg Prešerna še Dragotin Melcer, Luiza Pesjak, Etbin Henrik Costa, Josip Stritar, Jakob Alešovec, Josip Cimperman.

Šolnik Dragotin Melcer (1814–1878), ki ga opisujejo kot čudaško dobričino, se je rodil v družini ljubljanskega kirurga. 1833 je v nemščino prevedel Prešernov sonet *Memento mori* (Der Tod) in ga objavil v *Illyrisches Blatt*, 1846 je ob smrti župana Hradeckega objavil pesem *Den Manen des Herrn Joh. Nep. Hradeczky* (Manom gospoda Joh. Nep. Hradeckega), 1847 je v pesmi *An Dr. Presbérn bei Erscheinung seiner Gedichte* (Dr. Francetu Prešernu ob izidu njegovih pesmi)

¹² »Družabnosti med Nemci in Slovenci so bile popolnoma izključene. Vsak Nemec ali vsak Slovenec, ki bi se pojavil v družbi nacionalnega nasprotnika, bi bil nemudoma obsojen kot izdajalec. Nikoli ni vstopil Nemec v gostišče ali na plesišče, kjer so se gibali Slovenci, in obratno.« (Prev. M. H.)

označil *Poezije* kot kranjsko domoljubno dejanje, ki »Soll Deines Dichterruhmes Stern erglänzen / Bis an der Slavenländer fernste Gränzen.«¹³ Ko je leta 1851 postal urednik kratek čas izhajajočega slovenskega *Ljubljanskega časnika*, je prekopil na slovenščino, v *Jabresbericht des kaiserl. konigl. Obergymnasiums* (Letopisu cesarsko-kraljeve višje gimnazije) pa je še naprej objavljajl v nemščini.

Luiza Pesjak (1928–1898) se je rodila v družini ljubljanskega advokata Blaža Crobatha. V slovensko literaturo je vstopila glasno leta 1864 v *Novicah* s pesmijo *Kar ljubim*, podnaslovljeno »Prva moja pesmica slovenska«. Iz uredniške predstavitve se je zdelo, kot da gre za prestop iz nemške literature v slovensko, vendar kronologija njenih objav pokaže, da tudi nemško prej ni objavljala in da so nemške objave stalnica v njenem literarnem življenju. Nemški leksikon jo opisuje kot »nicht nur deutsche, sondern auch südslavische Dichterin und hat vornehmlich in slovenischer Sprache ziemlich viel geleistet«.¹⁴ (Pataky 1898: 124–125) Njena pesniška zbirka *Ins Kinderherz* (V otroško srce, 1885) je izšla štiri leta pred slovensko (*Vijolice*, 1889), iz česar bi lahko sklepali, da je v poeziji dajala nemščini prednost.

Etbín Henrik Costa (1832–1875) se je rodil v družini visokega ljubljanskega uradnika in domoznanskega pisca. Postal je doktor filozofije in prava in bil v letih 1864–1867 ljubljanski župan. V prvem obdobju svojega življenja je publiciral izključno nemško, tako priložnostne leposlovne tekste kot pravne, zgodovinske in turistične spise. Njegova prva knjiga, nemški učbenik slovenščine iz leta 1851,¹⁵ je doživela slabo kritiko in ni ohranjena. 1858 je uredil dvojezični *Vodnikov album*, 1863 je sledil prevod njegovega nemškega turističnega vodnika *Die Adelsberger Grotte* (Postojnska jama) iz leta 1858, iz 1864 pa je njegova prva samostojna slovenska publikacija o ljubljanskem sokolskem telovadnem društvu. Costa je pretežno nemško, šlo je pač za strokovne tekste v *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* (Vestnik Zgodovinskega društva za Kranjsko), objavljajl tudi po tem času. Bil je urednik nemškega, vendar Slovincem naklonjenega časopisa *Triglav*, med ustanoviteljji čitalnice,

¹³ »Naj sveti zvezda tvoje pesniške slave / do skrajnih meja slovanskih dežel.« (Prev. M. H.)

¹⁴ »[N]e le nemška, temveč tudi južnoslovanska pesnica, ki je predvsem v slovenskem jeziku kar precej napravila«. (prev. M. H.)

¹⁵ Janez Čbelarčki. *Hitri Slovinc. Schneller Slovene. Ohne Lehrer in 24 Lectionen* (Brez učitelja v 24 lekcijah), 1851.

sokolskega društva, predsednik Slovenske matice, deželni poslanec itd. 1873 je zagovarjal ustanovitev založbe za izdajanje slovenskih učbenikov.

Josip Stritar (1836–1923) je z nemško knjigo *Boris Miran's Gedichte* (Pesmi Borisa Mirana, Dunaj, 1877) in z drobno knjižico socialnih pesmi *Etwas, von Peter Einsam* (Nekaj, od Petra Einsama [Osamljenega], Dunaj, 1894) poleg Prešerna edini slovenski klasik s statusom dvojezičnega avtorja.

Poleg Prešerna in Stritarja je bil dvojezični pisec nemeščanskega porekla še Jakob Alešovec (1842–1901). V petem razredu (1860/61) je ustanovil nemško dijaško glasilo *Die Schwalbe* (Lastovka) in 1863 začel leposlovno objavljati v nemščini, tako v ljubljanskih časopisih kot v tujini. Preživel se je kot domači učitelj, urednik, korektor in svobodni književnik. 1866 je v Ljubljani najprej v podlistku *Laibacher Zeitung* in potem še v samostojni knjigi objavil *Ein Held der Sternallee: Roman aus der Gegenwart* (Junak iz parka Zvezda: Roman iz sodobnosti), ki je skupaj z Jurčičevim *Desetim bratom* iz istega leta prvi izrecni roman na Slovenskem. Hkrati gre pri tem Alešovčevem prvem samostojnem delu tudi za prvi feljtonski roman na Slovenskem. Ker je pisal v nemščini, slovenska literarna zgodovina tega Alešovčevega prvenstva ni omenjala. Dve leti pozneje je v *Laibacher Zeitung* izhajala Alešovčeva pripoved *Laibacher Mysterien* (Ljubljanske skrivnosti), s podnaslovom *Localnovelle* (Lokalna novela); v knjižnem ponatisu 1868 je bila v podnaslovu označena kot *Sittenroman aus der Gegenwart* (Roman nravi iz sodobnosti). Skoraj vzporedno sta knjižno izšli dve Alešovčevi slovenski poljudnozgodovinski knjigi. Po tem letu Alešovec nemško ni več pisal, vse njegove objave so slovenske in sporočilno protinemške, npr. burka v enem dejanju *Nemški ne znajo* (1879). Alešovčevi spomini *Kako sem se jaz likal (povest slovenskega trpina v podúk in zabavo)*, ki so najprej izhajali kot podlistek v *Slovincu* 1884, v veliki meri poročajo prav o pisateljevi dvojezični izkušnji sredi 19. stoletja: »v Ljubljani govorimo le nemški, kranjski se nič ne obraja«.

Sklep

Osrednji kulturni in politični projekt na Slovenskem v 19. stoletju je bil prizadevanje za zedinjeno Slovenijo, tj. za slovensko nacionalno ozaveščenje in emancipacijo. Odvijal se je med dvema alternativama: med opustitvijo jezika v korist kulturno razvitejšo nemščine na eni strani in med vključitvijo v projekte

slovanske vzajemnosti (ilirske ali panslovanske) na drugi strani. Fran Levec je slovensko kulturno dilemo povzel s sentenco: »Ali bomo Rusi ali Prusi«. Tale prispevek se je ukvarjal z eno polovico kulturnih dilem, tj. z razmerji med slovenščino in nemščino. Na ozadju novodobnega vključevanja neslovenskih pisateljev v slovensko književnost je preverjal, ali nismo v preteklosti morda v imenu ultimativnega slovenskega kulturnega načrta po krivici spregledali kakšno drugojezično literarno dragocenost.

Nemška književnost na Slovenskem je bila predmet številnih domačih akademskih obravnav, ni pa bila predmet popularnega zanimanja niti javnega identitetnega osmišljanja. To se dogaja šele zadnje čase, npr. v Celju s sistematično tematizacijo nemškega dela mestne zgodovine (A. Karlin in Seidla). Ne gre za obujanje nečesa, kar bi bilo v preteklosti spregledano po krivici, ampak je bilo iz javnega spomina izločeno, ker je bilo osrednjemu slovenskemu prizadevanju dejansko nevarno. Nemška literatura na Slovenskem namreč ni nastajala iz kakšnih multikulturnih pobud, ampak da bi ohranila privilegije dominantnega jezika nemščine, rasla je iz boja med nemškim in slovenskim kulturnim monopolizmom.

Kulturni koncepti, ki so jih nemško pišočci predlagali v zameno, so doživljali poraz, ker so izhajali iz dominantne vloge nemščine v javnem življenju in vztrajali pri ohranitvi njenega privilegiranega položaja v javni rabi: v politiki, upravi, gospodarstvu, šolstvu, znanosti. Slovenščini je bilo rezervirano funkcionalno omejeno mesto v besedni umetnosti, s poudarkom na ljudskem izročilu (slovstveni folklori), kar ni daleč od današnjih popularnih predstav o slovenski kulturi, s to razliko, da je nemščino kot dominantni jezik zamenjala angleščina. Pomembno so k porazu teh idej prispevali paternalizem, vzvišenost in nadutost njihovih nosilcev. Prilagodljivost (tj. uporaba obeh jezikov) se je pričakovala samo od Slovencev, medtem ko je bilo za Nemce na Slovenskem samo-umevno, da ostajajo pri nemščini. Dvojezični književniki so bili na Slovenskem le Slovenci. Alternativni kulturni koncepti so propadli zato, ker niso izhajali iz doslednega upoštevanja enakopravnosti vseh udeležencev v jezikovnem in kulturnem prometu, ker niso bili zares večjezični in multikulturni.

Nemška književnost, ki je nastajala na Slovenskem, je bila količinsko skromna, priložnostnega značaja in lokalnega pomena. Nemško pišočci so svoje knjige raje izdajali na Nemškem in na Avstrijskem. Med nemškimi knjigami, ki

so izšle v Ljubljani, Mariboru ali Celju, izstopajo potopisi in opisi slovenskih zdravilišč in drugih izletniških krajev ter so turistično promocijskega značaja. Kljub temu so legitimni predmet slovenske literarne zgodovine, saj slovenščina že nekaj časa ni *sine qua non* slovenske književnosti.

Literatura

- HLADNIK, MIRAN, 1993: Der Einfluss des Bilinguismus auf die Auswahl der zu übersetzenden narrativen Gattungen (Am Beispiel slowenischer Literatur). V: A. P. Frank idr. (ur.): *Übersetzen, verstehen, Brücken bauen: Geisteswissenschaftliches und literarisches Übersetzen im internationalen Kulturaustausch*. Berlin, Bielefeld in München: Erich Schmidt Verlag. Str. 801–810.
- MATIĆ, DRAGAN, 2002: *Nemci v Ljubljani 1861–1918*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- PATAKY, SOPHIE (ur.), 1898: Louise Pessiack. V: *Lexikon deutscher Frauen der Feder*. Zv. 2. Berlin.
- PERENIČ, URŠKA, 2005: Stiki Josefa Friedricha Perkoniga s slovenskimi intelektualci in pisatelji. *Slavistična revija* 53, št. 4, str. 583–595.
- TSCHABUSCHNIGG, ADOLF VON, 1846: *Der moderne Eulenspiegel: Roman*. Zv. 2. Pest: Heckenast.
- ZANGGER, FRITZ (1937). *Das ewige Feuer im fernen Land: Ein deutsches Heimatbuch aus dem Südosten*. Celje: [samozaložba].

Imensko kazalo

- Acquavita, Vlada 209, 213
Adamič, Louis 279
Adelson, Leslie A. 68, 70
Adolph, Anton 283
Albahari, David 161
Alešovec, Jakob 281, 291, 293
Alighieri, Dante 32, 191
Aliprandini, Marco 202
Anaconda, Endo 84
Anderson, Benedict 39, 40
Antić, Ivan 187
Anžič Klemenčič, Ivanka 268
Apollonio, Marco 213, 214, 219
Apter, Emily 36, 38, 40
Araki Gerl, Seiko 187
Asmann, Jan 264
Auer, Miriam 88
Auerbach, Erich 37, 40

Babnik, Jožef Anton (psevd. Buchenhain) 282
Bachmann-Medick, Doris 62, 64, 65, 66, 70
Bačović, Branko 187
Bahtin, Mihail 29, 30, 40, 63, 140, 225, 235
Bakić-Hayden, Milica 29, 40
Baltić, Murat 160
Banda, Alessandro 202
Bandelj, David 16, 22, 98, 99, 105
Bartol, Vladimir 191

Bašić, Adisa 160
Battocletti, Cristina 201
Baum, Franz 258, 263
Beck, Ulrich 15, 22
Beckett, Samuel 189
Beecroft, Alexander 29, 30, 31–35, 41
Bekrić, Ismet 187
Bellay, Joachim Du 32
Benussi, Libero 209
Benussi, Vlado 209
Berg, Werner 86
Besenghi degli Ughi, Pasquale 205
Betocchi, Darja 195, 202
Beye, Paul 252, 254, 263
Bhabha, Homi K. 65, 68–70
Binder, Josef Julius 289, 299, 290
Birk, Matjaž 20, 247, 250, 264, 275, 276
Blank, Matthias (psevd. Theo von Blankensee, Matthias Blank-Hohenzollern) 251–254, 257
Blatnik, Andrej 125
Blohberger, Gudrun 83
Blümcke, Ludwig 263
Bogliun, Loredana 202, 209
Bonassin, Mario 209
Bonura, Beppe 202
Boscaro, Chiara 218
Böttcher, Max Karl (psevd. Karl Hilbersdorf) 251, 263
Bourdieu, Pierre 17, 63, 70, 227, 231
Božič, Zoran 14, 22

- Breden, Christiane 270–271, 276
 Breinig, Helmbrecht 269
 Bressan, Arnaldo 202
 Brigić, Dubravka 160
 Brodsky, Joseph 189, 242
 Brouillette, Sarah 38, 41
 Bruckmüller, Ernst 10, 22
 Bukovaz (Bucovaz), Antonella 193, 200, 203
 Bürger, Gottfried A. 35
 Burić, Ahmed 160
 Busch, Thomas 79
 Byron, George N. 35
- Cakır, Seher 234
 Canetti, Elias 242
 Cankar, Ivan 268, 274, 276
 Carli, Gian Rinaldo 205, 206
 Casanova, Pascale 34, 36, 37, 41, 46, 49, 51, 52, 56
 Cecovini, Manlio 201
 Cejović, Marko 160
 Cergno, Sandro 209
 Certeau, Michel de 68, 70
 Chamisso, Adelbert von 242
 Chiellino, Carmine 233, 244
 Christen, Ada (d. i. Christiane Breden) 21, 270–273, 276
 Cimperman, Josip 287, 288, 291
 Cocchietto, Mario 209
 Comida, Luciano 202
 Conrad, Joseph 189, 242
 Corduff, Leo Thomas 201
 Corini, Alessio 218, 219
 Costa, Etbin Henrik 291, 292
 Curavić, Aljoša 209, 213, 215, 217, 219
 Curto, Giusto 209
 Cvirn, Janez 250, 264
- Čebtron, Jasna 227, 231
 Čepič, Zdenko 165, 176
 Čop, Brane 86
 Čop, Matija 35
- D'Annunzio, Gabriele 208
 Dallemulle Ausenak, Gianna 209
 Damiani, Alessandro 207, 208, 209, 210
 Damrosch, David 34, 41, 44, 47, 48, 56
 Daviau, Donald G. 200
 De Swaan, Abram 45, 56
 Dedić, Jasminka 166, 176
 Dedović, Dragoslav 159, 160
 Deghenghi Olujić, Elis 210, 219, 220
 Deleuze, Gilles 17, 46, 49–55, 56
 Delton, Lidia 209
 Detela, Lev 60, 70
 Dev, Anton Feliks 35
 Dežman, Dragotin (d. i. Karl Deschmann) 281, 288, 289
 Dežulović, Boris 160
 D'haen, Theo 47, 49, 56
 Dhawan, Nikita 247, 264
 Di Stefano, Marco 218
 Dietze, Gabriele 270
 Disoski, Meri 245
 Dobnik, Ivan 118, 124
 Dobran, Roberto 209, 210, 211, 212, 213–216
 Dolgan, Marjan 109, 110, 124
 Dolinar, Darko 109, 125
 Dolinar, Ksenija 125
 Dominguez, César 43
 Dović, Marijan 11, 22
 Dünne, Jörg 65–66, 70
 Duraković, Ferida 160

- Đurišin, Dionýz 31
 Džamonja, Dario 160
 Eckermann, Johann Peter 33, 41
 Efendi, Nikolaj 18, 94, 99, 103–104, 105
 Ehrenpreis, Petronilla 248, 264
 Elster, Otto (d. i. Otto von Bruneck) 251–252, 254, 255, 258, 263
 Eoyang, Eugene Chen 36, 41
 Erll, Astrid 100, 247, 264
 Étiemble, René 36, 41
 Etzemüller, Thomas 108, 125
 Even-Zohar, Itamar 17, 29, 30, 38, 40, 41, 63, 64, 71
 Eysteinnsson, Astrádur 36, 41
 Fabio, Nedjeljko 227, 231
 Facchinetti, Michele 205
 Fanta, Walter 88, 90
 Farina, Romano 209
 Fehlen, Fernand 54, 56
 Feinig, Stefan 18, 99, 114
 Ferk, Janko 99, 114, 116, 118–120, 121, 123
 Ferrari, Stefano 200
 Finkelstein, Miriam 15
 Firmani, Roman 193
 Fischer, Marianne 73, 90
 Fischer, Robert 104, 105
 Flego, Isabella 209
 Floris, Romina 209
 Forlani, Anita 209
 Forster, Leonard W. 27, 41
 Forza, Massimiliano 202
 Forza, Silvio 209
 Foucault, Michel 65
 Frančič, Franjo 226
 Frank, Søren 245
 Fratantonio, Carmela 202
 Furlani, Roman 225, 231
 Gabršček, Andrej 223, 231
 Gad, Max (d. i. Mathias Grilj) 87
 Gaischeg (Gajšek), Karl 250, 263
 Gal Štormar, Maja 202
 Galli, Lina 207
 Gardi, Tomer 6, 20, 233, 241–244, 245
 Gauvin, Lise 46, 48, 55, 57
 Gherdol, Igor 194, 203
 Giebisch, Hans 250, 264
 Gigante, Giulia 200
 Gilmour, Rachel 27, 41
 Gitterle, Bruno 10, 23
 Giuricin, Antonio Gian 209
 Glantschnig, Helga 84
 Glesener, Jeanne E. 17, 43
 Glušič, Helga 12, 25
 Gnisci, Armando 201
 Goethe, Johann Wolfgang von 31, 33, 35, 41, 44, 77, 190
 Gollner, Helmut 11, 25
 Gornik, Ivan 288
 Gotthardt, Verena 18, 94, 99, 100–101, 105
 Grabowski, E. 258, 263
 Grafenauer, Ivan 59, 71
 Gramling, David 96, 105, 140–142, 152
 Grande, Edgar 15, 22
 Gratzky, Herbert von 249–250, 253, 258, 261, 263
 Grbić, Nadja 156–157, 159, 161, 163
 Grdina, Igor 179, 187
 Greinz, Rudolf 255, 263
 Grosman, Meta 12, 22, 166, 176, 179, 184, 185, 187

- Groys, Boris 94–95, 105
 Grün, Anastasius (d. i. Anton Alexander von Auersperg) 286–288, 289, 290
 Grünefeld, Hans-Dieter 234, 245
 Grutman, Rainier 46, 57, 235, 245
 Gstettner, Peter 81, 90
 Guattari, Félix 17, 46, 49–50, 52–55, 56, 63, 70
 Gugitz, Gustav 250, 264
 Günzel, Stephan 65, 70
- Habjan, Jernej 38, 41
 Haderlap, Gertrude 83
 Haderlap, Maja 11, 14, 21, 60, 76, 77, 80, 82, 83, 84, 99, 102, 105, 114–118, 130, 181, 196, 199, 279
 Haderlap, Zdravko 79, 83
 Hafner, Fabjan 60, 71, 76, 77, 99, 114, 116, 132, 137
 Hafner, Stanislaus 71
 Haider, Jörg 77, 78
 Hamacher, Bernd 110, 126
 Hannessschläger, Vanessa 85, 90, 148, 152
 Hansen-Pauly, Anne-Marie 54, 57
 Harsch, Rick 186
 Haver, Nura Fadila 160
 Heilbron, Johan 36, 41
 Helgesson, Stefan 41
 Hellmuth, Irene von 251, 263
 Helmich, Werner 11, 15, 22, 140, 141, 150, 152
 Hemon, Aleksandar 160, 189
 Herder, Johann Gottfried von 32, 33, 190
 Herzmansky, Katharina 85
 Hnidy, Martha 251
 Hofeneder, Philipp 15, 23
 Hoffman, Eva 201
 Hohenofen, M. 252, 263
- Höller, Hans 144, 152
 Holquist, Michael 140, 152
 Horváth, Martin 234, 245
 Hotschnig, Alois 82, 90
 Hrustanović, Hajrija 159
 Hübler, R. 263
 Hudl, Anita 123
 Hutterer, Kvina 99
 Hutzke, Diana 15, 23
- Imamović, Jasmin 160
 Insayif, Semier 20, 233, 238–240, 242–245
 Ipavec, Marko 203
 Ishiguro, Kazuo 242
 Ivanič, Martin 125
- Jahn, Norbert 249
 Jalušič, Vlasta 166, 167
 Jandl, Paul 110, 117, 125
 Javornik, Marjan 125
 Jelicich, Marianna 209
 Jelinčič, Dušan 195, 202
 Jensterle Doležal, Alenka 275, 276
 Jenuš, Gregor 248, 264
 Jergović, Miljenko 160, 161
 Jesih, Milan 28
 Jezernik, Jerneja 199, 200
 Johnson Debeljak, Erica 14, 21, 23, 117, 125, 181, 186, 279
 Jovanovski, Alenka 203
 Jung, Jochen 11, 23, 89, 90
 Jurčič, Josip 280, 293
 Juri, Franco 209, 213, 215, 216, 220
 Jurinčič, Edelman 226
 Jurt, Joseph 227, 231
 Juvan, Marko 17, 33, 35, 41, 65, 71, 165, 171, 176, 244

- Kafka, Franz 46, 49, 57
 Kalamujić, Lejla 160
 Kalapoš, Sanja 229, 231
 Kalchberg, Johann von 283
 Kanzian, Rezka 99, 114
 Karahasan, Dževad 161
 Karanović, Zvonko 160
 Karlin, Alma 279, 283, 294
 Kastberger, Klaus 142, 152, 243, 245
 Kepplinger-Prinz, Christoph 152
 Kernstock, Otto 283
 Kerschbaumer, Marie-Thérèse 83
 Kidrič, France 281
 Klein, Christian 108, 110–112, 125
 Kliger, Ilya 42
 Kmecl, Matjaž 60, 71, 111, 125
 Knežević, Marija 162
 Kobal, Boris 202
 Koestler, Arthur 189
 Kofler, Gerhard 76, 228, 231
 Köhlmeier, Michael 235, 245
 Kokot, Andrej 76, 114
 Kopitar, Jernej 28
 Kordes, Leopold 282
 Koron, Alenka 12, 19
 Kos, Janko 12, 23
 Koseski, Jovan Vesel 286
 Köstler, Erwin 18, 56, 61, 63, 71, 74, 90, 124, 158, 159, 164
 Košuta, Miran 13, 19, 23, 194, 199, 202
 Košuta, Miroslav 200, 223, 231
 Kraljić, Zlatko 187
 Kramberger, Taja 203
 Krampitz, Karsten 77
 Kramžar, Barbara 129, 137
 Kravos, Marko 195, 200, 202, 203
 Kremnitz, Georg 11, 23, 274, 276
 Kriegleder, Wynfrid 11, 23
 Kriščan, Alojz 191
 Krištof, Emil 76
 Krizmanich, Venceslao (Venci) 209
 Krleža, Miroslav 162
 Kubaczek, Martin 89, 90
 Kuchar, Helena 79
 Kucher, Felix 103, 105
 Kuehs, Wilhelm 81, 85
 Kugy, Julius 279
 Kujović, Asmir 160, 162
 Kundera, Milan 52, 57
 Kupljenik, Nataša 187
 Kurdoğlu Nitsche, Gerald 10, 23
 Kveder, Zofka 21, 268, 274–275, 276, 277
 Laher, Ludwig 234, 245
 Lahiri, Jhumpa 189
 Lasić, Ana 187
 Lauegger, Josef 122, 125
 Lazarevska, Alma 160
 Leben, Andreas (Andrej) 17, 59, 63, 71, 74, 78, 80, 88, 90, 91, 97, 98, 99, 105, 117, 125, 190, 200, 201
 Lefebvre, Henri 17, 66–68, 71
 Lehmann, Hans-Thies 144, 146, 150, 152
 Leisch, Tina 78, 79, 83, 91
 Lekovich, Kenka 202
 Leljak, Roman 122, 125
 Lernout, Geert 47, 57
 Lesničar-Pučko, Tanja 125
 Leucht, Robert 120, 126
 Levec, Fran 294
 Liepold-Mosser, Bernd 79, 80, 83, 87
 Linhart, Anton Tomaž 27, 286
 Lipuš, Cvetka 114, 116
 Ljuča, Adin 160

- Locane, Francesco 202
 Lösch, Klaus 269, 276, 277
 Lotman, Jurij M. 17, 40, 63, 71
 Lühmann, Hanah 243, 245
 Luhmann, Niklas 38, 42
 Luthar, Oto 8

 Mahnert, Ludwig 250, 260, 263
 Maier, Bruno 206, 207–209, 210, 211, 220
 Majetić, Amina 18, 99, 123
 Major, Robert 48, 57
 Makarovič, Svetlana 198
 Makine, Andreï 198
 Malavašič, Franc 286
 Mall, Sepp 202
 Mannová, Elena 274, 277
 Mar, Maria do 264
 Marchig, Laura 209
 Mareš, Petr 15, 23
 Marinč, Miha 109, 126
 Marinelli König, Gertraud 15, 23
 Martini, Lucifero 207, 208, 209
 Matić Zupančič, Jadranka 187
 Matić, Dragan 290, 295
 Matteoni, Umberto 209
 Mavrič, Tatjana 119, 126
 Mehmedinović Semezdin 160
 Melcer, Dragotin 281, 291
 Meltzl, Hugo von 44, 45, 57
 Mermolja, Ace 203
 Messner, Elena 18, 19, 84, 99, 102, 103, 106, 114, 115, 123
 Messner, Janko 80, 81, 114, 116, 121, 122, 126
 Mestrovich, Ezio 209
 Mežnarić, Silva 171, 176
 Micheuz, Alexander 84
 Mickiewicz, Adam 35
 Mihurko Poniž, Katja 109, 113, 126
 Milani Kruljac, Nelida 207, 208, 220
 Milani, Nelida 209, 210, 211–216, 220
 Milič, Jolka 195, 202
 Milinovich, Egidio 209
 Militarov, Peter 80
 Millner, Alexandra 21, 270, 277
 Minić, Snežana 160
 Mirčevska, Žanina 186
 Mischkulnig, Lydia 73, 76, 83, 90
 Mitrović, Marija 275, 277
 Mitterer, Nicola 11, 23
 Moberg, Bergur Rønne 48, 57
 Močilnik, Kristijan (psevd. Miriam Schöfman) 88, 101, 106, 114, 115
 Močnik, Rastko 35, 42
 Mohar, Peter 229, 231
 Moretti, Franco 36, 42
 Morovich, Enrico 207
 Moser, Doris 76
 Mračnikar, Helga 10, 98
 Mugerli Lavrenčič, Maruša 13, 24, 167, 179, 180
 Musa, Sanjin 160
 Mustajbegović, Saida 160
 Muzio, Girolamo 205

 Nabokov, Vladimir 189
 Načinović, Daniel 228
 Neupokoyeva, Irina G. 42
 Nitsche, Gerald 24
 Nitsche-Hegedusic, Draga 251, 264
 Njatin, Lela B. 170

 Obit, Miha (Michele) 193, 203
 Obradović, Aleksandar 160
 Olof, Klaus Detlef 158, 223

- Oman, Valentin 130
 Orlić, Mila 201
 Osojnik, Iztok 203
 Osojnik, Pavlina 203
 Osti, Josip 19, 28, 165, 166, 167–170, 177, 186
 Oswald, Jani 10, 11, 24, 76, 88, 99, 103, 106, 114, 116, 230, 231
 Ošlak, Vinko 82, 114, 123
 Otan, Majo 160
 Ovčina, Damir 160
 Oxman, Alice 195
 Özdamar, Emine Sevgi 76, 195, 242

 Pahor, Boris 19, 28, 191, 195, 201
 Paletti, Silvana 225, 231
 Pangerc, Boris 194, 195, 200, 202
 Paré, François 47–48
 Parić, Mario 160
 Parks, Tim 198, 199, 200
 Parnes, Ohad 98, 106
 Parr, Rolf 8, 27, 41, 74, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 96, 105
 Pasqual, Carlos 186
 Pataky, Sophie 292, 295
 Paternu, Boris 59, 60, 71, 201, 223
 Pektor, Katharina 143, 146, 149, 152
 Penn, Heinrich 281, 283
 Perenič, Urška 280, 295
 Perkonig, Josef Friedrich 280
 Perović, Željko 187
 Pesjak, Luiza 281, 291, 292
 Pestotnik, Aljaž 18, 99, 123
 Petris, Bruno 225, 231
 Petzold, Alfons 250
 Picciola, Guiseppe 205
 Pickl, Dietmar 76
 Pilgram, Gerhard 75

 Pirker, Peter 122, 126
 Pison, Igor 19, 195, 196, 203
 Pišek, Mojca 118, 126
 Pištalo, Vladimir 160
 Pittler, Andreas 85
 Plahuta Simčič, Valentina 110, 126
 Plank, Jürgen 103, 106
 Pleteršnik, Maks 85
 Podhostnik, Thomas 18, 87, 88
 Pogačnik, Jože 12, 24, 60, 71
 Pölzer, Rudolf 155, 157, 158, 161, 162, 163, 164
 Poniž, Denis 124, 126
 Porenta, Tita 109, 126
 Potokar, Jure 169
 Prešeren, France 27, 35, 97, 134, 189, 200, 282, 283–290, 291, 293
 Previšić, Boris 84, 86, 89, 91
 Proietti, Paolo 201
 Provenzano, François 56, 57
 Prunč, Erich 60, 71, 130
 Prušnik, Karel – Gašper 79, 81, 85
 Puff, Rudolf Gustav 290, 291
 Pungartnik, Marjan 250, 256

 Quaglia, Renato 225, 231
 Quarantotti Gambini, Pier Antonio 207
 Quarantotto, Giovanni 205

 Rabenstein, Helga 76
 Rabinowich, Julia 234
 Radaelli, Giulia 85, 86, 87, 89, 91
 Radaković, Žarko 150, 151
 Radics, Peter 283
 Radics-Kaltenbrunner, Hedwig von 268
 Rakovac, Milan 227
 Ramnek, Hugo 18, 86
 Ramous, Osvaldo 207, 208

- Rancière, Jacques 78, 91
 Raveggi, Patrizia 202
 Rebula, Alojz 201, 202
 Renker, Gustav 280
 Renko, Jakob (Giacomo) 195, 202
 Repar, Stanislava 186
 Rettl, Lisa 79, 83
 Rhein, Philipp H. 42
 Richter, Myriam 110, 126
 Riess, Erwin 81, 83, 90
 Roche, Jörg 96, 106
 Rock, Zé do 242, 246
 Roda Roda, Alexander 275
 Rojc, Tatjana (Tatiana) 195, 196, 201, 203
 Rosa, Hartmut 272, 277
 Rotta, Carla 209, 213, 214
 Rovšek, Jože 81, 91
 Ruggero, Timeus Fauro 222, 232
 Ruggi, Simona 201
 Ruiss, Gerhard 113, 126
 Runko, Diego 20, 217–218, 219
- Sabatos, Charles 46, 50, 57
 Samardžić, Goran 160
 Samec, Janko 191
 Sapiro, Gisèle 37, 38, 42
 Sardelli, Vincenzo 218, 220
 Sardoz Barlessi, Ester 209
 Scego, Igiaba 242
 Schacher, Bertram 83, 84
 Schäffter, Ortfried 265
 Schiavato, Mario 207, 209
 Schilly, Julia 234, 245
 Schlegel, August Wilhelm 35
 Schlözer, August Ludwig von 31
 Schmidt, Siegfried J. 38, 42
 Schmidt-Dengler, Wendelin 10, 24, 63,
- Schmitz-Emans, Monika 9, 24, 101, 106
 Schöfman, Miriam (d. i. Kristijan Močilnik) 88, 106
 Scholl, Susanne 235, 245
 Schönett, Simone 18, 77, 80, 86, 91, 101, 106
 Schörkhuber, Eva 82, 91
 Schubert, Richard 85, 229, 231
 Schulenburg, Sybil von der 201
 Schulz, Hans-Joachim 26, 42
 Schweiger, Hannes 107, 111, 124, 127
 Schwinger, Harald 77, 80, 86, 91, 101, 106
 Scotti, Giacomo 207, 208, 209
 Seidl, Johann Gabriel 290, 294
 Sepp, Arvi 140, 153
 Sequi, Eros 202, 208
 Sievers, Wiebke 10, 24, 234, 245
 Simonek, Stefan 15, 24, 25, 274, 277
 Simonis, Linda 95, 106
 Simoniti, Vasko 166, 177
 Skubic, Andrej E. 171, 177
 Skuk, Ferdinand 83, 84
 Slapšak, Svetlana 186
 Slataper, Scipio 223
 Slomšek, Anton Martin 290
 Smajić, Senada 187
 Sölch, Sida 251, 264
 Soldà, Maurizio 202
 Sonnleitner, Johann 63, 72
 Soria, Corinna 76
 Sosič, Marko 202, 203
 Spirito, Pietro 203
 Spivak, Gayatri Chakravorty 36, 42
 Srien, Dominik 18, 59, 61, 76, 93, 99, 101, 105, 106, 114, 115
 Stabej, Marko 13, 177
 Stančić, Milan 160

- Stanič, Valentin 226
 Stanišić, Saša 77
 Steiner, Ann 38, 42
 Steinitz, Tamar 27, 41
 Steintaler, Evelyn
 Stippinger, Christa 14, 24, 77
 Stojić, Mile 159, 160
 Stritar, Josip 281, 291, 293
 Strutz, Janez (Johann) 10, 11, 20, 24, 25, 46, 47, 57, 60, 62, 63, 72, 73, 90, 93, 95, 96, 97, 99, 102, 103, 105, 106, 131, 137, 221, 227, 231, 232
 Strutz, Jože 114
 Sturm-Trigonakis, Elke 77, 85, 87, 91
 Suppantšitsch, Johann Anton 282
 Svetina, Anton 283
 Svit, Brina (d. i. Brina Švigelj Mérat) 189
 Swaan, Abram de 45, 56

 Šabić, Dušan 187
 Šalamun, Tomaž 28
 Šehić, Faruk 160
 Šimović, Dragan 160
 Šlenc, Sergij 202
 Špacapan, Adrijana 14, 22
 Špicar, Jaka 80
 Štih, Peter 166, 177
 Štikar, Marjan 79, 80, 81
 Švabić, Marko 28

 Tavčar, Ivan (Giovanni) 196, 197, 198, 200, 202
 Tešin, Srđan 160
 Thum, Bernd 63, 72
 Timeus, Ruggero Fauro 222, 232
 Tišler, Janko 81, 91
 Tomizza, Fulvio 205, 206, 207, 220
 Tomšič, Marjan 226

 Tontić, Stevan 159, 160
 Topčić, Zlatko 160
 Trani, Giuseppe 209
 Tremul, Maurizio 209
 Trinko, Ivan 191, 193, 200
 Trubar, Primož 13, 27, 32
 Truschner, Peter 76
 Tschabuschnigg, Adolf von 280, 295
 Turconi, Sergio 208

 Ugussi, Claudia 209
 Uhl, Heidemarie 9, 25
 Ullepitsch, Karel (d. i. Karel Aleksander Adam Ullepitsch von Krainfels, psevd. Jean Laurent) 283
 Urekar Oswald, Anja 247, 264
 Uzunović, Damir 160

 Valente, Paolo 203
 Valjarević, Srđan 162
 Valvasor, Janez Vajkard, 27, 28
 Van Tieghem, Paul, 44, 57
 Vancsa, Kurt 271, 278
 Varela, Castro 247, 264
 Varga Novljan, Zdenka 119, 127
 Vedder, Ulrike 106
 Vehovar, Matej 290
 Veličković, Nenad 160
 Velikić, Dragan 161
 Vennemann, Kevin 77, 83, 84
 Verdelski, Josip Godina 191
 Vergerij, Peter Pavel mlajši 205
 Vergerij, Peter Pavel starejši 205, 206
 Vermeulen, Pieter 41
 Vertlib, Vladimir 20, 233, 237–238, 243, 246
 Vesselizza, Ugo 209
 Vevar, Štefan 14, 102

- Vidmar, Josip 60, 72
 Vidmar, Luka 28, 42
 Visintin, Liliana 194, 202
 Vitasović, Alen 229
 Vitorelli, Natascha 268, 274, 275, 278
 Vižintin, Marijanca Ajša 182, 188
 Vlasta, Sandra 10, 20, 24, 233, 234, 235, 245, 246
 Vodopivec, Peter 166, 177
 Vojnović, Goran 19, 28, 110, 111, 127
 Voncina, Klavdija (Claudia) 194, 202
 Vuk, Stanko 191
- Waldenfels, Bernhard 247, 265
 Walgenbach, Katharina 270, 277
 Wallerstein, Immanuel 37, 42
 Waterhouse, Peter 18, 89
 Wawerzinek, Peter 77
 Welsch, Wolfgang 272, 277
 Wieland, Magnus 120, 126
 Willer, Stefan 106
 Williams, Raymond 221
 Windhab, Brigitte 79
 Wintersteiner, Werner 11, 23, 25, 99, 106
 Wischenbart, Rüdiger 118, 127
 Wolkenstein, Oswald von 191
- Wytrzens, Günther 15, 25
- Yildiz, Yasemin 27–30, 42, 167, 177, 243, 246
- Zablatnik, Pavle 60, 72
 Zadavec, Franc 12, 25
 Zaimoglu, Feridun 76
 Zaimović, Karim 160
 Zanger, Fritz 291, 295
 Zanini, Eligio 207, 209
 Zdouc, Nina 18, 99
 Zima, Peter V. 11, 25
 Zobin, Anja 193, 203
 Zois, Žiga 28
 Zorn, Jelka 166, 176
 Zudič Antonič, Nives 20, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 216, 220
 Zupan, Jakob 290
- Žbanić, Jasmila 160
 Žitnik Serafin, Janja 13, 25, 28, 29, 42, 167, 170, 177, 179, 182, 183, 187, 188, 201
 Žitnik, Janja 12, 25, 188
 Žurić, Vule 160

O avtoricah in avtorjih

MATJAŽ BIRK je redni profesor za nemško književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Preučuje predvsem književnost prve polovice 19. stoletja, moderne in eksila s posebnim poudarkom na avstrijski književnosti, nemško književnost in medije na Slovenskem ter nemško-slovenske literarne in kulturne transferje. Bil je gostujoči profesor na univerzi v Regensburgu (2016–2017) in gostujoči raziskovalec v Amiensu (2018). Med njegovimi novjšimi monografskimi objavami je delo »*Reisen ist Rast in der Unruhe der Welt*«: *Fremdbhermeneutische Einblicke in die Reisetagebücher von Stefan Zweig* (2016).

SILVIJA BOROVNIK je redna profesorica za slovensko književnost na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Njena raziskovalna področja so slovenska književnost 20. in 21. stoletja, zlasti proza in dramatika, književnost slovenskih literarnih ustvarjalk, slovenska književnost v Avstriji, književno prevajanje in slovensko-nemški in slovensko-poljski literarni stiki. Objavila je več monografij in delov monografij npr. *Pišejo ženske drugače?* (1995), *Študije in drobiž* (1998), pripovedna proza v *Slovenski književnosti III* (2011), *Slovenska dramatika v drugi polovici 20. stoletja* (2005), *Književne študije: O vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji* (2012) ter *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti* (2017). Piše tudi kratko prozo in eseje in prevaja iz nemščine (P. Handke, I. Bachmann, P. Süskind idr.).

LIDIJA DIMKOVSKA (1971) je pesnica, pisateljica, esejistka in prevajalka slovenske in romunske književnosti v makedonski jezik. Študirala je primerjalno književnost v Skopju in doktorirala iz romunske književnosti v Bukarešti, od leta 2001 živi v Ljubljani. Bila je zunanja sodelavka na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in predavateljica na Univerzi v Novi Gorici. Za svoje literarno delo je prejela več makedonskih in tujih nagrad. Uredila je antologijo sodobne manjšinske in priseljske književnosti v Sloveniji »Iz jezika v jezik« in večjezični zbornik »Biće bolje – Bo že«.

JEANNE E. GLESENER je komparativistka in profesorica luksemburške književnosti na Univerzi v Luxembourg. Ukvarja se z večjezično luksemburško književnostjo, literarno zgodovino v večjezičnih in medkulturnih kontekstih, s strukturalno-tipološkimi primerjavami malih literatur, sodobno evropsko priseljsko književnostjo, z metodologijo in teorijo primerjalne in svetovne književnosti, večjezičnostjo in medkulturnostjo. Njeni novejši monografski deli sta *Komparatistische Ansätze für eine interkulturelle Literaturgeschichte Luxemburgs* (2017) in *Das Paradigma der Interkulturalität: Themen und Positionen in europäischen Literaturwissenschaften* (2017).

VANESSA HANNESSCHLÄGER je znanstvena sodelavka na Avstrijskem centru za digitalno humanistiko kulturno dediščino Avstrijske akademije znanosti. Doktorski študij na dunajski univerzi je zaključila s tezo o tujih jezikih v delih Petra Handkeja. Posveča se eksperimentalni avstrijski literaturi po letu 1945. Je avtorica platforme *Ernst Jandl Online* (<http://jandl.onb.ac.at/>), med drugim pa je objavila še korespondenco Ernsta Jandla z Ianom Hamiltonom Finlayem (*not / a concrete pot*, 2017) in elektronsko knjigo *Analoge Literatur und digitale Forschung: Perspektivenverschiebung in Online-Projekten von Literaturarchiven* (2017).

MIRAN HLADNIK je redni profesor za slovensko književnost na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ukvarja se s pripovednimi žanri, kvantitativnimi raziskavami slovenske pripovedne proze in spletno pismenostjo. Med drugim je objavil monografije o povesti, slovenski kmečki povesti, slovenskem zgodovinskem romanu, trivialni literaturi, jezikovni priročnik za turiste, učbenik strokovnega pisanja in kritično izdajo zbrana dela pesnika Alojza Gradnika. Ureja diskusijski forum Slovlit, sodeluje na Wikimedijinih spletiščih in objavlja pod licencami creative commons.

MARKO JUVAN je raziskovalec in predstojnik ZRC SAZU Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede in profesor literarne teorije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Bil je član odborov mednarodnih združenj REELC/ENCLS, ICLA/AILC (za literarno teorijo) in Academia Europaea (za literarno vedo in teatrologijo). Je v uredništvih revij *Primerjalna književnost*, *CLCWeb* in *arcadia*. Piše o medbesedilnosti, literarnem diskurzu in žanrih, formiranju kanona in kulturnem spominu, svetovni literaturi in prostorski humanistiki. Njegove novejše knjige so *History and Poetics of Intertextuality* (2008), *Literary Studies in Reconstruction* (2011), *Prešernovska struktura in svetovni literarni sistem* (2012), *Hibridni žanri* (2017) in *Worlding a Peripheral Literature* (2019).

FELIX OLIVER KOHL je asistent za slovensko književnost na Inštitutu za slavistiko Univerze v Gradcu. V svoji magistrski nalogi je proučeval slovenski generacijski roman. Sodeloval je pri raziskovalnem projektu *Dvojezična literarna praksa na Koroškem po ukinitvi literarne revije mladje (1991) in njen položaj v nad-regionalnem interakcijskem literarnem prostoru*. Njegova raziskovalna področja so slovenski roman, (avto-)biografsko pisanje, slovenska književnost v Avstriji in žanrska teorija.

ALENKA KORON je raziskovalka in bibliotekarka na ZRC SAZU Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede. Ukvarja se s teorijo pripovedi, literarno teorijo in metodologijo literarne vede, teorijo avtobiografije, teorijo diskurza in novejšim slovenskim in tujim pripovedništvom. Je v uredništvu revije *Primerjalna književnost*, sourednica monografskih zbornikov *Avtobiografski diskurz* (2011) in *Literarische Mehrsprachigkeit im österreichischen und slowenischen Kontext* (2019) in avtorica monografij *Sodobne teorije pripovedi* (Ljubljana 2014) ter *Razgledi na tuje* (2019).

ERWIN KÖSTLER je prevajalec in literarni znanstvenik v svobodnem poklicu. Bil je sodelavec različnih raziskovalnih projektov, nazadnje na Univerzi v Gradcu (2016–2018) (<https://slawistik.uni-graz.at/de/bilinguale-literarische-praxis/projekt/>). Ukvarja se z nemško-slovenskimi literarnimi razmerji, literarno recepcijo, literaturo in s spominsko kulturo koroških Slovencev, prevajanjem, z edicijsko tehniko in ideologijami literarne vede. Objavil je znanstveni monografiji, *Vom Erleben und Deuten* (2005) in *Vom kulturlosen Volk zur historischen Avantgarde* (2006).

MIRAN KOŠUTA je izredni profesor in predstojnik stolice za slovenski jezik in književnost na Oddelku za humanistične študije Univerze v Trstu. Je član Društva slovenskih pisateljev, Slovenskega centra PEN in Slovenske matice. Njegova osrednja raziskovalna področja so slovenska književnost, slovenska književnost v Italiji in prevodoslovje. Je avtor monografij *Krpanova sol* (1996), *Scritture parallele* (1997), *Slovenica* (2005), *E-mejli* (2008) in *Mikrofonije* (2010).

ANDREJ (ANDREAS) LEBEN je profesor za slovensko književnost in kulturno vedo na Inštitutu za slavistiko Univerze v Gradcu. Ukvarja se s književnostjo 20. in 21. stoletja, avtobiografskim diskurzom, literarno večjezičnostjo, kul-

turnim transferjem, literarno recepcijo, spominsko kulturo ter literaturo in gledališčem koroških Slovencev. Je avtor oz. sourednik monografij *Med tradicijo in inovacijo* (2004) in *Autobiografski diskurz* (2011), urednik antologije *Zgodbe iz maTjaževe dežele* (2011) in soavtor knjige *3 Wege - 3 poti - 3 percorsi: Ernst Goll. Srečko Kosovel. Carlo Michelstaedter* (2016). Vodil je projekt *Dvojezična literarna praksa na Koroškem po ukinitvi literarne revije mladje (1991) in njen položaj v nad-regionalnem interakcijskem literarnem prostoru* (<https://slawistik.uni-graz.at/sl/dvojezicna-literarna-praksa>).

ELENA MESSNER je literarna znanstvenica, pisateljica in prevajalka. Sodelovala je pri znanstvenem projektu *Kakanien Revisited* (2007–2009), koordinirala predstavitev Srbije na leipziškem knjižnem sejmu (2011) ter poučevala na univerzah na Dunaju, v Innsbrucku, Berlinu, Marseillu in Celovcu. Je tudi soustanoviteljica spletne platforme textfeld südost in sokuratorica projekta Literaturpassage v dunajskem Museumsquartierju. Ukvarja se z vojno in protivojno prozo, jugoslovanskim in postjugoslovanskim pripovedništvom ter pripovedno konstrukcijo identitet. Je avtorica oziroma sourednica monografij *Postjugoslawische Antikriegsprosa: Eine Einführung* (2014), *Zwischen dort und hier: Acht Annäherungen an die zeitgenössische bosnische Prosa* (2010) in *Re/Visions: Narrationen und Konstruktionen von Identität/Nationalität/Geschichte in Bosnien und Herzegowina, Kroatien und Serbien im 20. und 21. Jahrhundert* (2013) ter *Warum feiern: Beiträge zu 100 Jahren Frauenwahlrecht* (2018).

ALEXANDRA MILLNER je docentka za novejšo nemško književnost na Inštitutu za germanistiko Univerze na Dunaju. Je specialistka za avstro-ogrsko književnost in kulturo od 19. stoletja naprej in za sodobno književnost. Kot štipendistka Elise Richter (FWF, 2012–2016) je pripravljala habilitacijo *Transdifferenz in der Literatur deutschsprachiger Migrantinnen in Österreich-Ungarn* in s svojo raziskovalno skupino našla čez 200 avtoric (www.univie.ac.at/transdifferenz). V zadnjem času je souredila monografije *Transdifferenz und Transkulturalität: Migration und Alterität in den Literaturen und Kulturen Österreich-Ungarns* (2018), *acht-punkte-proklamation zum poetischen act: Weiteres zu H.C. Artmann* (2018) in *Empörung! Besichtigung einer Kulturtechnik: Beiträge aus Literatur- und Sprachwissenschaft* (2015).

DOMINIK SRIENC je literarni znanstvenik, pisatelj in prevajalec. Sodeloval je pri projektu *Dvojezična literarna praksa na Koroškem po ukinitvi literarne revije*

mladje (1991) in njen položaj v nadregionalnem interakcijskem literarnem prostoru Inštituta za slavistiko na Univerzi v Gradcu (2016–2018), trenutno pa je višji znanstveni sodelavec na Inštitutu Roberta Musila za literarne raziskave / Koroški literarni arhiv. Preučuje procese pisanja in geneze besedil, teorijo arhivov, intermedialnost, novejšo avstrijsko literaturo in književnost koroških Slovencev ter ustvarjanje Petra Handkeja in Dunajske skupine. Souredil je monografijo *Konrad Bayer: Texte, Bilder, Sounds* (2015). Trenutno piše doktorsko delo o Florjanu Lipušu in gestusu literarnega pisanja.

JANEZ (JOHANN) STRUTZ je univerzitetni profesor primerjalne književnosti (od 2015 v pokojju) in prevajalec. Od 1984 je deloval na Inštitutu za občo in primerjalno književnost na univerzi v Celovcu in se posvečal predvsem literaturam alpsko-jadranske regije. Iz italijanščine, hrvaščine, slovenščine, angleščine in valižanščine je prevedel je okrog 20 literarnih besedil, objavil pa tudi več znanstvenih monografij in številne članke o primerjalni avstrijski, italijanski, slovenski in hrvaški literaturi. Za literarno prevajanje je 2010 prejel avstrijsko državno nagrado, 2016 pa častno nagrado dežele Koroške za humanistične in družboslovne vede.

SANDRA VLASTA je Marie Skłodowska Curie raziskovalka in profesorica na Univerzi Johannes Gutenberg v Mainzu. Ukvarja se s potopisno in priseljsko literaturo, z literarno večjezičnostjo in s postkolonialno literaturo in teorijo. Je soustanoviteljica spletnega portala *Polyphonie: Mehrsprachigkeit_Kreativität_schreiben* (www.polyphonie.at), med njene novejšje objave pa sodi monografija *Contemporary Migration Literature in German and English: A Comparative Study* (2016); je tudi sourednica del *Von Brüchen und Versuchen, diese zu überwinden: Literarische Schreibstrategien im Kontext von Migration & Kontinuität und Brüche in den mitteleuropäischen Avantgarden* (2018) in *wokommstduher? Inter-, Multi- und Transkulturalität im österreichischen Kontext* (2019).

NIVES ZUDIČ ANTONIČ je redna univerzitetna profesorica in predstojnica Oddelka za italijanistiko Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem v Kopru/Capodistria. Predava in raziskuje italijansko književnost in medkulturno sporazumevanje ter didaktiko književnosti italijanskega jezika s poudarkom na poučevanju sodobnih učnih tehnik, razvijanju učnih strategij in spodbujanju motivacije pri analizi in interpretaciji književnih besedil. Sodeluje in koordinira delo na nacionalnih in mednarodnih projektih za promo-

cijo manjšinskih jezikov in usposabljanje učiteljev v večjezičnih okoljih. Med njena novejša dela sodi *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Isole in Pirana* (2014).

SAŠO ZVER je demonstrator pri prof. dr. Matjažu Birku na Oddelku za germanistiko na Filozofski fakulteti v Mariboru. Študij je zaključil z delom o pesnitvi o Nibelungih. Raziskovalno se posveča nemški regionalni književnosti in literarni fantastiki.

Literary Multilingualism in the Slovene and Austrian Context

Summary

I

THE PRESENT MONOGRAPH, EDITED by Alenka Koron and Andrej Leben, is a cohesive upgrade, reworking and extension of contributions presented at the conference “Literary Multilingualism in Austria and Slovenia”, held in Graz in April 2018 and organised by the Graz Institute of Slavic Studies in collaboration with the ZRC SAZU Research Centre from Ljubljana. The international scientific meeting, attended by researchers working in five European countries (Germany, France, Austria, Italy and Slovenia), was part of the scientific project “Bilingual Literary Practice of Carinthian Slovenes after the Discontinuation of *mladje* (1991) and its Position in the Supra-Regional Sphere of Literary Interaction” (2016–2018), funded by the Austrian FWF Research Fund (<https://slawistik.uni-graz.at/de/bilinguale-literarische-praxis/projekt/>). However, the research field of this project was not only the minority literature of Carinthian Slovenes in Austria, but also literatures of any origin that engage with the Carinthian minority literature and its specific production conditions in a particular dialogic, receptive or productive relationship. Although the conference was part of the project and presented some of its findings, it did in fact establish a much broader framework of literary multilingualism, including theoretical, methodological and comparative perspectives, as well as specialist studies of Slovene, German and Romance literatures. As well as other topics, it focused on the literatures of the Slovene and Austrian cultural space, extending beyond national borders into neighbouring environments.

With its current and broader European relevance to literary multilingualism, the conference attracted considerable attention in the international academic community. The organisers were given the opportunity for the col-

lected and revised material to be published in a special issue by the renowned German publishing house Narr\Francke\Attempo, within the collection *Literarische Mehrsprachigkeit/Literary Multilingualism*, edited by Till Dembeck and Rolf Parr. The monograph, edited by Andrej Leben and Alenka Koron with the collaboration of Claudia Mayr-Veselinović, was therefore first published in German under the title *Literarische Mehrsprachigkeit im österreichischen und slowenischen Kontext* in 2019, with the addition of several articles by contributors who were unable to attend the conference. For the present Slovene monograph, the contributions have been revised, with some of the texts being translated, updated and re-edited.

Methodologically, the monograph proceeds from the realisation that the monolingual perspective on literature, as maintained by traditional national literary history, is in fact reductive and problematic in the light of contemporary approaches and current developments in literary practice. Following the introduction, the first three essays therefore seek to develop a more appropriate theoretical framework for dealing with literary multilingualism by relying on a literary system approach; the first essay offers a world-systemic perspective, the second brings critical reflection on the concept of minor literature and the more appropriate concept of small literature, while the third introduces the concept of a supra-regional sphere of literary interaction, concretised by the multilingual literature of Carinthian Slovenes in Austria.

The subsequent five articles are devoted to literary-systemic issues of bilingual and multilingual literature in Carinthia. They deal with the institutions, actors and models involved; with the production decisions of younger authors in the area, which is becoming increasingly bilingual or multilingual; with inconsistent or even controversial biographical representations of authors writing on the periphery of two national literary systems, the Slovene and the Austrian; with particular forms of multilingualism in the works of Florjan Lipuš, who otherwise writes literature only in Slovene; with an emphasised openness to multilingualism in the dramatic texts of Peter Handke, another Carinthian author; and with bilingual Slovene publishing houses in Carinthia that act as mediators of literature of other nations of the former Yugoslavia.

Two chapters tackle the literary multilingualism of the central Slovene cultural space. The first deals with the bilingual literary work of Josip Osti and

Goran Vojnović, and the second with the multilingual literature of immigrant authors. In a slightly different environment, around sixty Slovene authors undertake their creative work in the Friuli Venezia Giulia region of neighbouring Italy; their bilingual work is typologically classified in the following contribution. Analogically, bilingualism and multilingualism can also be observed in the work of Italian authors in Slovene and Croatian Istria, as the following two papers show. Maintaining literary writing in the first language is indeed the cornerstone of cultural survival, but the literary practices of Istrian writers constantly undermine the coherence of national literary systems. The following chapter is a discussion on the multilingualism and multiscripturalism of selected authors of contemporary Austrian immigrant literature and the problems of their reception. The concluding three papers round out the monograph with a historical perspective on the multilingualism of the areas under consideration. Thus, the linguistic heterogeneity of the *Marburger Zeitung* newspaper during the First World War is first probed; subsequently, a study of the concepts of transdifference and intersectionality is offered, based on the literature of female migrant authors during the Austro-Hungarian Monarchy; while the last discussion is primarily devoted to bilingual German-writing authors of the nineteenth century in Slovenia, whose work has so far been more or less bypassed in national literary history.

II

In their introductory essay, **Andrej Leben** and **Alenka Koron** hold that, due to many historical, political and cultural intricacies and contradictions, the countries in the focus of the monograph, Slovenia and Austria, are especially suited to the comparative research of literary multilingualism, mutual coexistence and the interweaving of literatures in several languages, although the situation for Slovene minority literature in Austria changed with the end of the bloc division of Europe, and a more prominent interest in immigrant literature emerged only in this millennium. This is certainly the merit of well-established literary production, the development of Slovene and bilingual publishers, translations and scientific research in the fields of comparative literature, regional literature and literary pedagogy (Strutz, Winter, Wintersteiner), as well as national literary history (Kriegleder, Zeyringer, Gollner). In Slovenia, literature has had a national identification role since the nineteenth century, and, in a way, this process reached its completion with the independence of Slovenia in 1991, when Slo-

vene became the hegemonic language of Slovene society and literature. National literary history was limited to literature written in the Slovene language, and the literary multilingualism of Slovene authors was very marginalised. It was not until this millennium that there were calls for the inclusion of multilingualism and multiculturalism in literary discourse (Hladnik, Grosman, Borovnik), and the literature and culture of immigrants in Slovenia became the subject of scientific research (Žitnik Serafin, Dimkowska, Mugerli Lavrenčič). In the foreground of the so-called Slovene and Austrian context in the present monograph is therefore Slovene minority literature in Carinthia, but also in Italy. However, the authors also focus on the literature of the Italian minority in Croatian and Slovene Istria and the literature of multilingual or immigrant authors in Slovenia and Austria, and reach back to the multilingual writing of the nineteenth century.

In his article, **Marko Juvan** draws on Yasemin Yildiz's recent book on multilingualism and Alexander Beecroft's work on the ecology of world literature, focusing on the tendency of the social system of literature to reduce multilingualism in favour of either a single mother tongue (the 'national' literary language within national literary systems) or a single world language (within the world literary system). Whereas world literature initially evolves as a multilingual and autonomous system that is believed to transcend national literatures because of its universal values, national literatures fashion their individuality in the international space and with regard to the aesthetic transcendence of world literature. In late modern Europe, national literary systems normally show the transition from vernaculars functioning in a multilingual context (usually dominated by a cosmopolitan language) to monolingualism dominated by the 'national' literary language, whose standardisation underpins the public sphere of a national community. On the other hand, the world literary system is originally multilingual. Foregrounding multidirectional translation, world literature requires cosmopolitanism and polyglottism from its mediators. However, due to the asymmetric distribution of cultural capital, the world literary system tends towards monolingualism; that is, the global hegemony of world languages. Contrary to the cores of literary systems, national and global alike, which lean toward monolingualism, the systemic margins reproduce and even stimulate multilingualism (e.g., minority, regional or mobile literary practices).

In the following study, **Jeanne E. Glesener** discusses small literatures, a promising new research field in comparative literature studies. By presenting

and commenting on some of the terms used to designate small literatures since the beginning of the twentieth century – from Paul van Tieghem’s ‘literatures of lesser resonance’ to Bergur Rønne Moberg’s and David Damrosch’s ‘ultraminor literatures’ – this article seeks to give an overview of the descriptive topics inherent in the terminology. This terminological focus also allows Glesener to shed light on the different perceptions of the potential of small literatures, depending on whether they are described or evaluated from the dominant centres or from the periphery itself.

Any study on the topic necessarily needs to address Gilles Deleuze and Félix Guattari’s landmark essay *Kafka: Pour une littérature mineure* (1975), which has had a profound impact on the discourse on small literatures. In a second step, the author therefore engages with the critical discussion on the concept of ‘littérature mineure–minor literature’. By presenting a provisional typology of small literatures in the European context, the heterogeneity of the different types of literatures hitherto subsumed under the label ‘minor literatures’ is highlighted and the limits of the applicability of this term are pointed out. This is done more specifically by showing how the term fails to account for the specificity of small multilingual literatures. This overall critical stance towards the authoritative concept by Deleuze and Guattari leads Glesener to reflect on the conceptualisation of the term ‘small literatures’ and to propose some initial ideas on its potential to figure as an analytical and functional descriptive tool.

In his chapter, **Andrej Leben** offers a discussion of the concept and the use of the term ‘supra-regional sphere of literary interaction’, which was developed within a research project on the contemporary bilingual and multilingual literary practice of Slovenes in Carinthia. Due to the participative and productive relation of this literature to several (poly)systems – particularly that of Austria and Slovenia – and to heterogeneous writing practices, the concept addresses the fact that national, ethnic and linguistic affiliation have become disputable categories. The model presented in this chapter seeks to reflect the changes with respect to the conditions of ‘deregionalised’ literary production and reception, and to the interaction with authors and institutions that were not previously related to the Carinthian bilingual literary field. Therefore, the supra-regional sphere of interaction is conceptualised as an open space in progress, avoiding essentialist or reductionist categorisation, as it is based on the collection of empirical data.

In the following chapter, **Erwin Köstler** argues that, compared with the situation in the 1970s and 1980s, the preconditions for the production of literature in the bilingual field in Carinthia, in terms of repertoires and institutions, have profoundly changed. Hence, the description of this field today has to take into account literary practices that go by far beyond the frame of the literature of Carinthian Slovenes. Not only do we see code-switching and an increasing orientation of Slovene authors towards the German literary scene and book market, but also German-writing authors from inside and outside the region who engage in the bilingual sphere and make use of its literary institutions. Köstler thus outlines the institutional basis for literary interaction in the bilingual field and gives some examples of participation by German-writing authors, concerning cooperation on the institutional level, occupation with the contemporary history and memory culture of Carinthian Slovenes, and selected cases of actual literary bilingualism or multilingualism on the level of texts.

Dominik Srienc uses his article to outline some of the findings and contributions made within the research project on the “Bilingual Literary Practice of Carinthian Slovenes after the Discontinuation of *mladje* (1991) and its Position in the Supra-Regional Sphere of Literary Interaction”. The results show that, since 1991, the literary practice of Slovene authors in Carinthia has undergone significant changes: literary production has been transformed, most texts are written in German, and new virtual spaces are emerging. Very little is known about the current younger generation of authors born after 1983, who no longer depend on the bilingual literary field in Carinthia. Factors such as deregionalisation, migration, mobility, globalisation and new media developments expand the range of writing in another language and the sphere of interaction. All of these phenomena have an impact on the minorities’ literary repertoires, beginning with their recurrence as a narrative element and shaping the taxonomy of genres. Questions regarding the concept of the literature of Carinthian Slovenes are discussed in the first section of this paper. The second section gives a brief overview of questions regarding innovation, tradition and literary multilingualism. The next part looks at the dilemma of bilingual and multilingual literary production in Carinthia, referring to Florjan Lipuš’s text *Wie produziere ich als slowenischer Autor in Kärnten?* The fourth section tackles the concept of generation and its implications for literary practices. Issues regarding the relationship between new forms of media, communication and

literary multilingualism are dissected in the next section, where case studies such as the multilingual literary blog of Verena Gotthardt and the multilingual literary concept album of Nikolaj Efendi are examined.

In the following chapter, **Felix Oliver Kohl** demonstrates that biographical writing is still significantly influenced by nation-state mindsets, since Carinthian Slovene authors, possibly being members both of the German-speaking and Slovene literary and cultural space, pose certain problems within such frameworks. On the one hand, nationality labels run the risk of concealing the background of these authors; on the other, such labels semantically exceed nationality alone, also determining the author's affiliation to a literary field (e.g., an *Austrian* or *Slovene* author). This study shows how both the Slovene space and the German-speaking space struggle to a certain extent with Carinthian Slovene authors, especially when they write in a language other than the national language. The author's choice of language and her interactions with a literary field do indeed have a significant impact on her biographical representations. This, however, also applies in the case of authors of other origins who interact with the Carinthian Slovene literary space. If we act on the assumption that the contemporary literature of Carinthian Slovenes is produced in a "supra-regional sphere of interaction", the same could also be said of their biographical representations. The case of Carinthian Slovene authors' biographical representations thus provides interesting insights into the way in which literary centres perceive and deal with peripheral minority authors, and how such authors position themselves under given circumstances.

In her article, **Silvija Borovnik** draws on the role and meaning of the language discourse in the literary work of Florjan Lipuš, focusing especially on his recent and last narratives *Mirne duše* (*Peaceful Souls*, 2015) and *Gramoz* (*Gravel*, 2017). The writer, who lives and works in Austria, has published all of his work in Slovene, the language of his mother, who died during the Second World War in the German concentration camp Ravensbrück. By writing in Slovene, Lipuš has rebelled against Germanisation. With the artistic use of Slovene, he has revealed the richness of the language, which is suitable for expressing the most subtle feelings and ideas. He reacts to the issue of assimilation in his most recent literary work, as well, in which he criticises the problem of the shift from Slovene to German among the middle-aged and younger generation of writers. In his opinion, the Slovene element in Carinthia is disappearing because the

mother tongue is not held in esteem or is not in use anymore. Lipuš reminds us that the national community can only exist if it has its own language. For him, language is the essence and the mirror of human identity.

In his long career as a writer, Austrian poet Peter Handke has developed and transformed his poetics in many ways. In her essay on the role of 'multilingualism' in Handke's writing, **Vanessa Hannessschläger** explores how it manifests and mutates in his literature over time. As Handke's extensive work cannot possibly be investigated as a whole, stage texts from three significant moments of the author's writing career serve as examples of how multilingualism becomes manifest in different phases. The analysis of *Publikumsbeschimpfung* (1966, *Offending the Audience*, 1971) and smaller *Sprechstücke* (*Spoken Plays*) shows the (absence of) use of foreign languages in the beginning of Handke's career, *Über die Dörfer* (1981, *Walk about the Villages*, 1996) illustrates the major shift in Handke's poetics around 1980, while the most recent play, *Die Unschuldigen, ich und die Unbekannte am Rand der Landstraße* (2015, untranslated), shows the increased presence of languages in the latest phase of Handke's work.

Elena Messner focuses on the outstanding cultural mediation work of bilingual Carinthians and of small and medium-sized Carinthian publishers, which has strongly influenced the increased import of not only Slovene literature, but also Croatian, Bosnian, Serbian and Macedonian literature into German-speaking countries. Indeed, in 1992 and 1994, the Austrian production of translations from Serbo-Croatian was almost the same size as that in Germany. In the present article, the leading function of Slovene literature for the transfer of the other literatures of the former Yugoslavia, as well as for the literatures of other countries of Southeast Europe, is discussed, raising the question of whether regional bilingualism is a particularly powerful driving force for the mediation of culture as well as identifying problems that can occur in this context. In addition to geographical, economic and political aspects, the article also analyses linguistic and cultural factors that can influence the transfer of literature.

In her chapter, **Alenka Koron** highlights the context of multilingualism and multiculturalism in the literary works of two contemporary writers, Josip Osti and Goran Vojnović, taking into account the fact that, in the modern Slovene cultural space, other languages and cultures coexist in dialogue, including those

of the peoples of the former Yugoslavia. While Osti, a renowned Bosnian poet, translator and essayist, switched to the Slovene language in his poetry and prose after settling in Slovenia and later translated his works into Serbo-Croatian, Vojnović created a hybrid discourse called 'Čefurščina' in his first novel, constantly switching between the two languages. In his other two novels, he graphically marked passages in Serbo-Croatian with quotation marks or italics, tacitly implying that multiculturalism remains the only alternative to ethnonationalism and chauvinism, which destroy not only states but also the most intimate human relationships.

Lidija Dimkovska critically observes that the writing of minority and immigrant authors is not sufficiently present in the literary and cultural system in Slovenia. Only a small percentage of immigrant authors living in Slovenia have won recognition in contemporary Slovene culture; their works have not been published by major literary magazines and publishing houses, they have not participated in central literary events, and they have not been active in key Slovene literary movements. The present article offers an analysis of the sociological, cultural, psychological and political aspects of immigrant writing and its position in the Slovene national literary cannon, culture and society. It rephrases the question of who is or can be a Slovene writer, stressing the need for radical changes in the literary institutions and media, for a loosening of the borders of Slovene national literature, and for the integration of immigrant authors, who are still faced with language as the major ideological border in determining whether an individual is a Slovene author or a foreign one.

In his contribution, **Miran Košuta** addresses the problem of where, among whom, when and to what extent the phenomenon of literary bilingualism is present in Slovene literature in Italy today. He is interested in the questions of what generates and nourishes such literary 'code-switching', whether literary bilingualism is totally balanced among Slovene poets and novelists from Friuli Venezia Giulia who write mainly or occasionally in Italian, and where their writing should be located: as part of Italian literature, part of Slovene literature, or within the hybrid literature of the Adriatic frontier. He also offers a typological definition of Slovene authors from the provinces of Trieste, Gorizia and Udine who write in Italian, and an analysis of the growing literary bilingualism among Slovenes in Italy.

In her chapter, **Nives Zudič Antonič** aims at presenting the Istrian literary and cultural space, its characteristics and importance. In the form of a walk through time (from the thirteenth century to the present day) and with a focus on postmodern Istrian writers, the author depicts literary and cultural life in Istria, which was most significantly marked by Italian culture in the past. Thus, Istrian literary history becomes cultural history, it revitalises the rich variety and multiplicity of written records of Istria, which has always been multilingual and multicultural. The article presents the characteristics of authors such as Marco Apollonio, Carla Rotta, Aljoša Curavić, Franco Juri, Vlada Acquavita and Diego Runko. These writers give voice to Istrians, holds the author, and by doing so, in a certain way, they return to the dialogue between Slovenes and Italians and the cultural exchange between the nations who live in Istria and were divided for decades by turbulent historical events.

The following chapter, written by **Janez Strutz**, proceeds from the concept of the multilingual and multicultural societies and literatures of the Alps-Adriatic region and the emergence of multilingual centres as a precondition for the evolution of pluricultural identities, on both the urban and the regional level (Trieste and Istria). Thus, the Croatian counterpart to Fulvio Tomizza is the poet, prosaist and translator of Tomizza's novels into Croatian, Milan Rakovac, the two authors having in common the two sides of 'greater Istria': the interior, rural side of mainland Istria, where Tomizza spent his holidays writing, and the urban one, where he finished his books. Moreover, for Rakovac, the term 'Triestin' stands as a synonym for anyone not having their origins in the region, but still trying to interfere in Istrian matters from the corresponding urban centres (Klagenfurt/Celovec, Ljubljana, Trieste/Trst, Zagreb). Finally, the Carinthian poet Jani Oswald, completing the triad, uses all of the possibilities of regional multilingualism as metalingualism, including Istrian.

In her contribution, **Sandra Vlasta** analyses different forms and functions of literary multilingualism in texts of Austrian migration literature by Tomer Gardi, Semier Insayif and Vladimir Vertlib. She proposes a thematic definition of migration literature instead of the commonly applied biographical approach. Thus, she suggests that the genre of migration literature includes texts that describe experiences of migration, that is, a long-term transfer to another place, often across borders. Multilingualism plays an essential role in

this representation of movements across borders; in fact, the author claims that migration literature is always multilingual. Here, multilingualism is to be understood in a broad sense and can be found on various levels in migration literature, such as (1) the formal level of the text, (2) the level of content, and (3) the level of production, if the author is multilingual. Each of these levels can be subdivided even further; moreover, multilingual elements may be translated in different ways or not translated at all.

Matjaž Birk and **Sašo Zver** proceed from the observation that close exchange between historical contexts and literary fiction was a key aesthetic feature of literary identity construction in the newspaper *Marburger Zeitung* during the First World War. Contemporary historical and regional topics support the modelling of identities, which, in terms of rhetorics of memory, integrate experience-based, monumental and antagonistic modes of memory. Multilingualism is assigned to other or distant sociocultural spaces, which also holds for the enactment of their practices. Internal cultural differences are subversively reflected in the exotic female characters from cultural margins placed in a distant spatial perspective, whereas, in the representation of a multiethnic central culture, the basis for them and for multilingualism diminishes due to critical social and historical circumstances and ideology.

In her chapter, **Alexandra Millner** deals with concepts of transdifference and transculturality in the context of German-language literature by Austro-Hungarian migrant women writers. Due to their experience of otherness as strangers and women, a significant number of migrant women writers broach the problem of strangeness and socially suppressed marginal groups. Their socio-critical attitude becomes obvious in the literary construction of transdifferent moments, as well as in the depiction of their home country as a transcultural space. Since their texts often undermine literary stereotypes and social prejudice, they can be regarded as parts of counter-discourses. By means of a special method of text analysis based on the concept of intersectionality, positions of counter-discourses can be detected even in quite a latent form.

In the final chapter, **Miran Hladnik** argues that Slovene literature appeared in the second half of the nineteenth century in opposition to the dominant German literature, and that this is both a reflection and a cause of the competitiveness between the two cultures. The author deals with the language choices

of the authors either born or resident in the Slovene lands of the time. Those whose mother tongue was Slovene, mostly of peasant origin, wrote in Slovene, while some of them (France Prešeren, Jakob Alešovec) wrote in both languages. Intellectuals, who lived in the cities and represented a minority of the population, used German, regardless of whether they were natives (Anastasius Grün, Heinrich Penn) or immigrants (Johann Gabriel Seidl, Rudolf Puff), and published their books abroad. Some German-speaking citizens, however, decided to write in Slovene (Etlbin Henrik Costa, Luiza Pesjak). Dragotin Dežman returned to German after a while. In nineteenth-century Slovenia, more books were printed in Slovene than in German. The rare German-language publications issued in Slovenia were of a casual nature and of local importance, while German-language regional periodicals were more influential.

STUDIA
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
LITTERARIA

Doslej izšlo:

2004

1. Drago Šega: Literarna kritika
2. Marijan Dovič: Sistemske in empirične obravnave literature

2005

3. Majda Stanovnik: Slovenski literarni prevod (1550–2000)
4. Matija Ogrin, ur.: Znanstvene izdaje in elektronski medij (zbornik)
5. Vid Snoj: Nova zaveza in slovenska literatura

2007

6. Tone Smolej: Slovenska recepcija Émila Zolaja (1880–1945)
7. Peter Svetina: Kitične oblike v starejši slovenski posvetni poeziji
8. Marijan Dovič: Slovenski pisatelj: razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu
9. Tomo Virk: Primerjalna književnost na prelomu tisočletja: kritični pregled

2008

10. Marko Juvan, Darko Dolinar, ur.: Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk (zbornik)
11. Vita Žerjal Pavlin: Lirski cikel v slovenski poeziji 19. in 20. stoletja

2009

12. Jelka Kernev Štrajn: Renesansa alegorije: alegorija, simbol, fragment

2010

13. Ivan Verč: Razumevanje jezikov književnosti
14. Luka Vidmar: Zoisova literarna republika: vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov

2011

15. Alenka Koron, Andrej Leben, ur.: Avtobiografski diskurz: teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju (zbornik)
16. Andreja Perić Jezernik: Minimalizem in sodobna slovenska kratka proza

2012

17. Gregor Kocijan: Slovenska kratka proza 1919–1929
18. Marko Juvan, ur.: Svetovne književnosti in obrobja (zbornik)

2014

19. Alenka Koron: Sodobne teorije pripovedi

2016

20. Marko Juvan, ur.: Prostor slovenske književnosti (zbornik)
21. Andrej Zavrl: Christopher Marlowe, kanonični odpadnik
22. Marijan Dović, ur.: Kulturni svetniki in kanonizacija (zbornik)
23. Andraž Jež: Stanko Vraz in nacionalizem: od narobe Katona do narobe Prešerna

2018

24. Darko Dolinar: Slovenska literarna veda od Trubarja do druge svetovne vojne

2019

25. Varja Balžalorsky Antić: Lirski subjekt: rekonceptualizacija

2020

26. Alenka Koron, Andrej Leben, ur.: Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu

Avtorice in avtorji

Matjaž Birk
Silvija Borovnik
Lidija Dimkovska
Jeanne E. Glesener
Vanessa Hanneschläger
Miran Hladnik
Marko Juvan
Felix Oliver Kohl
Alenka Koron
Erwin Köstler
Miran Košuta
Andrej Leben
Elena Messner
Alexandra Millner
Dominik Srienc
Janez Strutz
Sandra Vlasta
Nives Zudič Antonič
Sašo Zver